

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

COMERTUL, PRODUCȚIA ȘI CONSUMUL DE POSTAVURI
DE LÎNĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XIV-JUMĂT.
SEC. XVII) S. GOLDENBERG

AȘEZAREA STATORNICĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1739-1831) LOUIS ROMAN

CARACTERUL MIȘCĂRII LUI TUDOR VLADIMIRESCU
VASILE MACIU

CONTRIBUȚII PRIVIND CRIZA PARTIDULUI NAȚIONAL
ROMÂN ȘI TRECEREA DE LA PASIVISM LA ACTIVISM
(1893-1905) LUCIAN BOIA

RELĂȚIILE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN CU ALTE
PARTIDE ÎN ANII 1922-1928 MIHAI RUSENESCU

DOCUMENTAR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNAȚII

TOMUL 24 — 1971

5

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjuncț*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*), I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea de comerț exterior — LIBRI. Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an

Adresa redacției : B-dul Aviatorilor, nr. 1,

București, tel. 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 5

S U M A R

	Pag.
S. GOLDENBERG, Comerțul, producția și consumul de postavuri de lână în țările române (sec. XIV—jumăt. sec. XVII).	877
LOUIS ROMAN, Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)	899

VASILE MACIU, Caracterul mișcării lui Tudor Vladimirescu	931
BUCUR ȚINCU, Contribuții la istoria căilor ferate din România — Idei și probleme în perioada 1859—1869	951
LUCIAN BOIA, Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)	963

VIIIARIUSENESCU, Relațiile Partidului Comunist cu alte partide în anii 1922—1928	985
FILOREA NEDELCO, Carol al II-lea și Garda de fier — de la relații amicale la criză (1930—1937)	1009

DOCUMENTAR

RADU CONSTANTINESCU, Manuscrisele slavo-române ale vechii biblioteci sinodale din Moscova	1029
ILIE CORFUS, O descriere polonă a uniformei armatei lui Ipsilanti	1035

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Aniversarea centenarului nașterii lui Nicolae Iorga (<i>Marieta Rădulescu, Lucia Taftă și Mircea Grosu</i>); Centenarul „Societății pentru fond de teatru român din Transilvania” (<i>Al. Porțeanu</i>); Sesiunea de comunicări Vincențiu Babeș de la Timișoara (<i>Gheorghe Radulovici</i>)	1037
--	------

RECENZII

* * * Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924), Edit. politică, București, 1970, 822 p. (I. Apostol)	1051
---	------

- NICOLAE COPOIU, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România*, București, Edit. politică, 1971, 175 p. (Damian Hurezeanu) 1057
- VASILE NETEA, C. A. Roselli, București, Edit. științifică, 1970, 444 p. (V. Mihordea) 1061
- EUGEN PAVLESCU, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, Edit. Academiei, București, 1970, 574 p. (L. Demény) 1067

REVISTA REVISTELOR

- * * * *Valachica (Studia)*. Studii și materiale de istoric și istoria culturii. Publicația Muzeului județean Dimbovița, Tîrgoviște, vol. I (1969), 300 p.; vol. II (1970), 358 p. (Ioana Constantinescu) 1073

ÎNSEMĂRI

- Istoria României.** — RADU POPA, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, Edit. Academiei, 1970, 304 p. (Ștefan Olteanu); D. PRODAN, *Încă un Supplex libellus românesc 1804*, Edit. „Dacia”, Cluj, 1970, 92 p. (Vasile Netea); WILLIAM MARIN, GH. I. OANCEA, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, 1971, 352 p. (Traian Udrea). **Istoria Universală.** — KEMÉNY G. GÁBOR, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* (Documente privind istoria problemei naționalităților în Ungaria în perioada dualismului), vol. V (1906—1913), Budapesta, 1971, 740 p. (Lucian Boia); A. VETÜLANI, *Początki na najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich* (Începuturile celor mai vechi universități în Europa centrală), Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1970, 215 p. (Șerban Papacostea); WINFRIED BAUMGART, *Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte*. Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen, Bonn, 1969, XIII + 1312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität) (A. Armbruster); C. TH. DIMARAS, C. KOU-MARIANOU, L. DROULIA, *Modern Greek culture — A selected bibliography (In English-French-German-Italian)*. Third revised edition, Athens, 1970, VIII + 110 p. (Venera O. Tulliu); * * * *Relaciones diplomáticas hispano-mexicanas (1839—1898). Documentos procedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales. IV. 1816—1818*, México „El Colegio de México”, 1968, 281 p. (Ioan I. Neacșu) 1086

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 24, 1971, N° 5

S O M M A I R E

	Page
S. GOLDENBERG, Le commerce, la production et la consommation du drap de laine dans les pays roumains (XIV ^e siècle—seconde moitié du XVII ^e siècle)	877
LOUIS ROMAN, L'installation stable des Roumains de Transylvanie en Valachie (1739—1831)	899
VASILE MACIU, Le caractère du mouvement de Tudor Vladimirescu	931
BUCUR ȚINCU, Contributions à l'histoire des chemins de fer de Roumanie. Idées et problèmes durant la période 1859—1869	951
LUCIAN BOIA, Contributions concernant la crise du Parti national roumain et le passage du « passivisme » à l'« activisme » (1893—1905)	963

MIHAI RUSENESCU, Les relations du Parti communiste roumain avec d'autres partis durant la période 1922—1928	985
FLOREA NEDELCU, Carol II et la Garde de fer — des relations amicales à la crise (1930—1937)	1009

DOCUMENTAIRE

RADU CONSTANTINESCU, Les manuscrits slavo-roumains de l'ancienne bibliothèque synodale de Moscou	1029
ILIE CORFUS, Une description polonaise de l'uniforme de l'armée d'Ypsilanti	1035

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'anniversaire du centenaire de la naissance de Nicolae Iorga (<i>Mariela Rădulescu, Lucia Taftă, Mircea Grosu</i>); Centenaire de la « Société pour le fonds du Théâtre roumain de Transylvanie » (<i>Al. Porțeanu</i>); Session de communications Vincențiu Babeș de Timișoara (<i>Gheorghe Radulovici</i>)	1037
---	------

COMPTES RENDUS

* * * <i>Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1920—august 1924)</i> (Documents sur l'histoire du parti communiste et du mouvement ouvrier révolutionnaire de Roumanie (mai 1921—août 1924), Editions politiques, Bucarest, 1970. 822 p. (<i>I. Apostol</i>)	1051
--	------

- NICOLAE COPOIU, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România* (Le socialisme européen et le mouvement ouvrier et socialiste de Roumanie), Bucarest, Editions Politiques, 1971, 175 p. (Damian Hurezeanu) 1057
- VASILE NETEA, C. A. Roselli, Bucarest, Editions Scientifiques, 1970, 444 p. (V. Mihoarea) 1061
- EUGEN PAVLESCU, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (secolele XVII—XIX)* (Métier et négoce chez les Roumains du sud de la Transylvanie (XVIIe—XIXe siècles), Editions de l'Académie, Bucarest, 1970, 574 p. (L. Demény) 1067

REVUE DES REVUES

- * * * Valachica Studia * Studii și materiale de istorie și istorie a culturii (Publication du Musée du département de Dimbovița, Trgoviste, vol. I (1969), 300 p.; vol. II (1970), 358 p. (Ioana Constantinescu) 1073

NOTES

- Histoire de Roumanie.** — RADU POPA, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea* (Le pays du Maramureș au XIVe siècle), Bucarest, Editions de l'Académie, 1970, 304 p. (Ștefan Olteanu); D. PRODAN, *Încă un Supplex libellus românesc 1804* (Un autre Supplex libellus roumain 1804), Editions «Dacia», Cluj, 1970, 92 p. (Vasile Netea); WILLIAM MARIN, GH. I. OANCEA, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat* (Le mouvement antifasciste et la révolution populaire au Banat), Timișoara, 1971, 352 p.; (Traian Udrea) *Histoire universelle.* — KEMÉNY G. GÁBOR, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, vol. V (1906—1913) (Documents concernant l'histoire du problème des nationalités en Hongrie à l'époque du dualisme) vol. V (1906—1913), Budapest, 1971, 740 p. (Lucian Boia); A. VETULANI, *Pozatki na najstaszch wszechne środkowoeuropejskich* (Les débuts des plus anciennes universités en Europe centrale), Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1970, 215 p. (Șerban Papacostea); WINFRIED BAUMGART, *Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte. Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen*, Bonn, 1969, XIII+312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität) (A. Armbruster); C. TH. DIMARAS, C. KOUMARIANO, *DROULIA, Modern Greek culture — A selected bibliography* (In English-French-German-Italian). Third revised edition, Athens, 1970, VIII + 110 p. (Venera O. Tulliu); * * * *Relaciones diplomáticas hispano-mexicanas (1839—1898), Documentos procedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales. IV. 1846—1848*, México, «El Colegio de México» 1968, 281 p. (Ioan I. Neacșu) 1086

COMERȚUL, PRODUCȚIA ȘI CONSUMUL DE POSTAVURI DE LÎNĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XIV — JUMĂT. SEC. XVII)*

DE

S. GOLDENBERG

La prima vedere, titlul lucrării noastre, consacrată principalei industrii a evului mediu și unui comerț înfloritor, poate cel mai înfloritor, care a pus în contact țări și regiuni dintre cele mai diverse și îndepărtate, pare paradoxal: schimbul precede, tematic, producția; circuitul postavului — fabricarea sa. Această succesiune însă nu este întâmplătoare. Fără a subestima producția de postavuri de lână de calitate inferioară sau mai bună din țările române, în cadrul economiei casnice, a meșteșugurilor organizate în bresle sau a primelor forme noi, manufacturiere, din secolul al XVI-lea, această modalitate de tratare este impusă de ponderea și valoarea postavurilor străine, apusene și a celor din Europa centrală, în comerțul și consumul din această regiune a continentului nostru.

Ce știm despre comerțul, producția și consumul postavurilor de lână și pe ce se bazează cunoștințele noastre? Sursele de care dispunem pentru analiza problemei noastre (registrele vamale de vicesimă și tricesimă din secolele XV-XVII ale orașelor Sibiu, Brașov și Cluj și ale unor orașe din Polonia și Cehia; privilegiile vamale, *litterae divisionales* sau *Teilungsbücher*, registre de socoteli, ordonanțe, statute, numeroase documente, mențiuni, relatări ale unor călători etc.) au o valoare informativă consistentă, dar nu completă. Lacunare, în special în ce privește valorile numerice pentru anumite perioade, deseori normative și nu

* Versiunea italiană a acestei lucrări a fost prezentată la Congresul de istorie economică (Seconda Settimana di Studio) organizat la Prato (10—16 aprilie 1970) de „Centro Internazionale di Storia Economica Francesco Datini”. Lucrarea prezintă, în sinteză, date, constatări și concluzii la care a ajuns autorul pe baza studiului unei vaste documentații inedite (în special materiale din arhivele și fondurile din Cluj, Sibiu, Brașov, Bistrița, precum și din Cracovia și Budapesta) și edite, culese în vederea elaborării unei monografii consacrate acestei teme. Pentru orientarea cititorului se anexează o succintă listă bibliografică, cu lucrări mai noi care privesc direct și integral sau parțial problema analizată.

funcționale, limitate la anumite centre și înregistrînd uneori aspecte și date izolate, ele nu se pretează la interpretări statistice exhaustive, generale, la evaluări cantitative sau valorice totale. Cu toate aceste lacune, datorate, repetăm, unei documentări eterogene, este astăzi posibilă reconstituirea tabloului producției, a comerțului și consumului de postavuri de lînă în zona studiată de noi, adică în Transilvania, Moldova și Țara Românească, și încadrarea sa în tabloul general european al acestei ramuri primare de activitate umană creatoare din secolele XIV—XVII.

Căile comerțului cu postavuri străine erau căile comerțului general, exterior și interior al țărilor române. În funcție de o serie de factori interni și externi: economici (declinul unor centre de producție a postavurilor de lînă și ridicarea altora; accesul mai ușor sau mai greu la anumite textile; transferarea unor artere comerciale sub impulsul unor cauze generale, cunoscute); politico-militari (instaurarea unor stăpîniri sau impunerea unei suveranități străine); a factorului social, etnic, dar și de conjunctură — evoluția costumului ș.a., s-a desfășurat cu o intensitate inegală, dar neînterupt, un schimb prodigios.

Nu vom încerca o introspecție detaliată a problemei drumurilor de comerț, pe care s-a efectuat intrarea postavurilor de lînă occidentale mai întîi, apoi a celor din Europa centrală în Moldova, Țara Românească și Transilvania. Le vom menționa succint. Postavurile occidentale au ajuns din secolul al XIV-lea în țările române, direct sau intermediat. Poziția geografică a acestora, amplasarea activă în rețeaua multiplă a unor trasee comerciale, care le înlesneau legături dintre cele mai variate, au favorizat aceste relații, mai active și mai directe în cazul Transilvaniei și al Moldovei și intermediare, prin ele, în cazul Țării Românești. Direct, atunci cînd era vorba de postavurile italiene — negustorii sibieni se bucurau începînd cu anul 1367 de privilegii pentru comerțul lor cu Veneția, cei din Cluj din anul 1404. Relații directe există și cu Nürnberg, Regensburg, prin familii originare din aceste centre, statornicite mai întîi la Buda sau la Cracovia și așezate apoi în Transilvania sau venite de la început în Transilvania. Precumpăneau însă legăturile intermediare, prin Viena și alte centre ale Austriei, prin Buda (pînă la începutul secolului al XVI-lea), prin orașele ceho-moravoslovace (Praga, Košice, Prešov, Bardejov, Bratislava ș.a.), prin centrele polono-sileziene (Breslau-Wroclaw, Cracovia; apoi Liov, Iaroslav) și, în sfîrșit, cele realizate pînă la căderea Chiliei și a Cetății Albe (Akkerman), prin intermediul genovezilor de la gurile Dunării.

Orașele și tirgurile Transilvaniei au folosit în secolele XIV—XV importanta arteră comercială (*via magna*), care făcea legătura, peste Buda, cu Viena, prin Oradea. O altă cale trecea, tot prin Buda, spre Szeged, iar a treia, evitînd Buda, se îndrepta spre Viena trecînd Dunărea și ajungea la marele emporiu austriac prin Székesfehérvár, Győr și Kőszeg. Întrucît relațiile Budei cu Italia erau în secolele XIV—XV foarte intense și numeroși negustori florentini, venețieni și genovezi aduceau pe piața ungară textile italiene, o parte dintre ele lua și calea Transilvaniei și de aici, cea spre Țara Românească sau Moldova.

În secolul al XVI-lea și în special după instaurarea pașalicului de la Buda rolul de intermediar al acestui oraș dispăre, au loc mutațiile

unor căi comerciale și legăturile cu Viena nu se mai realizează prin Buda, ci prin nord-vestul Transilvaniei, prin Košice și prin Bratislava, amintit ca loc de vamă — tricesimă — imperială la 1636. Viena joacă un rol de prim ordin în aprovizionarea cu postavuri a Transilvaniei în secolele XVI—XVII, la început în comerțul de tranzit al produselor industriei textile din Țările de Jos și Germania apuseană, apoi a textilelor din Boemia, Moravia și Silezia.

Nürnberg, unul dintre marile centre comerciale și industriale ale Germaniei superioare, întreținea strînse legături nu numai cu Italia, Franța, Spania, sau Țările de Jos, dar și cu Silezia (pe drumul Zwickau — Leipzig — Görlitz, spre Breslau, cu bifurcări spre Gdańsk și Liov. De la Nürnberg se ajungea în Boemia pe o importantă arteră comercială, „drumul praghez”, iar din Praga porneau căi de comunicații spre Silezia, Moravia, spre Viena sau Cracovia. Postavurile din Nürnberg importate în țările române — apar sub denumirile de postav „scurt” de Nürnberg, cu 50% mai ieftin ca postavul *Londis* (de Londra) și cu mult mai ieftin ca cele flamande, și postav „lung” de Nürnberg, mai ieftin ca postavul *Karasia* (kersey) și mai scump ca cel de Breslau — veneau în țările române pe această cale, peste Regensburg — Passau — Viena sau peste Cracovia și de aici ajungeau în Transilvania și, prin intermediul ei, în Țara Românească și Moldova.

Legăturile cu țările cehe se făceau în secolele XIV-XV prin Buda, de-a lungul Dunării, prin Esztergom, Bratislava, Brno, la Praga sau din Esztergom prin Trnava — Brno — Klodzko la Wroclaw (Breslau), unul din marile emporii ale Europei centrale. Orașele Boemiei și ale Moraviei, legate de Viena, Regensburg și Nürnberg și mai departe, de-a lungul Rinului, prin Köln, au marile centre ale postăvăritului flamand și german, apoi cu Veneția, au putut mijloci și ele importul de postavuri de lână din apus în țările române în perioada evului mediu, alături de cele din Lusacia superioară și Silezia. Un rol substanțial în stabilirea acestor legături a jucat orașul Košice (din 1378 datează primul privilegiu acordat negustorilor din acest centru privind vânzarea de postavuri la Cluj, Alba-Iulia, Aiud, Turda și Sibiu — „*cum peciis et non cum ulnis*”), apoi Prešov și Levoča. Prin orașele comerciale ale Transilvaniei postavurile cehești ajungeau în Moldova și Țara Românească, iar uneori, de aici, în Peninsula Balcanică.

Documentele de care dispunem atestă legături aproape permanente — cu perioade de vîrf, ca în timpul lui Ștefan Báthori — cu importante emporii polone, cu Toruń, Gdańsk, Lublin etc., dar în special cu Cracovia, care apare aproape permanent în registrele vamale ale Clujului de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, la fel cum negustorii transilvăneni apar aproape permanent în registrele vamale ale Cracoviei din această perioadă. Prin Buda la început, apoi prin Košice — Prešov — Bardejov (loc de vamă imperial la 1636) — Nowy-Sącz sau de la Prešov la Levoča și de aici la Cracovia se ajungea la acest important centru de tranzit al comerțului de postavuri de lână, cu legături spre apus, spre Breslau, spre nord — legînd în regiunea Mării Baltice, Polonia cu Flandra, Brabant și Anglia, iar spre est, cu Liov. Cracovia ajunge din a doua jumătate a secolului al XVI-lea

un important centru al comerțului de postavuri din Silezia, Germania meridională, a postavurilor din Boemia și Moravia și, parțial, a celor italiene, întrecut în ansamblul importului Transilvaniei, numai de Viena. Din registrele vamale ale Clujului și cele ale Cracoviei din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea și din primele decenii ale secolului al XVII-lea se constată un flux permanent de postavuri de lână, în special în direcția Cluj, Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Turda și Cetatea de Baltă. Pe piața Cracoviei negustori transilvăneni achiziționau postavuri sileziene, cehe sau postavuri apusene.

Furnizorul principal de postavuri de lână al Moldovei era orașul Liov, înzestrat cu drept de depozit, însemnat centru de tranzit al postavurilor occidentale, în special din Flandra, Brabant și Germania. Îl concureau numai Bistrița și Brașovul. În secolele XIV—XV contactele se făceau pe cunoscutul drum care ducea peste Halici — Colomea, spre Suceava, spre Cetatea Albă sau spre Chilia. Legăturile Liovului cu Toruń, Gdańsk, Poznań, Breslau, dar în special cu Cracovia și Nürnberg, favorizau fluxul de postavuri spre Moldova. La Suceava, care se bucura în secolul al XV-lea de drept de depozit, liovenii (înzestrați cu numeroase privilegii comerciale în Moldova, ca cele din 1408, 1434, 1449, 1456, 1460 etc.) vindeau mărfurile lor negustorilor moldoveni, ardeleni sau negustorilor genovezi din Caffa — important partener comercial al Moldovei — sau le transportau mai departe la Chilia, în Transilvania, în Țara Românească sau în Peninsula Balcanică. Prin intermediul Liovului, Moldova devine o bază solidă în tranzitul de postavuri dintre occident și sud-estul european. Drumul sigur și comod din secolul al XV-lea fiind în declin în urma modificărilor din viața politică din această regiune, apare o altă cale directă, peste Iași spre Galați cu punctul terminus la Constantinopol. Legăturile, în condiții mai dificile, continuă, dar contactele sînt altele, ele se realizează în special cu Peninsula Balcanică, cu Cipru, cu Italia, prin mijlocirea negustorilor greci, români, poloni, armeni, evrei și italieni.

În ce privește relațiile comerciale directe dintre Transilvania și Liov s-au emis unele opinii care se cer emendate, în ce privește două aspecte. În primul rînd, după cum demonstrează registrele vamale și documentele păstrate, Liovul nu intermedia comerțul dintre Transilvania și Cracovia; în al doilea rînd, contactele nu se efectuau exclusiv prin Moldova, ci și pe drumul direct și mai scurt, pe valea riului Stryi, peste munții Maramureșului, care a dobîndit o mare importanță, mai ales de la jumătatea secolului al XVI-lea, cînd năvălirile turcilor și tătarilor crimeici au făcut mai nesigure drumurile Moldovei.

În momentul dispariției lui Mohamed al II-lea de pe arena istoriei, singurele orașe comerciale din sud, care au scăpat de sub autoritatea otomană, erau încă Chilia și Cetatea Albă. Genovezii, statorniciți în regiunea gurilor Dunării erau activi în tranzitul de postavuri în special italienești și „franceze” (flamande?). Postavurile de Flandra, Brabant, Boemia circulau pe drumul Chilia — Brașov, vehiculate și de negustori genovezi statorniciți în Moldova. Astfel genovezul Cristoforo Frago aduce un mare transport de postavuri de lână din Liov în Moldova (1443), iar Niklas, primarul Liovului, livrează în 1471 arendașilor vămii Moldo-

vei, genovezului Dorino Cattaneo și armeanului Kokeza din Suceava 20 de baloturi de postav, între care și florentin, de Malines și Londra (*Londis*). Negustorii din Caffa mergeau și ei uneori la Liov, deși de obicei aveau legături cu acest oraș prin intermediul negustorilor din Cetatea Albă. Alteori ei achiziționează postav la Suceava, cum a fost cazul unui negustor din Caffa care a cumpărat la 1492 postav *thefelsky* de diferite culori de la Caspar Armeanul. Izvoarele confirmă de altfel părerea că după căderea orașelor Chilia și Cetatea Albă sub stăpânirea otomană, ele nu și-au pierdut funcția de puncte de tranzit pentru postavurile de lină, vehiculate din Polonia sau Transilvania spre sud. Legislatorul otoman și-a dat seama de importanța lor, dar el a favorizat pe negustorii indigeni în pofida celor din Liov sau a negustorilor veniți din occident la Liov. Deși sînt trecute sub tăcere, în ordonanțe, sortimentele de postavuri importate și exportate prin Cetatea Albă și Chilia, se poate presupune că e vorba cu precădere de postavuri din Polonia, Boemia, probabil și din Germania, Flandra și Brabant.

În sfîrșit, directe sau intermediare au fost legăturile comerciale cu orașele Italiei și în special cu Veneția. Ele se efectuau fie prin mijlocirea numeroșilor negustori italieni veniți în țările române sau a negustorilor români plecați în Italia, fie că se realizau prin Buda, Cracovia, dar mai ales prin Viena. Căile directe erau lungi și anevoioase. Principalul articol de import îl constituiau textilele italiene. În țările române se importă în perioada studiată, următoarele postavuri : florentin, de Bergamo, „italian”, de Verona și scarlat. Curtea principilor Transilvaniei nu răminea insensibilă față de postavurile italiene, după cum rezultă și din scrisoarea lui Sigismund Báthori către Marele Duce de Toscana (1593), în care acesta nota, între altele : „mi ha insieme portato un infinito di belle et nuove foggie di drappi, li quali si per la varietà, qualità et bellezza loro . . . mi sono stati sopramode cari”. Aceste postavuri continuă să figureze — mai tîrziu, mai rar — în tot decursul secolelor XVI și XVII.

În istoria comerțului de postavuri de lină, străine, în țările române se pot distinge trei faze : una, din secolul al XIV-lea pînă pe la sfîrșitul secolului al XV-lea ; a doua de la sfîrșitul secolului al XV-lea pînă pe la ultimul sfert a secolului al XVI-lea și a treia de la ultimul sfert al secolului al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Pentru faza întîi nu dispunem de nici un fel de izvoare care să permită evaluări cantitative. Cunoaștem numai din privilegiile comerciale acordate unor orașe de voievozii Moldovei, ai Țării Românești și Transilvaniei, sau de mari dregători ai Ungariei, precum și din unele documente, sortimentele de postavuri și taxele vamale. Este vorba aproape exclusiv de privilegii acordate negustorilor brașoveni, care făceau comerț cu Țara Românească, de către Mircea cel Bătrîn (1413), Radu Pleșuvul (1421), Dan al II-lea (1422—1423, 1424, 1431) și Vlad Dracul (1437), în care sînt indicate datele amintite mai sus. Terminologia utilizată acum și în perioadele următoare pentru a designa postavurile de lină reflectă, sub diferite variante, originea străină a majorității expresiilor (fie derivate din toponimice ce indică locul fabricației, fie expresii „ad hoc”, cu nuanțe de fonie și semnificații după regiuni).

Postavurile exportate în prima jumătate a secolului al XV-lea din Transilvania în Țara Românească erau următoarele :

Anii	Sortimente			
1413	Ypres	Köln	Louvain	„polonez”
1421	Ypres	Köln	Louvain	—
1422	Ypres	Köln	Louvain	—
1423	Ypres	Köln	Louvain („lung”)	—
1424	Ypres	Köln	Louvain	
1431	Ypres	Köln	Louvain	„francez” (flamand?)

Taxele se percepeau în târgurile unde aceste postavuri erau vândute, la Dimbovița (1413), „pe drumul Brașovului la Brăila” (1413, 1424, 1437) — ceea ce indică tranzitul de postavuri apusene prin Țara Românească spre regiunile Mării Negre; la Rucăr (1422, 1431). Ele erau diferite, după calitatea postavurilor: pentru postavul Ypres, mai scump, se percepeau 36 de dinari de „bucată” (*pecia*), pentru cel de Louvain — 18 dinari, iar cel de Köln — 16 dinari.

Aceeași situație în Moldova. În privilegiile lui Alexandrel (1449, 1452), Ștefan cel Mare (1458), reinnoite brașovenilor, apar exclusiv postavurile de Louvain, Köln și un postav neidentificat „Bytyvar” (Budua?).

În sfârșit, în Transilvania, amintim două confirmări ale unor privilegii mai vechi acordate de voievodul Stibor brașovenilor pentru comerțul cu Țara Românească (1412) și Bistriței, pentru comerțul cu Moldova (1412, 1414), în care, pe lângă postavurile de Louvain, Ypres, Köln, mai apare cel „francez” (*Gallicalus*) (cel „francez” din privilegiul lui Dan al II-lea din 1431) și polonez („*polonicalis*”). Un privilegiu ulterior, acordat de voievozii Nicolae de Uylak și Ioan de Hunedoara brașovenilor, amintește aceleași sortimente de postavuri: Ypres, *Gallicalus* (*Ippriensi vel gallicali* — nu știm dacă *vel* este în acest caz un semn de identitate sau o conjuncție), Louvain, de Köln și polonez.

În schimb, o mai mare varietate de postavuri aduse din Liov în Moldova: englezesc (1409, 1419), de Bruges (1465, 1466), Florența (*Florentinum brunaticum*, 1466), de Malines, roșu (1456, 1492, 1494), de Maestricht (1492). Postavul apusean are valoare de schimb. Un exemplu: Holubey din Siret plătește unui negustor din Liov 105 boi pentru o cantitate de postav de Maestricht.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea crește varietatea de sortimente și în Transilvania, după cum rezultă din actele palatinului Mihail Orszagh de Guth din 1478 și 1491, privind taxele vamale percepute la Oradea, între altele și pentru postavurile intrate dinspre Buda în Transilvania: tradiționalele postavuri de Ypres, de Köln, dar și postavuri de Bruxelles, Poperinghe, Londra, apoi de Tournai (*Dormeto*) și *Mesery* (Maestricht?). Diferența dintre postavurile tranzitate din Liov în Moldova și cele tranzitate din Brașov și Bistrița în Moldova și Țara Românească în secolul al XV-lea rezultă probabil atît din faptul că

aprovizionarea se făcea din piețe diferite, cât și din consumul deosebit, din unele distincții în costumul de curte în țările române. În secolul al XV-lea predomină deci postavurile de lână din câteva mari centre ale industriei textile urbane din Flandra și Brabant (numai Poperinghe era un centru al așa-zisei „draperie rurale”), urmate de postavul florentin, german, englez și polonez.

Începînd cu secolul al XVI-lea, de cînd dispunem de registre vamale pentru orașele Brașov, Sibiu și Cluj, precum și de o documentație mai bogată, se poate reconstitui nu numai lista sortimentelor, dar se pot efectua și unele evaluări cantitative. Nici acum nu putem oferi cifre globale pentru întregul import sau tranzit, dar putem preciza importul sau exportul unui oraș sau altuia, al Clujului, al Brașovului sau al Sibiului, la un moment dat.

Secolul al XVI-lea, atît de modern, a fost și în țările române o perioadă de avînt demografic, de progres în domeniul tehnicilor, pe plan spiritual. Consolidarea sistemului feudal, a centralizării statale, eflorescența vieții urbane, înviorarea comerțului, creșterea posibilităților și a pretențiilor de comoditate, de lux a unor categorii și pătri sociale, fără îndoială și sub influența Renașterii, nu putea să nu stimuleze cererea, consumul de postavuri de lână. Domină în prima jumătate a secolului postavurile neerlandeze, renane, din Italia și Germania meridională. Dintr-o cantitate de 126,5 „bucăți” (*peciae*) de postavuri tranzitate în 1500 de la Sibiu în Țara Românească: 72,5 veneau din Malines, Weert (*Langwerder*), Maestricht; 48 din Nürnberg, 4 din Köln și Speyer și 2 din Verona. Grăitor este importul din Brașov în Țara Românească la 1503. Dintr-un total de 1 059,50 „bucăți” și 11 coți (*ulnae*) (= circa 25 000 m), 729,5 „bucăți” și 11 coți erau, în ordinea valorică, din Malines, Maestricht, Weert și Bruges; 107 „bucăți” din Köln, Nürnberg, Speyer și Aachen, 114 „bucăți” din Verona și Bergamo. În ordinea prețurilor, *per pecia*: Verona — 25 de florini, Malines — 18 fl, Köln — 11 fl 50 d, Maestricht — 11 fl, Bergamo — 9 fl. Weert și Nürnberg — 6 fl 50 d, Verona — 6 fl, Bruges — 4 fl.

În ordonanțele Clujului din 1538 care reglementau comerțul cu mărfurile aduse în oraș de negustorii din Buda, Pesta și Oradea figurează prescripții privind vînzarea următoarelor postavuri de lână: de Bruges, Poperinghe, St. Trond, de Nürnberg, Bergamo, „italian”, Londra (*longum sive Londynense*), *Wyzyn* și postav „lung” de Nürnberg — unele de import, altele finisate în Transilvania. Aproape aceleași postavuri vin și din alte direcții, se pare din Liiov. În martie și iunie 1530, de exemplu, ajung la Brașov numai prin Grigore din Moldova postavuri de Bruges (1,5 „bucăți”), de Malines (4 bucăți), Maestricht (1 „bucată”), Poperinghe (5 „bucăți”), de Eecloo (31 „bucăți”), *Cynsyng* (3 bucăți”), de Zwickau (28 „bucăți”), *Tewfflesch* (15 „bucăți”), de Kutno (*Kutnisch*) (2 „bucăți”). Numai un singur negustor, Christian Hirscher, a adus la 22 ianuarie și 28 mai 1542: 22 de baloturi (56 de „bucăți”) și 34 de „bucăți” de postav „lung” de Nürnberg, 55 de „bucăți” de postav de Eecloo, 4 „bucăți” Bruges și 3 „bucăți” de postav *halbttuch* de Bruges, 2 „bucăți” *Londis*, 96 de „bucăți” postav de Jihlava, 179 de „bucăți” postav de Breslau, adică în total 429 de „bucăți” de postavuri de lână.

Registrele vamale ale Braşovului din anii 1529 — 1530, 1542, 1545 şi 1546, Socolilele consulului din 1546, ale procuratorului din 1556 menţionează regulat următoarele postavuri: de Bruges, Maestricht, Malines, Eecloo, Poperinghe, Weert, Nürnberg, Breslau, Londra (*Londis*), iar neregulat: postavuri de Aachen, Speyer, Bergamo, Saia (*Schay*), Görlitz, Zwickau, Kutno, *Cynsyng*, *Tewfflesch*, de Jihlava, Liov, scarlat, *Westerlitz*, *karasia*. În alte documente sînt menţionate postavuri ca: *Barlys*, *Pwnkespiller* ş.a. Apar, prin urmare, treptat, alături de postavurile neerlandeze, italiene şi germane, postavuri din Saxonia, Silezia şi Cehia.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în special din ultimul sfert al acestui secol se impun tot mai mult pe piaţa ţărilor române postavurile de lînă din Europa centrală. Este o fază nouă în domeniul comerţului lor cu postavuri de lînă de import. Ea se conjugă totodată cu începutul unei producţii proprii, pe baze noi, manufacturiere, de postavuri de calitate bună, în Transilvania.

Explicaţia acestei reorientări nu se poate limita exclusiv la factorul extern, la relativa carenţă în apus, de postavuri „mobile”, la trecerea la o producţie de textile mai puţin pretenţioase, mai ieftine; sau la distrugerea masivă a forţelor de producţie în Țările de Jos în timpul luptelor împotriva stăpînirii spaniole. Nici „revoluţia” preţurilor, poate mai sensibilă la postavurile apusene, nu explică în întregime fenomenul. Credem că un rol important l-a avut dezvoltarea economiei proprii, a industriei textile, în Europa centrală, în Silezia, Saxonia, în Moravia, în Boemia, trecerea la o producţie de postavuri mai ieftine, mai accesibile maselor mai largi, în condiţiile adaptării consumului la noile posibilităţi de aprovizionare condiţionate de transformarea, de modificarea unor drumuri comerciale. Cîştigă însă teren şi postavul englezesc (în special inepuizabilul *Londis* şi *Fainlondis*), apoi *karasia*, scarlatul italian, mai apar postavurile de Verona, Bergamo, St. Trond, Poperinghe şi, mai rar, de Bruges.

Cantitatea de postavuri importate creşte în raport cu sporirea cererii. În anii 1593, 1594, 1595, 1597 şi 1599 s-au importat din Cracovia la Cluj: 141 546 de coţi polonezi de postavuri de lînă, adică 77 765,37 m. Incluzînd şi datele din registrul tricesimei de la Cluj din 1599, privind importul de postavuri din Cracovia, rezultă *pentru principalele sortimente* următorul tablou:

Görlitz	75.120	coţi	53,42%	din total
<i>Karasia</i>	25.139	„	17,78%	—, —
Breslau	21.947	„	15,50%	—, —
Lamberg(?)	9.650	„	6,81%	—, —
<i>Fainlondis</i>	3.017	„	2,13%	—, —

Urmează apoi, în ordinea descrescîndă a valorilor, postavurile: Granat, *Brethleist*, de Moravia, Londra, Northern (?) (*Norden*), scarlat, Tişnov (?), Podgórze (*Podgorski*). Predomină postavurile sileziene. Valoarea unora din sortimentele de postavuri importate în anii 1594,

1595 și 1597 din Cracovia la Cluj, Oradea, Dej, Baia Mare, Satu Mare și Turda, în florini și groși, se ridică la :

Görlitz	7 193	fl	18	g
Karasia	4 433	fl	54	g
Fainlondis	3 637	fl	12	g
Granat	906	fl	12	g
Brethleist	691	fl	6	g
Moravia	577	fl	26	g
Londis	530	fl	39	g

În prima jumătate a secolului al XVII-lea (1611—1631) în importul Clujului din Cracovia figurează următoarele postavuri de lână : Breslau, *karasia*, *Londis*, *Fainlondis*, Tișnov (?), Liov, Kendale (?) (*Kentula*), „silezian”. Afară de postavul englez, nici un postav străin, neerlandez sau italian !

Primul loc în importul de postavuri de lână al Clujului în această vreme nu-l ocupa însă Cracovia, ci Viena, care este cel mai important centru de achiziționare de postavuri pentru Cluj, poate și pentru Transilvania în general. De altfel și numărul de transporturi de la Viena la Cluj întrece pe cel de la Cracovia la Cluj. Un exemplu, din 1599 :

<i>Localitatea</i>	<i>Transporturi</i>
Viena	38
Cracovia	13
Liov	4

Gama, sortimentele și valoarea vamală a postavurilor importate din Viena întrec pe cele ale celor importate din Cracovia. Este convingător exemplul privind valoarea totală a postavurilor de lână importată la Cluj în 1599 (*karasia*, Opava, Jihlava, Breslau, *Londis*, Granat, Moravia, scarlat, Lamberg (?), Tișnov (?), *Saia*, *Rassa* (probabil postav ușor, tuns și nu postav de Arras), Meissen (*Maxner*), *Cimozin*, *Harnach*, postav negru). Ea se ridică la 32 883 florini, sumă considerabilă pentru acea vreme. Lipsa de registre vamale privind comerțul de postavuri de lână ale altor orașe din Transilvania, din Moldova sau Țara Românească nu permite o evaluare a cuantumului total al comerțului cu postavuri de lână în țările române la sfârșitul secolului al XVI-lea — prima jumătate a secolului al XVII-lea. Rămân deci, ca unică sursă, registrele vamale ale Clujului.

Atît din Viena, cît și din Cracovia continuă să se importe aproape aceleași sortimente de postavuri pe care le găsim și în registrul din 1599. Dintre postavurile de import, numai în ce privește postavurile din Jihlava și de Breslau — care nu ocupă primul loc în importul Transilvaniei — s-au adus în 17 ani comerciali din perioada 1599—1637 : 9 800 de „bucăți” postav de Jihlava și 2 662 de „bucăți” de postav de Breslau, adică în total, la aceste două sortimente, 12 462 de „bucăți” sau 214 000 m de postav. În ce privește postavul de Jihlava, din acesta a fost cea mai importantă cantitate cunoscută pînă acum, exportată în Europa. Dar mai vin la Cluj și postavuri din Liov, din Prešov, din Iaroslav. Cercetarea deta-

liată a registrelor vamale ale Clujului va dezvălui în viitor și alte date revelatoare pentru un comerț înfloritor în acea vreme, în pofida evenimentelor tragice, ale războaielor endemice.

Postavuri nu s-au importat numai prin Cluj. Din fericire s-a păstrat un „vectigal” de tarife vamale pentru întreaga Transilvanie, din anul 1620. În el apar postavurile tradiționale, specifice pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea : granat, scarlat, *saia*, *Karasia*, Breslau, Liov, Jihlava, Kendale (?) (*Kentula*), Londra, postav „englezesc”, de Tișnov, apoi unele sortimente cunoscute și altele neîntâlnite în alte izvoare : *vizni*, *Hamus*, *Murtinger*, *Bergen*, *Altall*, *Czerkesz*, *Hobber*, *Chiums* și cunoscuta pănură (*aba*). Dar, spre surpriza noastră, reapar postavurile de Verona, Bergamo, „italian”, Poperinghe, St. Trond. Poate au circulat tot timpul. De unde însă se aduceau, prin ce filieră, nu știm. Un lucru rămîne cert : anumite postavuri apusene n-au dispărut din circulație nici la sfîrșitul secolului al XVI-lea și nici în primul sfert al secolului al XVII-lea. Dovadă : includerea lor în tarifele vamale privind postavurile de import în Transilvania.

În loc de concluzie, o cifră care vorbește de la sine : 76 de sortimente de postavuri de lînă din Europa apuseană și centrală au circulat și au intrat în consumul țărilor române în secolele XIV—XVII. Ea ilustrează în suficientă măsură întinderea, varietatea și importanța acestui comerț.

În cursul evului mediu postăvăritul de lînă a avut lungă vreme caracterul unui meșteșug casnic, menținut pînă azi în mediul țărănesc în unele zone tradiționale. Postavul era lucrat în primul rînd în cadrul gospodăriei țărănești, de agricultori, ca ocupație principală, oameni cu obiceiuri, mentalitate și interese specifice. Torceau, țeseau, de obicei, femeile. Se lucra și în cadrul domeniilor feudale, al curților domnești sau boierești și în mănăstiri. Tehnica producției era cea tradițională, suferind modificări foarte lente. Se confecționau țesături de lînă, pentru hainele groase, de iarnă, denumite „sucman” sau „suman”, bobou de culoarea naturală a lînii (alb, negru, cafeniu sau cenușiu) și abaua (dimia). Ele apar frecvent menționate în documente și sînt produsele locale cele mai caracteristice. Aceste postavuri comune erau confecționate cam cu aceleași mijloace, cu aceleași unelte simple cu care ele se fac și azi în unele zone ale țării. Existau și ateliere pe proprietățile feudale, torcătorii de lînă situate pe cursul unor ape sau la malul unui iaz, apoi pivele, dîrstele sau stopele.

Pivele erau o necesitate a economiei țărănești, le presupun în genere nevoile de îmbrăcăminte țărănească, mica industrie casnică. Le găsim de exemplu la 1448 lîngă Baia; apoi pive pentru sumane, dintre care una este donată la 1443 mănăstirii Moldovița, alta, împreună cu torcătoriile, e dăruită boierului Mihai Logofătul. De pive dispunea și mitropolia de Suceava (1458) : ele erau amplasate mai jos de Tîrgul Roman. Altele se aflau pe domeniul feudal care se întindea în ținutul Covurluiului, pe Prut. În Transilvania pivele sînt pentru întîia oară pomenite în prima jumătate a secolului al XIV-lea (1340 resp. 1342), sub denumirea

de *molendina pilatoria* (Korlo), donate unui convent al călugărițelor din cartierul Veneția de la Oradea: la aceste două instalații de pe riul Vezeus, s-a aplicat o tehnică nouă, menționată special în document ca „*novo ingenio*”. Acest fapt indică o perfecționare în tehnica de construire a pivelor, poate sub influența unei invenții similare din altă parte a Europei. Numeroase pive apar pe domenii. Menționăm, din secolul al XVI-lea, în Transilvania, pivele de pănură (*contusorium griseorum*) de la Teghea (1569), alte pive aparțin domeniului Satu Mare și se găsesc pe riul Crasna. La Bocicioiu, în 1575, găsim o piuă de bătut pănură și postav pentru haine românești. Un piuar de sumane e activ în 1594 la Crasna, iar în satele Tohan și Zărnești existau între 1568—1588 mai multe (7—8—10) pive sau dirste de pănură (*Walekmühlen*).

Postavul țărănesc, boboul, pănura sau zeghea se producea și în „șteze”, instalații mai simple, mai primitive și era folosit în îmbrăcăminte populației rurale, uneori și de târgoveții săraci. Era o țesătură groasă „proastă, întunecoasă și păroasă” după caracterizarea lui Verancici din secolul al XVI-lea. Termenul tradițional de „bobou” folosit în epoca feudalismului pentru a defini postavul pentru hainele groase s-a păstrat pînă astăzi, mai ales în zonele din sudul Transilvaniei pentru a denumi chiar haina confecționată din acest material.

În partea sud-estică a Transilvaniei, acolo unde creșterea turmelor de oi era mai răspîdită, pe bogatele pășuni carpatice sau chiar dincolo de Carpați, în timpul verii, meșteșugul postăvăritului a luat o dezvoltare sensibilă în târguri sau în satele mai mari. Amintim cazul Cîsnădiei, care producea postavuri sure (pănură, *pannus griseus*), foarte solicitate de croitorii din Transilvania și Ungaria. Postăvarii din Cîsnădie se constituie apoi la 1543 într-o breaslă. La fel procedează și țesătorii de postav din Biertan, Șeica Mare, Șeica Mică, Ațel, care se organizează și ei în bresle, făcînd concurență celor din orașele libere regale Sibiu, Brașov sau Cluj. Țesutul postavurilor de lînă mediocră în mici ateliere domestice era relativ rentabil, căci materia primă, lîna, nu era scumpă (calitatea ei era însă inferioară), iar cererea era mare.

Începuturile postăvăritului urban din țările române sînt atestate documentar în secolul al XIV-lea. Inițial, el se încadrase într-un singur meșteșug cuprinzător, țesătoria, practicat de *textores*, apoi se desparte de acesta. În Transilvania postăvarii se organizează în bresle: *pannicidae*, sînt menționați la Bistrița în 1361, iar în 1376 îi găsim organizați în bresle la Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie. Postavul produs era de calitate mediocră și pentru a-și câștiga existența, postăvarii se ocupau și cu comerțul cu postav, lovindu-se uneori în această direcție de concurență măcelarilor. Organizarea breslașă a postăvăritului, cu trei secole anterioară în Transilvania față de Moldova și de Țara Românească, a imprimat acestui meșteșug anumite forme organizatorice primare, legate de atelierul fiecărui patron în parte, cu norme de producție cunoscute din statute și în alte părți. Existau și pive, dar le găsim atestate numai din secolul al XV-lea. Amplasarea lor lîngă ape testează pentru utilizarea forței hidraulice. Asemenea mori, utile în faza de finisare a postavului, sînt menționate în 1403 la Cluj (*molendina renovatorum seu textorum*), apoi în 1502 la Mediaș, la Sibiu etc. Erau singurele instalații

utilizate în comun de membrii breslei sau de meșteșugarii neorganizați. Se utilizau la început pentru postavurile de calitate inferioară, bobou, suman etc. Nu știm aproape nimic despre fazele procesului de producție. Din izvoare subsidiare se poate presupune că torsul și scărmanatul lînii, neamintite direct nici acum, nici în secolele următoare în izvoare, se făcea, în numeroase cazuri, de către producători, în mediul rural, și aceasta în special în cazul lînii indigene. Poate că aceste operații se efectuau și de lucrători din suburbii, de ucenici și calfe, de forță de muncă feminină.

În secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea postăvăritul breslaș și cel nebreslaș cunoaște un avînt sensibil, își lărgeste gama de produse confecționate și include în aria sa un număr tot mai mare de lucrători. În Transilvania se confecționează pănura albă, neagră și sură, apoi postav pestriț. În Moldova și Țara Românească se produce abaua (de către abagii), o calitate de postav din lînă groasă, obișnuit de culoarea albă, mai rar roșie sau neagră, destinată în special portului populației rurale. Se desprinde specialitatea postăvarilor care țeseau postav sur (*panni grisei textores*), se creează centre importante ale postăvăritului indigen, se confirmă statutele, privilegiile postăvarilor (*Tuchmacher*) din Sibiu (1539), Tg. Mureș, Sebeș, (1572), Alba-Iulia (1594), Mediaș (1631) ș.a. O vie concurență opune, la iarmaroace, pe producătorii urbani — organizați în bresle: e notoriu cazul postăvarilor din Cluj, care în 1547 s-au adresat dietei țării împotriva piedicilor puse de către conducerea orașelor săsești, atunci cînd ei încercau să-și vîndă produsele lor la iarmaroacele din Sighișoara, Mediaș și în ținutul de dincolo de Mureș. Dar și cazul postăvarilor din Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Bistrița și Sebeș, care protestaseră în 1536 împotriva concurenței celor neîncadrați în bresle, dintre care unii utilizau și forța de muncă a femeilor și copiilor.

Una din cele mai importante și cele mai delicate faze ale procesului de producție a postavurilor de lînă era „umezirea”, tunderea și apretarea postavului. Tunzătorii de postav (*pannirasores, rasores*), meșteșugari de elită, sînt amintiți în surse în secolul al XV-lea, dar probabil că erau activi și în secolul precedent. La Brașov și la Sibiu ei sînt organizați în bresle distincte (1462), la Cluj formează o breaslă comună cu cea a croitorilor (1478), organizîndu-se abia în 1538 într-o breaslă independentă. Permanentele dispute cu croitorii, în special în ce privește dreptul de a cumpăra postav și de a-l vinde după apretare, indică nu numai faptul că sfera lor de activitate nu era la început bine precizată, dar și că tunzătorii se ocupau la început și cu comerțul postavurilor străine, de import, finisate de ei. Analiza actului din 15 aprilie 1557 și a statutului din 1558 permite nu numai o introspecțiune în activitatea tunzătorilor de postav din Cluj, dar și o constatare revelatoare pentru istoria comerțului de postavuri de lînă străine în Transilvania medievală. Tunzătorii de postav erau obligați să „umezească” și să tundă (*madidare, radere*), indiferent de anotimp, următoarele postavuri: de Londra, de Bergamo, *karasia*, de Löwenberg (?) (*Lewrewmberger*), de Jihlava, Tišov (?) (*Kyschnycher*), Bussbach (*Puzpokor*), de Breslau, Liou, Louvain și St. Trond. Faptul că nu este amintit nici un alt sortiment de postav ne permite

să conchidem că : a) tunzătorii de postav finisau cu precădere postavuri de import ; b) în țările române nu se importau numai postavuri finisate, așa cum se crezuse pînă acum, ci — și în cantități probabil apreciabile — postavuri nefinisate, care erau aici apretate și apoi vîndute. Că această practică este mai veche, rezultă și dintr-un document din 1462, prin care se acorda tunzătorilor din Sibiu dreptul de a cumpăra postavul nefinisat și de a-l vinde, după ce l-au tuns și l-au apretat.

Din analiza statutelor care fixează unele norme de producție, s-ar putea emite ipoteza că tunzătorii de postav lucrau în ateliere de apretare comune. Calitatea muncii de apretare era controlată de staroști, iar cea a „umidității” de către un „*electus superintendens*”. Postavurile insuficient umezite se scoteau de pe bare (*phalangae*) și se restituiau pentru efectuarea unei munci de calitate. Tunzătorilor care tundeau fără aprobarea breslei li se confiscau uneltele. Pentru a se împiedica preluarea reciprocă a cunoștințelor profesionale sau a „secretelor” de producție se interzicea tunzătorilor de postav să locuiască în aceleași case cu croitorii.

După cum am văzut, importul de textile apuseane și, parțial, din Europa centrală, a jucat un rol însemnat în comerțul și mai ales în exportul unor centre urbane din Transilvania. Or, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o serie de factori interni și externi au îngreuiat desfășurarea acestei activități. Deplasarea unor drumuri comerciale, care a însoțit pe plan intern pe cea a axei comerțului internațional pe plan extern, accesul tot mai greu la unele produse ale postăvăritului apusean — producția postavurilor de calitate, de lux, în cadrul dificultăților pe care postăvăritul urban apusean le cunoaște din secolul al XV-lea, scade și în occident, producția de postav din Țările de Jos trece printr-o fază de declin — lipsa de capitaluri în sistemul de breaslă, dorința clientelei de a-și procura postavul fără suportarea cheltuielilor de transport excesive, a comisioanelor intermediarilor și a taxelor vamale oneroase, toate acestea au pus, în Europa centrală mai întii, apoi și în țările române, problema sporirii producției de postavuri indigene, pe baze noi. De altfel și evoluția demografică, cererea crescîndă din partea croitorilor din ce în ce mai numeroși, care confecționau îmbrăcăminte pentru diferite pături sociale, cererea sporită de postavuri pentru armată, solicitau și ele o producție proprie, pe baze mai largi, de postavuri de lină, de calitate medie și la prețuri mai accesibile. Or, breslele de specialitate nu puteau face față situației nici din motive pecuniare și nici din punct de vedere al capacității de producție.

Dar o producție abundentă și de o oarecare calitate presupunea largi disponibilități de capital și o organizare mai eficientă a muncii. Lipsa de experiență trebuia și ea suplinită prin atragerea unor specialiști străini. Încercări de a rezolva situația așa cum s-a procedat la Brașov în 1546, prin antrenarea unui postăvar adus din Germania, nu a dat rezultate. Trebuia reorganizată producția și comerțul cu postav. În acest scop s-a creat la Brașov (circa 1574) o casă a postăvăritului (*Gewandhaus*) și un oficiu al comerțului cu textile, care aproviziona cu materie primă pe postăvari și organiza desfacerea postavurilor. Se preconiza producția de postavuri indigene, dar și de postavuri care să imite pe cele străine.

Se aduc vopsitori din Italia și Germania. În fruntea administrației oficiului, preluat de magistratul orașului, se găseau figuri cunoscute și cu greutate în oraș și în conducerea sa, negustori cu largi posibilități pecuniare. Această administrație trecu la organizarea directă sau prin intermediul negustorilor brașoveni, care se găseau în relații permanente cu negustorii români, greci, italieni, evrei, raguzani sau turci din Țara Românească sau din Peninsula Balcanică, a aprovizionării cu materii prime (lână, coloranți etc.), repartizarea către meșterii postăvari și vopsitori a materiei prime achiziționate, administrarea veniturilor, achitarea salariilor, încasarea datoriilor. Ea avea evidența comerțului cu postavuri desfășurat la târgurile și iarmaroacele din Transilvania, aproviziona cu postavuri pe negustorii și croitorii brașoveni contra cost sau pe credit, vindea postavurile la bălciurile din Brașov sau din altă parte, administra depozitele de lână, îndigou și uneltele de producție. Din analiza registrelor de conturi curente (fragmentare de altfel) ale acestui oficiu (1576—1582 și 1579—1580) rezultă, pentru întâia oară în istoria postăvăritului românesc, un nou sistem de organizare a producției și a desfacerii produselor finite. Este vorba, fără îndoială, de o manufactură dispersată, de utilizarea forței de muncă salariate. Ca și în alte părți, în Flandra, în Anglia sau în Italia se manifestă și la Brașov intervenția unui grup de negustori comanditari, subordonați magistratului din care făceau de altfel cu toții parte, în procesul de achiziționare de materii prime, în repartizarea lor către meșterii postăvari, în desfacerea postavului finit. Faptul că registrele păstrate sînt incomplete, că nu s-au păstrat registrele și actele vopsitorilor brașoveni și italieni (*wahlische ferber*) nu permite o investigație mai cuprinzătoare a aspectelor procesului de producție.

Exemplul brașovean — ne vom opri asupra lui în continuare — a dat roade și a fost, se pare, imitat. În 1575 magistratul din Sibiu, din cauza datoriilor contractate de postăvarii sibieni și a lipsei lor de capitaluri, adoptă de asemenea forme noi de organizare a producției și comerțului cu postavuri de lână. Sînt angajați aici postăvari italieni, ca Antonio Morosino din cunoscuta breaslă florentină Lana (*del arte de la lana*), ca vopsitorul Stefano di Pietro „*tinctor et praefectus pannificum italorum*” (1592—1593) și alții. Lipsa unor registre sau a unor materiale documentare mai detaliate nu ne permite formularea unor concluzii sau indicarea unor analogii, ca în cazul postăvăritului brașovean.

Producția de postavuri necesita importante cantități de lână și coloranți. Lîna indigenă (țurcană) era de calitate inferioară. Trebuia importată lînă mai bună, dar era mai scumpă. Ea era adusă de negustori români, greci, italieni, raguzani și evrei. Furnizorii cei mai importanți ai oficiului din Brașov au fost italianul Sebaldo, grecul Isar și raguzanul Piero di Giovanni. Peste 12 000 kg de lînă a adus Piero la Brașov în 1578, în cadrul unei activități comerciale înregistrate pînă la 1582. Cifrele notate în registrul din 1579 însumează un total de circa 34 700 kg de lînă. Faptul că uneori, la încheierea bilanțului, ca în 1577, a rămas un excedent de lînă arată că nu întotdeauna cantitățile existente puteau fi prelucrate, epuizate. Indigoul, principalul colorant utilizat în producția de postavuri de la Brașov, era importat, alături de un alt colorant, brazilul. Se aducea uneori în transporturi împreună cu lîna, alteori singur, de obicei din

sudul Dunării, de negustori români din Țara Românească și de negustori balcano-levantini, în special din Nicopol. Cifra care indică cantitatea de indigo achiziționată de la zece furnizori se ridică la 1055 de livre (circa 664 kg). Nu găsim notat alaunul. Aceasta s-ar putea datora faptului că în această perioadă el nu mai venea din sud, din Focșea, cucerită de turci în 1455, ci din Tolfă, prin Viena. Brazilul s-a achiziționat exclusiv de la vopsitorii italieni din Brașov.

În cadrul acestei „manufacturi” lucrau 19 meșteri postăvari. Ei erau angajați ai oficiului postăvăritului și retribuiți cu un salariu săptămînal sau bisăptămînal. Din izvoare rezultă că lucrau separat, în ateliere separate. Este vorba deci de o manufactură descentralizată, de comandită negustorească aflată sub controlul magistratului. Din puținele date cunoscute știm că activau și spălători și vopsitori, în parte italieni. Postăvarii erau angajați ai oficiului care achita și chiria atelierelor. Probabil că ei erau ajutați de calfe, de ucenici. Unelele lor de lucru aparțineau însă oficiului. Nu toți produceau aceleași sortimente de postav ; unii confecționau postav de culoare albă, de calitate mediocră, alții postavuri brune, albastre, verzi, negre, *kern* și „de Bruges”. Numai cîțiva erau specializați și în confecționarea acestui ultim sortiment de postav.

O serie de factori (proprietatea oficiului, deci a negustorilor, asupra uneltelor, a materiei prime ; munca salariată, preluarea produsului finit și desfacerea lui etc.) sînt elemente a ceea ce în mod curent se numește *factory system*, dar operațiile de spălat, bătut, pieptănat, dărăcit etc. ale lîinii, precum și torsul ei, nementionate în registre, ne permit să presupunem că se efectuau în cadrul unui sistem de muncă la domiciliu, poate chiar în oraș sau în suburbiile sale, în cadrele unui *domestic system*. Gestiunea și profitul aparțineau membrilor oficiului, distincți de lucrătorii angajați. Deși proporțiile întreprinderii erau reduse, esența, natura ei erau noi, poate de tip capitalist. Dar randamentul muncii, în condițiile de atunci, era redus și nu întrecea cu mult pe cel al artizanatului medieval în general. Un postăvar (de exemplu italianul Silvestro sau Hans Reysinger au produs în 1579, primul — 19 „bucăți” (*pecias, stuck*) al doilea — 38 de „bucăți”) confecționa în medie 1,5 — 3 „bucăți” pe lună.

În anii 1576—1581 s-au produs și s-au vîndut prin oficiul postăvăritului brașovean, prin negustorii brașoveni și negustorii străini, clienți ai oficiului, următoarele soiuri de postav : *shay*, *karasia* verde, roșie și albastru deschis, *karasia* de Brașov, scarlat, postav de Londra (*Londis*), de Jihlava (*Igler*), *kerrn* de Jihlava, postav de Liov (*Lemberger*) de culoare roșie, postav de Brașov (*Croner*) verde, albastru deschis și brun ; *kerrn* brun, negru și roșu ; postav de Breslau roșu, de Bruges (*Brykesch, Brukesch*) ; *Czimmesch* ; postav de culoare *Galles*, postav alb *Bartschy*, postav de St. Trond ; apoi o serie de postavuri menționate numai după culoare : albastru deschis, albastru închis, de culoarea cerului (*himelblo*), negru, roșu, verde și brun ; *kerrn* simplu, *kerrn* brun și *halbkerrn*. Prețurile postavurilor variau și ele. Cele mai scumpe erau : scarlat — 50 florini „bucata”, *Londis* — 32 florini „bucata”, *Czimmesch* — 34 florini, de Bruges — 20—22 florini ; în schimb cel de Liov costa 7—8 florini, cel de Breslau — 5,50 florini „bucata”. Deci o varietate substanțială de calități, de culori și de prețuri.

Soarta postăvăritului brașovean după 1582 — an cu care se încheie însemnările din registre, nu e cunoscută. Din lipsa de știri documentare nu știm cînd și de ce a încetat să funcționeze o antrepriză care începuse sub bune auspicii, pusese bazele unui nou tip de organizare a producției și a comerțului de postavuri, înviorase relațiile cu Țara Românească, cu Peninsula Balcanică, cu italienii și raguzanii. Fără îndoială, de vină este și incendiul teribil din 11 aprilie 1689, în care au căzut pradă flăcărilor multe din valoroasele documente medievale ale Brașovului. Cauzele pot fi de natură diversă. Poate slabul randament financiar, poate o influență a conjuncturii economice, poate dificultatea de a face concurență unor postavuri străine de calitate mai bună. Poate și structura, nouă, dar limitată sub raport tehnic și uman, a acestei antreprize a dus sau a contribuit la declinul ei.

Breasla postăvarilor își continuă, la rîndul ei, activitatea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, atît la Brașov, cît și la Sibiu și în celelalte orașe mai importante ale Transilvaniei. La fel și abagiii din Moldova și Țara Românească. Un act din 13 iunie 1643 amintește despre un contract încheiat între postăvarii sibieni și negustorii greci din Nicopol, privind cumpărarea a 400 chintale lînă și vînzarea a 300 „bucăți” de postav; alte documente din anii 1643—1644 conțin privilegiile acordate postăvarilor din Brașov pentru confecționarea de postav cenușiu și comenzi de postav pentru ostașii și curtea voievodului Țării Românești. De un cert interes sînt statutele postăvarilor din Brașov din 5 iulie 1647, prin care li se acordă dreptul de a confecționa postav dublu (*dupla fodoriller* — postav dublu de Jihlava), dat de două ori la pîvă, dar li se impune și confecționarea de postav comun, se fixează fabricarea a două sorturi de postav dublu, se impune ca obligatorie utilizarea lîinii de bună calitate. Statutele sînt însă izvoare de natură normativă și nu înregistrează, de multe ori, decît postulate. Dar chiar în această ipostază, situația este decepționantă: gama de postavuri confecționate în prima jumătate a secolului al XVII-lea este cu mult mai redusă ca cea din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar formele de organizare sînt cele tradiționale, începute în secolul al XIV-lea. Breasla se substituise formei manufacturiere.

Consumul postavului de lînă a fost determinat în secolele XIV—XVII de o serie de factori de ordin social, etnic, uneori și juridic, și de acea pandemie ciclică care este moda. Postavul occidental de import, gata sau finisat în țară, a fost întotdeauna solicitat de domnii din Moldova și Țara Românească, de voievozii și principii Transilvaniei, pentru nevoile lor și ale curții. Deseori ele erau oferite în dar unor domnitori, unor mari dregători, unor nobili sau boieri mărunți sau mijlocii, sau unor slujbași de la curte. De pildă, negustori din Liov veniți în Moldova au dăruit unor domni, soțiilor lor sau unor boieri, în secolul al XV-lea, postav englezesc, de Malines, de Maestricht, de Bruges și postav florentin. Brașovenii procedează la fel: numai în socotelile din anii 1541 — 1542 sînt consemnate șase cazuri cînd s-au oferit drept cadouri postavuri de Bergamo și de Nürnberg. Și asemenea exemple se pot da multe. Unele dintre postavurile de lînă străine (de ex. de Ypres, Londra, Malines ș.a.) ajung să aibă

valoare de schimb și se foloseau în secolul al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea pentru cumpărături de sate sau terenuri de către boieri. Marea nobilime, marea boierime achiziționa și se îmbrăca în permanență cu stofe de import sau imitații indigene după postavuri străine. Unele din piesele de îmbrăcăminte cunoscute în lumea curților domnești și nobiliare s-au transmis și în lumea orășenilor. Altele, proprii, s-au menținut aici, modificate însă sub influența unor tradiții din îmbrăcăminte populației rurale. Materiale mai scumpe purtau membrii patriciatului, orășenii înstăriți, materiale mai simple, mai puțin luxoase, purta populația mai modestă. Anumite categorii sociale, de ex. calfele, erau obligate să poarte deseori haine prescrise de ordonanțe municipale. Să nu uităm pe de altă parte că mișcarea de reformă (în special calvinismul și antitrinitarismul) a exercitat o influență inhibitorie asupra portului unor materiale scumpe, asupra practicării luxului. Influența portului popular asupra costumului medieval s-a vădit în portul populației românești, a celei ungurești sau săsești, prin introducerea unui element specific, deși cu interferențe. În sfârșit, a fost sensibilă influența unor tradiții, de pildă a costumului imperial bizantin sau a costumului francez din perioada angevină, asupra portului nobilimii maghiare și române din Transilvania sau, începînd cu sfîrșitul secolului al XVI-lea, influența preponderentă a costumului oriental în Moldova și Țara Românească.

În general, în relatările lor, călătorii străini, italieni, dalmatini, englezi etc. remarcă luxul deosebit al materialelor folosite pentru veșmintele de curte, hainele din stofe de lînă, purtate de pătura suspusă și de cea de mijloc a societății medievale din țările românești. Printre materialele curente de îmbrăcăminte figurează la început postavurile din Flandra, din Brabant, din regiunea renană, cele italiene, apoi cele engleze. Fapt curios însă, veșmintele păstrate pînă astăzi, fragmentele arheologice, ca și reprezentările de portrete în diferite domenii de artă, deci izvoarele iconografice, nu reflectă decît extrem de puțin acea gamă largă de postavuri vehiculate și achiziționate în secolele XIV—XVII. Izvoarele iconografice au un caracter unilateral, limitează imaginea costumului exclusiv la cel de curte, iar mijloacele de reconstituire ale costumului bărbătesc și feminin de interior, de călătorie, etc., ca și ale celui al copiilor, al orășenilor din pătura mai modestă și al țăranilor sînt și astăzi foarte sărace. Numai datele documentare ne permit să ne facem o imagine, trunchiată de altfel, despre îmbrăcăminte din postav de lînă a oamenilor din acea vreme.

Din postav de lînă se făceau mantiile, deseori cu mînci largi, ale nobilimii; tunica (anteriul) purtată și de femei, mantaua-dolmanul din postav de culoare albă, neagră, sură și chiar pestriță, scurtat în Moldova și Țara Românească sub influența celui purtat de nobilimea din Transilvania; caftanele („mente” la nobilimea maghiară), din stofe scumpe aduse din occident, apoi, în Țara Românească și Moldova, feregeaua, purtată peste anterior și confecționată deseori din postav roșu. Populația de la orașe, pe lîngă hainele de postav, purta pantaloni din postav, uneori lungi și strînși pe picior sub genunchi, calitatea postavului și croiul fiind în raport direct cu starea socială, de avere. Se folosea în special *karasia* (kersey) originală sau imitată.

Uneori extravaganța modei în rîndul păturilor orășenești înstărite era atît de pregnantă, încît magistratul (de ex. la Cluj) intervine stabilind un impozit special aplicat femeilor și bărbaților care purtau „îmbrăcăminte scumpe” din țesături fine. Statutele calfelor de croitori (1532) le interzic acestora să poarte haine pestrițe, de diferite culoriși impun pantaloni și o jachetă simplă din postav. Testamentele, inventarele de avere (*litterae divisionales*, *Teilungsbücher*) și alte acte ale unor locuitori din unele orașe ale Transilvaniei cuprind date utile pentru studiul costumului din postav din acea vreme: mantale (*pallia*), veste și fuste din camocat, postav de Londra, Breslau, Bergamo; mantale cu mincă scurtă din postav de Bruges, Jihlava din scarlat; dolmane din *karasia*, postav de Londra, Löwenberg (?) (*Lörenberger*) lung de Tișnov (?) (*Tizniczer*); pantaloni din postav de Londra, *karasia*, granat, scarlat etc. confecționate de croitorii vremii. Se utilizează postavurile de import sau de producție indigenă, uneori imitații după postavuri străine.

Importul masiv de postavuri străine din Europa occidentală și centrală, precum și avîntul producției proprii de postavuri de lînă în secolul al XVI-lea au contribuit la occidentalizarea parțială a costumului nobiliar în Transilvania, în aceeași măsură în care influența costumului oriental a constituit sindromul orientalizării costumului nobiliar din Moldova și Țara Românească. Relațiile economice intense, de la mijlocul secolului al XVII-lea cu Germania, în special cu Leipzig, dar mai ales cu Austria, cu Viena, au dus la rîndul lor nu numai la un import masiv de produse ale modei din acele părți, dar și la influența modei, în primul rînd a celei austriece, manifestată în special la curtea principilor din Transilvania. Uneori direct, alteori prin intermediul austriac ajunge în țările române și costumele italiene, iar în perioada războiului de 30 de ani, și elemente ale modei franceze și chiar spaniole.

În sfîrșit, nu trebuie uitat că o dată cu dezvoltarea artei militare, cu echiparea militarilor cu uniforme, postăvăritul și-a cîștigat o clientelă nouă. Și nu e de mirare dacă postavul alb produs la Brașov se utilizează și pentru confecționarea de uniforme destinate trabanților orașului, că domnitorul Mihai Viteazul achiziționează la Bistrița postav pentru oștirea sa, că în secolul al XVII-lea Matei Basarab importă din Brașov, pentru armata sa de dorobanți, postav roșu ș.a.m.d.

Cantitățile enorme de postavuri străine, importate aproape fără întrerupere, veacuri de-a rîndul, demonstrează că ele găseau în țările române o piață largă, receptivă, deschisă atît pentru ele, cît și pentru postavurile indigene. Debușeurile tradiționale ale țărilor române, ca și cele ale Europei centrale sau ale sud-estului european, au asigurat multă vreme expansiunea producției de postavuri de lînă din Țările de Jos, din regiunea renană, din Germania de sud și din Italia. Situate în zona de interferență a curenților comerciale pornite din aceste regiuni, Transilvania, Moldova și Țara Românească au compensat uneori deficitul unor piețe din apusul sau sudul Europei. Cînd apusul — desigur, cu excepții — nu va mai putea, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, oferi ceva deosebit, atunci postavurilor apusene li se vor substitui, parțial, postavurile indigene și cele din Europa centrală, din Saxonia, Silezia, Boemia și Moravia.

BIBLIOGRAFIE

1. M. DAN, *Din relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Polonia la sfârșitul sec. al XVI-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965.
2. M. DAN, *Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII, 3, 1969.
3. M. DAN, S. GOLDENBERG, *Der Warenaustausch zwischen Bistritz und den Moldauer Städten und Marktflecken im 16. Jhr.*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 1, 1967.
4. M. DAN — S. GOLDENBERG, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe et au début du XVIIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, t. V, 1-2, 1967.
5. W. ENDREI, *Középkori angol textil-importunk gyapjúszövetei*, în „Századok”, 2, 1970.
6. S. GOLDENBERG, *Halleri. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, în „Studii”, 5, 1958.
7. S. GOLDENBERG, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de marfuri*, (București), 1958.
8. S. GOLDENBERG, *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, în „Studii”, 3, 1963.
9. S. GOLDENBERG, *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI*, în „Archivio Storico Italiano”, disp. II, 1963.
10. S. GOLDENBERG, *Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16. Jahrhundert*, în „Revue des études sud-est européennes”, II, 3-4, (1964).
11. S. GOLDENBERG, S. BELU, *Postăvăritul din Brașov în secolul al XVI-lea*, în „Revista arhivelor”, 2, 1967.
12. S. GOLDENBERG, S. BELU, *Două registre privind postăvăritul și comerțul cu postav în sec. XVI*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967.
13. S. GOLDENBERG — S. BELU, *Registrul producției și comerțului cu postav de la Brașov din 1576—1582*, în „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969.
14. *Industria textilă din Brașov și Țara Btrsei (Catalog de documente 1413—1820)*, I, București, 1960.
15. J. JANÁČEK, *La production de drap tchèque et son exportation vers les marchés étrangers au cours du XVIe et XVIIe siècles*, raport prezentat la „Seconda Settimana di Studio”, Prato, 10—16 aprilie 1970 (copie Xerox).
16. FR. KAVKA, *Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích (do poloviny 17. století)*, Zvláštní otisk ze „Sborníku historického”, V, 1957.
17. L. LEHR, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960.
18. L. MAKKAJ, *Commerce et consommation de draps de laine en Hongrie aux XII—XVII siècles*, raport prezentat la „Seconda Settimana di Studio”, Prato, 10—16 aprilie 1970 (copie Xerox).
19. R. MANOLESCU, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965.
20. C. NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în țăările române (sec. XIV—XVII)*, București, 1968 (ms., teză de doctorat).
21. ȘT. OLTEANU și C. ȘERBAN, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu* (București), 1969, (cap. I. 2 și cap. II. 3).
22. Zs. P. PACH, *The role of East-Central Europe in international trade (16th and 17th centuries)*, în „Etudes historiques”, Budapesta, 1970.
23. FR. PALL, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoțul ltnii din anul 1578)*, în „Revista arhivelor”, 1, 1960.
24. ȘT. PASCU, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, (București), 1954, (cap. II b și III a, b, c).
25. E. M. PODGRADSKAJA, *Torgovyje svjazj Moldavii so Lvovom v XVI—XVII vekah*, Kișinev, 1968.
26. H. SAMSONOWICZ, *Le commerce de drap aux foires de Pologne et des pays limitrophes du XIVe au XVIe siècle*, raport prezentat la „Seconda Settimana di Studio”, Prato, 10—16 aprilie 1970 (copie Xerox).
27. Gy. SZÉKELY, *Niederländische und englische Tucharten im Mitteleuropa des 13.—17. Jhr.*, în „Annales Universitatis Budapestinensis”, VIII, 1966.
28. Gy. SZÉKELY, *A németalföldi és az angol posztó fojtáinak elterjedése a XIII—XVII századi Közép Európában*, în „Századok”, 1—2 1968.
29. FR. VALJAVEC, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. II. Reformation und Gegenreformation*, München, 1955 (p. 80—85).

LE COMMERCE, LA PRODUCTION ET LA CONSOMMATION DU DRAP DE LAINE DANS LES PAYS ROUMAINS (XIVe SIÈCLE — SECONDE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

L'auteur étudie de manière succincte divers problèmes touchant — directement ou indirectement — le commerce du drap de laine, le commerce de transit, les relations avec les centres européens, le rôle des Génois aux bouches du Danube, dans le contexte des mutations économiques et des événements politiques de cette période.

On établit que l'histoire du commerce du drap provenant de l'importation comporte dans les pays roumains trois phases. Pour la première (XIVe siècle — fin du siècle suivant), il n'existe pas de source permettant une estimation du volume de celui-ci.

Les privilèges commerciaux et certains documents révélant les exportations de drap de Transylvanie vers la Valachie (drap de Louvain, d'Ypres, de Cologne, « français » et « polonais ») ; les importations de drap en Moldavie (drap « anglais », de Londres — *Londis*, de Bruges, de Malines, de Maastricht, de Florence) ou bien le drap transité par Buda, en passant par Oradea, en Transylvanie (drap d'Ypres, de Bruxelles, de Poperinge, de Maastricht, de Londres, de Tournay, de Cologne).

Pour la période allant de la dernière partie du XVe siècle à la fin du XVIe, nous disposons d'une documentation plus vaste et plus variée, au premier chef des registres douaniers de Braşov, de Sibiu et de Cluj, révélateurs aussi pour l'importation et le transit du drap de laine vers la Valachie. Y prédominent surtout le drap néerlandais, celui de la région rhénane, d'Italie et de l'Allemagne méridionale, notamment le drap de Malines, Weert, Maastricht, Bruges, Poperinge, Nuremberg, Cologne, Spire, Vérone, Bergame, Löwenberg, Busbach et celui anglais (de Londis, Karasia-Kersay, etc.). On enregistre aussi des importations de drap de Bohême, de Moravie et de Silésie (Jihlava, Görlitz, Breslau, Zwickau, etc.).

Vers la fin du XVIe siècle, quand commence la troisième phase, ce sont les produits de l'industrie textile d'Europe centrale, de Silésie, de Moravie, le drap anglais et italien qui prédominent et l'on rencontre plus rarement le drap de Bruges, de Saint-Trond, de Poperinge, de Vérone et de Bergame.

Pendant la première moitié du XVIIe siècle, la situation change sensiblement. Ainsi qu'il résulte des registres de Cluj, on enregistre exclusivement du drap d'Europe centrale, à l'exception seulement du drap anglais provenant de Londres, de Kersey, de Kendal et de Norden.

L'auteur cherche à expliquer les fluctuations, par phases, de ce commerce.

Dans l'analyse de la production du drap de laine dans les pays roumains, l'auteur prend pour point de départ l'artisanat domestique, il examine les types de tissus de laine, offre des données sur la technique de la production, les moulins à foulon, les débuts de la production du drap

gris (pannus griseus) et les centres de celle-ci. Puis, il étudie la production urbaine de drap, ses formes d'organisation par corporations, la division du travail, le problème touchant l'activité des drapiers, des tondeurs de drap, indiquant en même temps certaines normes de production.

En ce qui concerne la consommation du drap de laine, on examine les facteurs qui l'ont influencée, la tradition et l'influence du costume étranger, le costume de cour, on étudie certaines parties de l'habillement, confectionnées en drap fabriqué à l'étranger, la clientèle. L'auteur conclut que durant les XIVe — XVIIe siècles, tant le drap provenant de l'importation, lequel représentait des quantités considérables, que celui indigène ont trouvé dans les pays roumains un large débouché qui, dans la phase de « boom » de la production occidentale, compensait partiellement la carence de certains débouchés de l'Occident.

AȘEZAREA STATORNICĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1739—1831)*

DE

LOUIS ROMAN

În îndelungatul proces al stabilirii și întăririi multiplelor legături între teritoriile românești, trecerile unor grupuri de populație dintr-un ținut într-altul (mai ales din interiorul arcului carpatic în regiunile din afara lui) au ocupat un loc însemnat. Venirea transilvănenilor s-a prezentat fie ca o transmigrație temporară (în legătură cu păstoritul, muncile agricole, cărăușia, activitatea meșteșugărească, negoțul, slujba ostășească, învățămîntul etc., nu puțini dintre cei cuprinși de această mobilitate rămînînd apoi în Principate), fie ca o așezare statornică. Primul aspect va forma obiectul altei cercetări, cea de față ocupîndu-se doar de cel de-al doilea, cu exclusivă referire la Țara Românească.

1. *Oportunitatea cercetării.* Istoricul emigrațiilor transilvănene a fost de mai multe ori succint prezentat¹; trecerile de transilvăneni — mai ales români, dar și de alte neamuri — în Moldova și Țara Românească s-au studiat pentru perioada pînă în secolul al XVII-lea². Dar nu există încă o cercetare specială în vederea stabilirii proporțiilor mobilității spațiale, pe perioade, de-a lungul veacurilor, iar pentru perioada 1739—1831 nu s-a stabilit nici desfășurarea ei amănunțită, studiu dificil ca urmare a lipsei statisticilor.

* Mulțumim prof. univ. dr. doc. I. Ionașcu pentru îndrumările date, prețios ajutor în întocmirea nu numai a lucrării de față, ci și a celor publicate în anii anteriori.

¹ I. I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice” (ulterior: „AAR, MSI”), s. II. t. XXXVII, București-Leipzig-Viena, 1915, p. 1—44 (o sinteză a lucrării, cu foarte rare elemente noi: idem, *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, Bucurest, 1941 (extras din „Revue historique du sud-est européen”, XVIII, p. 140—156; ulterior: „RHSEE”); P. Rimneanșu, *Problema iradierii românilor din Transilvania în Principatele Române*, Cluj, 1946, p. 1—10, 12—14; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, Edit. științifică, 1967, p. 47—58; M. D. Vlad, *Mișcări demografice în cadrul colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (secolele XVII—XVIII)*, în *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, p. 87—90.

² Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*. Sub red. prof. univ. D. Berciu, București, Edit. Academiei, 1968, p. 187—207.

S-au semnalat oiconimice—dublete pe ambele versante ale Carpaților meridionali, ceea ce arată o imigrație din Transilvania, care a avut probabil loc în secole de mult trecute³; concluzii mai cuprinzătoare de aici încă nu s-au desprins. S-a încercat a se stabili deplasările transilvănene pornindu-se de la reperarea — în hărți, dicționare geografice și liste de așezări de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — a localităților purtând apelative caracteristice (Ungureni, Sudiți, Străini etc.)⁴, acțiune utilă, dar neputînd semnală decît elemente ale procesului, căci — pe de o parte — de-a lungul deceniilor, determinantele unor localități au căzut⁵ și — pe de alta — nu se poate în felul acesta stabili data apariției așezărilor găsire. Același neajuns au și cercetările — cu caracter sociologic, onomastic, etnografic și antropologic, dar foarte rar însoțite de datări veridice — ce au stabilit originea transilvăneană a locuitorilor din multe sate de la sud și est de Carpați⁶; o totalizare a multora din cercetările anterioare⁷ a cuprins 184 de asemenea sate⁸, cifră impresionantă și semnificativă, dar — așa cum vom vedea — insuficientă și, în orice caz, neindicînd desfășurarea istorică a procesului formării așezărilor.

Ca urmare a insuficienței cercetări, s-a putut conchide că toți moldovenii și muntenii ar fi emigranți transilvăneni⁹ (comentariile sînt, desigur, de prisos !); s-a afirmat și că sate din Țara Românească și Moldova purtînd determinantul „Pămînteni” (din apropierea celor denumite „Ungureni”) ar fi formate tot din români transilvăneni¹⁰ (ceea ce este valabil doar în unele cazuri).

Oportunitatea unei cercetări amănunțite a fost adesea remarcată: s-a făcut constatarea că s-au desprins pînă acum doar „contururile generale ale pribegirilor românești”¹¹, că „migrațiunile poporului românesc în veacurile XVIII și XIX n-au fost studiate pînă acum” cu amănunțime, ci s-au făcut numai prezentări de ansamblu¹², că nu s-au numărat încă așezările transilvănene — în secolele amintite — pe teritoriul Principa-

³ N. Iorga, *Studii și documente...* (ulterior: I—SD), X, 1905, p. 119—120; E. Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în „Buletinul Societății Române de Geografie” (ulterior: „BSRG”), XLI, 1922, p. 157; M. N. Popp, *Asupra satelor de Ungureni și Pămînteni*, în „Soveja. Revista Soc. stud. geogr.”, IV, 1—2, 1932, p. 10; idem, *Contribuțiuni la viața pastorală din Argeș și Mușcel. Originea ungurenilor*, în „BSRG”, LII, 1933, p. 235; idem, *Ungureni, ibid.*, LXI, 1942, p. 185—189, pl. III (între p. 200—201).

⁴ Idem, *Asupra satelor...*, p. 8, 11; idem, *Ungureni*, p. 191, pl. III; C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria”, II, 1, 1942, p. 70; I. Conea, *Villages d'Ungureni dans l'Ollénie subcarpathique*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, XVI, 1—4, 1943, p. 54—61.

⁵ M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 9.

⁶ Idem, *Contribuțiuni...*, p. 231—239, 267, 272; I. Conea, *Țara Loviștei*, în „BSRG”, LIII, 1934, p. 67, n. 1; idem, *Pe urmele descălecatului din sud. I. Salele de ungureni din Oltenia Subcarpată*, *ibid.*, LVIII, 1939, p. 60—65; idem, „Tota Transilvania ad nos venit” sau cît valorează teoria lui Jancsó Benedek, în „Geopolitica și geoistoria”, II, 1, 1942, p. 16—20; idem, *Villages...*, p. 54—61; P. Rîmneanțu, *op. cit.*, p. 64—135.

⁷ *Ibidem*, harta nr. 2 (între p. 10—11).

⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66—67.

⁹ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 48.

¹⁰ P. Rîmneanțu, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 45.

¹² A. Golopenția, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrațiuni românești?*, în „Geopolitica și geoistoria”, I, 1, 1941, p. 93.

telor, iar „cercetările... asupra contribuției Transilvaniei la popularea lor sînt abia la început”¹³. Masivul și prestigiosul studiu recent asupra istoriei Transilvaniei, menționînd treceri din acest ținut în Principate în tot cursul secolului al XVIII-lea, prezintă cîteva cifre din izvoarele vremii¹⁴, dar nu poate folosi o curbă a evoluției emigrației, căci ea n-a fost încă alcătuită. Și cercetări speciale asupra toponimiei muntene¹⁵ au lăsat studierea slobodiilor de „ungureni” pentru alt prilej¹⁶.

Întreprinzînd studierea evoluției populației Țării Românești în răs-timpul de la reîntoarcerea județelor de dincolo de Olt la Muntenia pînă la introducerea Regulamentului organic, ni s-a impus cu necesitate limpezirea problemei așezărilor românilor transilvăneni, stabilirea căroră la sud de Carpați în etapa dată a fost cea mai importantă imigrație aici în acea vreme și cea mai masivă din întreaga istorie a venirilor de peste munți. Cercetarea de față își propune ca, în măsura în care izvoarele o permit, să cerceteze procesual așezarea statornică a transilvănenilor în Țara Românească în perioada menționată, ceea ce constituie nu numai un aport la înlăturarea semnalatei lacune în istoriografie, dar și un mijloc de a ajunge la concluzii, capabile a contribui la înlăturarea unor interpretări greșite.

Studiul nu se oprește asupra cauzelor bejenirii transilvănenilor în Principate, problemă insistent tratată în istoriografia noastră în decurs de un secol¹⁷. Nu se revine aici nici asupra afirmațiilor unor istorici șovini, care — urmărind scopuri politice reacționare — au încercat a demonstra drept sens principal al migrației românilor nu Transilvania-Principate, ci invers; falsitatea aserțiunii a fost demonstrată de numeroși istorici, geografi, lingviști, sociologi, statisticieni, din țară și străinătate¹⁸, ideea nefiind decît concluzia logică a răsufletei teorii „imigraționiste”, care se încearcă încă a se folosi¹⁹.

¹³ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 111—112.

¹⁴ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Șt. Imreh, Al. Neamțu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, I. ed. a 2-a, Edit. Academiei, < 1961 >, p. 241, 246, 248, 261, 276.

¹⁵ I. Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, în „Limba română”, XIII, 6, 1964, p. 615—621; XIV, 2, 1965, p. 273—284; XIV, 6, 1965, p. 671—675; idem, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*, în „Fonetică și dialectologie”, IV, 1962, p. 101—133 (p. 1—33).

¹⁶ *Ibid.*, p. 103 (n.1), 115; idem, *Păstoritul românesc și problemele sale*, în „Studii”, 19, nr. 2, 1966, p. 293, n. 23.

¹⁷ Recente abordări ale problemei la: Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, București, Edit. politică, 1962, p. 125—126; Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia...*, Cluj, 1968, p. 50—51.

¹⁸ N. Iorga, *Encore une réponse*, în „RHSEE”, IV, 1—3, 1929, p. 95; Z. Păclișanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIIIe siècle*, în „Revue de Transylvanie”, I, 2, 1934, p. 203—213; R. Braun, *A százötven év előtt Horavilág < Răscoala de acum 150 de ani a lui Horea >*, 1935 (p. 8—11 reproduc la A. Golopenția, *op. cit.*, p. 94—97); P. Henry, < *Recenzie* >, în „Revue historique”, Paris, 62, t. CLXXIX, Janvier-Mars 1937, p. 226; A. Golopenția, *op. cit.*, pass.; E. Petrovici, *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica*, în „Transilvania”, 72, 7, 1941, p. 467—470; I. Conea, „Tota Transilvania...”, p. 11—23; D. Prodan, *Teoria...*, pass.; C. Daicoviciu ș.c., *op. cit.*, p. 246—248; etc.

¹⁹ T. Georgescu, *Al XII-lea Congres Internațional de științe istorice*, în „Analele Institutului de istorie a partidului”, XI, 5, 1965, p. 150 (teza, susținută la Congres de reprezentatul Vaticanului, a fost combătută de prof. I. Nestor); *The Cambridge Medieval History*, IV/1, ed. J. M. Hussey, Cambridge, University Press, 1966, p. 560—561 (falsitatea aserțiunii a fost

La baza speculațiilor, mult timp întreprinse, stătea cifra, admisă la sfârșitul secolului trecut de I. Acsády cu referire la populația Ungariei și Transilvaniei la 1720—1721 (2 582 598 de suflete), ceea ce ar fi arătat o creștere de 225% pînă în 1787; „explicația” era găsită într-o masivă imigrare românească din Principate. Calculele recente ale unor cercetători maghiari au demonstrat falsitatea cifrei de mai sus și au dus la obținerea totalului de 4,1—4,2 mln. oameni la 1720²⁰, ceea ce pune capăt fanteziilor arătate.

Dacă s-a demonstrat convingător că, în secolul al XVIII-lea (adăugăm: și în cel următor), migrația are loc mai ales în sensul Transilvania — regiunea extracarpatică, în schimb nu s-au precizat anumite aspecte în legătură cu întrebarea: spre care din cele două Principate era mai intensă mobilitatea? Ea se făcea mai ales spre Muntenia, ceea ce se poate vedea din constatarea — la 1784—1785 — a unui număr de două ori mai mare de transilvăneni în Țara Românească decît în Moldova și din găsirea — un secol și jumătate mai tîrziu — a unui număr de patru ori mai mare de așezări cu determinantul „Ungureni” pe teritoriul de la sud de Carpați decît pe cel de la est de munți²¹. Direcția de preferință se explică prin circumstanțe diverse: transhumanța mai intensă spre sud și sud-est decît spre est; prezența mai multor locuri de trecere peste Carpații Sudici decît peste cei Orientali (dar prezența secuilor, pe versantul transilvănean din sudul acestora din urmă, a determinat trecerea în Moldova, de-a lungul vremurilor, a unor grupuri relativ însemnate din această populație)²²; străvechile relații, intense și multilaterale, cu Țara Românească ale regiunilor din sudul Transilvaniei, precum și existența aici a unor teritorii masiv rămase ortodoxe (puse în mișcare și ca urmare a încercărilor de a fi trecute — sub presiunea habsburgică și catolică — la biserica unită).

2. *Așezarea statornică în lumina știrilor asupra imigrației.* Masivele plecări din Transilvania de după 1739 sînt continuarea unor băjeniri importante din secolele precedente și anii imediat anteriori. În perioada de după iscălirea tratatului de la Belgrad, treptat, starea de tensiune în satele transilvănene crește: încă la 26 septembrie 1739, guberniul ardelean poruncește a se lua măsuri pentru ca țărani să nu fugă peste munte²³; în 1745, rășinărenii amenință cu trecerea în Țara Românească, cum procedează — patru ani mai tîrziu — reprezentanții mai multor sate românești din același scaun al Sibiului²⁴.

subliniată de C. C. Giurescu, *The „Cambridge Medieval History” and the Romanian People*, în „Revue roumaine d'histoire”, VII, 1, 1968, p. 94—95). V. și: D. Prodan, *op. cit.*, p. 5—6; I. Donat, *Păstoritul...*, p. 285—294.

²⁰ B. Pápai, *Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711—1867)* > *Populația Ungariei în perioada dezvoltării și descompunerii feudalismului (1711—1867)*, în J. Kovácsics, *Magyarország történeti demográfiaja...*, Sub red..., Budapest, 1963, p. 148—151.

²¹ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, Buc., 1896, p. 189; Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2; C. Racoviță, *op. cit.*, p. 70.

²² M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 8—9.

²³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/2, 1913, p. 1671, nr. MMMLXXXIII.

²⁴ I. Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, Sibiu, 1944, p. 49, 55—56.

Un moment important al pribegirilor este activitatea fostului vicar al lui Inochentie Micu, Nicolae Pop din Balomir, trecut în Țara Românească în 1748 ²⁵. El propune lui Grigore al II-lea Ghica așezarea în Muntenia a 16 000 de români ortodocși, ce stau gata a părăsi Transilvania ²⁶; domnitorul emite la 14 mai 1750 o carte cuprinzând regimul „multor rumâni ungureni”, din partea cărora s-a rugat Nicolae din Balomir, după ce vor veni să se așeze în țară ²⁷. O asemenea masivă deplasare în anii imediat următori nu știm a se fi întâmplat, dar febrila activitate a Balomireanului și cifra folosită sînt simptomatice în privința stării de spirit din Transilvania.

Între timp însă, observăm că mai vechiul flux al trecerilor transmontane continuă: în Țara Românească trec, probabil, oameni împreună cu Nicolae Pop, apoi împreună cu popa Cosma (viitorul mitropolit muntean) prin 1753—1755 ²⁸; conscripția urbană din 1758 constată în 25 de sate din Țara Făgărașului 694 1/4 sesii pustii și 377 de iobagi fugiți ²⁹; în anii următori, trec alte familii la sud de Carpați ³⁰.

Emigrarea masivă proiectată de Nicolae din Balomir s-a realizat mai târziu. Izvoarele mărturisesc: înfrîngerea răscoalei condusă de Sofronie a determinat începutul unui nou exod încă în 1761 ³¹; și patru ani mai târziu se vorbește despre faptul că neuniții fug în mare număr, că Sofronie duce pe „valahi” în Moldova și Țara Românească ³²; la 1766, în cele șase sate aparținătoare curții fiscale din Porumbacul de Jos se constată 140 de iobagi fugiți ³³, iar conscripția din același an constată în satul Jina 69 însurați și 68 holtei fugiți dincoace de munți ³⁴; în 1766—1767, Istvan Halmágyi constată mai multe emigrări în Principate (cel puțin 5 000 de oameni, dintre care indubitabil în Țara Românească 700 de suflete din Făgăraș) ³⁵; băjenirea este menționată în documentele guberniului și în 1769 și 1771, vama de la Turnu Roșu raportînd în 1769 că în Țara Românească au trecut 1 200 de familii din Transilvania ³⁶; plecările sînt

²⁵ Hurmuzaki, *Documente...*, VI, 1878, p. 602, nr. CCCXXXVI (reprodus la N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, II, 1885, p. 597; rezum. la S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, Sibiu, 1920, p. 198). Știri asupra acțiunilor Balomireanului, după pribegirea în Țara Românească, la I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, Buc., 1941, p. 3—4.

²⁶ Hurmuzaki, *loc. cit.*

²⁷ V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Edit. Academiei, < 1961 > (ulterior: *DRA*), p. 493—494, nr. 332; trad. lat. la S. Dragomir, *op. cit.*, p. 89—90, Anexa 61.

²⁸ C. N. Mateescu, *Însemnări despre originea ardeleană a mitropolitului Cosma*, în „Biserica ort. rom.”, S. III, L, 9 (618), 1932, p. 588.

²⁹ Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935, p. 374—375.

³⁰ G. Maior, *Valea Lotrului și importanța ei economică în trecut și prezent*, București, 1913, p. 28.

³¹ R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei. 1691—1774*, Sibiu, 1943, p. 47—48.

³² N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 278—279.

³³ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 368—369.

³⁴ M. N. Popp, *Contribuțiuni...*, p. 271.

³⁵ A. Golopenția, *op. cit.*, p. 95.

³⁶ R. Kutschera, *op. cit.*, p. 72—73, 78; I. D. Moga, *Numărul românilor în Principatul Transilvaniei*, în „Transilvania”, 72, 4, 1941, p. 289.

constatate în tot cursul războiului din 1769—1774³⁷; în anii 1771—1775, dezertează din Reg. I Român de graniță 659 oameni (cei mai mulți în 1772 — 426 plecați), ceea ce reprezintă o bună parte din efectivele unității (în 1777, ele constau din 4807 bărbați buni de serviciul militar); în 1776, o patrulă austriacă și grănicerii din Jina întorc din munți 184 de familii (481 de suflete) ce voiau să treacă la sud de Carpați³⁸. Imediat după încheierea tratatului de la Küçük—Kaynarca, un transilvănean notează: „Vedem neconținut, an de an, un mare număr de români ardeleni care trec în Țara Românească și Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat din românii de dincolo care ar veni în Ardeal”³⁹.

Ne putem pune întrebarea: a fost oare, în acei ani, un moment anume, când emigrația a cunoscut proporții deosebite? Pe la 1780, din mediul muntean, Sulzer culege informația după care imigrarea transilvănenilor în Țara Românească s-a făcut în multe ocazii, dar cea mai importantă epocă fusese aceea „a vestitului Sofronie, în 1758”⁴⁰. La 9 noiembrie 1784, regelui Prusiei i se raporta că „dezertorii” din Austria se află în Principate de 20—25 de ani⁴¹, ceea ce duce tot la perioada de după refugiarea lui Sofronie din Cioara în 1761 în Țara Românească⁴². La 26 ianuarie 1785, ambasadorul Prusiei la Poartă expedia un raport, în care — comunicând știri din sursă austriacă — arăta că în ultimii 40—50 de ani mulți supuși ai Imperiului habsburgic s-au așezat în Principate, „dar niciodată emigrarea n-a fost mai mare ca în 1767”, când s-a manifestat refuzul de a se înrola în unitățile de grăniceri⁴³. Știrile, culese din sursele cele mai autorizate (munteană și austriacă) — dar după câțiva vreme de la evenimente și, de aceea, oarecum estompate — arată că a existat o perioadă a unei masive deplasări dincoace de Carpați, ce trebuie să fi durat câțiva ani (1761—1767).

La această perioadă se referă, desigur, însemnarea, făcută în jurnalul său de călătorie în Banat, Transilvania și Maramureș, în 1773, de cel ce în curînd urma să fie împăratul Iosif al II-lea („...es sollen unsere Emigranten ganze Dörfer an dem Fuss der Gebirge angeleget haben...”)⁴⁴, precum și ecoul în Principate al pribegirilor, reflectat în cunoscutul raport din același an al clerului unit transilvănean către Maria Tereza („Tota Transilvania ad nos venit!”)⁴⁵. Masiva imigrație

³⁷ C. Sassu, *Țările române spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, în „Revista arhivelor”, VI, 2, 1944—1945, p. 220—223, Anexa I.

³⁸ C. Rall, G. Gottfried, *Musterungsliste*, Sibiu, 20 mai 1774 (rezum. la G. Barițiu, *Material pentru istoria Reg. I grănicierii din Transilvania*, în „Transilvania”, XV, 23—24, 1884, p. 178—179).

³⁹ *Summarische Beschreibung des Gross-Fürstenthums Siebenbürgen*, la: N. Iorga, *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria*, în „Luceafărul”, Budapesta, III, 4, 1904, p. 92; idem, *Istoria românilor prin călătorii*, ed. a II-a, III, Buc., Edit. Casei Școalelor, 1929, p. 6—7.

⁴⁰ F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daclens...*, III, Wien, 1782, p. 401.

⁴¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2.

⁴² I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 5—6: știri asupra activității lui Sofronie după refugiarea în Țara Românească.

⁴³ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 189. Faptul că în anii 1764—1783 sînt date trei așezăminte domnești muntene cu referire la „ungureni” (la 1764, 1776 și 1783) este, de asemenea, o dovadă a unei masive imigrări în acea vreme.

⁴⁴ C. Sassu, *op. cit.*, în „Revista arhivelor”, V, 2, 1943, p. 322, nr. 8. În același spirit și raportul făcut, după călătorie, Consiliului de stat (*ibid.*, VI, p. 212, n. 2).

⁴⁵ Aug. Buncea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici...*, Blaj, 1902, p. 259, n. 3.

din 1761—1767 și adaosurile treptate de țărani ardeleni din anii următori se constată și în catagrafia din 1773—1774, care-i adeverește în mare număr în județele muntene vecine cu Transilvania ⁴⁶.

Fluxul migratoriu continuă și în perioada interbelică 1774—1788 : în 1794, Alexandru-vodă Moruzi acordă soției și copiilor „răposatului Ieronim” milele ce acesta le avusese de la Al. Ipsilanti, N. Caragea și M. Suțu în prima domnie (deci în perioada 1774—1786) ca răsplată că „prin silința lui au adus mulțime de oameni străini ungureni, peste 1000, de i-au sălășluit aici în pământul țarei...”⁴⁷; vin oameni și după înfringerea răscoalei conduse de Horea (căci o corespondență din Viena de la 20 decembrie 1784 arată că mulți țărani răsculați „au fugit în Valahia”), dar cifra nu o putem socoti totuși prea ridicată (printre altele, pentru că între Imperiul habsburgic și cel otoman se încheie înțelegerea de a se lua severe măsuri împotriva lor)⁴⁸. Tradiția, culeasă prin 1930 — conform căreia majoritatea „ungurenilor” așezați în 10 sate din nordul Olteniei ar fi venit după mai sus-menționata răscoală ⁴⁹ — cuprinde poate un simbul de adevăr (așezarea unor refugiați în 1784—1785), dar ea săvârșește probabil o transpunere a evenimentelor într-un moment posterior.

Imigrarea continuă și ulterior : în februarie 1796, 10 „dezertori” sînt ceruți de agenția austriacă din Țara Românească pentru a fi întorși în Transilvania ⁵⁰; în 1800, sînt cerute 411 familii, iar în 1801 — alte 367 ⁵¹; la 20 decembrie 1805, vătafului plaiului Muntele din jud. Mehedintzi i se expediază instrucțiuni, prin care este obligat să noteze „căt<i> vor veni spre lăcuință a să așăza în țara Domnii Mele”⁵²; în 1809, consulatul austriac cere alte 16 familii trecute din Transilvania la sud de Carpați ⁵³; din anii 1812—1814 ne parvin mai multe știri asupra repetatelor treceri de dincolo de munte, dar întîlnim numai aceste cifre : 20 de familii și 70 de holtei, trecuți în toamna anului 1813 prin plaiul Loviștei ⁵⁴.

În 1815—1817, în condițiile foametei ce bîntuie Transilvania, au loc alte transmigrații ⁵⁵, pe care — în 1820, într-un raport către *De propaganda fide* — mgr. Ercolani le socotea totalizînd 20 000 de „valahi uniți”, veniți în Țara Românească și așezați în diferite sate ⁵⁶. Aserțiunea

⁴⁶ I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958 (extras din „Mitropolia Olt.”, X, 3—4, 1958), p. 6, n. 11.

⁴⁷ V. A. Urechîă, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi. 1793—1796*, Buc., 1895, p. 368.

⁴⁸ Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 314—315.

⁴⁹ M. N. Popp, *Ciobănia la ungurenii din dreapta Oltului*, în „BSRG”, LI, 1932, p. 149, 151.

⁵⁰ V. A. Urechîă, *Istoria românilor* (ulterior : *U—IR*), V, 1893, p. 490, nota.

⁵¹ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 43.

⁵² *I—SD*, VI, 1904, p. 509—510, Nr. 283.

⁵³ *U—IR*, IX, 1896, p. 568, nota.

⁵⁴ Bibl. Acad., ms. rom. 267, f. 85v, 101r; A. Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (pînă la 1821)*, în „AAR, MSI”, S. III, t. VII, București, „Cultura națională”, 1927, p. 201, 225 (Anexa IX); G. D. Iseru, *Un dregător mai puțin cunoscut : ispravnicul de „ungureni” în Țara Românească*, în „Revista arhivelor”, XI, 1, 1968, p. 46, nr. 2.

⁵⁵ G. Barițiu, *Migrațiune. Colonizațiune. Invasiune*, în „Transilvania”, VIII, 2, 1875, p. 13, col. I.

⁵⁶ I. Moga, <Recenzie>, în „Revue de Transylvanie”, I, 2, 1934, p. 244. Cifra este reprodusă și de W. Wilkinson (*Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 145—146) — care o are probabil de la nuntiu.

nunțului, emisă pentru a putea cere venirea unui preot unit, este însă negată în 1824 de către Fleischhackl, consulul austriac la București, bun cunoscător al țării; el arată că în general nu se află aici atât de mulți ardeleni uniți, iar dintre cei veniți în timpul foametei majoritatea s-au întors încă în 1821⁵⁷. Prin urmare, cifra celor rămași în Țara Românească — în urma transmigrațiilor cauzate de foametea amintită — nu este prea mare.

În 1832, 18 familii transilvănene se așează în județele Argeș și Săcuieni⁵⁸, iar catagrafia din 8 martie 1834⁵⁹ înregistrează trecerea „prin cordoanele țării” în perioada 1828—1833 a 55 de familii (202 suflete) de transilvăneni, așezați în diferite sate ale jud. Ilfov⁶⁰.

Covârșitoarea majoritate a imigranților se așează statornic pe teritoriul Țării Românești. E drept, sînt și cazuri de transilvăneni veniți aici și apoi reîntorși acasă, dar de regulă avem de-a face cu un număr restrîns de oameni⁶¹ sau numai cu reveniri vremelnice în Transilvania⁶².

Organele de stat imperiale și clasele dominante din Transilvania au luat, în întreaga perioadă 1739—1831, numeroase măsuri, în nădejdea opririi exodului românesc, ceea ce nu s-a putut realiza, căci el era determinat de profunde cauze sociale⁶³. Niciicînd însă îngrijorarea oamenilor politici ai imperiului n-a fost mai mare ca la sfîrșitul deceniului al VI-lea și în deceniul al VII-lea ale secolului al XVIII-lea⁶⁴. Niciicînd nu s-au luat mai ample măsuri ca în acei ani, recurgîndu-se atît la sancțiuni severe, cit și la concesiile parțiale, inclusiv în domeniul religios, căci „toate clasele asupritoare, fără excepție, au nevoie, pentru a-și apăra dominația, de donă funcțiuni sociale: de funcțiunea de călău și de cea de popă”⁶⁵.

a) În 1756, sînt amenințați cu spînzurătoria cei ce vor îndrăzni a trece pe furiș muntele în Țara Românească⁶⁶; în primăvara anului 1761 se întreprinde o sălbatică represiune împotriva răsculaților conduși de

⁵⁷ I SD, I, II, 1901, p. 403—404, Nr. LXXVI.

⁵⁸ N. Gh. Dinculescu, *Contribuțiuni la mișcările de populație*, în „Anuar de geogr. și antropeogr.”, 1914—1915, p. 68.

⁵⁹ St. Romanski, *Bългарite vā Vlaško i Moldova. Dokumenti <Bulgarii în Țara Românească și Moldova. Documente>*, Sofia, 1930, p. 421—425, 435, 441—442 (Nr. 323). Lucrarea, altă la bibliotecă particulară românească, nu se găsea în nici o bibliotecă publică din București. La propunerea noastră, Bibl. Acad. R. S. România a obținut, în 1965, un exemplar de la Bibl. Acad. Bulgare de Științe, pentru care lucru mulțumim celor ce, cu bunăvoință, ne-au îndeplinit rugămînta.

⁶⁰ C. N. Velichi, *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828—1834*. În „Romano-slavica”, XI, 1965, p. 101: 22 familii transilvănene în jud. Ilfov (cifra este însă, probabil, calculată după catagrafia din 17 aprilie 1834, care este aici comparată cu cea din 8 martie 1834).

⁶¹ DRA, p. 493, Nr. 332 (la 1750); S. Dragomir, *op. cit.*, II, 1930, p. 336, Anexa 28 (la 1758); I SD, IV, 1902, p. 96—97, Nr. XCII (la 1766); N. Iorga, *Sate...*, p. 280—282 (dupa ruga lui Sofronie în Muntenia); R. Kutschera, *op. cit.*, p. 79 (la 1771); Hurmuzaki-Nistor, *Documente...*, XIX 1, 1922, p. 171, Nr. CLIII (la 1784); Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2 (la 1784); I. Iakovenko, *Ntnešnee sostoeanie tureških knežestv Moldavii i Valahii...* <Situația actuală a Principatelor turcești ale Moldovei și Țării Românești...>, St. Petersburg, 1828, p. 170 (la 1789—1791).

⁶² Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 451, Nr. 3.

⁶³ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 15, col. I; I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 13.

⁶⁴ V. și K. Schunemann, *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, 1. Band, Berlin, <1935>, p. 71.

⁶⁵ V. I. Lenin, *Falimentul Internaționalei a II-a*, în *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 26, Buc., Edit. Politică, 1961, p. 236.

⁶⁶ Hurmuzaki Iorga, *Documente...*, XX 2, 1913, p. 1704, Nr. MMCLVIII.

Sofronie ⁶⁷; în 1765, luându-se severe măsuri pentru a opri exodul, se ordonă împușcarea și incinerarea unor fugari peste munți, iar în anul următor se decretează noi măsuri pentru împiedicarea dezertărilor din armată, făcându-se referiri directe și la „ceia carii cutează a trece din țările noastre” ⁶⁸; în 1768, Maria Tereza decide noi măsuri energice pentru stîrpirea emigrării transilvănenilor ⁶⁹.

b) Se concede ortodoșilor, în vara anului 1759, recunoașterea existenței legale a confesiunii, se numește în același an un episcop al neuniților ardeleni (pus însă în scaun doar în 1761, cînd se operează și reprimarea răscoalei), dar — în același timp — se iau și măsuri pentru întărirea pozițiilor bisericii greco-unite ⁷⁰.

c) Se creează regimentele de grăniceri, acordîndu-se oarecare avantaje celor cuprinși, dar silindu-i a accepta unirea și introducînd între obligațiile unităților nou create oprirea transmigrărilor în Principate ⁷¹.

d) În 1769, apare ordonanța provizorie *Certa puncta* ⁷². Un contemporan, cunoscător al situației, o socotea o reglementare de către guvernul imperial a tratamentului iobagilor români și secui, dar arăta că excesele din partea feudalilor rămîneau, drept pentru care se menținea și „deasa emigrare în Moldova și Țara Românească” ⁷³.

Nervozitatea cercurilor conducătoare și multitudinea măsurilor luate demonstrează la rîndul lor că, în anii 1761—1767, a avut loc realmente o creștere a luptei maselor transilvănene, inclusiv o maximă a emigrărilor, care — importantă formă a luptei de clasă — au reușit să smulgă cercurilor dominante cîteva concesii.

În ceea ce privește grupurile sociale stăpînitore de dincoace de Carpați, ele se străduie întotdeauna să folosească pribegirile și uneori să le stimuleze: în timpul războiului austro-turc, Nicolae-vodă Mavrogheni lansează proclamații către transilvăneni, chemîndu-i în țară, unde le oferă posibilități de așezare ⁷⁴; în 1792, la bilciurile muntene, ciobanii transilvăneni aflați în țară sînt chemați să rămînă aici, făgăduindu-li-se privilegiile ⁷⁵; se constată și trimiteri de emisari în Transilvania pentru a stimula emigrația peste munți ⁷⁶.

Cele de mai sus conduc la concluzia că, în perioada 1739—1831, continuînd un proces mai vechi, au loc treceri continue de țărani, păstori, muncitori agricoli etc. din Transilvania, cu scopul așezării statornice

⁶⁷ *Istoria României*, III, Buc., 1964, p. 425.

⁶⁸ N. Iorga, *Sale...*, p. 278—279; *Viena, 27 mai 1766. Decretul Mariei Tereza...*, publ. de I. Lupaș, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj-Sibiu, IX, 1943—1944, p. 350.

⁶⁹ R. Kutschera, *op. cit.*, p. 72.

⁷⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 251, 272; D. Prodan, *Supplex...*, p. 217; *Istoria României*, III, p. 424, 514.

⁷¹ C. Rall, G. Gottfried, *op. cit.*, XVI, 1—2, 1885, p. 2, col. II; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 52 (și n. 4); R. Kutschera, *op. cit.*, p. 52—53; *Istoria României*, III, p. 514, 521.

⁷² *Ibid.*, p. 406.

⁷³ *Eine vollständige Handschrift über Siebenbürgen*, la: N. Iorga, *Mărunfișuri...*, p. 93; idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, III, p. 4—5.

⁷⁴ *U—IR*, III, 1892, p. 229—231; M. Popescu, *Cartea lui Mavrogheni voevod către locuitorii celor Șapte sale*, în „Țara Birsei”, IX, 3, 1937, p. 248—249.

⁷⁵ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/2, 1913, p. 1802, Nr. MMMCCCCX.

⁷⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, Buc., 1937, p. 344—345, nr. 267 (la 1635); S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 95—96, 199 (la 1750); Hurmuzaki-Nistor, *Documente...*, XXI, 1942, p. 186, nr. CLXVI (la 1829).

în Țara Românească; o trecere masivă a avut loc în 1761—1767. La cît se va fi ridicat cifra totală a „ungurenilor” trecuți în Țara Românească între 1739—1831?

O însemnare, demult publicată⁷⁷, datînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și referindu-se la conducătorul răscoalei din 1759—1761 („Mehr als 50 Dörfer standen unter der Direction des Sofroni, und er hatte noch 2 Ispravnik unter sich”) a fost interpretată ca referindu-se la faptul că cei ce l-ar fi urmat pe Sofronie în 1761 au populat 50 de sate⁷⁸, concluzie ce a fost apoi preluată de mai multe ori. S-au omis în acest fel două elemente ale documentului analizat: mai înainte se comunica moartea lui Sofronie, care s-ar fi petrecut în 1776, iar în pasajul reprodus se notează existența ispravnicilor de ungureni, care s-au creat chiar în acest an⁷⁹. Luînd în considerare observația de față, vom desprinde o altă încheiere decît cea de mai sus: în momentul creării ispravnicatelor, ele aveau în evidențe transilvăneni din 50 de sate muntene, cifră ce trebuie să fi fluctuat apoi prea puțin, de vreme ce numărul familiilor catagrafiate de „ungureni” a rămas aproape staționar (la 1778 — 4 000; la 1815 — 4 056; la 1819 — 4 500; la 1838 — 4 224)⁸⁰.

S-au constatat lacune la înregistrarea transilvănenilor în anumite județe, în cadrul catagrafiei publicate de Dionisie Fotino, fenomen ce n-a putut fi explicat⁸¹. Este însă de luat în considerare faptul că cifrele de mai sus se referă nu la toți cei sălășluiți în Țara Românească, ci doar la cei cuprinși sub denumirea dată de evidența dajnicilor, căci noii sosiți se acomodează la condițiile locale și, treptat, încep a evolua după specificul societății în care s-au încadrat: în 1774 îi găsim în diferite categorii sociale, după avere⁸²; în 1814, „ungurenii” sînt amintiți cel puțin în 8 (dacă nu chiar în 9) categorii fiscale⁸³; *Obșteasca catagrafie din 1831* îi cuprinde nu numai ca „birnici străini”, ci și ca „poslușnici”, „slujitori”, „slugi” etc.⁸⁴.

Disponem însă de cîteva cifre mult mai mari decît cele de mai sus: Sulzer știe că, în deceniile VII și VIII ale secolului al XVIII-lea, au venit peste 8 000 „ungureni” în Țara Românească⁸⁵ (are desigur în vedere familii și nu suflete); în septembrie 1784, Mihai-vodă Suțu i-ar fi afirmat lui Rajčević că în Muntenia sînt 10—12 000 de transilvăneni⁸⁶, iar însuși agentul austriac afirma, la 26 martie 1784, 12 000 de refugiați⁸⁷, apoi

⁷⁷ Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 451, nr. 3.

⁷⁸ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 33.

⁷⁹ G. D. Iseru, *op. cit.*, p. 37.

⁸⁰ F. J. Sulzer, *op. cit.*, III, p. 363 (se verifică prin calculul permis de cifrele de la I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850*, I, Buc., Edit. științifică, 1958, p. 117, nr. 43); D. Fotino, *Historia tis palai Dakias...*, III, Viena, 1819, p. 150—182; <Expunere asupra situației Țării Românești..., 1819>, în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, Edit. Academiei, 1959, p. 131; „Analele Parlamentare ale României”, IX/1, Buc., 1898, p. 1164.

⁸¹ M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 8; I. Conea, *Pe urmele descălecatului...*, p. 55; *idem*, *Villages...*, p. 48.

⁸² I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 17—41.

⁸³ G. D. Iseru, *op. cit.*, p. 47—48, Nr. 2.

⁸⁴ „Oltenia”, VI, 1944, p. 1—194; IX, 1944, p. 1—191; XI, 1945, p. 1—191.

⁸⁵ F. J. Sulzer, *op. cit.*, III, p. 400.

⁸⁶ Hurmuzaki-Nistor, *Documente...* XIX/1, 1922, p. 207. Nr. CLXXXIV.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 171, Nr. CLIII.

la 1788 — 13 000 de familii de români imigrați din Transilvania⁸⁸; la 9 noiembrie 1784, consulul Prusiei raportează că în Țara Românească sînt 16 000 de familii „dezertori din Austria”⁸⁹, pe care-i reclamă guvernul austriac⁹⁰. Unele dintre aceste cifre sînt însă evident prea mari, ceea ce se vede din izbitoarele diferențe dintre ele. Avem de-a face cu exagerări interesate, lucru observat și cu alte prilejuri în privința transilvănenilor aflați în Muntenia⁹¹. Admițînd de aceea în cererile vieneze o notă de exagerare, în intenția de a exercita presiuni asupra Porții pentru reîntoarcerea transilvănenilor emigrați; neomițînd, pentru aceleași motive, a suspecta și pe Rajčević de oarecare exagerare, în relatările din 1784 și într-o carte ce apărea în momentul izbucnirii războiului austro-turc, credem a socoti mai reală cifra de 10 000 de familii transilvănene, aflate în Țara Românească la 1788 ca urmare a trecerilor aici în ultima jumătate de veac, cifră ce constituie aproximativ o medie între cele comunicate de Sulzer (8 000 pe la 1780) și de Mihai-vodă Suțu prin Rajčević (10 — 12 000 la 1784).

În lumina datelor prezentate asupra cuantumului imigranților în diferite momente, se poate admite în perioada 1739—1760 o medie anuală de circa 50 de familii (total 1 100 familii), iar în anii 1768 — 1788 o medie de circa 100 familii (total 2 100 familii). Rezultă deci că, în perioada de maximă a anilor 1761—1767, au trecut la sud de Carpați circa 5 400 familii, căci alte circa 1 400 ($1\,100 + 5\,400 + 2\,100 + 1\,400 = 10\,000$ de familii) se presupun sporul natural al populației de-acum imigrate, în anii în care ea se află pe teritoriul muntean; cifra astfel aflată pentru perioada 1761—1767 (5 400 familii) este comparabilă cu cea promisă de Nicolae Pop (16 000 de suflete), ceea ce constituie în anumită măsură o confirmare a justeței calculului de mai sus și a realității propunerilor Balomireanului. În perioada 1789—1791, ca urmare a măsurilor administrației habsburgice în Țara Românească, pribegirile trebuie să fi fost extrem de reduse; cifrele de care dispunem pentru perioada 1792—1806 par a arăta reluarea vechiului ritm (admitem deci și în acești ani media 100 de familii); ulterior, se pare că ea a descrescut (pentru anii 1807—1831 socotim 50 de familii pe an).

Obținem astfel tabelul I (sporul natural calculat fiind 6‰ în perioada 1739—1774 și 7‰ în 1775—1831) (vezi p. urm.).

Se poate observa că cifrele propuse pînă acum cu referire la transilvănenii veniți în Principate (în ultimii 120 de ani — se spunea la 1885 — au plecat din Transilvania „multe mii de familii” în Moldova, Muntenia, raialele turcești și Banatul Timișoarei⁹²; în cursul secolelor, românii au trecut din Transilvania în Țara Românească și Moldova cu zecile de mii⁹³; în secolul al XVIII-lea, mii de țărani români au venit de peste munți în

⁸⁸ <St. Rajčević>, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 182.

⁸⁹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2.

⁹⁰ N. Iorga, *Acțe și fragmente...*, II, Buc., 1896, p. 189; Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 7—8: confuzii cu privire la cifre.

⁹¹ I—SD, I—II, 1901, p. 403, Nr. LXXVI.

⁹² G. Barițiu, *Material pentru istoria...*, XVI, 1—2, 1885, p. 4.

⁹³ Șt. Mețes, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut*, I, în „AAR, MSF”, S. III, t. XXIV, București, 1942, p. 20.

Tabelul 1

Transilvăneni imigrați în Țara Românească între anii 1739—1831 (în familii)*

	1739— 1760	1761— 1774	1775— 1791	1792— 1812	1813— 1821	1822— 1831	Total
Imigrați	1 100	6 100	1 400	1 800	450	500	11 350
Sporul natural, în perioada dată, al populației imigrate între 1739 și sfârșitul perioadei	70	450	1 070	1 760	905	1 105	5 360
Total existent la sfârșitul perioadei	1 170	7 720	10 190	13 750	15 105	16 710	16 710

Principate⁹⁴) sînt mai modeste decît realitatea, căci numai în Țara Românească și doar în decurs de un secol au trecut circa 11 350 familii ! S-a admis însă și o cifră mai apropiată de aceasta (după instaurarea stăpînirii habsburgice în Transilvania, zeci de mii de țărani trecură dincolo de Carpați⁹⁵). Totodată, s-a afirmat și imposibilitatea stabilirii numărului țărănilor emigrați în Principate în secolul al XVIII-lea, admitîndu-se doar bănuirea proporțiilor plecărilor⁹⁶, ceea ce exprima o anumită neîncredere în viitoarele cercetări.

Cele de mai sus îngăduie o apreciere justă și asupra numeroaselor supoziții referitoare la momentul masivei imigrații, căci s-a susținut : că transilvănenii așezați în Țara Românească n-ar fi venit în grupuri mai mari decît în timpul și după răscoala din 1784⁹⁷ ; că numărul mare de „ungureni” în Muntenia a fost cauzat de războiul din 1787—1792⁹⁸ ; că, în 1806—1812, așezarea ardelenilor în Principate a fost tot așa de mare ca în epocile precedente⁹⁹ sau că în acei ani, mai ales, s-au așezat transilvănenii în Țara Românească și Moldova¹⁰⁰ ; că epoca celei mai însemnate așezări în cîmpia munteană (a ardelenilor și altora) cade în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea¹⁰¹ etc. Apare evident că toate aceste ipoteze, pornind de la aprecierea realistă a unui flux continuu de venitiri de peste munți, stabilesc totuși greșit momentul lui culminant.

S-au făcut însă și aprecieri în esență juste asupra acestuia, socotindu-se că marea emigrație a românilor transilvăneni în Principate a avut loc în anii 1762—1766¹⁰², că numărul „ungurenilor” a devenit mare mai

* Tabelul a fost calculat de Tiberiu Roman, conferențiar la Institutul de petrol, gaze și geologie din București.

⁹⁴ C. C. Giurescu, *Transilvania. Schiță istorică*, București, 1943, p. 17—18.

⁹⁵ Șt. Pascu, *L'unité de la terre et du peuple roumains*, în „Revue de Transylvanie”, VII—IX, 1941—1943, p. 336.

⁹⁶ I. D. Moga, *Numărul românilor...*, p. 289.

⁹⁷ N. Gh. Dinculescu, *op. cit.*, p. 64.

⁹⁸ E. Zaharescu, *op. cit.*, p. 154, n. 1.

⁹⁹ P. Rimneanțu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁰⁰ A. Veress, *op. cit.*, p. 200—201.

¹⁰¹ V. Mihăilescu, *Vlădia și Mostiștea. Evoluția geografică a două regiuni din Cîmpia Română*, în „BSRG”, XLIII, 1924, p. 109, 126.

¹⁰² Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 425.

ales după rășcoala condusă de Sofronie¹⁰³, că fuga a căpătat proporții în anii 1761–1764¹⁰⁴, că migrațiunile peste Carpați au luat proporții mai ales după 1761¹⁰⁵.

3. *Așezarea statornică în lumina cunoașterii localităților pe care le creează și în care se stabilesc transilvănenii.* În lucrări precedente¹⁰⁶, am demonstrat utilitatea și oportunitatea aplicării unui nou procedeu demografico-istoric: cunoașterea evoluției populației prin intermediul cunoașterii evoluției localităților. Pentru a folosi procedeul în problema aici în discuție, am realizat

Tabelul 2

Numărul localităților Țării Românești în care se documentează transilvănenii în perioada 1739–1832¹⁰⁷

I. Pe județe		Argeș	Buzău	Dimbovița	Dolj	Gorj	Ialomița	Ifov	Mehedintși	Mușcel	Olt	Prahova	Romanați	Săculeni	Slăm rîmnic	Teleorman	Vâlcea	Vlașca	Total
Total		32	5	15	5	7	13	60	2	20	3	18	4	22	8	1	6	4	225
Cu denumiri specifice, create în perioada 1739–1832	Cu determinantul „Ungureni”	13	1	6	2	5	1	4	2	10	1	7	1	11	4	—	3	—	71
	Altele	—	2	1	—	—	2	2	—	—	—	1	—	3	1	—	—	2	11

II. După prima mențiune documentară.

În 1739–1760: 2 așezări, în 1761–1774: 31; în 1775–1791: 38; în 1792–1812: 111; în 1813–1821: 28; în 1822–1832: 15. Total: 225.

Cifra cea mai izbitoare este cea referitoare la localitățile purtînd denumiri specifice („Ungureni”, „Mocani”, „Sudiți” etc.), care desemnează așezări exclusiv locuite de transilvăneni¹⁰⁸. Cercetările ulterioare vor mai adăuga poate cîteva asemenea localități, dar date fiind numeroasele izvoare, edite și inedite, folosite pentru lucrarea de față — se poate afirma că totalul realizat este bun. Lucrul se constată și comparativ: cercetări precedente au determinat 86 de așezări numite „Ungureni” și „Mocani”, apărute în izvoare pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea¹⁰⁹; lucrarea de față prezintă așezări cu determinantul „Ungureni” — 11 apărute pînă la 1739 și alte 71 documentate în perioada 1739–1832, iar localități numite „Mocani” din această ultimă vreme — 4, ceea ce reprezintă un total de 86 oiconimice doar pînă la 1832.

¹⁰³ Șt. Meteș, *La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVIe au XVIIIe siècle*, Bucarest, 1938, p. 74.

¹⁰⁴ A. Golopenția, *op. cit.*, p. 92–93.

¹⁰⁵ D. Prodan, *Supplex...*, p. 217.

¹⁰⁶ L. Roman, *Izvoare din perioada 1750–1790 referitoare la localitățile și populația Țării Românești*, în „Studii și articole de istorie”, XIV, 1969, p. 91–118 (p. 1–28); idem, *Localitățile și populația Țării Românești în lumina lucrării cartografice manuscrise din 1790–1791*, în „Revista arhivelor”, XLVII, vol. XXXII, 1, 1970, p. 57–74 (p. 1–18).

¹⁰⁷ V. Anexa.

¹⁰⁸ I. Conea, *Pe urmele descălecatului...*, p. 60; idem, *Villages...*, p. 51–55.

¹⁰⁹ I. Donat, *Păstoritul...*, p. 293 (și: n. 23; fig. 1).

Quantumul localităților Țării Românești în care, în anii luați în considerare, se semnalează transilvăneni (225) este relativ ridicat și, în orice caz, net superior cercetărilor precedente, care — mai ales pe baza constatărilor de teren, hărților și dicționarelor geografice moderne —, au stabilit 184 de așezări locuite de ardeleni în Oltenia, Muntenia și Moldova¹¹⁰. Cifra 225 reflectă însă corect oare proporțiile fenomenului?

Într-o carte deschisă către ispravnici, Divanul Țării Românești notează la 27 februarie 1808: „... prin toate părțile locurilor de aici din țară, se află și sudiți ai k.k. austriacești: <i> Curți, unii șezători, alții trecători sau mosafiri ...”¹¹¹. Numărul supușilor austriei — dintre care mulți români transilvăneni — este atît de mare în județele Prahova și Săcuieni (din cele 9 județe, asupra cărora avem date în piesele conservate ale *Catagrafiei administrative din 1810—1811*, aici sînt înregistrați cei mai mulți)¹¹², încît se rînduiește un staroste pentru a căuta pricinile ce le vor avea de-acum înainte¹¹³. La 11 aprilie 1829, Feischhackl arată că uniții trăiesc în diferite locuri ale Țării Românești¹¹⁴. În piesele publicate ale *Obșteștii catagrafii din 1831* se menționează transilvăneni în foarte multe locuri; așa de pildă, în plasa Bălții de Jos din jud. Dolj am găsit oameni calificați „ardeleni” sau numiți „Ungureanu” în 9 din cele 11 sate¹¹⁵, dar — pînă la 1830 — datele izvoarelor, sintetizate în Tabelul 2, nu semnalează în tot districtul decît 3 asemenea așezări (fără a socoti cele cu denumiri caracteristice) etc.

Desprindem deci concluzia că totalul de 225 de așezări în care am documentat români transilvăneni în perioada 1739—1832 este de cîteva ori mai mic decît realitatea¹¹⁶. Nu trebuie însă uitat că, în majoritate, în aceste sute de localități se găseau 1—3 familii ardeleni și că numai în mult mai puține ele erau în număr relativ însemnat.

Situația statistică a localităților merită a fi analizată și din alt punct de vedere: repartitia pe perioade a primei atestări documentare a celor 225 de așezări. Comparînd-o cu Tabelul 1 (rubrica Imigrați), constatăm o oarecare nepotrivire, exprimată în faptul că acesta din urmă înregistrează — proporțional — în coloanele 3—6 cifre mai mici decît cea dintîi. Explicația fenomenului rezidă nu numai în faptul că prezența ardelenilor în localități preexistente se menționează de regulă mult mai tîrziu decît reala lor așezare acolo. Ea constă și în aceea că nu cunoaștem cu exacti-

¹¹⁰ V. sup.: n. 7,8.

¹¹¹ U—IR, IX, 1896, p. 247 (nota); v. și XI, 1900, p. 764.

¹¹² *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, în Arh. ist.-milit. de stat din Moscova, fond. 438, dos. 58—59; în fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga”. Mulțumim conducerii acestuia, precum și conf. dr. Al. Vianu, pentru facilitarea accesului la prețiosul fond. Denumirea, dată de noi pentru a o deosebi de *Catagrafia bisericilor*, întocmită aproape concomitent, este justificată de alcătuirea ei prin organele administrației. Materialele referitoare la București s-au studiat de prof. I. Ionașcu (*Date statistice noi despre București în anii 1810—1811, culese din arhivele Moscovei*, în „Revista arhivelor”, II, 1, 1959, p. 175—191).

¹¹³ U—IR, IX, 1896, p. 461—462 (nota).

¹¹⁴ I—SD, I—II, 1901, p. 414, Nr. XCII.

¹¹⁵ „Oltenia”, VI/3, 1944, p. 188—194; IX/1, 1944, p. 1—43.

¹¹⁶ Pentru numărul mare de localități, în care erau răspîndiți ardelenii în județele de dincolo de Olt, v. și I. Donat, *Datele principale din istoria Olteniei pînă la anul 1600*, în *Oltenia, Fundația Culturală — Regională Oltenia*, 1943, p. 310 (Fig. 5): mai ales după *Catagrafia din 1838*, cu numărul de suflete, dar și după alte indicații (așa cum am arătat, datele catagrafice nu cuprind decît o parte din transilvănenii așezați în Țara Românească).

tate momentul formării multor sate cu denumiri specifice, deoarece principalele izvoare asupra localităților care au ajuns pînă la noi omit o bună parte dintre ele, drept pentru care nu puține apar pentru prima oară mult mai târziu. Cu toate neajunsurile semnalate, Tabelul 2 aduce totuși o anumită confirmare a justetei calculelor sintetizate în Tabelul 1: creșterea continuă a numărului localităților urmează relativ fidel creșterea populației transilvănene în Țara Românească.

Situația statistică a localităților este interesantă și sub aspectul răspîndirii ardelenilor în județele muntene. O putem compara cu alte izvoare: *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, piesele păstrate ale căreia dau numărul gospodăriilor sudiților austrieci în 9 județe; *Catagrafia din 1815*, unde se găsesc „ungurenii” (familii) din evidența ispravnicilor de străini; *Obșteasca statistică a Țării Românești din 1838*, care cuprinde de asemenea categoria fiscală a „ungurenilor” (familii) ¹¹⁷.

Tabelul 3
Răspîndirea transilvănenilor în Țara Românească (pe județe)

	Argeș	Brăila	Buzău	Dimbovița	Dolj	Gorj	Ialomița	Ilfov (fără București)	Mehedinți	Mușcel	Olt	Prahova	Romanați	Săcuieni	Slamrânic	Telcorman	Vilcea	Vlașca
Catagrafia administr. din 1810—1811	39	—	48	230	—	—	108	715	—	119	—	321	—	633	123	—	—	—
Catagrafia din 1815	279	—	30	432	—	—	366	1 110	—	132	252	330	—	834	291	—	—	—
Obșteasca statistică din 1838	52	85	405	270	68	432	309	1 216	1	289	30	249	22	251	90	52	63	30

Așa cum s-a menționat mai sus, cifrele acestea cuprind numai o parte din transilvănenii sălășluiți în Muntenia: cei înregistrați sub denumirea arătată în evidențe. Punînd însă, alături de cifrele de mai sus, pe cele asupra localităților (Tabelul 2), putem trage o concluzie destul de exactă asupra repartiției teritoriale a transilvănenilor în districtele țării. Atît numărul așezărilor, cît și cifrele catagrafice cunoscute, atestă că cei mai mulți se găseau în satele jud. Ilfov; în număr important erau în Săcuieni, Dimbovița, Ialomița, Prahova, Muscel, Argeș, Gorj, Buzău, Slamrânic. O confirmare deplină a acestor constatări o găsim în concluzia desprinsă din analiza *Catagrafiei din 1773—1774* (din care se cunosc doar piesele referitoare la cele 12 județe de dincoace de Olt): se umpluseră cu țărani transilvăneni toate județele vecine cu Transilvania, mai ales Argeș, Mușcel, Prahova, Săcuieni ¹¹⁸. O harnică cercetare a constatat abundenta așezare a „ungurenilor” în jud. Săcuieni ¹¹⁹.

Cu diverse prilejuri — folosindu-se mai ales datele *Catagrafiei din 1815*, cuprinse în lucrarea lui D. Fotino, precum și constatări desprinse

¹¹⁷ *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, dos. 58, f. 1—44, 314—323; D. Fotino, op. cit., III, p. 150—182, 196; „Analele Parlamentare ale României”, IX/1, p. 1164.

¹¹⁸ I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 6, n. 11.

¹¹⁹ E. Zaharescu, op. cit., p. 147—173 (la p. 158, 164: cauzele acestei abundențe).

din anchete pe teren și din liste de sate cu determinantul „Ungureni”, găsite în dicționarele și hărțile de la sfîrșitul secolului al XIX-lea — s-au prezentat și alte considerații asupra repartitiei teritoriale a transilvănenilor în Țara Românească. Analizîndu-le din punctul de vedere al perioadei 1739—1831, în ele se pot găsi nu puține inexactități. S-a socotit, de pildă, că oiconomicul „Ungureni” apare rar în regiunea șesului, transilvăneni găsindu-se aici doar în jud. Ilfov și cîmpia Ialomiței¹²⁰. Datele prezentate în lucrarea de față (Tabelele 2 și 3), confirmînd că — de regulă — în județele dinspre Dunăre transilvănenii se găsesc în mai mică măsură decît în cele dinspre munte (dar jud. Ilfov le întrece pe toate celelalte), atestă că ei pot fi găsiți în nu puține alte județe din părțile de sud ale Țării Românești: Dolj, Romanați, Vlașca, Olt.

S-a afirmat că frecvența satelor cu determinantul „Ungureni” este mai redusă în Mușcel, acesta socotindu-se a fi într-o situație similară cu jud. Mehedinți¹²¹; în realitate, după numărul localităților cu denumiri specifice întemeiate în anii 1739—1832, jud. Mușcel se găsește, cu 10 asemenea așezări, pe locul trei — după Săcuieni (14) și Argeș (13). La 1875, se știa că transilvănenii au început a se răspîndi în Bărăgan numai „în anii din urmă”¹²²; în realitate, deși procesul a căpătat proporții mai ales după 1864, el se poate acum larg documenta și pentru o perioadă mult mai veche.

S-a crezut că trecerea de dincolo s-a făcut în mai mare măsură în jud. Gorj¹²³. Azi se poate afirma cu certitudine că, în secolul anterior perioadei regulamentare, trecerea s-a făcut în Țara Românească mai ales în Argeș, Săcuieni și alte județe de la est de Olt. Gorjul se găsea în frunte numai în ceea ce privește județele de la vest de râu.

După cum se vede, aprecierile au avut nu de puține ori de suferit. Cauzele se pot găsi în faptul că nu s-a operat cu o documentație bogată a unei perioade, adesea utilizîndu-se doar ceea ce s-a conservat în vremurile mai noi — prin tradiția orală, toponimie, urme etnografice — din procesul secular.

O problemă interesantă este aceea a mărimii colectivităților transilvănene din Țara Românească. Ele se ridică la valori apreciable în așezările urbane, indubitabil Bucureștii stînd în frunte. În 1804, evidența agenției austriece cuprinde 411 sudiți de diferite religii creștine în capitală, majoritatea fiind ortodocși și uniți (deci români); socotind după nume și religie (evangelici, reformați, catolici), printre ei sînt și nu puțini sași, secui, unguri¹²⁴. La 1811, în București sînt catagrafiați 372 supuși austrieци, meșteșugari și negustori¹²⁵. În martie 1815, Al. Filipescu — vornicul orașului — anchetează sudiții austrieци (în număr de 880); cercețase de-acum 680, cu toții declarîndu-i că-s din Transilvania (lucru confirmat și de consulul habsburgic), unii fiind de mulți ani în țară, alții „aci au văzut lumina zilei”, dar părinții lor sînt transilvăneni (vechii zapcii ai

¹²⁰ M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 7, 10.

¹²¹ C. Racoviță, *op. cit.*, p. 72.

¹²² G. Barițiu, *Migrațiune...*, VIII, 2, 1875, p. 14, col. I.

¹²³ I. Conea, *Pe urmele descălecatului...*, p. 55; idem, *Villages...*, p. 48.

¹²⁴ Hurmuzaki-Nistor, *Documente...*, XIX/2, 1938, p. 220—230, Nr. CCCXXXIV.

¹²⁵ I. Ionașcu, *Date statistice noi...*, p. 186—191, Anexa 4.

orașului arătau însă că unii nu-s ardeleni — ci fie localnici, fie români veniți de la sud de Dunăre — și se dau drept sudiți pentru foloasele ce decurgeau de aici)¹²⁶. La 1838, se catagrafiază 280 de familii de „ungureni”¹²⁷, ceea ce este mult sub cifra reală a transilvănenilor.

Ei pot fi găsiți în număr relativ important, conform *Catagrafiei administrative din 1810—1811*, și în alte orașe: Ploiești — 119 gospodării ale sudiților austrieci; Focșanii Munteniei — 65; Cîmpulung — 47; Tirgovîște — 33. În alte părți, apar mai puțini: Pitești—13; Buzău — 12; Curtea de Argeș — 6; Rîmnic (jud. Slamrîmnic) — 3 gospodării ale supușilor austrieci¹²⁸.

În sate, obștile ardeleni sînt, de asemenea, foarte diferite ca mărime. În multe locuri găsim risipite cîte 1—3 familii, dar sînt și numeroase așezări destul de mari. La 1774 se constată: la Corbi-Mușcel 154 familii de „ungureni”; la Flămînzești Ungureni-Argeș 92; în hotarul Tîrșorului-Prahova 42; la Costești Ungureni-Argeș 16 familii¹²⁹. La 1810 se documentează: în jud. Dîmbovița — la Drăgăești Ungureni 80 de case ale transilvănenilor, la Lazuri 52, la Lucieni Ungureni 18 etc.; în jud. Ilfov — la Piteasca 98 de case ale transilvănenilor, la Tînganu și Moara Cernica 61¹³⁰ etc. La 1831 se atestă: la Novacii Străini-Gorj 113 familii; în mahalaua Ungureni-Mehedinți 14; în jud. Săcuieni — la Tohăneanca Ungureni 100, la Homoriciu Ungureni 60, la Valea Anii Ungureni 18¹³¹ etc.

Același fenomen se constată și în așezările de origine ciobănească, printre care — după aspectul lingvistic — credem a fi cele denumite „Mocani”. Lucrarea cartografică din 1790—1791 notează patru asemenea localități: una în jud. Dîmbovița cu două case înscrise în hartă (anexa acesteia menționează „cîteva case”); alta în jud. Săcuieni cu 9 case; o a treia în jud. Buzău fără case pe planșa hărții (dar anexa ei consemnează „cîteva bordeie”); în fine, una în jud. Slamrîmnic cu 19 case și o biserică¹³². Cea din urmă a fost probabil mai de mult alcătuită: o găsim la 1791 cu numărul cel mai mare de case și singura cu biserică printre localitățile menționate; ea apare apoi mereu, la 1831 avînd 67 de familii¹³³. Se poate considera că — în momentul înregistrării lor de către cartografii austrieci — așezările aveau, respectiv, circa: 7, 32, 4 case (am aplicat

¹²⁶ U—IR, X/B, 1902, p. 196—197.

¹²⁷ „Analele Parlamentare ale României”, IX/1, p. 1164.

¹²⁸ *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, dos. 58, f. 6v, 7v, 12v, 16v, 20v, 25v, 36v.

¹²⁹ I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 6 (și n. 11), 8, 18—19 (și n. 35).

¹³⁰ Bibl. Acad. R. S. România-CMXVII/1, f. 252, 372 (și la N. M. Popescu, *Catagrafia eparhiei Ungrovlahia în anul 1810*, I. Jud. Ilfov, Buc., 1914, p. 43—44, 83—84); CMXVII/11, f. 184, 267, 282 (și la Al. A. Popescu-Runcu, *Catagrafia județului Dîmbovița la anul 1810*, Tirgovîște, 1936, p. 29, 31, 45—46; cu numeroase omisiuni și greșeli de lectură, ce s-au încercat zadarnic a se înlătura prin idem, *idem (Îndreptări și adăogiri)*, Tirgovîște, 1940).

¹³¹ *Extract de suma plugarilor și muncitorilor lăcuiitori prin satele acestui Prințipat...*, în „Analele Parlamentare ale României”, II, București, 1892, p. 483 (Nr. 43), 184 (Nr. 115), 485 (Nr. 174), 527 (Nr. 7), 536 (Nr. 265).

¹³² *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei...*, Ms. la Bibl. Acad. R. S. România (Cab. Hărți-D. XXVII. 6), pl. LX, LXXIX, LXXXVI, XCV. *Militairische Beschreibung der Grossen-Walachey...* (Bibl. Acad. R. S. România-mss. germ. 1), II, f. 253v; III, f. 174v.

¹³³ *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, dos. 59, f. 228v, 319r; D. Fotinr, *op. cit.*, III, p. 192; *Extract...*, p. 478 (Nr. 185); C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX...*, Buc., Edit. Științifică, 1957, p. 263.

coeficientul 3,6 la numărul de case, constatat în harta din 1790—1791 la primele trei ¹³⁴) și 46 de case (am pornit nu numai de la coeficientul amintit, ci mai ales de la mărimea ultimei așezări, constatată la 1831, socotind o creștere medie de 7‰ pe an în perioada 1791—1831).

O altă problemă rezolvabilă prin intermediul cunoașterii evoluției localităților este aceea a direcțiilor de pătrundere în Țara Românească a transilvănenilor ce se așează definitiv aici. Îi constatăm (Tabelul 2) în toate județele dinspre munte, dar în mai mare măsură în Argeș, Mușcel, Dimbovița, Prahova și Săcuieni, ceea ce pare a arăta că munții cuprinși în aceste districte — ce se țin lanț — au fost principala zonă de acces a ardelenilor. Un interesant document, referitor la 55 familii imigrate din Transilvania în anii 1828—1833 și așezate în jud. Ilfov ¹³⁵, arată „pe unde au trecut în Țara Românească”: „Plaiu Arifului” — 9 familii; „Plaiu Novacilor” — 25; „Câmpina” — 1; „Vâlcani” — 8; „Căineni” — 8; „peste munte” (fără alte precizări) — 4 familii. Se vede aici — referitor la un grup relativ restrâns de coloniști — o preponderență a trecerii peste munții de dincolo de Olt, ceea ce indică necesitatea unei anumite corectări a concluziei desprinse exclusiv din analiza situației localităților în care documentăm pe ardeleni între 1739—1832.

În fine, o ultimă problemă ce mai dorim a trata este aceea a locului ocupat de imigrația transilvăneană din această perioadă în desfășurarea ei generală. Tehnica de lucru cea mai nimerită este luarea în considerare a localităților numite „Ungureni”: constituind principala modalitate de creație oiconimică a imigranților transilvăneni și putând fi relativ corect datată întemeierea, creșterea numărului lor arată evoluția imigrării ¹³⁶. În Țara Românească știm 11 localități de acest fel (numite Ungureni, Ungurelu, Ungurei, Unguriți), formate înainte de 1739, pe cînd cele alcătuite în perioada 1739—1832 sînt în număr de 71 (Tabelul 2). Evident, cifrele prezentate nu sînt absolut exacte, căci — mai ales pentru perioada anterioară încheierii tratatului de la Belgrad — documentarea ce ne-a parvenit este vădit lacunară. Totuși, compararea celor două cifre arată cu evidență însemnătatea deosebită, în comparație cu veacurile precedente, a imigrației transilvănene din secolul ce a urmat iscăririi tratatului menționat ¹³⁷. Se poate afirma că, în evoluția generală a fluxului ce a purtat pe ardeleni la sud de Carpați, această din urmă perioadă ocupă locul cel mai important, ansamblul documentației și calculelor prezentate în lucrarea de față constituind astfel o dovadă a faptului că, în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, Transilvania a fost nu țintă, ci punct de plecare al unor puternice curenți de emigrare, mai ales românești.

4. *Urmări ale băjeniei.* Stabilirea în Țara Românească a unui important număr de români — veniți mai ales din Transilvania, dar și din alte părți —, a nu puțini bulgari, precum și a unor oameni de alte naționalități, a avut urmări importante pentru dezvoltarea țării. Anaforaua din

¹³⁴ L. Roman, *op. cit.*, p. 71 (p. 15).

¹³⁵ V. sup.: n. 59.

¹³⁶ Cf. și I. Donat, *Păstoritul...*, p. 293.

¹³⁷ Concluzia rămîne valabilă chiar dacă luăm în considerare cele 43 oiconimice-dublete constatate pe ambele versante ale Carpaților meridionali și socotite a arăta — cele mai multe — o imigrație transilvăneană anterioară secolului al XV-lea (M. N. Popp, *Ungureni*, p. 185—189, precum și pl. III între p. 200—201).

19 aprilie 1819 a veliților boieri către Alexandru-vodă Suțu, vorbind despre „folosul și îmbivșugarea ce se poate pricinui din adaosul lăcuitorilor”, arată că cei veniți „cu multă sudoare și osteneli” au lucrat pământul, „au deschis locurile acestei țări”, contribuind astfel să ajungă „politiile și toate părțile întru bogăție, și îmbivșugare, și podoabă”, de unde a rezultat folos și pentru noii așezați, și pentru stăpînii de moșii, și pentru vistierie¹³⁸. Este aici o dreaptă apreciere.

Într-o vreme însă, periodice ca „Trompeta Carpaților” și „Românul” — temîndu-se de o creștere a influenței imperiale în România — au denigrat colonizarea transilvănenilor, dar practica a infirmat temerile și a scos la iveală însemnătatea adaosului de oameni ai muncii, ceea ce G. Barițiu nu a întîrziat a releva¹³⁹. Ulterior, aprecierea pozitivă a așezării ardelenilor în Principate a constituit nota dominantă a cercetărilor în istoriografia românească.

Transilvănenii stabiliți în Țara Românească în secolul al XVIII-lea și la începutul veacului următor — ca și cei așezați anterior — se integrează astfel în viața societății muntene, aducîndu-și contribuția la dezvoltarea ei economică, socială, politică, culturală etc. Din rîndurile lor s-au ridicat nu puțini oameni, al căror nume a străbătut vremurile: Sofronie din Cioara și Naum Rîmniceanu, Gh. Lazăr și Radu Tempea, Fl. Aaron și I. Maioreșcu etc.; de origine transilvăneană este poate familia lui Iancu Jianu¹⁴⁰, cea a lui Gh. Magheru¹⁴¹ etc.

Pentru Transilvania, masivele pribegiri au avut anumite urmări negative, care au constat mai ales în frînarea, în limitele descrise, a creșterii populației¹⁴². Sub aspect social însă, este de luat în considerare valoarea trecerilor peste Carpați ca formă a luptei de clasă, ceea ce n-a putut să nu aibe urmări pozitive asupra stării de spirit a maselor împilate din Principatul cotoplit de Habsburgi.

Transmigrația temporară și așezarea statornică a transilvănenilor în Țara Românească și Moldova au urmări importante și pentru întărirea îndelungatelor legături multilaterale între diferitele părți ale pământului românesc, precum și pentru reflectarea acestor legături în conștiința poporului de pe ambele versante ale Carpaților. La 1724, românii brașoveni scriu trimisului lor la Viena : „... hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Țara Românească, aici numai dăjdiile dăm ...”¹⁴³. Permanentul contact cu regiunile sud-carpătice se resimte puternic și la Sibiu, unde bănățeanul Stan Popovici, ajuns conducător al casei Pop, serie familiar

¹³⁸ U—IR, XII, 1898, p. 215, nota.

¹³⁹ G. Barițiu, *Migrațiune*..., p. 14—15.

¹⁴⁰ „Oltenia”, I, 1923, p. 192; cp. și I, 1940, p. 41—42.

¹⁴¹ I. Lupaș, *Descendența transilvăneană a lui Gheorghe Magheru și relațiunile lui cu sărarii sălișteni, îndeosebi cu familia lui Dumitru Răuciu*, Buc., 1940. O lungă listă de transilvăneni în vechea Românie, grupați pe 16 îndeclețniciri, la I. Moisil, *Românii ardeleni din Vechiul regal și activitatea lor pînă la războiul întregirii neamului*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, III, Buc., „Cultura națională”, 1929, p. 1351—1394.

¹⁴² G. Barițiu, *op. cit.*, p. 13, col. II; v. și D. Prodan, *Teoria*..., p. 21, 43 (și n. 51), 44.

¹⁴³ S. Stînghe, *Documente privilegiate la trecutul românilor din Șchei*, I, Brașov, 1901, p. 123, Nr. XLIX. O formulare similară la D. P. Marțian, în 1859 (M. Mănescu ș.c., *Documente privilegiate la istoria economică a României*, Seria B, I, Buc., 1960, p. 10, Nr. 8).

la 1821 despre știrile ce le are „din Țară ...”¹⁴⁴. Fenomenul se constată nu numai în rindurile orașenilor, ci și ale unei mari mase rurale ardelenice: „Mocanii noștri — se nota sub anul 1835 —, cum numesc România (Țara Românească — n.n.) «Țara», așa chiamă și Cîmpulungul simplu — «Oraș» ...”¹⁴⁵. Dorința unirii cu „Țara”, exprimată de zeci de mii de glasuri la 1848, pe Cîmpia Libertății de lângă Blaj¹⁴⁶, era rezultanta unui proces secular.

El se desfășoară concomitent și de cealaltă parte a munților. În 1784, Mihai-vodă Suțu subliniază în fața agentului austriac Rajčević că toată Transilvania și Banatul Timișoarei sînt populate de români¹⁴⁷. Cînd unități militare românești din armata Curții de la Viena trec peste cîțiva ani în Țara Românească, cronicarul vorbește despre „militarii rumâni ungureni ...”¹⁴⁸. Înregistrîndu-se clerul muntean în 1810, se fac precizări de tipul: „popa Antonie sin Ioan Ungurean, de neam rumân”, „de neam rumân și venit din Țara Ungurească” etc.¹⁴⁹. Faptul că „ungurean” este termenul generic — pentru transilvănenii, mai ales români, trecuți, temporar sau statornic, la sud și est de Carpați — este atît de larg cunoscut aici, încît pătrunde, încă de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în literatura europeană ce studiază această regiune¹⁵⁰. Ca urmare, în locul termenului arătat, precum și a numeroaselor denumiri date transilvănenilor în Principate (de regulă după locul lor de origine: țuțuieni, mărgineni, bîrsani, moroieni, mocani, brețcani, șchei etc.) — determinate de conservarea unor străvechi particularități locale — intră în uz un apelativ mai adecvat: ponturile muntene ale oieritului pe 1805 vorbesc despre „ardeleni”¹⁵¹, iar un catastih din 1830 îi numește „transilvaniști”¹⁵², termen ce intră în circuitul european¹⁵³. Unificarea terminologiei, petrecută pe fondul precisei determinări a conținutului ei, este urmarea firească a apariției premiselor formării pieței naționale și dovedește treptata făurire a națiunii și conștiinței naționale. Dorința de a vedea unirea românilor din cele trei țări, în vechile frontiere ale „Dachiei”, exprimată la sud de Carpați la începutul secolului al XIX-lea¹⁵⁴, era rezultanta unui îndelungat proces.

¹⁴⁴ I—SD, VIII, 1906, p. IV—V, 143 (Nr. 127).

¹⁴⁵ I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ed. R. Munteanu, E. S. P. L. A., <1956>, p. 45.

¹⁴⁶ N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, I, Edit. Academiei, 1953, p. 332 (și n. 1).

¹⁴⁷ Hurmuzaki-Nistor, *Documente...*, XIX/1, 1922, p. 207, Nr. CLXXXIV.

¹⁴⁸ Dionisie Eclisiarhul, *Chronograful Țării Rumânești de la 1764 pînă la 1815*, la Al. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice...*, II, Buc., 1863, p. 183.

¹⁴⁹ Bibl. Acad. R. S. România-CMXVII/1, f. 334 (N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 71—72); CMXVII II, f. 20, 23, 24.

¹⁵⁰ G. Lejean, *Essai sur l'ethnographie de la Turquie d'Europe*, în „Société d'Ethnographie. Mémoires de la Section Orientale & Américaine”, S. II, Nr. 18, t. V, p. 2, Paris, 1896, p. 128 (edițiile precedente: în l. franc., Gotha, 1861; în l. rusă, St. Peterburg, 1868).

¹⁵¹ U—JR, XI, 1900, p. 167.

¹⁵² M. Émerit, *Une statistique de la population urbaine en Valachie, en 1830*. în „Revue historique du Sud-Est européen”, XVII, 1—3, 1940, p. 17.

¹⁵³ I. Iakovenko, *op. cit.*, p. 168—170.

¹⁵⁴ Naum Rîmniceanu, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului...*, ed. Șt. Bezdechi, I, Cluj—Sibiu, 1944, p. 90—91; Zilot Românul, *Dăslușire*, ed. Gh. T. Kirileanu, Buc., 1943 (extras din „Revista Istorică Română”, XI—XII, 1941—1942), p. 19.

A N E X Ă

Localitățile Țării Românești în care se documentează transilvănenii în perioada 1739—1832

Așezările în prezenta listă sînt dispuse pe județe, în cadrul fiecăruia dîndu-se două liste, ambele în ordine alfabetică după numele din prima mențiune documentară :

a) Localități cu denumiri specifice (Ungureni, Mocani, Sudiți etc.) formate în perioada dată : se notează prima apariție în izvoare a așezării (sau a transilvănenilor în sat sau pe moșie), precum și schimbările de denumiri, uneori și de dispunere ; se indică sursele, cele mai recente fiind *Extract de suma plugarilor* ... din iulie 1831 și harta rusă, ridicată în 1828—1832 ; raportarea la o altă localitate se dă pentru oiconimicele formate doar din termenul „Ungureni”, atunci cînd nu există trimiterea la o hartă, ceea ce se face în vederea precizării dispunerii așezării date. Aici se includ orașele și ȋrgurile, arătîndu-se cea mai veche relație asupra ardelenilor.

b) Celelalte așezări, în care ei sînt semnalați în perioada dată, menționîndu-se — în scopul evitării încărcării exagerate a anexei — doar anul primei atestări documentare, iar sursele folosite înșirîndu-se în bloc pentru toate localitățile de acest fel găsite în Țara Românească (ultimele mențiuni sînt din 1830, neincluzîndu-se datele din fragmentele păstrate ale *Obșteștii catagrafii* alcătuite în 1831 și pentru că acestea se referă doar la un singur județ, Doljul, dar și pentru că statistica a fost studiată — înaintea distrugerii ei în cel de-al doilea război mondial — de către I. Donat, ale cărui materiale vor putea da o imagine completă a situației din anul 1831).

Listele cuprind doar orașe, ȋrguri, sate, cătune și mahalale, necuprinzîndu-se mănăstirile și shiturile. Așezările se enumeră sub forma corectă, chiar dacă în izvoare apar denumiri corupte ; acolo unde restabilirea nu este absolut sigură, se dă și corupta. Pentru datare nu s-au folosit tradiția orală și afirmațiile nedocumentate.

Sinteza statistică a catalogului de față se dă în textul lucrării (Tabelul 2). Izvoarele în care a fost găsită prima mențiune asupra transilvănenilor, în satele și cătunele de denumiri nespecifice arătate mai jos, sînt următoarele : *Arh. St. Buc.*, m-rea Radu-Vodă, ms. 266 ; *Catagrafie a bisericilor din eparhia Ungrovlahiei. 1810*, Bibl. Acad. R. S. România, CMXVII/I—IV ; Hurmuzaki-Nistor, *Documente* . . . , XIX/2, 1938, p. 230—243, Nr. CCCXXXIV ; I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958, p. 17—40 ; N. Iorga, *Studii și documente* . . . , I—II (1901), VI (1904), XXII (1913) ; V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Edit. Academiei, <1961> ; N. G. Papacostea, *O listă de întemnițați oțeni*, în „Buletinul Comisiei Istoriei a României”, VIII, 1929, p. 15—25 ; I. Popescu-Cilieni, *Biserici, ȋrguri și sate din jud. Vîlcea, Craiova, „Ramuri”*, 1941 ; idem, *Știri privitoare la bisericile din Romanai după catagrafia făcută în anul 1840. Pîasa Oltului*, în „Renașterea”, XXIII, 3, 1944, p. 166.

În notele referitoare la orașe, târguri și localități cu denumiri specifice, se folosesc prescurtări pentru următoarele lucrări :

- Bauer* = <F.-W. von Bauer>, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* ..., Francfort et Leipsic, H.-L. Broenner, 1778.
- CA* = *Catagrafia administrativă din 1810—1811* (v. sup. : n. 112 a textului).
- CB* = *Catagrafie a bisericilor din eparhia Ungrovlahiei. 1810*, Bibl. Acad. R. S. România, CMXVII/I—IV (pentru simplificare, trimiterea nu se face și la textul edit al unor fragmente ale lucrării).
- D—G* = Ditmars ș. c., *Karta teatra voinî v Evrope 1828 i 1829 godov* ..., 1835 (așezările reproduse la C.C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX* ..., Buc., Edit. Științifică, 1957, p. 207—288).
- DRA* = V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Edit. Academiei, <1961>.
- E* = *Extract de suma plugarilor și muncitorilor lăcuiitori prin satele acestui Prințipat* ..., iulie 1831, în „Analele Parlamentare ale României”, II, Buc., 1892, p. 475—538.
- F* = D. Fotino, *Historia tis palai Dakias* ..., III, Viena, 1819, p. 188—309.
- Ghid* = I. Cămărășescu, *Ghidul drumurilor din România*. Lucrat sub dir. ..., Buc., 1928.
- H* = Hurmuzaki-Nistor, *Documente* ..., XIX/2, 1938, p. 230—243, Nr. CCCXXXIV.
- I* = I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958.
- NL* = <F.-W. von Bauer>, *Perigrافی tis Vlahias* ..., ed. N. Lazaru, Buc., 1789.
- S* = M. Specht ș. c., *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei* ... Ms. la Bibl. Acad. R. S. România, Cab. hărți-D. XXVII.6.
- U—IR* = V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, I—XIII, Buc., 1891—1902.

Pentru localizarea și restabilirea oiconimicelor s-au folosit liste de localități, catagrafii, hărți, dicționare geografice și diferite documente editate, precum și inedite din fondurile Arhivelor Statului din București.

Jud. Argeș

Albeștii de Ungureni—1808¹; Albești Ungureni—1815².

Căpățineni Ungureni—1815³.

Cepari Ungureni—1815⁴.

¹ Șt. Berechet, *Catagrafia episcopiei Argeșului în 1808*, în „Biserica ort. rom.”, S. II, XI, 9 (495), 1922, p. 683.

² F, p. 233.

³ F, 234.

⁴ F, p. 233.

Ciofrîngeni Ungureni—1764 ⁵.

Costești Ungureni—1774 ⁶.

Curtea de Argeș—1774 ⁷.

Flămînzești Ungureni—1774 ⁸.

Marina Ungureni—1815 ⁹.

Oiești Ungureni—1815 ¹⁰.

Pitești—1804 ¹¹.

Străini Ungureni—1815 ¹².

Șuici Ungureni—1815 ¹³.

Ungureni—1824 ¹⁴ (la V.-N.-V. de Uda de Jos ¹⁵).

Valea Albă Ungureni—1815 ¹⁶.

Ungureni Danului—1774 ¹⁷; Valea Danului Ungureni—1815 ¹⁸.

Bîrsești—1774; Bumbuești—1774; Călinești—1774; Ciîneni—1774;
Copăcenii—1774; Corbeni—1774; Greblești—1774; Groși—1804; Mlăcenii—
—1774; Rîjlețul—1774; Robești—1774; Samara—1774; Săpata—1774.

Jud. Buzău

Buzău—1804 ¹⁹.

Mocani—1791 ²⁰.

Rîpă de Ungureni (*Ripye de Unguren*)—1791 ²¹.

Sudiți—1832 ²².

Vintilă Vodă, moșia—1778 (volnicie de a strînge oameni străini—
1745).

Jud. Dîmbovița

Băsești—1802 ²³; Ungureni pe moșia Băseștii—1807 (Băsești Ungureni—
1820) ²⁴.

⁵ I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, Buc., 1941, p. 9—10, 19—22.

⁶ *I*, p. 19, n. 35.

⁷ *I*, p. 24, Nr. 116 (v. și: *H*, p. 231; *CA*, dos. 58, f. 20v).

⁸ *I*, p. 18—19.

⁹ *F*, p. 233.

¹⁰ *F*, p. 234.

¹¹ *H*, p. 231 (v. și *CA*, dos. 58, f. 20v).

¹² *F*, p. 234.

¹³ *F*, p. 233.

¹⁴ I. Ionașcu, *Catagrafia eparhiei Argeș la 1824*, Buc., 1942, p. 40.

¹⁵ *Ghid*, pl. 35—4a.

¹⁶ *F*, p. 234.

¹⁷ *Bauer*, p. 180.

¹⁸ *F*, p. 233.

¹⁹ *H*, p. 230, 232, 234, 239 (v. și *CA*, dos. 58, f. 36v).

²⁰ *S*, pl. LXXXVI.

²¹ *S*, pl. LXXXVI.

²² *D—G*, p. 219.

²³ *CB*, II, f. 301.

²⁴ Arh. St. Buc., ms. 161, f. 54r; ms. 157, f. 115v.

Brezoaia Străini—1789 ²⁵; Ungureni—1791 ²⁶; Slobozia ot Moara Brăiloiului — 1811 ²⁷ („ungurenii străini ot satul Moara Brăiloiului” — 1799 ²⁸; sudiți austriecei în acest sat — 1804 ²⁹).

Lazuri—1796 ³⁰; Lazuri Ungureni—1811 ³¹.

Mocani—1791 ³².

Țirgoviște—1798 ³³.

Ungureni—1774 ³⁴; Drăgăești Ungureni—1782 ³⁵.

Ungureni, Ungureni Lucieni (două așezări)—1791 ³⁶; Lucieni Ungureni—1801 ³⁷.

Lucieni Pămînteni—1810; Mănești—1797; Pietroșița—1804; Puchieni—1791; Sturzeni—1810; Șotînga—1798; Valea Lungă—1802.

Jud. Dolj

Craiova (în afara mai vechii așezări de transilvăneni, din care a rezultat ulterior mahalaua Ungureni)—1795 (mai nou așezății „sudeții Nemției”) ³⁸.

Lipovu Ungureni—1831 ³⁹; Ungureni—1832 ⁴⁰.

Ungureni Piscu—1815 ⁴¹.

Izvoru—1823; Perișor—1787 (Perișoru Bucovățului—1831).

Jud. Gorj

Bîlta—1792 ⁴²; Bîlta Ungureni—1811 ⁴³.

Boroșteni Ungureni—1815 ⁴⁴.

Novaci Ungureni—1787 ⁴⁵; Slobozia Novaci—1811 ⁴⁶; Slobozia Novaci Ungureni—1815 ⁴⁷; Novaci Străini—1831 ⁴⁸. La 1840, în satul Novaci

²⁵ NL, p. 123.

²⁶ S, pl. LXI.

²⁷ CA, dos. 58, f. 144v—145r, 240v—241r, 306v; dos. 59, f. 42v.

²⁸ Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom., CCCXXXVI/56.

²⁹ H, p. 234, 240. Necunoscîndu-se schimbarea denumirilor, satul Ungureni a fost socotit dispărut (M. N. Popescu, *Județul Dimbovița în anul 1810. Holare, sale, statistică*, în „Anuar de geogr. și antropogeogr.”, II, 1910—1911, h. dintre p. 156—157).

³⁰ CB, II, f. 282.

³¹ CA, dos. 58, f. 185v—186r, 258v—259r; dos. 59, f. 13r, 47r.

³² S, pl. LX.

³³ CB, II, f. 139 (v. și: H, p. 231; CA, dos. 58, f. 12v).

³⁴ Bauer, p. 156.

³⁵ CB, II, f. 184.

³⁶ S, pl. LX.

³⁷ CB, II, f. 267.

³⁸ V. A. Urechîă, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi. 1793—1796*, Buc., 1895, p. 665 (v. și H, p. 240—242).

³⁹ E, p. 527 (Nr. 216).

⁴⁰ D—G, p. 227.

⁴¹ F, p. 295.

⁴² U—IR, IV, 1892, p. 65—66, nota.

⁴³ CA, dos. 59, f. 184r, 185v.

⁴⁴ F, f. 283.

⁴⁵ CB, III, f. 28.

⁴⁶ CA, dos. 59, f. 169r, 183v.

⁴⁷ F, p. 282.

⁴⁸ E, p. 527 (Nr. 7).

Străini erau două biserici, dateate respectiv 27 septembrie 1770 și 13 aprilie 1810 ⁴⁹.

Stănești Ungureni—1815 ⁵⁰.

Tîrgu Jiu—1804 ⁵¹.

Ungureni Tismana—1811 ⁵².

Porceni—1785.

Jud. Ialomița

Andrei Șcheaul (*Andrei o Skaul*)—1815 ⁵³.

Sudiții Pietros—1832 ⁵⁴.

Ungureni—1831 ⁵⁵; Sudiți (Ungureni)—1832 ⁵⁶.

Urziceni—1804 ⁵⁷.

Armășești—1804; Arțaru—1804; Gîrbovi—1804; Orboești—1804; Pisica—1804; Pribegi—1804; Stoienesti—1804; Tonea—1800; Uluiți—1804.

Jud. Ilfov

București—1794 ⁵⁸.

Sibii—1789 ⁵⁹.

Sudiți—1832 ⁶⁰.

Sudiți Ungureni—1832 ⁶¹.

Ulmeni Ungureni—1791 ⁶².

Ungureni—1791 (între așezările Greci de Sus și Greci de Mijloc); Mieșu-nești Ungureni—1832 ⁶³.

⁴⁹ I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tîrguri și sale din județul Gorj*, în „Renașterea”, XXIII, 4–5, 1944, p. 214.

⁵⁰ *F*, p. 284.

⁵¹ *H*, p. 241–242.

⁵² *CA*, dos. 59, f. 167r.

⁵³ *F*, p. 239. S-a opinat pentru o înregistrare greșită, putînd fi satul Andrășești (C. C. Giurescu, *Principalele Române la începutul secolului XIX...*, p. 97, n. 2). După dispunerea în listă, *Andrei o Skaul* este mult mai la sud de acel sat, între Șocariciu și Jegălia (cp. *Ș*, pl.C). Credem că este vorba de *Andrei ô Șk<e>aul* (*ô* fiind articolul hotărît masculin grecesc și deci o întărire a articolului enclitic românesc -ul), probabil o mică așezare, poate odaie, purtînd numele conducătorului său, român din Șcheii Brașovului (cp. cu alte așezări din același jud.: Odaia. Giurcăi, Ograda lui Arion etc. — *F*, p. 239, 240).

⁵⁴ *D–G*, p. 238.

⁵⁵ *E*, p. 489 (Nr. 43).

⁵⁶ *D–G*, p. 238.

⁵⁷ *H*, p. 239.

⁵⁸ Arh. St. Buc., m-rea Radu-Vodă, XLIX/66.

⁵⁹ *NL*, p. 120.

⁶⁰ *D–G*, p. 245.

⁶¹ *Idem*.

⁶² *Administrațiunea Casei bisericii. Anuar 1909*, Buc., 1909, p. 85, Nr. 396. Lucrarea, nu întotdeauna sigură, în acest caz este corectă: biserica satului exista neîndoielnic la 1798. (*CB*, I, f. 346).

⁶³ *S*, pl. LXXX; *Karta teatra voiml v Evrope 1828 i 1829 godov...*, 1835, pl. VIII (localitatea s-a strămutat la 5 km. spre N.–E. față de așezarea sa de la 1791).

Ungureni—1791 ⁶⁴; Ungureni ot Gherghița—1831 ⁶⁵ (sudiți austriecei la Gherghița—1804 ⁶⁶; „gherghiceni ungureni”—1805 ⁶⁷).

Balamuci—1804; Balotești—1804; Balta Doamnei—1804; Bălteni—1804; Bălțița—1804; Buciumeni—1804; Bulgaru—1804; Careda—1804; Cătrunești—1804; Chirnovi—1804; Chiselet—1810; Cioplea—1817; Ciurmați—1804; Clătești—1804; Cornățel—1804; Cringăși—1804; Cula Doamnei—1804; Dobreni—1804; Drăgănești—1804; Drăgoești—1810; Dridu—1804; Dudești—1827 (poate chiar la 1810); Fierbinți—1804; Flămânzeni—1804; Floreasca—1804; Fundeni—1804 (Fundeni Cioranului—1810; Fundeni Vechi—1815; Fundeni Văcărescului—1832); Greci—1804; Gruiu—1804; Herești—1804; Lămotești—1804; Maia Filipescului—1804; Malamucu—1804; Măgurele—1804; Merii Petchi—1804; Moara Cernica—1810; Moara Nouă—1804; Moara Săracă—1804; Netezești—1804; Obedeni—1804; Obilești Vechi—1810; Panteleimon—1804; Piteasca—1810; Plătărești—1804; Rasa (Gălbinași)—1818; Sinești—1810; Stroiești—1804; Suhatu (Sohatu, Săhату)—1804; Surlari—1804; Tămășești—1804; Tărtășești—1804; Tătărani—1804; Tinganu—1810.

Jud. Mehedinți

Ungureni—1791 ⁶⁸; Ungureni ot Balotești—1811 ⁶⁹; Mahalaua Ungureni—1831 ⁷⁰.

Ungureni ot Ielovățu (Ilovățu)—1811 ⁷¹.

Jud. Mușcel

Bădești, moșia—1785 ⁷²; Bădești Ungureni—1815 ⁷³.

Băjești Ungureni—1815 ⁷⁴.

Berivoiești Ungureni—1769 ⁷⁵.

Boteni Ungureni—1804 ⁷⁶.

Cîmpulung, mahalalele orașului—1804 ⁷⁷.

⁶⁴ S, pl. LXXX.

⁶⁵ E, p. 492 (Nr. 60).

⁶⁶ H, p. 230, 233, 236.

⁶⁷ Arh. St. Buc., ms. 128, f. 60r.

⁶⁸ S, pl. IV.

⁶⁹ CA, dos. 58, f. 54r.

⁷⁰ E, p. 536 (Nr. 265).

⁷¹ CA, dos. 58, f. 54r.

⁷² DRA, p. 724, Nr. 573.

⁷³ F, p. 225.

⁷⁴ F, p. 226.

⁷⁵ I. Răuțescu, *Bisericele din nordul județului Mușcel în anul 1840*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, IX, 1930, p. 115; idem, *Catagrafia fostului județ Mușcel făcută la anul 1840...*, în „Glasul bisericii”, XXIV, 9–10, 1965, p. 887.

⁷⁶ U—IR, XI, 1900, p. 688–689.

⁷⁷ H, p. 231, 232 (v. și CA, dos. 58, f. 16r).

Cîmpulung, moșia din cîmp a orașului—1785 : Voințești de Jos și Vișoiu—1785 ⁷⁸; Valea Mare, Valea Bărbușii, Ocnești, Mărcușu—1806 ⁷⁹. Corbi—1766 ⁸⁰; Corbi Ungureni—1815 ⁸¹ (satul de ungureni Corbii—1785 ⁸²).

Domnești—1785 ⁸³; Domnești Ungureni—1815 ⁸⁴.

Rătevoești (Retevoești) Ungureni—1815 ⁸⁵.

Slănicu Ungureni Străini—1790 ⁸⁶; Slănicu Ungureni—1815 ⁸⁷.

Slobozia Runcului i Bădeni—1780 ⁸⁸; Bădeni Ungureni—1815 ⁸⁹ (așezare distinctă de Slobozia—1774 ⁹⁰, care este mult mai vechiul Runcu de la nord de Stoenști).

Ungureni—1774 ⁹¹ (în apropiere de Dobrești ⁹²).

Stănești, moșia—1786; Vlădești, moșia—1791.

Jud. Olț

Slatina—1804 ⁹³.

Ungureni—1791 (la N.-E. de Curtișoara ⁹⁴, unde ulterior se notează satul Tesluiu ⁹⁵).

Dumitrești—1804.

Jud. Prahova

Crîngul Teiului, moșia—1813; Ungureni ot Crîngul Teiului—1818 ⁹⁶. Filipești <de Prahova>—1804 ⁹⁷.

⁷⁸ <Hrisoave domnești privilegiate la Cîmpulung..., 1856>, p. 32. Documentul a mai fost prezentat, după Condiția vechilor boieri, cu înregistrarea „Voințești de Sus” (S. Columbeanu, *Evoluția raporturilor agrare din Țara Românească după răscoala lui Tudor Vladimirescu (1822—1831)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, II, 1960, p. 38).

⁷⁹ *Hrisoave...*, p. 21—22.

⁸⁰ *DRA*, p. 606, Nr. 461.

⁸¹ *F*, p. 225.

⁸² *DRA*, p. 718, Nr. 566.

⁸³ *Idem*.

⁸⁴ *F*, p. 225.

⁸⁵ *Idem*.

⁸⁶ *U—IR*, V. 1893, p. 113—114, nota.

⁸⁷ *F*, p. 225.

⁸⁸ G. D. Iseru, *Un dregător mai puțin cunoscut: ispravnicul de „ungureni” în Țara Românească*, în „Revista Arhivelor”, XI, 1, 1968, p. 43—46, Nr. 1.

⁸⁹ *F*, p. 224.

⁹⁰ *Bauer*, p. 173.

⁹¹ *Bauer*, p. 176.

⁹² *Ghid*, pl. 36—2a.

⁹³ *H*, p. 231.

⁹⁴ *S*, pl. XXXI.

⁹⁵ *Ghid*, pl. 35—4b/c.

⁹⁶ I. Ionașcu, *Mănăstirea Tîrșor, un fost meloh al spitalului Pantelimon, București*, 1938, p. 65, n. 1; G. Potra, N. Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrșor (1632—1857)*, C.C.A. al jud. Prahova și C.C.A. al Municip. Ploiești, <1970>, p. 504—505, Nr. 124.

⁹⁷ *H*, p. 232, 240.

Măgura (Piatra Măgurii—*P<iat>ra Măgor<ii>*)—1800⁹⁸; Ungureni ot Filipeștii de Pădure—1811⁹⁹; Ungureni ot Filipești—1831¹⁰⁰.
 Mănești—1810¹⁰¹; Mănești Ungureni—1811¹⁰².
 Ploiești—1804¹⁰³;
 Rădila Ungureni—1811¹⁰⁴.
 Tîrșor, în hotarul fostului oraș—1774¹⁰⁵; Ungureni ot Tîrșor—1811¹⁰⁶.
 Ungureni—1832 (la S.—E. de Găgeni)¹⁰⁷.
 Ungureni ot Dîmbu—1831¹⁰⁸.
 Ungureni Stolnicei—1831¹⁰⁹.
 Breaza de Jos—1787; Drăgănești—1804; Găgeni—1804; Hăthăreni—1804; Ocina—1810; Șotriile—1808; Talea—1768; Teșila—1787.

Jud. Romanați

Caracal—1804¹¹⁰.
 Ungureni—1791 (la sud de Slătioara)¹¹¹.
 Bîrza—1822; Slătioara—1804.

Jud. Săcuieni

Amaru Sudiți—1832¹¹².
 Bucov—1804¹¹³.
 Măneciu Ungureni—1815¹¹⁴.
 Mizil—1804¹¹⁵.
 Mocani—1791¹¹⁶.
 Popești Ungureni—1815¹¹⁷.
 Posești Ungureni—1815¹¹⁸.
 Sudiții de la Malu Roșu—1832¹¹⁹.
 Ulmi Ungureni—1815¹²⁰.

⁹⁸ CB, II, f. 76.

⁹⁹ CA, dos. 59, f. 86v.

¹⁰⁰ E, p. 487 (Nr. 48).

¹⁰¹ CB, II, f. 112.

¹⁰² CA, dos. 59, f. 89v.

¹⁰³ H, p. 231, 232 (v. și CA, dos. 58, f. 6v).

¹⁰⁴ CA, dos. 59, f. 75v.

¹⁰⁵ I, p. 6.

¹⁰⁶ CA, dos. 59, f. 80r.

¹⁰⁷ D—G, p. 259.

¹⁰⁸ E, p. 487 (Nr. 89).

¹⁰⁹ E, p. 487 (Nr. 66).

¹¹⁰ H, p. 242.

¹¹¹ S, pl. XXXI.

¹¹² D—G, p. 269.

¹¹³ H, p. 231—232.

¹¹⁴ F, p. 205.

¹¹⁵ H, p. 234.

¹¹⁶ S, pl. LXXIX.

¹¹⁷ F, p. 204.

¹¹⁸ F, p. 206.

¹¹⁹ D—G, p. 271.

¹²⁰ F, p. 205.

Ungureni—1774¹²¹; Homorîciu (altul decît Homorîciu Rumâni)—1791¹²²; Homorîciu Ungureni—1815¹²³.

Ungureni—1791¹²⁴; Pierșinari—1814¹²⁵; Tohăneanca—1815¹²⁶; Tohăneanca Ungureni—1831¹²⁷; Slobozia Tohăneanca (Ungureni Sudiți)—1832¹²⁸.

Ungureni—1815¹²⁹; Valea Stîlpului Ungureni—1831¹³⁰.

Ungureni ot Cătunu—1815¹³¹.

Ungureni ot Poiana Mierlei—1815¹³².

Valea Anii Ungureni—1815¹³³.

Valea Vii Ungureni—1815¹³⁴.

Văleni, moșia—1772¹³⁵.

Cerașu—1804; Ghițești—1804; Mehedința—1804; Valea Călugărească—1804; Valea Meilor—1804.

Jud. Slamrîmnic

Focșani—1804¹³⁶.

Gugești Ungureni, Ungureni ot Retezați, Ungureni ot Căiata—1815¹³⁷; Sihlele Ungureni—1831 (localitate rezultată probabil din unirea precedentelor sau a celei mai mari părți din locuitorii lor)¹³⁸.

Mocani—1791¹³⁹.

Rîmnic—1811¹⁴⁰.

Ungureni ot Cîndești—1811¹⁴¹; Cîndeștii ceilalți (*heteron*)—1815¹⁴²; Ungureni—1831¹⁴³.

Obilești—1804.

¹²¹ Bauer, p. 230. Localitatea este inexact identificată la E. Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în „Buletinul Societății Române de Geografie”, XLI, 1922, p. 169.

¹²² S, pl. LXXVIII.

¹²³ F, p. 205.

¹²⁴ S, pl. LXXIX.

¹²⁵ N. Iorga, *Studii și documente...*, V, 1903, p. 524, Nr. 22.

¹²⁶ F, p. 204.

¹²⁷ E, p. 483 (Nr. 43).

¹²⁸ D—G, p. 271.

¹²⁹ F, p. 205.

¹³⁰ E, p. 484 (Nr. 136).

¹³¹ F, p. 205.

¹³² F, p. 206.

¹³³ *Idem*.

¹³⁴ F, p. 207.

¹³⁵ DRA, p. 582, Nr. 431.

¹³⁶ H, p. 230, 232 (v. și CA, dos. 58, f. 7v, 25v).

¹³⁷ F, p. 190.

¹³⁸ E, p. 476 (Nr. 86).

¹³⁹ S, pl. XCV.

¹⁴⁰ CA, dos. 58, f. 7v, 25v.

¹⁴¹ CA, dos. 59, f. 315.

¹⁴² F, p. 191.

¹⁴³ E, p. 478 (Nr. 161).

Jud. Teleorman

Măldăieni—1804.

Jud. Vâlcea

Băbeni, moșia—1785¹⁴⁴; Ungureni—1791¹⁴⁵; Ungureni ot slobozia Băbenilor—1791¹⁴⁶; Băbeni Ungureni—1815¹⁴⁷. La 1840, în satul Băbeni Ungureni era o biserică datată 1777¹⁴⁸.

Rîmnic—1804¹⁴⁹.

Ungureni ot Rîmnic—1815 (la nord de oraș)¹⁵⁰.

Ungureni—1815¹⁵¹; Vaideei Ungureni—1831¹⁵². La 1840, în satul Vaideei Ungureni era o biserică datată 1760¹⁵³.

Grăuri—1789; Mănăilești—1759; Suhașu, moșia —la 1763 se încuviințează „a chema și a aduce” transilvăneni (ulterior se constată un număr mult sporit de locuitori).

Jud. Vlaşca

Budeni—1804¹⁵⁴; Budenii de streini—1832¹⁵⁵.

Uniații Chirca (*Unjaskirka*)—1791¹⁵⁶; Chirculești—1832¹⁵⁷.

Ciocanu—1810; Pătroaia—1800.

L'INSTALLATION STABLE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE EN VALACHIE (1739—1831)

RÉSUMÉ

Dans le long processus d'établissement et de renforcement des multiples rapports entre les territoires roumains, les déplacements de population d'une région à l'autre ont occupé une place importante, le présent ouvrage étudiant pour la première fois le déroulement et la mobilité du

¹⁴⁴ DRA, p. 708, Nr. 538.

¹⁴⁵ S, pl. XXVIII.

¹⁴⁶ DRA, p. 775, Nr. 621.

¹⁴⁷ F, p. 278.

¹⁴⁸ I. Popescu-Cilieni, *Biserici, liturgii și sale din jud. Vâlcea, Craiova, „Ramuri”*, 1911, p. 90.

¹⁴⁹ H, p. 241, 242.

¹⁵⁰ F, p. 278.

¹⁵¹ F, p. 277.

¹⁵² E, p. 522 (Nr. 170).

¹⁵³ I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 53.

¹⁵⁴ H, p. 234, 240.

¹⁵⁵ D—G, p. 286.

¹⁵⁶ S, pl. LXXIII.

¹⁵⁷ D—G, p. 286.

déplacement des Roumains de Transylvanie au sud des Carpates. Certains historiens chauvins, poursuivant des buts réactionnaires, ont essayé de démontrer que la principale direction du mouvement migratoire roumain durant le XVIIIe siècle n'allait pas de Transylvanie vers les Principautés, mais dans le sens contraire; la fausseté de l'assertion a été démontrée par un grand nombre d'historiens, de géographes, de linguistes, de sociologues et de statisticiens du pays et de l'étranger, les pages de la présente étude constituant aussi un apport à cet égard.

Les informations sur l'émigration des Transylvains en Valachie pendant la période 1739—1831 attestent la continuation d'un processus de plus vieille date, paysans, bergers, ouvriers agricoles, etc. franchissant constamment les Carpates pour venir se fixer en Valachie; un déplacement d'envergure fut enregistré dans les années 1761—1767. Durant tout l'intervalle de temps 1739—1831, les organes d'Etat impériaux et les classes dominantes de Transylvanie se sont vainement efforcés d'arrêter l'exode roumain, déterminé par de profondes causes d'ordre social. Les groupes sociaux dominants d'en deçà des Carpates essayaient de mettre à profit les immigrations et même de les stimuler. On établit (tableau n° 1) le nombre approximatif des familles de Roumains de Transylvanie ayant immigré en Valachie, par périodes.

Dans des ouvrages parus antérieurement (note 103), l'auteur a démontré l'utilité et l'opportunité de l'application d'un nouveau procédé démographique-historique: la connaissance de l'évolution de la population par l'examen de l'évolution des localités. Ainsi, on enregistre 225 localités de Valachie où les documents attestent la présence de Roumains transylvains durant la période examinée (Annexe), on les répartit par départements et d'après la première mention documentaire (tableau n° 2); les données incomplètes des trois statistiques démographiques sur le nombre des familles de paysans de Transylvanie venues se fixer en Valachie sont également disposées par départements (tableau n° 3) et l'on applique le procédé mentionné. On conclut que le chiffre des localités est de plusieurs fois inférieur à celui réel; on confirme le déroulement continu du processus migratoire; on établit la dissémination des colons, les directions de pénétration en Valachie, la place occupée par l'immigration transylvaine durant cette période dans son déroulement général, etc.

Dans la partie finale de l'ouvrage l'on étudie les effets de l'émigration en ce qui concerne le développement socio-économique de la Valachie et de la Transylvanie, ainsi que le renforcement des relations multiformes entre différentes régions du territoire roumain.

CARACTERUL MIȘCĂRII LUI TUDOR VLADIMIRESCU*

DE

VASILE MACIU

Condamnată cu asprime de cronicarii contemporani — între alții de Ioan Dîrzeanu¹ și de Naum Rîmniceanu² — din cauza urmărilor ei imediate, mișcarea lui Tudor Vladimirescu a cunoscut peste două decenii, în ajunul revoluției de la 1848, aprecieri pozitive, care n-au încetat să-i fie făcute nici mai târziu, pînă în zilele noastre, deși n-au lipsit nici unele detractări trecătoare și nesuținute.

Printre cei dintîi care au pus în valoare memoria anului 1821 a fost istoricul și luptătorul liberal democrat Mihail Kogălniceanu, care scrie în lecția sa, intitulată *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, rostit la 24 noiembrie 1843, că „Teodor Vladimirescu rădică... în Valahia steagul național, vestind românilor că vremea venise pentruca țara să scuture stăpînirea străinilor; să depărteze abuzurile care o rodeau și să dobîndească guvern național, întemeiat pe o șartă liberală”³. În continuare, el scoate în relief „rezultatele” „nemăsurate” ale mișcării din 1821. Întîmplărilor din acest an, afirmă marele luptător pentru progresul național și social, „sîntem datori cu orice propășire ce am făcut de atunce; căci ele ne-au deșteptat duhul național ce era adormit cu totul”⁴. Peste aproape trei decenii, în 1872 în prefața la colecția *Cronicele României sau letopisetele Moldovei și Valahiei*, Mihail Kogălniceanu dă din nou o apreciere favorabilă mișcării din 1821. „Tudor Vladimirescu, scrie el de această dată, revindică drepturile nu numai ale țării, dar și ale claselor desmoștenite. El ia arma nu numai contra fanariotilor, dar și în contra boierilor, sau a *despuietorilor norodului*, spre a

* Comunicare prezentată la 19 mai 1971 la Academia Republicii Socialiste România pentru comemorarea a 150 de ani de la mișcarea revoluționară română din 1821.

¹ Ioan Dîrzeanu, *Cronica revoluției din 1821*, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, Cu o comunicare făcută la Academia Română de..., București, 1921, p. 85.

² C. Erbiceanu, *Viața și activitatea prolosinghelului Naum Rîmniceanu*, 1900, p. 25.

³ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, *Serii istorice*, Ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, București, 1946, p. 652.

⁴ *Ibidem*.

ntrebuința propriile sale cuvinte. Revoluțiunea sa națională, și totodată socială, este simbul nu numai al revoluțiunii din 1848, deară și al actului de emancipațiune din 2 mai 1864”⁶.

Un alt istoric român din epoca revoluției de la 1848, democratul revoluționar Nicolae Bălcescu acordă lui Tudor Vladimirescu și acțiunii conduse de el un rol încă și mai mare în dezvoltarea mișcării naționale și sociale a poporului român. Într-una din principalele sale lucrări, *Question économique des Principautés danubiennes*, apărută la Paris în primăvara anului 1850, el scrie că la 1821 poporul român l-a pus pe Tudor Vladimirescu în fruntea luptei sale revoluționare și că acesta „débute par protester du dévouement du pays envers la Porte, mais il exigea que la Porte rendit au pays ses anciens droits, qu'elle chassât les Phanariotes, qu'elle retirât la puissance des mains rapaces des ciocoi, et qu'elle établit une constitution en harmonie avec les traditions démocratiques des institutions primitives”⁶. Caracterizînd acțiunea lui Tudor Vladimirescu, el afirmă că a fost o revoluție „purement nationale et démocratique”⁷; că dacă ea „n'amena aucune solution à la question pendante entre les paysans et la propriété, la raison en est qu'à cette époque précisément la plus grande oppression des paysans venait du fisc”⁸. Aceleași vederi, dar cu o forță de exprimare incomparabilă, le prezintă Nicolae Bălcescu în articolul său manifest, *Mersul revoluției în istoria românilor*, publicat în toamna aceluiași an 1850 în revista „România viitoare”, apărută tot la Paris. „Spiritul național și patriotic, scrie el aici, luase putere mare din revoluția de la 1821 și din restatornicirea unui guvern mai național decît cel din trecut”⁹.

Ca adept al lui Nicolae Bălcescu, C. D. Aricescu, autorul celei dintîi monografii române a mișcării din 1821, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, apărută în 1874, este un admirator al lui Tudor Vladimirescu, în care vede un adversar al regimului fanariot și totodată al boierilor. Lupta lui Tudor Vladimirescu, scrie autorul lucrării menționate, „a zguduit pînă în temelii edificiul societății române, dărîmînd o stare de lucruri fatală existenței noastre politice și care dura mai bine de un secol”¹⁰.

Reprezentant al unei generații ce se situa pe o poziție criticistă în tratarea fenomenelor istorice, A. D. Xenopol a ajuns, căutînd să pătrundă mai adînc în complexitatea acțiunii conduse de Tudor Vladimirescu, la concluzia neîntemeiată că în prima ei parte mișcarea românească din 1821 a avut un caracter social, țărănesc, pe cînd în a doua ei parte, și-a schimbat caracterul, devenind națională, contra regimului fanariot¹¹.

⁶ *Cronicele României sau lelopisefele Moldovei și Valahiei*. A doua edițiune revăzută, înzestrată cu note, biografii și facsimile, cuprinzînd mai multe cronici nepublicate încă; și ca adnăos, *Tablele istorice ale României de la 1766 pînă la 11 februarie 1866* de Mihail Kogălniceanu, tomul I, București, 1872, p. VII.

⁶ N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, Ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, cu 5 planșe afară din text, București, 1940, p. 25.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 103.

¹⁰ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. XVII.

¹¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. X, București (f.a.), p. 71.

În lunga sa activitate istoriografică, N. Iorga a început prin caracterizarea făcută în 1906 în broșura *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor din Vladimir”*, retipărită ulterior, a lui Tudor Vladimirescu ca exponent al țărănimii¹², repetată într-o formă nouă în comunicarea comemorativă din 1921 făcută la Academia Română, când afirma că un secol mai înainte ar fi avut loc o adevărată revoluție și ar fi fost „guvernarea țerii prin țărani”¹³, pentru a ajunge în 1938, la o apreciere aproape defavorabilă¹⁴.

Un punct de vedere deosebit l-a avut I. C. Filitti, după care Tudor Vladimirescu ar fi chemat țărănimea la luptă, ca să provoace o răscoală și să-și adune în felul acesta trupe¹⁵, cu scopul unic, național, de a obține lărgirea autonomiei sau chiar independența țării. „Îmi explic deci mișcarea lui Tudor, scrie istoricul menționat, ca ținând la un îndoit scop: unul, minimal și imediat, să obție de la turci, prin negocieri directe, sprijinite și de diplomația rusă, ceea ce el va numi constant „dreptățile țării”; altul, condiționat de eventuala intervenție militară a Rusiei în favoarea Eteriei și împotriva Porții, să zmulgă, pe calea armelor, emanciparea țării sale de sub dependența otomană, concomitent cu liberarea Greciei.

Tudor Vladimirescu îmi apare astfel, continuă I. C. Filitti, ca urmărind un nobil ideal, ridicându-se deasupra contimporanilor săi români, cari, cei mai mulți, nu l-au înțeles...”¹⁶. Într-o altă lucrare a aceluiași istoric, negându-se caracterul social al mișcării lui Tudor Vladimirescu, se afirmă lămurit că „ridicarea țăranilor la începutul acțiunii lui Tudor n-a avut alt scop decât de a ascunde, din motive de oportunitate politică, țelul urmărit”¹⁷.

Atit în lucrarea *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă 1821—1822*, apărută în 1945, dar scrisă în anii precedenți, cât și în studiul recent, *Tudor Vladimirescu dans la perspective de l'historiographie roumaine*¹⁸, acad. Andrei Oțetea consideră că acțiunea lui Tudor Vladimirescu a fost politică, subordonată Eteriei și boierilor. Astfel, în lucrarea din 1945 se afirmă că „Tudor a pornit să răstoale Oltenia ca mandatar al Eteriei” și că, pentru a nu se rupe de boieri, a sacrificat cauza țărănimii, ajungând la o „completă și umiltoare subordonare față de boieri”¹⁹.

Alți istorici, în special din ultimele trei decenii, au caracterizat acțiunea din 1821 și personalitatea lui Tudor Vladimirescu prin optica lor

¹² N. Iorga, *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor din Vladimir”*, București, 1906, *passim*.

¹³ Idem, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. X.

¹⁴ Idem, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, 1938, p. 270.

¹⁵ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821—1828*, București, 1932, p. 28.

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ I. C. Filitti, *Tudor Vladimirescu (Rostul răscoalei)*, București, 1937, p. 2.

¹⁸ În „Revue Roumaine d'Histoire”, tome X (1971), nr. 1.

¹⁹ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă 1821—1828*, București, 1945, p. 4. La câteva săptămâni după prezentarea acestui raport a apărut lucrarea acad. Andrei Oțetea, intitulată *Tudor Vladimirescu și revoluția* (Edit. științifică, București, 1971), despre care autorul afirmă în *Introducere* (p. 33), că ea „completează și întărește rezultatele celei din 1945, nducând dovada irecuzabilă a afilierii lui Tudor la Eterie, lămurind legăturile acestei societăți cu Rusia, încadrând-o în politica generală a Sfintei Alianțe și a mișcării revoluționare generale europene”. În *Prefață*, se arată, de asemenea, că acțiunea românească din 1821 a fost o revoluție (p. 6): „încadrarea revoluției românești în Eterie...”.

proprie, ea fiind considerată de unii răscoală a poporului, de alții revoluție națională, iar de alții, mișcare antifeudală și națională. Diversitatea caracterizării anului 1821 și a lui Tudor Vladimirescu îndeamnă însă la o prezentare dialectică atât a mișcării românești din 1821, cât și a acțiunii lui Tudor Vladimirescu, care trebuie deci privite ca un rezultat al contradicțiilor interne și externe ale societății românești în momentul adâncirii crizei orînduirii feudale.

Nu este fără însemnătate să se țină seama că în perioada apariției și adâncirii crizei feudalismului în țările române, acestea nu constituiau o unitate politică, o parte însemnată a lor în frunte cu principatul Transilvaniei aflîndu-se sub stăpînirea directă a Imperiului habsburgic, alta — Dobrogea și raiелеle de la nordul Dunării — sub stăpînirea directă a Imperiului otoman și a treia, Moldova și Țara Românească, numite împreună Principatele Române, în dependența Imperiului otoman, care trimitea însă spre a le guverna domni recrutați din familiile fanariote, respectînd în general autonomia lor, dar impunîndu-le, în afară de tribut, monopolul asupra exportului pe Dunăre și mare.

În Transilvania, unde administrația habsburgică grăbea apariția germenilor capitalismului, criza feudalismului a izbucnit în 1784 prin răscoala țărănească a lui Horea și în 1791 prin mișcarea națională a *Supplex*-ului, fără ca aceste manifestări românești să sfîrșime nici orînduirea feudală, nici stăpînirea străină a țării, deși mișcarea națională românească de aici avea o ideologie proprie, dacoromânismul, și-și însușea unele din ideile luminismului occidental.

În Principate, germenii capitalismului au apărut ceva mai tîrziu, după reformele lui Constantin Mavrocordat, dar o mișcare națională întîrzia, împiedicată de cosmopolitismul creștinismului ortodox promovat de regimul fanariot. Asuprirea determina însă populația, inclusiv majoritatea boierilor, să dorească înlăturarea dependenței față de Imperiul otoman sau numai revenirea la regimul unei autonomii depline, întemeiată pe presupusele capitulații încheiate în secolele XIV—XVI cu Poarta. Dorința desprinderii de Imperiul otoman a crescut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd dezagregarea aparatului administrativ otoman a dat posibilitatea unor comandanți turci de la Dunăre să întreprindă, cum a făcut Pasvantoglu, șeful militar al Vidinului, expediții de jaf în Țara Românească. Exasperați, boierii și marii negustori munteni, în anul 1802 s-au refugiat la Brașov, în Transilvania, de unde au cerut Porții o reglementare precisă a drepturilor și îndatoririlor Principatelor față de ea. Presat de ambasadorul Rusiei la Constantinopol, sultanul Selim al III-lea a acordat în același an Principatelor un hâtîșerif, prin care se limita monopolul asupra exportului lor pe Dunăre, domnia se fixa la durata de 7 ani, se limitau intervențiile Porții în afacerile lor interne ș.a. Nu li s-a acordat însă organizarea unei armate pămîntene ²⁰.

Cu toată garanția Rusiei, hâtîșeriful din 1802 — după expresia lui N. Iorga „o adevărată *Constituție a țărilor române potrivit cu dorințele arătate de dînsle înseși*” ²¹ — n-a fost pe deplin respectat de turci, care se foloseau

²⁰ Traian Ionescu, *Hâtîșeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, în „Studii și articole de istorie”, I, București, 1956, p. 77.

²¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, 1938, p. 136.

în acest scop de domnii fanarioți, devotați lor, cărora le permiteau ca răsplată să stoarcă și pentru ei populația celor două Principate. Nemulțumirea față de Poartă a continuat să crească și, împreună cu ea, dorința independenței, alimentată în interior de voința unor boieri autohtoni de a obține ei domnia, prin înlăturarea fanarioților, și din exterior de Rusia, care urmărea înlăturarea Imperiului otoman din Europa, precum și de mișcarea antiotomană a grecilor, sîrbilor și bulgarilor. Războaiele revoluției burgheze din Franța, duse în numele libertății, egalității și fraternității, campaniile lui Napoleon I, congresul de pace din 1814 — 1815 de la Viena, mișcările revoluționare din anii 1820—1821 din Spania și Italia au aprins, în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, speranțele de independență și de progres social ale unor elemente îndrăznețe ale societății românești.

Începutul destrămării feudalismului a fost însoțit de mărirea excesivă a fiscalității, pentru satisfacerea căreia Constantin Mavrocordat a declarat liberi pe țărani șerbi, dar fără pământ, din care cauză aceștia au continuat, juridicește liberi, să fie în dependență economică față de stăpînii moșiilor pe care locuiau. Boierii au fost nevoiți să se mulțumească, în Țara Românească, cum prevede *Pravilniceasca condică* dată de Alexandru Ipsilanti în anul 1780, cu 12 zile de lucru pe an și cu dijma din produsele obținute de țărani de pe pămînturile lucrate de ei, putîndu-se ajunge însă la învoieli și pentru mai puține zile ²². Claca putea fi transformată în bani prin acordul celor două părți. Împotrivirea țăranilor, la începutul secolului al XIX-lea, a impus uneori mai puține zile de clacă, chiar și 3—10 ²³. Stabilirea de Alexandru Ipsilanti în 1780 a maximum de clacă la 12 zile pe an, eventual și la mai puțin, se explică prin interesul domniei de a da posibilitatea țăranilor să-și plătească marile dări puse de ea.

Apăsăți de fisc, o parte importantă a țăranilor și-au vîndut vitele și uneltele agricole, rămînînd să-și ciștițe existența și banii pentru dări din vinzarea forței lor de muncă, fie la chiahuri, fie marilor arendași de moșii, care își fac apariția în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fie chiar la unii boieri mici.

Munca salariată în agricultura Țării Românești era la 1775 așa de răspîdită și prețul ei în continuă creștere, încît Alexandru Ipsilanti a socotit, ceea ce pînă acum nu s-a remarcat, că era necesar să vină în ajutorul cumpărătorilor de forță de muncă printr-o lege specială, numită *Catalogul prețurilor*, pentru prețul la arătură, la prașla de porumb, la secerea pe zi, la coasa și strînsul finului pe zi, la lucrul viilor — săpatul de toamnă, tăiatul butașilor, despicatul haracilor, tăiatul în vii, hărăcit, cercuit, sapa de primăvară, plivit, sapa a doua, cules, călcat. *Catalogul prețurilor* stabilește și prețul maximal pentru „lucrul” zidarilor, tîmplarilor, salahorilor care sapă, îngrădesc sau lucrează altceva ²⁴ etc.

Trecerea la munca salariată s-a făcut cu și mai mare intensitate în rîndurile țăranilor moșneni sărăciți. O dovadă o constituie raportul

²² *Pravilniceasca condică 1780*. Ediție critică, Edit. Academiei Republicii Populare Române (București), 1957, p. 80—82.

²³ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România (București), 1969, p. 15.

²⁴ V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786 însoțit de documente cu totul inedite ...* Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XII, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1893, p. 879/763—882 766.

din 20 august 1819 al isprăvnicatului jud. Gorj către căimăcămia Craiovei, prin care înștiințează că locuitorii aceluia județ, în mare parte moșneni, nu au alt mijloc de câștig „spre întâmpinarea răspunderii dăjdiilor, decât numai să ridice primăvara de aici cu coasă și săpi de merg peste Olt, pi la Buzău și Focșani, unde muncesc pînă toamna, și să întorc cu cîte puține bani chîștig, cu care abia își plătesc birul pã 3 diminii ce lip-sesc... ”²⁵.

De bună seamă nu numai ura contra asupririi turcești a determinat miile de țărani din județele Mehedinți, Gorj și Vilcea, ci în primul rînd sărăcia, să se înroleze în batalioanele de panduri organizate în anii 1807 — 1812 de comandamentul militar rus. Cînd majoritatea pandurilor din cele trei județe sînt trecuți în 1814 din ordinul domniei la bir în satele lor²⁶, foștii dușmani ai păgînilor se însoțesc cu turcii din Ada Kale împreună cu care jefuiesc, în toamna aceluiași an și în primele luni ale anului următor, tot nordul Olteniei, pînă la Novaci, în jud. Gorj, pe sub munte²⁷, cerînd însă apoi sprijinul lui Tudor Vladimirescu, revenit de la Viena, ca să fie iertați²⁸. „Mare milă am pentru săracii lăcutori ai Mehedințului, scrie la 5 februarie 1815 Tudor Vladimirescu, că unii de o parte și alții din alta, s-au topit de tot, numai sufletu au rămas într-înșii. Dar sumă dintr-înșii, toți oameni drepti, îi prăpădiră oamenii împărătești și domnești”²⁹. O urmare a participării pandurilor la răzvrătirea din 1814 a fost hotărîrea domniei, la 10 februarie 1816, ca toți pandurii din județele Mehedinți, Gorj și Vilcea să fie trecuți în rîndurile rușilor vîștieriei, foștii lor căpitani devenindu-le zapcii³⁰. Măsura a provocat o și mai mare nemulțumire în rîndurile pandurilor, deprinși din 1807 pînă în 1814 să nu fie supuși birului, din care cauză pandurii, mai de mult sub influența lui Tudor Vladimirescu, vor fi gata oricînd să se ridice din nou la luptă, în speranța că vor putea deveni un corp militar permanent al țării.

Germanii noii orînduirii și-au făcut apariția și în domeniul industriei. Ei au putut crește datorită întîlnirii unor fonduri bănești, acumulate prin cămătărie, comerț și arendășie, cu forța de muncă oferită de niște țărani liberi sărăciți, de foști clăcași fugiți la orașe și tîrguri și chiar de țărani clăcași angajați să lucreze la domiciliu pentru niște mari negustori. Dată fiind elasticitatea breslelor de meșteșuguri din Principate, în comparație cu rigiditatea celor din Transilvania, mulți meșteșugari au putut dezvolta atelierele lor în niște cooperații capitaliste simple. Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unii mari negustori au angajat meșteri sătești să lucreze în permanență pentru ei, creînd astfel manufacturi la domiciliu. Acestea e cazul marelui negustor din Sibiu, Hagi Constantin Pop, care angajează în 1778 prin agentul său Crăciun Crăstea din Craiova trei săteni din satul Preajba ca să-i facă scumpie și șapte meșteri

²⁵ I. Cojocar, *Documente privilegiate la economia Țării Românești 1800—1850*, culese de..., vol. I, Edit. științifică, București, 1958, p. 200.

²⁶ *Răscoală din 1821: Documente interne*, vol. I, Edit. Academiei Republicii Populare Române (București), 1959, p. 76—77.

²⁷ *Ibidem*, p. 89—91.

²⁸ *Ibidem*, p. 91.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 107.

să-i facă 6 000 piei cordovane ³¹. Același agent îi scrie anul următor 1779 că a dat avans 500 lei pentru piei de iepure ³². Hagi Constantin Pop mai are în Oltenia și alți agenți prin intermediul cărora angajează meșteri, de preferință sătești, pentru a-i lucra cordovane; pe Nicolică Iovipale la Rîmnic ³³, pe Pleșoianu ³⁴, pe B. Poenaru ³⁵, pe Mihai Tudoran ³⁶. Acesta din urmă, comunică la 12 octombrie 1786 din Craiova lui Hagi Constantin Pop că, pentru lucrutul cordovanelor, a împărțit „lei 2600 cu dobîndă și fără dobîndă” pentru că alții „și cu sila lasă bani prin sate, care cu dobîndă și care fără de”. Apar și manufacturile, unele din ele cu caracter mixt, feudal și capitalist, dar generînd capitalismul, căci munca calificată e făcută de meșteri salariați. Menționăm postăvăria de la Chiperești, în jud. Iași, desființată în 1766 ³⁷, manufactura de la Pociovaliște, aproape de București, care a avut o existență destul de lungă, de la 1766 pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea ³⁸, sticlăria banului Radu Golescu, în jud. Muscel, datînd de la 1799 ³⁹, rămasă prin moștenire fiului acestuia, Nicolae Golescu, care în 1819 caută să angajeze la lucru, în continuare, țărani din două sate din jud. Dimbovița — Gura Vilcanii și Lăculețele ⁴⁰ —, și cele trei mari manufacturi extractive, de la Haimanalele ocniile Telega ⁴¹, cea de la Ocnele Mari ⁴² și cea de la Slănic ⁴³, prima avînd în 1814, 305 muncitori, birnici, a doua, 268 de muncitori, iar a treia în 1815 nu mai puțin de 425 de muncitori.

Procesul germinării capitalismului a fost însoțit în țările române și de formarea unei ideologii care să ajute constituirea noii orînduiri. Dacă în Transilvania dacoromânismul și luminismul cucureau din ce în ce mai multe spirite, în Principate ele întîmpinau o puternică rezistență din partea cosmopolitismului creștinismului ortodox, apărut de regimul fanariot, dar făceau totuși pași înainte, în special sub influența revoluției burgheze din Franța și a campaniilor lui Napoleon, difuzate în Moldova cu începere din 1813 de Gheorghe Asaki și în Țara Românească de Gheorghe Lazăr, întemeietorul în 1818 al Școlii românești din București. Apare și ideea de patrie, patriotism și națiune, întemeiată pe originea daco-romană comună a românilor, precum și cererea Unirii Principatelor ⁴⁴. Dacoromânismul și luminismul nu pătrunseseră însă în Principate decît în rîndurile unei părți a boierimii și în acelea ale tinerimii orășenești.

³¹ *Documente privilegiate la comerțul românesc 1473—1868*, Cu o scrisoare a D-lui Profesor N. Iorga. Publicate de Dum. Z. Furnică, industriaș..., București, 1931, p. 39.

³² *Ibidem*, p. 51.

³³ *Ibidem*, p. 121.

³⁴ *Ibidem*, p. 68.

³⁵ *Ibidem*, p. 75.

³⁶ *Ibidem*, p. 124 și 139.

³⁷ C. Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliște și București*, în „Studii”, 5 (1952), nr. III, p. 97.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 170.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 199.

⁴¹ *Ibidem*, p. 168.

⁴² *Ibidem*, p. 169—170.

⁴³ *Ibidem*, p. 173.

⁴⁴ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830. Répertoire et textes inédites*, Bucarest, 1970, p. XIX.

Se făceau totuși simțite cu puțin înainte de 1821 ecouri ale ideologiei revoluționare franceze și se întărea dorința recuceririi vechilor drepturi ale Principatelor ⁴⁵, o afirmare a acestei dorințe fiind și publicarea, în lucrarea boierinașului Dionisie Fotino, 'Ιστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, apărută în 1818 și 1819 la Viena, a presupunerilor capitulații ale celor două Principate cu Poarta. Dorința de eliberare de sub dominația otomană a Principatelor e semnalată și de consulul austriac din Iași, Raab, în raportul său din 29 mai 1820 adresat lui Metternich. Supuși influențelor „spiritului depravat”, scrie Raab, locuitorii din orice clasă ai Moldovei „opprimés par un gouvernement despotique, ont su, par leur position géographique et leurs fréquentes voyages à l'étranger, connaître plus que d'autres peuples soumis à l'Empire ottoman, le fruit d'un gouvernement paternel et auxquels la moindre leur d'espérance, qui favorise leurs idées tendant au secouement du joug ottoman, fait concevoir des combinaisons aussi absurdes que blessant la saine politique, dénaturées et abusées en outre par les inspirations tortueuses de la ligne des malveillans”⁴⁶. De bună seamă, cu scopul de a crea o forță armată capabilă să contribuie la cucerirea independenței, în iulie 1819, mai mulți boieri munteni, în frunte cu marele ban Grigore Brîncoveanu, cum raporta în acel timp Solignac, locțiitorul consulului austriac la București, Fleischhackl von Hakenau, lui Metternich ⁴⁷, s-au opus numirii unor „ofițeri” străini în miliție, ei înșiși cerînd să se prefere organizarea a 3 000 de panduri români, care să fie folosiți în județe în locul precedentilor arnăuți, dar propunerea lor n-a fost acceptată.

Cu o economie pătrunsă de germenii capitalismului, un aparat de stat rămas în urmă, întemeiat pe abuzuri și pe jaful fiscal al maselor producătoare, cu un regim politic străin, impus de Poartă cu scopul de a scoate din țară cit mai mulți bani pentru trebuințele ei, cu clase sociale învrăjbite, societatea din Principate își dădea tot mai mult seama de necesitatea reorganizării sale, în special a statului său, spre a se ajunge la forme capabile s-o ajute în dezvoltarea sa. Cum însă Principatele erau dependente față de Imperiul otoman, românii capabili de gîndire politică calculau că trebuia mai întîi să se înlăture dependența față de turci sau cel puțin să se asigure țării o deplină autonomie. Zdruncinările provocate pe continent de revoluția franceză și de campaniile lui Napoleon făceau să se trezească speranța că și aici, în sud-estul Europei, popoarele asuprite s-ar putea răscula pentru a se elibera. Cum însă, chiar aliați cu grecii, sîrbii și bulgarii, românii n-ar fi putut înfringe forțele armate otomane, ei au crezut c-ar putea ajunge să-și realizeze dorințele cu ajutorul diplomatic, eventual și militar, al Rusiei. Obținerea pe o cale asemănătoare a hatiserifului din 1802 constituia un îndemn la acțiune. Solidarizarea românilor,

⁴⁵ *Ibidem*, p. XX.

⁴⁶ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki (Serie nouă)*, vol. II, *Rapoarte consulare austriece (1812–1823)*..., Edit. Academiei Republicii Socialiste România (București), 1967, p. 582.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 541. Acești boieri par a fi fost înțeleși încă din 1819 cu Tudor Vladimirescu, căci acesta revindică în *Cererile norodului rumânesc*, în 1821, ca țara „să fie volnică a-ș face și a ținea patru mii de ostași panduri cu căpeteniile lor și doao sute de arnăuți scutiți de toate dările, și cu leafă ușoară, a cărora leafă să să iconomisească din veniturile mănăstirilor” (*Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 273).

grecilor, sîrbilor și bulgarilor și sprijinul Rusiei impuneau o ideologie comună, creștinismul ortodox, care putea servi pentru pornirea unei lupte comune contra Porții, în numele credinței — *za vera* — creștine ortodoxe ⁴⁸, adevărată cruciadă contra mohamedanismului păgîn.

Pentru realizarea unui asemenea plan, care se țesea spontan, în special după terminarea războiului ruso-turc din 1806—1812, era nevoie de o organizație politică, dar boierii români, unii din ei probabil franc-masoni, formau numai grupări restrînse și instabile în vederea acaparării înaltelor demnități, eventual și a domniei; elementele burgheziei n-aveau încredere să acționeze în numele clasei lor, ele nu formau încă o clasă politică, cu atît mai puțin țărani, profund nemulțumiți contra jafului fiscal exercitat prin aparatul de stat boieresc, dar și contra exploatării cămătarilor și negustorilor; dornici să se ridice împotriva asupririi, ei nu puteau însă acționa decît sub o conducere străină clasei lor. În 1814 cîțiva negustori greci au înființat la Odesa, în Rusia, o organizație cunoscută sub numele de Eteria Philiké, cu scopul de a elibera Peninsula Balcanică, sub conducerea grecilor. Treptat, la această organizație au aderat numeroși greci, bulgari, sîrbi și albanezi din Principate, dar și boieri și orășeni români. În 1820, la conducerea Eteriei se afla Alexandru Ipsilanti, general în armata rusă, fiu al fostului domn al Țării Românești, Constantin Ipsilanti, care în 1806 trecuse de partea Rusiei. Pentru că aceasta sprijinea Eteria, mulți din cei care căutau sprijinul țarului contra Porții s-au hotărît să colaboreze cu ea. Unul dintre aceștia a fost Tudor Vladimirescu.

Născut în jurul anului 1780 în satul Vladimiri din jud. Gorj, fiu al unui moșnean, a învățat carte în sat, apoi la Craiova, unde a intrat de tînăr în serviciul boierului Ioan Glogoveanu, al cărui fiu i-a devenit mai tîrziu patron și colaborator. Știa și limba greacă. A cunoscut expedițiile de jaf ale cetelor lui Pasvantoglu în Oltenia. În 1806 devine vataf de plai la Cloșani în jud. Mehedinți, post pe care l-a păstrat aproape fără întrerupere pînă în 1821, folosindu-l pentru exportul și importul de mărfuri pentru sine și pentru alții. Participă la războiul ruso-turc în anii 1807—1812, în calitate de comandant al unui batalion de panduri, recrutați dintre moșnenii și clăcașii săraci din județele de munte ale Olteniei. În 1808 e destul de înstărit ca să dăruiască bisericii din satul Prejna, în jud. Mehedinți, zidită de el, 30 de stînjeni de pămînt ⁴⁹. Pentru vitejia și priceperea sa militară, primește gradul de porucic și ordinul Sf. Vladimir. În 1810 ia în arendă moșia Ploștina, din jud. Mehedinți, a mănăstirii Tismana și cumpără un vad de moară la Cerneți ⁵⁰. Întreține legături de comerț

⁴⁸ Utilizarea creștinismului ortodox ca ideologie a luptei grecilor contra mohamedanilor turci a fost observată încă din 1821 de contele De Salaberry, în lucrarea sa *Essais sur la Valachie et la Moldavie Théâtre de l'insurrection dite Ypsilanty...*, Paris, Juin, 1821, unde afirmă că revoluția „travaille aujourd'hui en Grèce sous la raison de la Croix” (p. 2), iar în Muntenia și Moldova „ce ne sont point des intérêts de leur existence qu'on a jugé utile de leur parler, c'est des intérêts de leur religion; c'est leur conscience qu'on effraie, c'est leur esprit superstitieux qu'on s'est appliqué à frapper” (p. 46). Salaberry atrage în continuare atenția că „grecul” du Danube et du Pruth jure en sa calité de chrétien orthodoxe... de rester fidèle à sa religion et à sa patrie” (p. 46).

⁴⁹ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, Edit. Academiei Republicii Populare Române (București), 1959, p. 41.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 48 și 51.

cu marele negustor din Craiova, Hagi Enuș, cu negustorii Răducanu Nicolau din Orșova și Nicolae Zoican din jud. Mehedinți, folosind și vechili. Terminându-se războiul ruso-turc, își face testamentul. E necăsătorit, temindu-se „în toată vremea de moarte”, fiind „ostaș și în toată vremea călător”⁵¹. E avut în case, prăvălii, mori, vii și bani gata destul de mulți. Sub pretextul afacerilor lui N. Glogoveanu merge în vara anului 1814 la Viena, unde rămâne până în decembrie, arătând un vădit interes pentru lucrările congresului de pace deschis acolo în octombrie, căci, de curând ajuns în capitala Austriei, scrie lui N. Glogoveanu la 28 iulie: „Vremea pe aici este tăcere, nimic mișcare. Să așteaptă la octombrie din toate părțile miniștri pentru congres și vine și împăratul Rosiei. Să sună, continuă el plin de speranță că țara sa ar putea obține o soartă mai bună, că atunci va fi ceva și pentru locurile acelea; ci mult au fost, puțin au rămas”⁵². La 11 decembrie 1814, când congresul se apropia de încheierea lucrărilor sale, el scrie aceluiași personaj că-i e teamă, desigur de pe urma unui zvon, „a nu cădea asupra noastră vreo stăpânire tirănească”⁵³, înțelegând, se pare, Austria, pe care la 22 decembrie o numește „țară tirană”⁵⁴. Congresul s-a închis însă fără să ia vreo hotărâre privind Principatele Române și Tudor Vladimirescu pornește spre țară. Ajuns la Orșova, află că adalii jefuiesc Oltenia pe sub munte, până la Novaci în jud. Gorj. Scriind la 28 ianuarie 1815 lui N. Glogoveanu, își arată indignarea contra „hoțomanilor” de la Ada Kale, care „au prăpădit lumea du pe la noi și de la mine și de la dumneata au luat to(ate) bucatele și tot ce au găsit...”⁵⁵, dar și contra „nechivernisirii” „stăpînilor țării noastre” din cauza căreia li se pricinuieste lui și lui N. Glogoveanu, „cîtă prăpădenie”. În continuare, indignarea i se transformă în amenințare adresată deci „stăpînilor țării noastre” care „vor lua plată dumnezeiască”⁵⁶.

Reîntors în țară, Tudor Vladimirescu își continuă afacerile comerciale, strînge legăturile cu capii pandurilor⁵⁷, dintre care unii sînt negustori, și cu negustorii din Orșova, are relații cu consulatul rus din București, capătă mica boierie de sluger și intră în legătură cu Eteria. În ianuarie 1821, înainte de moartea domnului Alexandru Suțu, se afla la București.

Țăran moșnean prin originea socială, Tudor Vladimirescu a pătruns în rîndurile micii boierimi, a fost și ostaș, dar mentalitatea sa a fost aceea a unui mare negustor, căci din negustorie își trage o bună parte din avere. El e unul din elementele burgheziei ce căuta a se afirma, căci, ca exponent al acestei clase în ascensiune, e stăpînit de voința de a se impune. Exemplul lui Miloș Obrenovici, cneaz în micul principat de curînd autonom al Serbiei, îl putea urmări. Dacă ar fi izbutit în planurile pe care se pare că le-a avut, ar fi cîrmuit țara ca un negustor și ca un oștean.

Datele prezentate privind apariția germenilor capitalismului, inclusiv cei ideologici, în țările române definesc și caracterul acțiunii din 1821: criză a orînduirii feudale, criză care putea fi și anunțarea noii orînduiri burgheze, dacă ea ar fi întrunit condițiile unei revoluții.

⁵¹ *Ibidem*, p. 62–64.

⁵² *Ibidem*, p. 82.

⁵³ *Ibidem*, p. 85.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 86.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 89.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 190.

Pentru caracterizarea acțiunii lui Tudor Vladimirescu, în care și personalitatea lui trebuie avută în vedere, e necesar să se arate care e ponderea fiecăreia din clasele participante la ea, ce nivel a atins mișcarea din 1821: a fost o răscoală, o mișcare revoluționară sau o revoluție? A avut ea un caracter antifeudal sau a fost o expresie a unei societăți feudale? A fost o parte a unei *zavere*, a unei lupte comune a popoarelor creștine din sud-estul Europei contra mohamedanismului sau o acțiune națională?

Participând la războiul ruso-turc din 1806—1812, Tudor Vladimirescu, în afara ținutelor sale personale, putea crede că ajută la înlăturarea dependenței țării lui față de Imperiul otoman și, așa cum apare în testamentul său din 1812, la eliberarea popoarelor creștine din Balcani de sub dominația mohamedanilor turci. Pandurii alături de care luptase, așa cum am arătat, erau împinși în primul rînd de sărăcie în care trăiau, căci primeau și o soldă și scăpau totodată de birul greu de suportat. Desigur că sentimentul că luptă contra unor vechi asupritori, pentru credința creștină, îi încălzea. Între timp, Tudor Vladimirescu a devenit un mare negustor, un proprietar de mijloace de producție, interesat ca statul să poată asigura averile acumulate și fructificarea lor. Acțiunea lui din 1821, îndreptată în bună parte, în această direcție, este o expresie a tendinței burgheziei în formare de a dispune de o piață internă sigură, de un stat independent care s-o sprijine în dezvoltarea capitalurilor sale.

În proclamația lansată la 23 ianuarie 1821, după ce îndeamnă poporul asupra să pună mina pe arme contra căpeteniilor „atît cele bisăricești, cît și cele politicești” care îi sug sîngele⁵⁸, Tudor Vladimirescu interzice în mod categoric ca cineva „să să atingă măcar de un grăunți, de binele sau de casa vreunui neguțătoriu, oroșan sau țăran, sau de al vreunui lăcuiitori...”⁵⁹. Grija pentru asigurarea unei piețe interne pentru burghezia autohtonă apare și în *Cererile norodului rumănesc*, unde se revendică desființarea taxei asupra mărfurilor și a vămii din orașe și sate „rămîind ca să se ia vamă numai la marginile țării de la toți care intră și iasă cu mărfuri; fiindcă dintr-această pricină, a greutății havaeturilor și a vămilor [interioare], neguțătorii au încetat cu totul, ajungînd țara în cea desăvîrșită lipsă a banilor. Căci această țară...altă tarapana nu are, decît numai cu neguțătorii trăiește”⁶⁰. Ca apărător al proprietății private, cînd o ceată de arnăuți, fără știrea comandanților lor, a atacat la Bănăști, în jud. Vilcea, o casă în care se refugiaseră familii de mici boieri, cu intenția de a-i jefui, Tudor Vladimirescu nu ezită să-i aresteze și să pună să li se taie capul celor două căpetenii ale lor, Iova și Enciu⁶¹.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 207.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 208.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 273.

⁶¹ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 138. Cf. memoriul lui Iordache Otetelișanu în C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, p. 85 și *ibidem*, p. 37, memoriul lui Dumitrache Protopopescu. E de reținut că Iordache și fratele său Grigore Otetelișanu nu numai că nu erau „boieri mari”, dar în 1821 nici nu erau boieri, proprietari, împreună cu trei surori, ai unei moșii nu prea roditoare, așa încît în anul următor se putea scrie despre ei că sînt săraci (Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 141—143).

Dacă moșnenii și orașenii sufereau în special din cauza jafului fiscal, a abuzurilor oamenilor stăpînirii și a dependenței țării față de Poartă, țaranii clăcași, majoritatea populației, erau exploatați și de proprietarii moșiilor pe care locuiau. Deși pînă în 1818, cînd s-a pus în aplicare legiuirea lui Caragea, clăcașii erau obligați, în afară de dijmă, să dea stăpînului moșiei numai 12 zile de lucru, eventual și mai puțin, după 1818 adăugîndu-se o zi de plug și un transport de lemne de la pădure cu carul⁶², ei erau totuși profund nemulțumiți, mai ales contra marilor arendași⁶³, cu care se aflau adesea în concurență pentru luarea moșiilor în arendă. Apelul lui Tudor Vladimirescu i-a încurajat și pe clăcași să se răscoale, mai ales pe cei din Oltenia de nord-vest, vecini cu moșnenii, unii din ei panduri. Ei s-au grăbit să alunge pe epistații boierilor proprietari și pe zapcii stăpînirii, veniți să încaseze dările cuvenite vistieriei, și, în multe cazuri, să se alăture la „Adunarea cea orînduită pentru binele și folosul a toată țara”⁶⁴, condusă de Tudor Vladimirescu. Deși satele de clăcași din sud-estul Olteniei, din centrul și sudul Munteniei, au alungat și ele, în genere, pe boieri și pe zapcii, puțini clăcași din aceste părți ale țării s-au alăturat Adunării. Ajuns la București în fruntea acesteia, Tudor s-a îngrijit, între altele, să cheme în oștirea sa și pe sătenii care se abținuseră de a pune mîna pe arme. În proclamația adresată la 20 martie 1821 locuitorilor județelor, „din orice treaptă” — deci și clăcașilor — el înștiințează că s-a hotărît să cîrmuiască „pre toți cei ce au încins arme din partea a tot norodul, spre zdrobirea și încetarea a vericăruija jaf și nedreptate ce ați cercat pînă acum din pricina oblăduitorilor domni ce au stătut...”, care prin „orice chipuri de mijloace s-au îndeletnicit și v-au supt sîngele, aducîndu-vă într-această mare dărăpănare și proastă stare întru care vă aflați”⁶⁵. În aceeași proclamație promite sătenilor aflați sub arme și celor ce se vor alătura oștirii sale completă scutire de dări. Adresîndu-se tuturor celor îndatorați față de vistierie, Tudor Vladimirescu le declară solemn că, după ce-și vor achita rămășițele de dări „să știți fără îndoială că mare ușurință are să vi se facă, nu numai întru răspunderea dăjdiilor, ci și întru toate celelalte dări și orînduieli, cum și jefuirile vor lipsi cu totul și veți înțelege înșivă scăparea robiei întru care v-ați aflat pînă acum”⁶⁶. Prin ușurarea celorlalte dări și orînduieli și „scăparea robiei” el anunța implicit și o nouă organizare a societății și a statului.

Încă în proclamația lansată la 23 ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu a atacat pe conducătorii de atunci ai țării, „căpeteniile noastre...”, „bisăricești” și „politicești”, și a îndemnat ca „numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească”, însă imediat cerea să se cruțe averile boierilor ce „sînt făgăduiți”, adică ale acelor care s-au angajat să colaboreze cu el⁶⁷. Mai categoric e denunțată boierimea în

⁶² *Legiuirea Caragea*, Ediție critică, Edit. Academiei Republicii Populare Române (București), 1955, p. 44–48.

⁶³ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 153–156, p. 170–184.

⁶⁴ Ioan I. Neacșu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în „Studii”, XI (1958), nr. 2, p. 101–114.

⁶⁵ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 386.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 387.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 207–208.

arzmagzarul adresat Porții în aceeași zi prin intermediul muhafizului din Vidin. Ca exponent al poporului „rumânesc din Valahia”, Tudor Vladimirescu arată ca pricină a neconținutelor necazuri și a cumplitelor patimi ce suferă populația țării, unirea „pămîntenilor boieri cu cei dupe vremi trimiși domni și ocîrmuitori acestui norod...”⁶⁸, adică cu fanarioții.

Felul cum evolua acțiunea întreprinsă de Tudor Vladimirescu exprima tendințele antif feudale ale maselor țărănești, din care cauză boierii — printre ei și din cei „făgăduiți” — s-au arătat îndată îngrijorați și au căutat să reducă nervul ei revoluționar, iar căimăcămia noului domn numit, Scarlat Callimaki, însărcinează la 4 februarie pe marele vornic Nicolae Văcărescu să ia asupra sa „otcîrmuirea tuturor celor ce sînt orînduiți împotriva tîlharilor”⁶⁹, adică a pandurilor lui Tudor Vladimirescu. Într-o scrisoare, care nu s-a păstrat, adresată acestuia, Nicolae Văcărescu, el însuși unul din boierii „făgăduiți”, îl învinovăța că aduce nenorociri asupra patriei. Conducătorul pandurilor îi răspunde însă răs-picat, acuzîndu-l „că pre norod, cu al cărui singe s-a hrănit și s-a poleit tot neamul boeresc”⁷⁰, îl socotește nimic și numai pre jefuitori îi numește patria. Mai departe, Tudor Vladimirescu îl întreabă pe boier „cum nu socotiți Dvs. că patria se cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor?”⁷¹. Cît despre el însuși, Tudor Vladimirescu declară că e „numai un om, luat de către tot norodu al țării, cel amărit și dosădit din pricina jefuitorilor, ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăților; iară tagma jefuitorilor, continuă luptătorul revoluționar, căci nu le place una ca aceasta, a ridicat arme de moarte asupra patriei și a ticălosului norod”⁷².

Deși o parte din boieri, colaboratori ai Eteriei, se angajaseră față de Tudor Vladimirescu să conlucreze pentru înlăturarea domniilor fanariote și a dependenței față de turci, ei nu erau mulțumiți că mișcarea îi scufunda, împingîndu-i pe un plan secundar, dacă nu le primejduia chiar și averile și viețile. Considerîndu-l pe Tudor Vladimirescu un dușman, boierii au angajat cu bani pe căpitanul de arnăuți Hagi Prodan să-l asazineze, cum arată la 28 februarie, indignat, însuși căpetenia pandurilor⁷³, care a reușit să dejoace complotul pus la cale. Anunțîndu-se și trecerea Prutului de Alexandru Ipsilanti în numele Eteriei, Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Ștefan Belu și Ioan Manu au fugit la Brașov⁷⁴. Și caimacamii lui Scarlat Callimaki s-au retras, dar la Giurgiu. Alți boieri eteriști au rămas la București, sperînd că vor fi apărați de Alexandru Ipsilanti, pe care-l așteptau, mai ales că acesta anunțase în prima lui proclamație ca moldovenii să nu se teamă de turci căci „o putere tare — adică Rusia — e gata să pedepsească îndrăsneala lor”⁷⁵.

Tudor Vladimirescu a ajuns însă mai repede la București. La 16 martie el a dat din Bolintin o proclamație către locuitorii capitalei, în

⁶⁸ *Ibidem*, p. 208.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 234.

⁷⁰ C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 71.

⁷¹ *Ibidem*, p. 71—72.

⁷² *Ibidem*, p. 75.

⁷³ *Răscoală din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 312—313.

⁷⁴ Ioan Dîrceanu, *op. cit.*, p. 53 și 55.

⁷⁵ C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 92.

care acuză din nou pe boierii autohtoni că s-au unit „cu cei după vremi trimiși domni” și că „nici acum nu voiesc a împlini cerirea pentru slobozenia dreptăților”⁷⁶. A doua zi însă, consulul rus A. Pini a înștiințat pe mitropolit că țarul a dezavuat pe răzvrățitori, și apoi s-a retras la Brașov. Peste puțin timp, țarul, care se afla la congresul Sfintei Alianțe la Laybach, a dezavuat și acțiunea lui Alexandru Ipsilanti, dar acesta a continuat să declare că Rusia îl va ajuta contra Porții.

Luînd cunoștință de condamnarea mișcării sale, Tudor Vladimirescu, care formal nu se declarase adversar Porții, a hotărît să colaboreze cu boierii „făgăduiți”, rămași în București, spre a obține de la Poartă restituirea „dreptăților țării”, adică deplina autonomie înscrisă în vechile capitulații⁷⁷, căci fără sprijinul boierilor, șansele intervențiilor sale la turci erau minime. Cînd, la 25 martie, a aflat că țarul a dezavuat și mișcarea lui Alexandru Ipsilanti, el și-a dat deplin seama că o rezistență comună româno-greacă împotriva armatelor otomane era imposibilă și că trebuia să ajungă la înțelegere cu Poarta. În acest scop a început tratative cu boierii rămași în București, dar numai după intrarea oștirii sale în oraș boierii au acceptat, la 23 martie, să subscrie o *carte de adevărit* în care recunoșteau „că pornirea d-lui slugerului Theodor Vladimirescu nu este rea și vătămătoare, nici în parte fieșcăruia, nici patriei, ci folositoare și izbăvitoare și norodului spre ușurință”. În același document, boierii semnatari jurau că niciodată nu vor „cugeta împotriva vieței și a cinstei d-lui și că se vor uni întru toate bunele cugetări cîte se vor chibzui între dumnealui și toți cei uniți cu dumnealui printr-aceste iscălituri...”⁷⁸.

În aceeași zi, Tudor Vladimirescu a semnat un jurămint pe care l-a dat în mîna boierilor, legîndu-se în numele lui și al „obștii norodului” că niciodată nu va cugeta „nici de față, nici prin chip de violenție, asupra vieții și a cinstei cuivaș din patrioții mei, sau asupra hrăpirii averii sale”. Se angaja să recunoască „vremelnica stăpînire a țării” și declara că va îndupleca „norodul din cîte șaptesprezece județe...” „a da toată supunerea și ascultarea la stăpînirea țării...” „cînd însă și această stăpînire va avea îngrijire pentru dînsul, a-l feri de orice jaf și nedreptate”⁷⁹.

Reprezentant al maselor țărănești și orașenești, Tudor Vladimirescu nu s-a constituit instrument al boierilor, ci, în interesul țării, se angaja să colaboreze cu ei, el însuși păstrînd, în felul lui Cromwell, forța armată, mijlocul principal de funcționare a statului. De bună seamă sub presiunea sa, boierii au adresat la 27 martie un memoriu către Poartă în care îi apără acțiunea, declarînd că s-au încredințat că „ridicarea norodului nu privește spre nesupunere, ci spre cererea dreptăților sale...”⁸⁰. Tot în același scop boierii au trimis un memoriu țarului⁸¹ și un altul cancelarului austriac Metternich, acestuia din urmă solicitîndu-i sprijin pe lîngă Poartă spre a i se reda Țării Românești vechile privilegii⁸². Boierii nu acceptau cu convingere subordonarea lor reală față de capul Adunării norodului,

⁷⁶ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 372.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 296.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 395.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 397.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 410.

⁸¹ *Ibidem*, p. 412–413.

⁸² *Ibidem*, p. 413–414.

care începuse a fi numit de panduri „Domnul Tudor”, căci acesta, împotriva părerii lui A. D. Xenopol și a altora, continua să apere cauza poporului. „Nu mai este însă cu puțință ca poporul să sufere și de aici încolo, seria la 31 martie, deci după acordul cu boierii din București, Tudor Vladimirescu boierilor fugiți la Brașov, silniciile răufăcătoare săvârșite pînă acum asupra lui; el s-a hotărît ca mai degrabă să piară cu totul decît să rabde povara îndatorată de el pînă acum”⁸³.

Mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu, în afara caracterului său social antifeudal, a avut și un caracter național. În arzmagzarul adresat Porții la 23 ianuarie 1821 el învinovătea deopotrivă atît pe boierii români, cît și pe „cei du pe vremi trimiși domni și otcîrmuitori acestui norod”, adică pe domnii fanarioți⁸⁴. Cum reiese din același document, Tudor Vladimirescu cerea ca Poarta „să facă îndreptare și orînduială, ca să lipsească jafurile”⁸⁵, dar în proclamația adresată județelor la 20 martie din București el declară că „cea mai de temei hotărîre” a sa este ca în nici un chip să nu înceteze „din cererea dreptăților țării” — adică a autonomiei depline cu înlăturarea domnilor fanarioți —, pe care dacă nu le va dobîndi prin cererile făcute, ele „să vor dobîndi negreșit prin vîrsare de sînge împotriva vericărui răjmaș să va arăta călcătoriu acestor dreptăți...”⁸⁶. În acest scop cheamă în „oștirile” țării cît de mulți ostași de prin sate. Cererea „dreptăților țării” se face și în memoriul trimis Porții, în martie 1821, de Tudor Vladimirescu și de boierii ce-i dăduseră *cartea de adevărire* din 23 ale aceleiași luni, cu precizarea: „dreptățile și privilegiurile ce din vechime au avut țara aceasta”, care „s-au călcat și au ajuns mai cu totul a să pierde” din pricina „stăpînitorilor”, adică a domnilor fanarioți trimiși de turci⁸⁷. Stăruind în același scop, la 5 aprilie Tudor Vladimirescu cere mitropolitului și marelui vistier să între în corespondență cu moldovenii „ca uni ce sîntem de un neam” pentru ca împreună cu ei „să putem — scrie el — cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alții”⁸⁸.

Cîtă vreme acțiunea se desfășura în speranța sprijinului diplomatic, eventual și militar, al Rusiei, între Tudor Vladimirescu și Eterie a fost o înțelegere deplină. Alături de panduri mergeau de la început și arnăuți, mulți din ei bulgari, sîrbi și greci, iar lupta de eliberare de sub turci urma să se ducă împreună cu aceștia în numele credinței creștine ortodoxe, de unde și numele de *zavera* dat mișcării generale din Principatele Române din 1821. După dezavuarea țarului, Tudor Vladimirescu a continuat însă tactica inițiată prin arzmagzarul de la 23 ianuarie, cerînd printr-un memoriu, împreună cu boierii „făgăduiți” rămași în București, ca Poarta să redea țării vechile drepturi și privilegii. Față de Alexandru Ipsilanti, sosit la București la 25 martie, o dată cu scrisoarea lui Capodistria, în care se anunța și dezavuarea mișcării eteriste de țar, Tudor Vladimirescu a luat o atitudine de independență. S-a ajuns treptat la o răcire tot mai accen-

⁸³ *Ibidem*, p. 434.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 208.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 209.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 386.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 410.

⁸⁸ *Ibidem*, vol. II, București, 1959, p. 33.

tuată a raporturilor dintre cei doi conducători, Alexandru Ipsilanti preținând conducerea unică și ostilitatea față de turci, în timp ce Tudor Vladimirescu se considera, pe drept, adevăratul reprezentant al țării și voia să trateze cu Poarta.

Nesimțindu-se în siguranță la Colentina, în marginea Bucureștilor, Alexandru Ipsilanti s-a retras curînd la Tîrgoviște, pregătindu-se acolo să reziste turcilor. El întreprinse însă o acțiune de subminare a autorității lui Tudor Vladimirescu, alungînd din unele județe pe ispravnicii puși de acesta și defăimîndu-l. La 19 aprilie el a dat o proclamație către români, în care, declarînd că peste puțin timp se va transfera pe teritoriul Greciei, începea prin a insinua că el este calomniat⁸⁹. Scopul său și al colaboratorilor săi, cum indică încă la 4 aprilie însuși Tudor Vladimirescu, era „să tragă tot norodul lingă dinșii”⁹⁰, adică să-l înlăture pe Tudor Vladimirescu și să-i ia oștirea spre a o folosi contra turcilor, cum s-a și întîmplat după arestarea lui la Golești. Urmă un schimb de scrisori cu imputări între cei doi conducători⁹¹, apoi un complot organizat de Eterie cu concursul lui Dimitrie Macedonski și al lui Hagi Prodan în tabăra lui Tudor Vladimirescu, care putu fi astfel arestat și apoi ucis la Tîrgoviște, învinovățit de trădare a Eteriei, deși el nu făcuse decît să colaboreze cu aceasta, cît timp Rusia îi oferea sprijinul. Însăși convenția care ar fi fost încheiată de Tudor Vladimirescu cu Iordache Olimpiotul și cu Ioan Farmache, datată numai cu indicarea anului 1821, e suspectă, căci nu e un act autentic, ci o traducere a unui pretins text românesc și a parvenit generalului austriac Schustekkh din Transilvania, în iunie 1821, după asasinarea lui Tudor Vladimirescu, strecurată probabil de Eterie unuia din informatorii austriei pentru justificarea asasinării⁹².

Mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu, menită să ducă la reorganizarea societății românești și la independența sau cel puțin la deplina autonomie a țării, a avut un puternic ecou și în Transilvania, unde țărani români au început să se agite contra nobilimii în așteptarea venirii lui „Todoraș” acolo, privit atît ca exponent al țărănimii, cît și al românilor⁹³.

Fără să fi ajuns la o concepție clară despre națiune, încă dominat de misticismul religios, dar cu o realistă orientare politică, Tudor Vladimirescu a luptat, conștient că-și primejduia viața, în primul rînd pentru cauza libertății țării sale, care condiționa și reorganizarea ei internă. Așa cum scria la 28 ianuarie clucerului Constantin Ralet, ispravnicul jud. Mehedinți: „...să știi că eu sînt cel mai bun fiu al patriei mele...”⁹⁴, Tudor Vladimirescu a fost un desăvîrșit patriot. Cu drept cuvînt istoricul I. C. Filitti scrie despre el că a arătat „un simț de demnitate și un spirit

⁸⁹ C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 153.

⁹⁰ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1838*, București, 1932, p. 69.

⁹¹ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 175—177, 191—192, 193—194 ș.a.

⁹² *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă)*, vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu...*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 324—325.

⁹³ *Ibidem*, p. 199—200.

⁹⁴ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 211.

de sacrificiu, pe care nu-l întâlnim la alții din acele timpuri din amîndouă Principatele⁹⁵.

Analiza societății feudale românești în destrămare și aceea a contradicțiilor de clasă și naționale în timpul acțiunii din 1821 din Țara Românească dovedesc caracterul progresist, antifeudal și național al acestei mișcări. Ce nivel a atins însă această acțiune, a fost ea o răscoală, o mișcare revoluționară sau o revoluție?

Acțiunea din 1821 a început, evident, printr-o insurecție, cum o numește K. Marx într-un text francez: „insurrection nationale de Vladimirescu”⁹⁶, dar K. Marx numește și revoluția greacă din 1821—1828 tot insurecție, la fel și revoluția română de la 1848 din Transilvania⁹⁷, deci cuvîntul *insurecție* la el n-are sensul restrîns de răscoală! De altfel, orice revoluție are un moment de insurecție. Mișcarea din 1821 n-a avut un caracter spontan, cum au răscoalele, ci a fost pregătită cu mult timp înainte de a izbucni, în colaborare cu Eteria, da nu ca parte a ei, și sub inspirația Rusiei. Chiar și proclamația citită la Padeș, în nordul jud. Mehedinți, la 23 ianuarie 1821 și armagazarul trimis Porții au fost scrise de Tudor Vladimirescu, în înțelegere cu colaboratorii săi boieri, la București. „Adunarea cea orînduită pentru binele și folosul a toată țara”, constituită la Padeș, a fost rezultatul unei convocări a țăranilor din nord-vestul Olteniei, mulți din ei foști panduri sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812. Dacă pandurii, nemulțumiți că au fost impuși la dările mari ale celorlalți țărani, s-au ridicat la luptă contra boierilor, lupta lor a fost organizată sub conducerea lui Tudor Vladimirescu și a căpitanilor săi, sub o severă disciplină. De bună seamă un program bine încheiat n-a fost alcătuit, căci *Cererile norodului rumănesc*⁹⁸ constituie doar un program de circumstanță, elemente programatice au fost totuși formulate de Tudor Vladimirescu în proclamația citită la Padeș, în armagazarul adresat Porții, în *Cererile* menționate și în proclamația adresată locuitorilor județelor la sosirea sa la București, la 20 martie. „Întîmplările” din 1821 n-au fost deci o răscoală țărănească și nici chiar numai „o răscoală a poporului”, căci n-au avut un caracter spontan. C. D. Aricescu în mod constant⁹⁹, A. D. Xenopol numai în unele cazuri¹⁰⁰, de curînd acad. Andrei Oțetea, numesc acțiunea din 1821 revoluție — A. D. Xenopol numind-o alteori mișcare și chiar răscoală¹⁰¹ —, la fel și unii istorici din zilele noastre. Nici germenii noii orînduiri capitaliste nu erau însă destul de puternici, nici ideologia dacoromânismului nu-și însușise elementele ideologice revoluției burgheze pentru a se putea ajunge la o revoluție, fie și la o revoluție înăbușită. Nu numai Imperiul otoman, dar nici Rusia țaristă și Austria habsburgică n-ar fi tolerat răsturnarea orînduirii feudale în Principate

⁹⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 66.

⁹⁶ K. Marx, *Însemnări despre români* (Manuscrise inedite). Publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, Edit. Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 40.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 67. Vezi și K. Marx, *Domnul Vogt*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 14, Edit. politică, București, 1963, p. 543.

⁹⁸ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 272—274 și 278—281.

⁹⁹ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874.

¹⁰⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. 10, București (f. a.), p. 50, 52, 53 și 73.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 58, 59, 62, 63, 67 și 68.

și nici formarea unui stat românesc independent între ele. Pentru ca acțiunea din 1821 să fi atins nivelul unei revoluții, era necesar ca, în afară de Tudor Vladimirescu, cel puțin căpitanii lui, elemente negustorești și chiaburești de la sate, să fi fost stăpîniți de ideologia dacoromânismului și de ideile revoluționare burgheze, dar ei, ca și toți ceilalți panduri, în afara urei elementare contra boierilor, erau sub influența creștinismului ortodox cosmopolit, convinși că trebuia continuată lupta contra turcilor, în numele credinței creștine, de unde și numele *zavera* (pentru credință) dat acțiunii de acei arnăuți care erau de origine bulgărească sau sirbească și se aflau în contact cu pandurii, avînd uneori și roluri de conducere, cum a fost cazul cu Hagi Prodan și D. Macedonski. Așa se și explică ușurința cu care aceștia din urmă au convins pe căpitanii lui Tudor Vladimirescu, la Golești, să-și predea conducătorul lor lui Iordache Olimpiotul, care l-a dus la Tirgoviște, în tabăra lui Alexandru Ipsilanti, unde a fost ucis. Pe de altă parte, dacă acțiunea din 1821 a avut elemente de program, un program de înlăturări sociale și naționale bine conturat n-a fost alcătuit, din cauza complexității ei interne și externe, mișcarea cuprinzînd nu numai țărani și orășeni, dar și o parte însemnată a boierilor, pe boierii „făgăduiți”. Dacă se ține seama pe de altă parte, că acțiunea începuse în speranța că Rusia țaristă o va sprijini contra Porții, cel puțin pe cale diplomatică, se înțeleg limitele pe care însuși Tudor Vladimirescu i le-a impus de la început. Restabilirea domniilor pămîntene în Principate în 1822 a fost un act cu urmări importante din punct de vedere național, dar nu trebuie uitat că Poarta s-a lăsat convinsă la el nu numai de presiunea întîmplărilor din anul precedent, dar și de cererile insistente ale boierilor refugiați la Brașov, la Cernăuți și la Chișinău, precum și de cele ale boierilor rămași în țară, făcute într-un moment în care conducătorii otomani nu mai puteau să aibă încredere în fanarioți. La 1821 n-a fost deci o revoluție națională. Acțiunea întreprinsă în acest an n-a înlăturat privilegiile feudale și nici unul din actele lui Tudor Vladimirescu nu indică o asemenea intenție din partea sa, deși, dacă el ar fi reușit să se facă recunoscut domn de Poartă, în felul lui Miloș Obrenovici în Serbia, și să restabilească deplina autonomie a țării, orînduirea feudală ar fi fost grav compromisă. Înainte de a începe lupta sa, Tudor Vladimirescu a colaborat cu mulți boieri convinși de necesitatea reorganizării statului, în special de înlăturarea jafului fiscal, de întărirea forțelor armate și de înlăturarea abuzurilor. Nu se poate deci vorbi de o revoluție antifeudală.

Dacă „întîmplările” din 1821 — cum le-a numit în treacăt Mihail Kogălniceanu — n-au constituit nici o răscoală, nici o revoluție, ele au fost însă o mișcare revoluționară antifeudală și națională, căci pregătirea și organizarea lor din timp, elementele de program din documentele menționate, conducerea fermă a oștirii de panduri, cîrmuirea de fapt a țării de Tudor Vladimirescu aproape două luni în numele poporului și, în bună măsură, contra boierilor, impun această caracterizare. Deși înfrîntă prin trădarea căpitanilor a conducătorului ei, lupta revoluționară din 1821 a contribuit la restabilirea domniilor autohtone și a declanșat o puternică mișcare de reforme, care a lărgit calea ascensiunii noii orînduiri capitaliste.

Așa cum am arătat în raportul acesta, complexitatea mișcării revoluționare din 1821 din Țara Românească a fost determinată de împletirea intereselor claselor sociale care au acționat în cadrul ei — burghezia în formare, țărănimea liberă și cea dependentă, boierimea reformatoare —, precum și de interesele Eteriei și ale Rusiei țariste, care au influențat-o.

Neputința ei de a se ridica la nivelul unei revoluții a fost cauzată însă de insuficienta dezvoltare a germenilor capitalismului atât în țările române, cât și în sud-estul Europei. Expresie a adâncirii crizei orînduirii feudale, mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu a arătat totuși necesitatea unor profunde schimbări sociale și politice, din care cauză ea a devenit punctul de pornire al întregii mișcări naționale și sociale din jumătatea de secol care i-a urmat. Jertfă a contradicțiilor sociale și naționale ale mișcării revoluționare declanșată și condusă de el, Tudor Vladimirescu a devenit în conștiința poporului român un erou, a cărui imagine continuă să acționeze în sens pozitiv asupra societății românești.

LE CARACTÈRE DU MOUVEMENT DE TUDOR VLADIMIRESCU

RÉSUMÉ

Dans la plupart des cas, le mouvement de 1821 a été considéré comme progressiste, ayant eu des effets positifs pour le développement ultérieur du peuple roumain. Mais il existe aussi des historiens qui s'attachent à démontrer son caractère limité.

Etudié au point de vue dialectique, le mouvement dirigé par Tudor Vladimirescu constitue l'aboutissement de l'aggravation de la crise du système féodal dans les pays roumains au début du XIXe siècle, mais il se rattache également à la crise du féodalisme dans le sud-est de l'Europe, aussi bien qu'à l'écho de la révolution bourgeoise de France. La personnalité de Tudor Vladimirescu constitue une expression de la bourgeoisie roumaine qui s'affirmait tant sur le plan économique, que politique.

Collaborant avec l'Hétairie, afin de liquider la domination ottomane sous l'égide de la Russie, Tudor Vladimirescu a déclenché son mouvement en exhortant le peuple à la lutte, bénéficiant à la fois de l'appui concerté des boyards réformateurs. Les paysans, surtout ceux d'Olténie, se rassemblèrent sous sa direction et entreprirent leur marche sur Bucarest, capitale de la Valachie, où Tudor Vladimirescu arriva le 17/29 mars 1821. De son côté, Alexandre Ypsilanti, chef de l'Hétairie, venant de Russie, s'acheminait aussi vers Bucarest.

Mais le tsar Alexandre II, présent à cette date au Congrès de la Sainte-Alliance de Laybach, désavoua tant Tudor Vladimirescu qu'Alexandre Ypsilanti, ce qui détermina Tudor à essayer d'aboutir à une entente avec les Turcs, auxquels il demanda de rétablir la totale autonomie du pays. Bien que se trouvant dans une infériorité militaire écrasante par rapport aux Ottomans, Alexandre Ypsilanti continua ses préparatifs de lutte contre ces derniers. Pour raffermir le potentiel de ses forces armées, il organisa un complot contre Tudor, visant à s'emparer de l'armée orga-

nisée par celui-ci. Animés de la ferme conviction qu'ils devaient lutter pour la foi (*za vera*) contre les Turcs mahométans, les capitaines de Tudor Vladimirescu livrèrent leur chef à l'Hétairie qui le tua.

Le mouvement de Tudor Vladimirescu a dépassé le cadre d'une révolte, mais il n'a pas atteint le niveau d'une révolution, car les germes du capitalisme n'étaient pas assez puissants pour que l'on puisse renverser le système féodal d'un coup. Il fut cependant un mouvement antiféodal et national, le point de départ de la lutte de libération sociale et nationale des Roumains des cinq futures décennies.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CĂILOR FERATE DIN ROMÂNIA

IDEI ȘI PROBLEME ÎN PERIOADA 1859—1869

DE

BUCUR ȚINCU

Dintre instituțiile de seamă ale României, singură calea ferată nu are elaborată încă o istorie a ei. Armata, poșta, marina, drumurile, Banca Națională, Casa de economii și consemnațiuni dispun de monografii istorice, care cuprind cea mai mare parte a existenței lor¹, în timp ce calea ferată — o instituție atât de importantă pentru viața economică și socială a țării — își are scrisă istoria numai pînă la anul 1869, cînd a fost inaugurată linia București-Filaret-Giurgiu, cea dintîi de pe teritoriul vechii României.

Autorul ei, Constantin C. Mănescu, a elaborat o istorie documentară a căilor ferate, care servește cercetătorilor pînă astăzi. El a folosit sursele primare cele mai importante², și anume, documentele și rapoartele oficiale, legile și dezbaterile parlamentare privitoare la căile ferate din perioada 1842—1869, pe care le reproduce fie textual, fie în rezumate amănunțite. Lucrarea lui nu redă însă bogatul material de idei cuprins în ziare, în broșurile și în cărțile din epocă în legătură cu proiectele de căi ferate pînă la 1869, deși acesta reprezintă un deosebit interes istoric, ideologic și politic. Istoria lui Const. C. Mănescu nu cuprinde discuțiile hotărîtoare din anul 1868 în jurul concesiunilor Strusberg și Offenheim, care au

¹ Vezi: Generalul Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Bucarest, 1935; idem, *Istoria artei militare la români pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947; Const. Minescu, *Istoria poștelor române, originea, dezvoltarea și legislațiunea lor*, București, 1916; Nestor Urechia, *Drumurile*, București, 1911; Lt. Comandor C. Ciuchi, *Istoria marinei române în decurs de 18 secole*, Constanța, 1906; Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României*, București, 1925; *Centenarul Casei de Economii și Consemnațiuni*, 1864—1964, București, Edit. științifică, 1964.

² Const. C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*, București, Editura Direcțiunii Generale a Căilor Ferate, 1906, vol. I, XXX + 508 p.; 1 vol. Anexe, XIV + 623 p. Asupra lui C. Mănescu vezi: Bucur Țincu, *Const. C. Mănescu, inginer, profesor și istoric al căilor ferate*, în „Revista căilor ferate”, nr. 1/1970, p. 47—51.

avut ca urmare începutul realizării efective a magistralei feroviare a Sudului — Vîrciorova-T. Severin-Craiova-Pitești-București-Ploiești-Buzău-Roman —, pe de o parte și a magistralei Nordului — Roman-Ițcani, pe de alta.

Expunerea intenselor și pasionatele discuții în jurul construirii căilor ferate, mai ales în epoca Unirii, discuții care constituie un capitol important al gândirii noastre economice, politice și sociale, este absolut necesară pentru cunoașterea mai amănunțită a problemelor vieții noastre politice și de stat din perioada 1859—1869.

Dezvoltarea rapidă a economiei României prin intensificarea relațiilor de producție capitaliste în secolul trecut a creat un intens schimb de idei în legătură cu construirea și exploatarea mijloacelor de comunicație și transport, absolut necesare acestei dezvoltări. Fiecare din aceste mijloace — poșta, telegraful, drumurile, navigația pe râuri și pe mare, căile ferate — a dat naștere unor ample discuții privind utilitatea, urgența, modul de realizare și de exploatare a lui. Construirea mijloacelor moderne de comunicație era o cerință națională generală. Ion Ghica scria în 1848 : „Noi în toate clasele simțim lipsa drumurilor : țăranul cînd își cară finul și lemnele, arendașul cînd își cară bucatele la Galați sau la Brăila, negustorul cînd își aduce marfa la București și Iași, și țăranul peste tot anul”³. În mod imperios și imediat, căile moderne de comunicație erau cerute în special de către moșierimea exportatoare de cereale și de burghezia comercială, care se găsea în plin proces de dezvoltare și de consolidare.

Cele mai bogate discuții le-au generat căile ferate, mijlocul de transport cel mai nou și mai eficace în acea vreme, construirea lor reclamînd resurse financiare și tehnice uriașe. De aceea, problema căilor ferate a fost dezbătută tot atît de intens în secolul trecut la noi, ca și cea agrară, financiară, monetară și a creării industriei naționale.

Faptul este deplin explicabil, deoarece locomotiva cu aburi a însemnat atunci o revoluție în transporturi, fiind considerată de către Ion Ghica și de contemporani „conchista cea mai mare a secolului al XIX-lea”⁴.

Atît în alte țări, cît și la noi, construirea căilor ferate a însemnat cea mai mare întreprindere economică din epoca modernă, ea făcînd parte din programul general al tuturor guvernelor europene.

Într-adevăr, din 1830 de cînd Stephenson a descoperit locomotiva cu abur și s-a deschis la 15 septembrie în același an, în mod oficial linia Manchester-Liverpool, căile ferate au cunoscut o dezvoltare vertiginoasă. Pînă în 1840 se construiseră numai în Europa 2 762 km de cale ferată, în 1845 se ridicaseră la 9 052 km, iar în 1870 la 98 000 km. În Germania, prima linie ferată a fost deschisă în 1833, în Belgia în 1835, în Franța în 1837, în Austria în 1838. În Banat, prima linie s-a construit în 1856, Baziaș-Oravița, „Linia cărbunelui”, în 1857, Radna-Timișoara și Jimbolia-Timișoara, în 1858 Timișoara-Oravița și Timișoara-Curtici-Arad. În

³ Ion Ghica, *Opere economice*, vol. III, ed. Ion Veverca, București, 1937, p. 52.

⁴ În „Independența română”, I, 1963, nr. 8, p. 30.

Transilvania, liniile s-au construit abia după zece ani, în 1868, linia Arad-Radna-Alba-Iulia, urmate de liniile Simeria-Petroșeni și Oradea-Cluj în 1870. În Dobrogea, prima linie ferată Cernavoda-Constanța s-a construit între 1858—1860 de către compania engleză John Trevor Barkley și John Staniforth care apoi, între 1854—1866, a construit linia Ruscuc-Varna, iar între anii 1867—1869 linia București-Filaret-Giurgiu.

Principalele Române priveau cu admirație și totodată cu mîhnire progresele realizate în alte țări în domeniul căilor ferate, de care ele aveau absolută nevoie pentru dezvoltarea economică. De aceea, s-au făcut numeroase proiecte pentru construirea acestora și la noi, ele fiind expuse pe larg în lucrarea menționată a lui Const. C. Mănescu⁵.

La discuțiile asupra căilor ferate — care au cunoscut cea mai mare intensitate între 1859—1869 — au luat parte cei mai de seamă oameni politici ai noștri, oameni de cultură, economiști, presa vremii și Adunările legiuitoare, care ne-au lăsat un vast material documentar, explorat pînă acum numai parțial de către cercetători.

Argumentele de ordin economic au fost cel mai insistent invocate în favoarea construirii căilor ferate, pentru evidența lor convingătoare.

Un puternic punct de sprijin teoretic în demonstrarea rolului economic al căilor ferate, costul construcției lor și problemele de exploatare l-a constituit, pentru contemporani, lucrările economistului Michel Chevalier (1806—1879), des citat în scrierile lor.

N. Suțu, I. Ghica, E. Winterhalder, P. S. Aurelian, precum și numeroși oameni politici din epocă au arătat că fără căi ferate, bogățiile cîmpurilor au o valoare mică, iar cele ale munților o valoare și mai scăzută, fiindcă nu se pot transporta la locurile de prelucrare sau de consumație. Ca exemplu se dădea Muntenia, unde apropierea Dunării ridica prețul pămîntului de trei ori față de Moldova, unde deși era mai bine lucrat, nu putea fi pus în valoare din lipsa mijloacelor de comunicație apropiate și ieftine. Iar cînd aceste transporturi trebuiau făcute cu carele la mari distanțe, mai ales pentru nevoi de export, costul transportului era foarte ridicat, uneori întrecînd valoarea mărfii. Economistul Nicolae Suțu arăta în 1854 că transportul grîului din mijlocul Moldovei la Galați costă mai mult decît de la Galați pînă în Anglia⁶.

În numeroase scrieri de epocă s-a subliniat cîștigul mare ce va rezulta prin eliberarea, în folosul agriculturii și al comerțului, a zeci de mii de perechi de vite și de brațe omenești ocupate pînă atunci în transporturi la mari distanțe, din lipsa căilor ferate.

Într-o broșură anonimă din 1862 se arăta în mod explicit acest avantaj: „În fine, nu se poate convinge oare fiecare că vitele noastre trăgătoare în număr de mii de părechi, împreună cu minitorii lor, s-ar putea întrebuița mai cu folos la plug și la alte lucrări ale agriculturii și industriei cînd drumurile de fer vor înlesni transporturile la porturile noastre de la Dunăre”⁷ ?

⁵ Vezi și Victor Slăvescu, *Curs de transporturi*, București, 1930; idem, *Vechi proiecte de căi ferate în Moldova 1846—1851*, București, 1942.

⁶ N. Suțu, *Opere economice*, ediția Ion Veverca, Edit. științifică, 1957, p. 339—343.

⁷ *Drumurile de fer în România*, București, 1862, p. 4.

Un alt avantaj al căilor ferate era considerat faptul că ele vor stimula creșterea culturii cerealiere, prin aceea că producătorii vor fi eliberați de imensul cost al transporturilor și vor avea siguranța unui câștig mai mare în lupta competitivă la export.

În afara rolului economic al căilor ferate, era înfățișat și acela de a ridica România pe scara civilizației și a culturii. Exemplul stimulator al țărilor străine era mereu prezent în scrierile de epocă. „Pe cînd dar toate celelalte nații ale Europei și ale lumii întregi — scrie un publicist — chiar acelea care se credeau moarte pentru totdeauna, s-au deșteptat din somnul lor și pășesc cu pasuri gigantice pe drumul progresului prin stabilirea de căi ferate, țările noastre stau în amortire”⁸. Se mai arată că România își va putea îndeplini rolul ei în Orient, numai prin construirea mijloacelor moderne de comunicare, în special a căilor ferate⁹.

Se sublinia, de asemenea, misiunea civilizatoare și umanitară a căilor ferate, ele ajutînd pe oameni să iasă din izolare, să se cunoască, să-și împărtășească reciproc progresul spiritual și material și să prospereze în unire și pace. „Națiile — scria Ion Ghica în 1848, cu tonic optimism legat de construirea în alte țări a căilor ferate — vor uita în curînd ura, cînd se vor obișnui a se vedea pe toată ziua, cînd vor trăi o viață comună, vor face toate un singur și același neam, o familie pe care nimic n-o va putea despărți, căci deosebitele neamuri sînt trebuincioase unele altora”¹⁰.

N. Suțu scria în același sens: „Civilizația urmează comerțul”¹¹.

Aceste considerații ni se par astăzi naive, dar în epocă ele erau idei mobilizatoare, cu un mare ecou în conștiința contemporanilor, care luau parte la revoluția produsă de locomotiva cu aburi, cu aceeași uimire încrezătoare cu care oamenii de azi privesc apariția energiei atomice și zborurile cosmice.

În favoarea căilor ferate erau invocate și argumente cu caracter politic, avînd mare rezonanță în epocă. S-a subliniat în primul rînd rolul căilor ferate în consolidarea Unirii, prin stabilirea unei legături directe, permanente și rapide între Muntenia și Moldova, îndeosebi între București și Iași. Se sublinia apoi importanța strategică a căilor ferate, România putîndu-și concentra în mod rapid, în caz de nevoie, forțele armate risipite pe frontierele ei atît de întinse.

La aceste argumente de ordin teoretic general sau privitoare la nevoile economice interne se alăturau considerentele, nu mai puțin hotărîtoare, referitoare la stabilirea legăturilor comerciale cu străinătatea. România devenind o țară intens exportatoare de cereale, transportul rapid era pentru ea un factor decisiv în competiția pe piețele europene¹².

Prin așezarea ei geografică între Austria, Rusia și Turcia, România oferea tranzitul cel mai scurt al Europei occidentale și centrale cu Orien-

⁸ C. Serghiad, *Drumurile de fer*, în „Independența română”, IV, 1861, dec. 15, p. 209.

⁹ Carol Librecht, *Despre Principatele Unite din punctul de vedere al drumului de fer și șosele*, *Dimbovița*, II, 1859, nr. 15, p. 17.

¹⁰ I. Ghica, *op. cit.*, p. 63.

¹¹ N. Suțu, *op. cit.*, p. 331.

¹² I. C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. I, partea a 2-a, 1 ian. 1869-aprilie 1876, Buc., 1935, p. 384.

tul. Îndeplinirea acestui rol nu se putea face decât prin joncțiunea căilor ferate române cu ale statelor menționate, care ajunseseră cu căile lor ferate la frontierele noastre sau plănuiau să le construiască. Dacă în țară nu se construiau căi ferate, liniile puterilor vecine urmau să ocolească România pe la est și pe la vest prin Serbia și Bulgaria pentru a ajunge la Constantinopol, izolând România de restul Europei. „Dacă nu ne vom grăbi a îndestula aceste cereri cu o oră mai înainte — se scria într-un raport oficial — comerțul general al Europei va căuta îndeistularea sa prin alte direcțiuni, pe malul drept al Dunării, pe de o parte, și pe la Odesa, pe de alta, și vom vedea astfel țara noastră izolată de mișcarea generală”¹³.

Pentru toate considerațiile de ordin intern și extern expuse mai sus, în toate scrierile și cuvântările de epocă se sublinia *urgența* de a construi căile ferate. Se cerea ca ele să fie construite imediat și cu orice preț, pentru ca România să iasă din înapoierea și izolarea la care o condamnau mijloacele primitive de comunicații.

Expresia colectivă a necesității și urgenței de a construi căi ferate este subliniată în mod categoric în Mesajul Locotenentei Domnești din 28 aprilie 1866: „Nimeni nu are astăzi cea mai mică îndoială că pentru România căile ferate sînt un *ce* indispensabil, o condiție sine qua non pentru întemeierea civilizației și prosperității sale”¹⁴.

Dacă asupra necesității și urgenței construirii căilor ferate a existat unanimitate de vederi — nelipsind totuși unele manifestări retrograde cu caracter pitoresc de epocă¹⁵ — discuții aprinse au avut loc timp de peste un deceniu, asupra întinderii rețelei, a mijloacelor de construire a ei, a joncțiunilor cu liniile statelor vecine și asupra exploatării rețelei construite.

Întinderea și traseul liniilor ferate a făcut obiectul unor aprigi controverse în funcție de obiectivele urmărite prin construirea căilor ferate, de prioritatea unor linii față de altele și de mijloacele financiare necesare pentru construirea lor.

Primele proiecte (1842—1867) au prevăzut, cu puține excepții, linii ferate fie numai pentru Moldova, fie numai pentru Muntenia, avînd ca scop esențial legarea principalelor localități administrative și comerciale cu porturile dunărene și cu liniile puterilor vecine.

N. Suțu constatînd scumpetea transportului grîului din interiorul Moldovei pînă la Galați face în 1854 proiectul detaliat al unei linii de la Tg. Ocna la Galați¹⁶.

E. Winterhalder propune, în 1859, un proiect de căi ferate compus din șase secții pentru ambele principate, fiind primul plan vast și unitar în această materie, care se va realiza abia după 10 ani¹⁷. El face mai tîr-

¹³ Vezi Gh. Miller, raportor al comitetului delegaților la Senat la legea căilor ferate („Românul”, 1868, sept. 18).

¹⁴ „Monitorul oficial”, nr. 93 din 29 aprilie/11 mai 1866, p. 408.

¹⁵ Vezi Const. C. Mănescu, *op. cit.*, p. 426.

¹⁶ N. Suțu, *op. cit.*, p. 339—343.

¹⁷ E. Winterhalder, *Mijloace de comunicație*, în „Românul”, III, 1959, nr. 34, martie 21/aprilie 2, p. 133—134.

ziu interesante și instructive considerații teoretice cu caracter economic despre condițiile unui traseu optim de cale ferată cu specială privire la România ¹⁸.

Cezar Librecht, directorul poștelor sub Cuza-Vodă, face ca și Winterhalder, un proiect de linii „moldo-român”, care „începînd de la Vîrciorova și Mihăileni să parcurgă de-a lungul principatelor și care totodată să poată mijloci o îndoită comunicație cu Marea Neagră”. El propune șase linii : Orșova-București, București-Brăila, Brăila-Focșani, București-Iași, Brăila-Galați-Marea Neagră, București-Giurgiu ¹⁹.

Ion Ghica, în calitate de prim ministru și ministru de interne prezintă, în 1860, Adunărilor Legiuitoare, un proiect de lege pentru înființarea de drumuri de fier în Țara Românească cuprinzînd secții care legau orașele principale și porturile dunărene.

Proiectul lui I. Ghica este, ca și al lui Winterhalder și C. Librecht, un studiu aprofundat, teoretic și practic însoțit de analiza amănunțită, a prețului de cost și a mijloacelor de a-l realiza ²⁰.

I. Heliade-Rădulescu, în 1861, considerînd că drumurile de fier sînt pentru noi, pe de o parte, prea costisitoare, iar pe de alta, că ne lipsește experiența în materie, propune înființarea de drumuri de fier americane, adică trase de cai ²¹.

D. P. Marțian, considerînd liniile plănuite de Winterhalder și I. Ghica ca irealizabile, fiind prea extinse și costisitoare, propune în 1861 construirea cu prioritate a liniei București-Giurgiu și a liniei București-Ploiești-Buzău, cu ramificații la Brăila și Focșani, pentru a consolida Unirea. În ceea ce privește linia Vîrciorova-București a propus să se facă în prealabil studii amănunțite, iar construirea ei să se execute după cele două linii menționate ²². El combate toate proiectele de linii îndreptate spre susținerea liniei Cernavoda-Constanța, construită de englezi între 1858—1860, ca fiind concurentă a porturilor românești de pe Dunăre și a Sulinei. Această linie a fost combătută și de I. Melic și E. Winterhalder, ca avînd inconveniente practice prin încărcarea și descărcarea mărfurilor la Cernavoda, și prin lipsa de amenajare a portului Constanța.

G. Barițiu consideră ca imediat necesare, deci prioritare, liniile București-Giurgiu și București-Ploiești-Buzău, cu scopul de a lega țara pe de o parte, cu Dunărea, iar pe de alta, cu bogățiile Carpaților. Alte linii se vor construi — adăuga el — după ce se va constata rentabilitatea celor dintîi ²³.

După aceste numeroase propuneri prevăzute și în proiectele de concesiuni străine dintre 1860—1864, dar nerealizate, în 1865, domnitorul Al. I. Cuza a adoptat ideea construirii unor linii scurte, prin mijloace fi-

¹⁸ Idem, *Concesiunile provizorii ale căilor ferate*, în „Românul”, 1863, iulie 29—30, p. 666—667, nov. 30, p. 1063—1064.

¹⁹ C. L. (ibrecht), *op. cit.*, în „Dimbovița”, II, 1859, nr. 15, 16, 20; II, 1860, nr. 27, 28, 29.

²⁰ „Monitorul”, ziar oficial al Țării Românești din 9, 11, 12 aprilie 1860, p. 337—338, 341—343, 345—346, 349—352. Proiectul este reprodus în lucrarea lui C. Mănescu.

²¹ I.H.R., *Drumurile de fier americane*, în „Proprietarul român”, I, 1861, nr. 19, martie 13, p. 74.

²² D. P. Marțian, *Opere economice*, ed. N. Marcu și Z. Ornea, Buc., 1961, p. 314—317.

²³ G. Barițiu, *Memorialul pentru cel dintîi drum de feră în România unită*, Brașov, 1862.

nanciare proprii, cu concurs tehnic străin. Din această inițiativă a domnitorului a rezultat linia București-Giurgiu (1865—1869), susținută cu multă convingere de M. Kogălniceanu, prim-ministru al domnitorului Cuza, care a fost aleasă atît fiindcă era mai ușor de construit, terenul fiind neted, cît mai ales pentru faptul important că satisfăcea unul din obiectivele esențiale ale construirii căilor ferate : accesul rapid la calea de comunicație internațională a Dunării, adică realiza legătura României cu Orientul și cu Occidentul. Aceasta a fost și rațiunea pentru care linia București-Giurgiu a fost prevăzută în toate proiectele economiștilor noștri și în toate proiectele de concesiuni acordate companiilor străine în perioada 1859—1867.

Lupta hotărîtoare, economică și politică pentru rețeaua căilor ferate s-a dat în lunile mai și septembrie 1868, în cadrul Adunărilor Legiuitoare, unde s-au propus proiecte de legi pentru 1 159 km, cuprinzînd întreaga țară, o sinteză esențială și realistă a diferitelor propuneri și proiecte anterioare.

Rețeaua (resou, cum se spunea în epocă), prevăzută de legile votate în 1868, lega țara cu punctele de frontieră Ițcani la nord și Vîrciorova la vest, spre sud fiind deja în lucrare, din 1867, linia București-Giurgiu. Linia nordului de la Ițcani la Roman, de 244 km, avînd un ram de la Verești la Botoșani și altul de la Pașcani la Iași, a fost concesionată companiei Offenheim, reprezentînd un grup financiar anglo-austriac în cadrul companiei de căi ferate Lemberg-Cernăuți. Linia Roman-Vîrciorova avea mai multe secțiuni : de la Roman la Galați, cu un ram la Tecuci și Bîrlad ; de la Galați prin Brăila, Buzău și Ploiești la București ; de la București prin Pitești, Slatina, Craiova, Turnu-Severin la Vîrciorova. Construirea acestor secțiuni, în lungime totală de 915 km a fost concesionată companiei Strusberg.

În cadrul dezbaterilor din Adunări s-au confruntat din nou pozițiile manifestate în cei zece ani anteriori.

Unii deputați, printre care D. Holban, Iancu Codrescu, G. Brătianu, G. Apostoleanu, P.P. Carp, au considerat proiectul prea vast și ruinător pentru finanțele țării. Ei au propus un traseu de cel mult 600 de km. Deputații moldoveni au propus prioritatea Moldovei în căi ferate față de Muntenia, care avea totuși Dunărea ca arteră de comunicație. M. Kogălniceanu a propus cel puțin paritate de kilometri între Muntenia și Moldova. Generalul Florescu a considerat necesară numai linia București-Iași pentru consolidarea Unirii, propunere respinsă pentru neviabilitate economică a liniei și lipsa de legătură cu exteriorul țării.

Susținătorii întregii rețele propuse — M. Kogălniceanu, I. C. Brătianu, P. Donici, I. Chițu, Pană Buescu, Dem. Ghica — au subliniat urgența cu care trebuie construite toate liniile propuse, ele fiind „o chestiune de viață sau de moarte”²⁴.

²⁴ Vezi asupra întregii discuții din Cameră, B.P.Hasdeu, *Discuțiunea generală a concesiunilor drumului de fier*, în „Românul”, 1868, nr. 24, 25, 26 din 29 mai, 1, 2 iunie.

Rețeaua de peste 1 200 km propusă în 1868 și construită pînă în 1874 a fost întregită pînă la 1916 la 3 876 km ²⁵. Atît rețeaua construită inițial, cît și cea ulterioară pînă la 1916, a fost rezultatul unei gîndiri economice și politice bine definite și clarvăzătoare. Căile ferate, împreună cu celelalte mijloace de transport, au fost concepute ca formînd un sistem unitar și interdependent, menit să servească nevoile schimburilor noastre economice interne și externe. Trecerea liniilor ferate prin principalele centre agricole și industriale ale țării, legarea lor cu porturile dunărene și cu liniile vecine ale Austriei, Rusiei și Turciei, apoi, după 1878, construirea liniilor de legătură cu Marea Neagră, construirea podului de la Cernavoda (1895) și a portului Constanța (1909), crearea flotei fluviale și maritime după 1890, toate acestea au constituit etapele succesive ale unui plan menit să dezvolte schimburile interne și să integreze economia României în schimburile economice internaționale, făcînd din sistemul ei de transporturi, mai ales din căile ferate, o cale principală și activă de legătură reciprocă a comerțului nostru și al Europei occidentale și centrale cu Orientul.

O problemă strîns legată de traseul liniilor ferate, discutată cu pasiune aproape două decenii, a fost cea a joncțiunilor cu liniile Austriei, ea avînd un aspect atît economic, cît și politic. Discuțiile au început înainte de a se construi căile ferate și au continuat în timpul construirii lor ²⁶. Dacă joncțiunea cu Austria pe la nord, prin Țicani-Cernăuți spre Lemberg-Viena, a fost unanim admisă, cea pe la sud a fost controversată în mod vehement. România susținea, atît oficial, cît și prin glasul economiștilor ei, joncțiunea pe la Vîrciorova, care reprezenta pentru ea legătura cu Occidental (linia Calais-Paris-Strasbourg-München-Viena-Pesta) și fiindcă era paralelă cu Dunărea și trecea prin centre populate și importante din punct de vedere economic: Craiova-Pitești-București (Giurgiu) Ploiești-Focșani-Galați. Austria nu accepta o joncțiune cu o linie avînd un traseu atît de lung pe teritoriul românesc, susținînd la început joncțiunea mai scurtă pe la Sibiu-Turnu-Roșu, apoi, sub presiunea opiniei publice din Transilvania, pe cea de la Brașov-Predeal-Ploiești sau Brașov-Buzău-Galați. Joncțiunea pe la Turnu-Roșu a fost vehement combătută încă din 1862, mai ales de Winterhalder ²⁷, care susținea că este greu de construit, mai ales porțiunea Turnu-Roșu-Cîineni, și că este inefficientă, deoarece Sibiu, spre deosebire de Brașov, nu este un centru comercial, ci numai

²⁵ Principalele noastre linii de cale ferată au fost construite și date în exploatare astfel: București-Filaret-Giurgiu, la 19 31 octombrie 1869; Burdujeni-Verești-Pășcani-Roman, la 15 decembrie 1869; Pășcani-Iași, 1 iunie 1870; Botoșani-Verești, 1 septembrie 1871; Roman-Mărășești-Tecuci, 13 septembrie 1872; Birlad-Tecuci-Barboși-Galați, 13 septembrie 1872; București-Ploiești-Buzău-Brăila-Galați, 13 septembrie 1872; București-Pitești, 13 septembrie 1872; Iași-Ungheni, 1 august 1874; Pitești-Vîrciorova, 5 ianuarie 1875; Ploiești-Cîmpina, 10 iunie 1879; Cîmpina-Sinaia, 1 decembrie 1879; Sinaia-Predeal, 10 iunie 1879; Buzău-Mărășești, 13 iunie 1881 (vezi ing. dr. Dem. Urmă, *Centenarul căilor ferate române, 1869—1969*, în „Terra”, I (XXI), 1969, nr. 4, iulie-august, p. 91).

²⁶ Pentru unele date generale privind această problemă, vezi: *Discursurile generalului Gh. Manu 1871—1906*, București, 1906, p. 1 043.

²⁷ E. Winterhalder, *Cestiunea căilor ferate*, în „Românul”, VI, 1862, nr. 174, iunie 23; VII, 1963, decembrie 23—24, decembrie 25; VIII, 1964, ianuarie 1, 2—3, 4, 8—9, 12.

politic, fiind sub absolutismul austriac capitala Transilvaniei. Pe de altă parte, joncțiunea pe la Turnu-Roșu lăsa în afara circuitului feroviar Oltenia de la est de Jiu, unde trebuia să se construiască o linie locală. Împotriva joncțiunii pe la Vîrciorova era faptul că aceasta izola Transilvania și o elimina din circuitul liniilor europene. Economistii noștri și guvernul român au admis joncțiunea pe la Brașov, dar ca a doua joncțiune, cea dintîi trebuind să fie neapărat pe la Vîrciorova. Joncțiunea unică pe la Brașov a fost sistematic combătută, deoarece ea era avantajoasă numai pentru Austria, care obținea o linie scurtă spre Dunăre, dar care pe teritoriul român nu trecea prin centre economice importante. Pe de altă parte, linia Predeal-București tăia în două teritoriul României, fiind o armă strategică la îndemîna Austriei, care putea invade ușor România. „Linia Predeal — spunea generalul Gh. Manu, la 23 martie 1874 — va fi și va rămîne totdeauna rea pentru noi din punctul de vedere strategic”²⁸.

După discuții purtate ani de zile, atît în vechiul regat, cît și în Transilvania, unde opiniile erau împărțite în ceea ce privește linia T.-Roșu, susținută mai ales de Iosif Peter Frank²⁹, și linia Brașov, susținută de economistii sași J. Hintz, I. Gött, Anton Kurz și de negustorimea brașoveană, reprezentată de primarul Maager³⁰, s-a căzut la un acord între România și Austro-Ungaria ca să se construiască linia Ploiești-Predeal, ca a doua joncțiune, pe lîngă cea de la Vîrciorova. De aceea, deși linia de la Vîrciorova a fost terminată în 1875, Austro-Ungaria a refuzat să facă joncțiunea pe aici, pînă în 1879, cînd a fost terminată linia românească Ploiești-Predeal. Între Buziaș și Vîrciorova s-a circulat între 1875—1879 cu trăsura. Joncțiunea pe la Brașov-Buzău a fost susținută, între alții, de Gh. Barițiu, în Memorialul citat și de unii sași brașoveni³¹. După lungi ezitări, joncțiunea pe valea Oltului, pe linia Turnu-Roșu s-a realizat după 1892, dar ca linie secundară³². Joncțiunea prin pasul Vulcan, pe valea Jiului, adusă în discuție numai în concesiunea Brîncoveanu din 1862 n-a mai fost susținută după aceea, din cauza greutăților ei tehnice. Ea a fost începută, după 1920, dar terminată abia în 1947, pe la Bumbești-Livezeni.

Problema esențială care a întîrziat la noi atît de mult, față de alte țări, construirea căilor ferate, a fost lipsa mijloacelor economice și tehnice. Căile clasice în această materie, urmate în toată lumea în secolul trecut, erau două: construirea prin regie proprie de stat sau construirea prin concesiuni acordate companiilor străine specializate.

Ambele căi au avut la noi susținători și adversari în funcție de condițiile obiective, economice și politice, ale vremii. În epoca 1859—1870 a dominat concepția concesiunilor acordate companiilor străine, nu numai

²⁸ Gh. Manu, *op. cit.*, p. 1 078.

²⁹ Peter Iosif Frank, *Despre necesitatea, uriașa construire și rentabilitatea căii ferate Pitești-Rîmnicu-Vîlcea-Sibiu-București*, 1874.

³⁰ *Despre căile ferate transilvane*, în „Românul”, VIII, 1864, iunie 2, p. 484; Carol Göllner, *Gîndirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, p. 95—105, București, Edit. Academiei, 1969 (Institutul de cercetări economice „Biblioteca economica, 10”).

³¹ *Cestiunea căilor ferate*, în „Românul”, 1862, nr. 195, iulie 14, p. 609—610.

³² Baron von Bedeus, *Istoricul căilor ferate*, Turnu Roșu, în „Revue du pétrole”, București, IV, 1909, nr. 13—14, p. 205—208.

la noi, ci aproape în toate țările. Colaborarea capitalului străin la construirea obiectivelor economice într-o țară era considerată atunci ca firească și necesară. În mesajele lui Cuza-Vodă către Adunări era subliniată în mod pozitiv participarea capitalurilor străine la crearea instituțiilor moderne, printre care construirea căilor ferate constituia un obiectiv principal și sub domnia lui s-au acordat numeroase concesiuni, nerealizate însă ³³. Argumentele formulate în epoca Unirii și după aceea în favoarea concesiunilor au fost următoarele: în țară nu se găseau capitaluri particulare suficiente, iar resursele de stat nu ajungeau pentru o rețea lungă. La 1860, bugetul de stat era de 56 milioane, iar 1 km de cale ferată costa în medie 200 000 de lei. Nu aveam specialiști în materie („oameni speciali”, cum se numeau în epocă) și nici experiența necesară; nu aveam industria metalurgică necesară; cele mai multe state străine au construit căile ferate prin concesiuni; urgența construirii căilor ferate la noi nu îngăduia temporizarea pe care ar fi implicat-o atunci regia de stat.

De aceea, concesiunile au fost susținute, chiar dacă erau considerate ca un rău inevitabil, temporar și limitat, de cei mai reprezentativi economiști și oameni politici ai noștri și au fost votate cu mare majoritate în Adunările Legiuitoare în toată perioada Unirii și în 1868.

Încercările făcute, între alții, în 1864, de către Paul Iacovenco ³⁴, iar în 1868 de către A.D. Holban ³⁵, D. Văsescu ³⁶, C. Bolliac ³⁷, ing. I. H. Hartel ³⁸ și Henri Eugène Gavand ³⁹, de a demonstra că construirea căilor ferate se poate face mai ieftin în regie de stat, fără periculosul amestec străin invocat, mai ales german, n-au putut convinge pe contemporani, predominând urgența construirii lor.

Nici îndemnul la prudență ale unora ca C. Cantacuzino în 1860 ⁴⁰ sau C. Bolliac în 1868 ⁴¹ arătând că este necesar mai întâi să se construiască drumuri și să se facă râurile navigabile, pentru ca prin aceste căi să se poată ajunge la liniile ferate ce se vor putea construi în viitor, când mijloacele financiare vor permite, n-au fost reținute de contemporanii grăbiți să construiască cât mai repede drumurile de fier.

În ceea ce privește acceptarea construirii principalei rețele Roman-Virciorova de către compania prusiană Strusberg în 1868, ea a fost explicată prin aceea că se urmărea evitarea altei amenințări mai primejdioase atunci. Această amenințare era în acea vreme mai mare din partea Austriei decît a Prusiei. „Chemați d-a ne rosti între concesiunea Offenheim și Strussberg — spunea Kogălniceanu în 1874 — conform tradițiunilor vechi,

³³ Vezi G. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii”, revistă de istorie, XII, 1959, nr. 1, p. 223—263.

³⁴ Paul Iacovenco, *Cîteva cuvinte asupra căilor ferate în România*, București, 1864; idem, *Căile ferate de dincoace de Mîlcov*, București, 1864.

³⁵ A. D. Holban, *Drumuri de fier în România. Executarea prin concesiuni—executare prin mijloace naționale*, București, 1868.

³⁶ D. Văsescu, *Căi ferate române*, Iași, 1868.

³⁷ Vezi „Trompeta Carpaților”, 1868, nr. 609, februarie 29/9, p. 2 326.

³⁸ Ibidem, nr. 615, p. 2 458—2 459 și nr. 616, p. 2 461.

³⁹ H. E. Gavand, *La question des chemins de fer en Roumanie*, Bucarest, 1866.

⁴⁰ Vezi C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, Anexe, p. 59—60.

⁴¹ Vezi „Trompeta Carpaților”, nr. 609, 29/3 februarie 1868, p. 2 326.

d-a nu da interesele țării în mâinile vecinilor (*austrieci.-n.n.*) s-a preferat concesiunea Strussberg”⁴².

În încheierea evocării principalelor idei și probleme legate de perioada de început a construirii căilor ferate la noi, vom menționa, pe scurt, lupta de opinii privind exploatarea căilor ferate.

În 1869, când linia ferată București-Giurgiu era aproape terminată, s-a ridicat în Adunările Legiuitoare problema firească a administrării ei tehnice și comerciale, adică a exploatării ei. Două opinii extreme s-au conturat în această problemă : a celor care susțineau că linia trebuie dată în exploatare unei companii străine, care dispune de personal și de experiență, susținută între alții de către Vasile Alecsandri, M. Costache Epureanu, C. Grădișteanu, și a doua, a celor care au susținut că statul poate și trebuie să asigure exploatarea liniei prin personal românesc (C. Bosianu, C. Bolliac, I. Brătianu)⁴³.

A triumfat a doua opinie, aprobată de Adunări în 1869. Astfel, linia București-Giurgiu a fost nu numai cea dintâi construită pe teritoriul vechii Românie, ci și prima linie exploatată de stat, fapt important pentru sublinierea patriotismului și voinței noastre de independență în acest sector important al economiei naționale. Numai directorul liniei a fost la început un francez, inginerul Eugène Dubois, care a administrat-o după modelul exploatării liniilor ferate secundare franceze până în 1872, când directorul liniei a fost numit inginerul român Ioan Lupulescu.

Primul ministru Dem. Ghica, vorbind la inaugurarea liniei București-Giurgiu, la 19/31 octombrie 1869, a spus referitor la această problemă : „La apelul făcut junimii române, ea a răspuns cu grăbire, și astfel, mai tot personalul exploatațiunii s-a putut compune dintre pămînteni. Sintem încredințați, d-lor, că acești români vor ști să răspundă la așteptarea publicului și să dovedească în acest nou fel de ocupațiune aceeași aptitudine cu care D-zeu a înzestrat pe poporul românesc. Nu ne rămîne dar, decît a ne sili cu toții să recîștigăm timpul pierdut în calea progresului. Numai astfel vom binemerita de la patrie, numai astfel generațiunile viitoare ne vor binecuvînta. Trăiască națiunea română”⁴⁴.

Cuvinte profetice care s-au adeverit întru totul. După 1869 s-au construit cu rapiditate — după cum am arătat — rețelele principale de căi ferate prevăzute în concesiunile de la 1868 și totodată s-a maturizat ideea exploatării de către stat a rețelelor concesionate atunci companiilor străine. Ea a putut fi realizată efectiv în 1880, când s-au răscumpărat liniile administrate de compania Strussberg și în 1889, când au fost răscumpărate liniile companiei Offenheim, acestea din urmă fiind sechestrate în prealabil de către statul român, tocmai pentru a se asigura controlul și rentabilitatea lor.

⁴² M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Buc., Edit. politică, 1967, p. 277.

⁴³ Vezi asupra dezbaterii : Const. C. Mănescu, *op. cit.*, p. 471 și urm.

⁴⁴ „Monitorul”, 1969, nr. 232, p. 1 048.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DES CHEMINS DE FER DE ROUMANIE. IDÉES ET PROBLÈMES DURANT LA PÉRIODE 1859—1869

RÉSUMÉ

La construction des chemins de fer en Roumanie — la plus grande entreprise économique du pays à l'époque moderne — a été précédée d'amples débats, qui constituent un important chapitre de la pensée politique, économique, sociale et culturelle roumaine. Voici les problèmes essentiels débattus aux Assemblées législatives, dans des ouvrages, des brochures et dans les pages de la presse, durant la période 1859—1869 : la nécessité urgente de procéder à la construction des chemins de fer en vue du développement économique et social du pays, de son intégration au circuit de l'économie européenne ; les moyens d'exécution (système de la régie d'Etat ou des concessions) ; l'extension du réseau ferroviaire, les opinions allant d'un minimum initial de 600 km à un maximum de 1200 km, ce dernier étant réalisé pendant l'étape 1869—1872 ; la jonction du réseau ferroviaire roumain et autrichien, étant adoptée la construction de la ligne Turnu Severin — Pitești — Bucarest ; l'exploitation des chemins de fer en système de régie d'Etat.

CONTRIBUȚII PRIVIND CRIZA PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN ȘI TRECEREA DE LA PASIVISM LA ACTIVISM (1893—1905)

DE

LUCIAN BOIA

Criza Partidului Național Român din Transilvania și perioada trecerii de la pasivism la activism (sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea) nu au constituit pînă acum obiectul unor studii speciale. Desigur, evenimentele sînt tratate în lucrările recente referitoare la istoria modernă a Transilvaniei, o cercetare completă rămînînd a fi făcută¹. Ea este justificată în primul rînd de importanța subiectului: anii ce au urmat mișcării memorandiste sînt printre cei mai interesați din întreaga istorie a mișcării naționale transilvănene; în acest timp a avut loc în cadrul P.N.R. o ascutită luptă de idei, care a dus la modificarea tacticii partidului, trecîndu-se după 1905 într-o nouă etapă a luptei naționale. Deceniul amintit este interesant de asemenea pentru urmărirea evoluției relațiilor dintre românii transilvăneni și vechea Românie, precum și pentru studierea raporturilor dintre popoarele asuprite ale Ungariei. Cercetarea este justificată și prin abundența materialului. În afara presei și broșurilor contemporane evenimentelor, o mare cantitate de documente inedite așteaptă încă să fie folosite.

În cele ce urmează ne propunem, mai ales prin folosirea materialelor inedite, să aducem o contribuție la cunoașterea unei perioade mai puțin clare, dar deosebit de importantă din istoria Transilvaniei.

Mișcarea memorandistă a cuprins masele largi ale românilor transilvăneni, a dat prilejul unei strălucite manifestări de solidaritate a tuturor românilor, a impulsionat și lupta altor popoare din Imperiul habsburgic, a atras atenția cercurilor politice din întreaga Europă. Gruparea care a activat consecvent pentru inițierea campaniei memorandiste a fost cea din jurul ziarului „Tribuna” de la Sibiu (înființat în 1884). Reprezentată mai întîi de Ioan Slavici, apoi, după trecerea acestuia în România (1890),

¹ După redactarea studiului nostru a apărut o lucrare care tratează parțial perioada de care ne ocupăm: Liviu Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice în Transilvania din anii 1895—1898* (în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XIII (1970), p. 213—242).

de Eugen Brote, devenit proprietarul Institutului Tipografic care edita ziarul, gruparea tribunistă a reușit să înlăture antimemorandiștii de la conducerea partidului. Aleasă în ianuarie 1892, noua conducere era alcătuită din: Ioan Rațiu, președinte; Gheorghe Pop de Băsești, primul vicepreședinte; Eugen Brote, al doilea vicepreședinte.

În octombrie 1893, E. Brote, în primejdie de a fi condamnat la mai mulți ani închisoare (în legătură cu diferite procese de presă, pentru rolul său în tipărirea *Replicei* și *Memorandumului*), sfătuit de mai mulți prieteni, ca și de reprezentanți ai Partidului Național Liberal (condus de D.A. Sturdza), se refugiază la București. Împreună cu el vine și Aurel C. Popovici, condamnat la patru ani în procesul *Replicei*. Acum este momentul cînd începe prima fază a crizei. Trecînd în România, E. Brote, de acord cu D.A. Sturdza, dorește ca întreaga conducere a P.N.R., amenințată cu temnița, în urma procesului *Memorandumului*, care se apropia, să treacă munții. Lupta urma să se organizeze în emigrație. După părerea lui, România, emigrația transilvăneană, opinia publică europeană ar fi exercitat o puternică presiune asupra guvernului maghiar.

Evenimentele ulterioare nu i-au dat însă dreptate. Ajuns la putere în octombrie 1895, Partidul Național Liberal a încetat să sprijine mișcarea națională din Transilvania. În asemenea condiții, dacă toți sau cea mai mare parte a conducătorilor transilvăneni s-ar fi autoexilat, mișcarea nu numai că nu s-ar fi intensificat, dar ar fi fost decapitată. I. Rațiu și cei din jurul său au avut dreptate refuzînd propunerea liberalilor și a lui E. Brote de a părăsi Transilvania.

În legătură cu această propunere se conturează acum primele divergențe între cei rămași în Transilvania și cei care doresc să conducă mișcarea din București. E. Brote intenționează în primul rînd să mențină un control perfect asupra „Tribunei”. S-a întîmplat ca trecerea sa la București să coincidă cu o perioadă dificilă pentru „Tribuna”. În urma unui nou proces de presă, în septembrie 1893, redacția ziarului este condamnată pe diferite termene: Septimiu Albini la 3 luni, iar Ioan Russu-Șirianu la 2 luni închisoare, căpătînd apoi încă o condamnare. Sînt închiși la Seghedin începînd cu 1/13 noiembrie 1893. O dată cu plecarea lor temporară de la „Tribuna”, simultană cu plecarea definitivă a lui E. Brote, apărea posibilitatea ca gruparea tribunistă, pînă atunci atît de puternică, să se destrame, iar ziarul să ajungă sub controlul președintelui P.N.R.

Redacția fiind descompletată, în locul celor ce lipseau vine Valeriu Braniște, care fusese între anii 1891—1893 profesor la Brașov. Neînțelegerile dintre el și E. Brote nu întîrzie să apară. Acesta din urmă își găsește o persoană de încredere în Corneliu Pop Păcurariu, fost redactor la „Tribuna”, condamnat în 1886 la un an închisoare; după eliberare trecuse în România, fiind între 1888—1893 profesor la Vaslui. De aici este trimis de E. Brote și I. Bianu la Sibiu, pentru a controla redacția „Tribunei”. La 11/23 noiembrie 1893 îi comunica lui E. Brote că a ajuns la Sibiu cu două zile înainte, dar, „să iau în primire n-am putut, pentru că nici după predarea scrisorii nu eram socotit ca intrînd cu vreun drept. Dl. Braniște pare foarte surprins”². Iar lui I. Bianu îi scria: „Îmi e teamă

² Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, doc. 4 061 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 11/23.XI.1893).

că nu mai sînteți stăpîni pe „Tribuna” și pe Institut și că nu mai puteți avea nici o înrîurire asupra țintei acestui ziar... Eu personal mă găsesc în cea mai dificilă situație”³.

Ca urmare, E. Brote își anunță, printr-o scrisoare datată 22. XI./4. XII. 1893, demisia din conducerea Partidului Național⁴. În fața acestei amenințări (trebuie ținut seama de faptul că E. Brote avea o poziție puternică în partid și mulți partizani atît în Transilvania, cît și în România, iar în cazul retragerii sale, „Tribuna”, care îi aparținea, ar fi încetat să mai fie organul partidului), I. Rațiu și cei din jurul său dau înapoi, refuzînd să primească demisia (în ședința Comitetului din 27. XI/9. XII); își exprimă, în schimb, dorința de a cumpăra de la E. Brote Institutul Tipografic. Deși primise cuvîntul lui I. Rațiu că, orice se va întîmpla, nu va fi înlăturat, V. Braniște este nevoit să părăsească redacția, conducerea fiind preluată efectiv de C. Pop Păcurariu.

Situația însă se complică din nou. La numai o săptămînă de la înlăturarea lui V. Braniște, „Tribuna” este suspendată de autoritățile maghiare (la 5/17. XII)⁵. Legea oprea ca proprietarul editor să se afle în altă țară. Situația se schimbase în favoarea Comitetului Partidului Național, care îl somează acum pe E. Brote să-i vîndă Institutul Tipografic.

În același timp și secretarul Ligii culturale, Ion Lupulescu, organizează ofensiva împotriva lui E. Brote, dorind însă în primul rînd ca prin el să-i lovească pe liberali⁶; izbutește să-l atragă și pe I. Rațiu, profitînd de neînțelegerile acestuia cu tribuniștii. Astfel o problemă vitală pentru poporul român devenise teren pentru înfruntarea partidelor politice.

„Tribuna” neputînd să mai apară cît timp Institutul rămînea proprietatea sa, E. Brote s-a văzut nevoit să-l vîndă (în ianuarie 1894) cu prețul de 12 000 florini. Deoarece, în cazul proceselor de presă era pedepsit și proprietarul tipografiei, oficial Institutul nu s-a pus pe numele Comitetului, ci pe numele lui Ioan Popa Necșa, apoi, din februarie 1894 al lui Tit Liviu Albini, fratele lui Septimiu Albini.

Totuși, pentru un timp, I. Rațiu nu a izbutit să-și impună autoritatea la „Tribuna”. Redactorii întemnițați încep să se reîntorcă la Sibiu. La sfîrșitul lunii ianuarie 1894 revine S. Albini (și este numit la 14 februarie „conducător definitiv” al „Tribunei”⁷), iar cîteva luni mai tîrziu și I. Russu-Șirianu (eliberat la 10/22 mai 1894). Amîndoi erau membri mai vechi ai mișcării tribuniste și legați de E. Brote, nu de I. Rațiu. Singura soluție pentru președintele P.N.R. ar fi fost înlăturarea redactorilor, dar deocamdată această măsură nu era posibilă, căci ar fi declanșat o criză serioasă tocmai în momentul cînd se apropia procesul Memorandumului

³ Loc. cit., doc. 4064 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către I. Bianu din 12. XI. 1893).

⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (în continuare Bibl. Acad.), mss, Arhiva I. Bianu, III mss 40 și Corresp. doc. 26 901 (Scrisoarea lui T. L. Albini către S. Albini din 12. XII. 1893); Ioan Slavici, „Tribuna” și tribuniștii, Orăștie, 1896, p. 134—135.

⁵ Arhiva B.C.S., doc. 4 059 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către I. Bianu din 17. XII. 1893).

⁶ Muzeul Mureșenilor Brașov, doc. 2 329 (Scrisoarea lui I. Lupulescu către A. Mureșianu din 1. I. 1894).

⁷ Arhiva B.C.S., doc. 4 088 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 26. I. 1894); Bibl. Acad., mss Arhiva S. Albini, II Acte 21.

(mai 1894). Procesul a fost principala cauză a aminării redeschiderii crizei. Oricare ar fi fost disputele interne, în afară partidul trebuia să apară unit. Condamnarea membrilor Comitetului P.N.R. fiind certă, înainte de proces fusese hotărâtă alcătuirea unui Comitet substituit (la 3 ianuarie 1894), care să conducă partidul cit timp memorandiștii se vor afla în închisoare⁸. În fruntea acestui comitet se va afla Vasile Mangra, unul dintre partizanii lui E. Brote și I. Slavici.

Memorandiștii întemnițați sînt din ce în ce mai iritați, văzînd cum pierd controlul asupra partidului și ziarelor. Îi irită și faptul că E. Brote, A.C. Popovici și S. Albini (refugiat la rîndul său în România) se aflau în siguranță, la București. Încă în 1893, plecarea lui E. Brote nu făcuse impresie bună. Cînd S. Albini, în loc să intre în închisoare, îi imită exemplul (noiembrie 1894) nemulțumirea este evidentă. D. P. Barcianu, unul dintre memorandiștii întemnițați îi scrie lui S. Albini din închisoare : „Am primit scrisoarea cu motivarea pasului d-tale... Aș trebui să spun un neadevăr dacă aș zice că ne-a făcut bună impresie”⁹. Se crease impresia că în timp ce unii se sacrifică, alții stau în București și profită pentru a conduce singuri partidul. „Însemnările zilnice” ale lui I. Rațiu din închisoarea de la Seghedin dovedesc cu prisosință această stare de spirit. Găsim aici afirmația că cei de la „Tribuna” „abia au așteptat să intrăm în temniță și înainte de toate ne-au denegat ascultarea și după aceea au început a face politică de capul lor... Adevărat că o mică minoritate n-a fost cu trup cu suflet cu noi”¹⁰. Gh. Pop de Băsești îi scria lui I. Rațiu, din închisoarea de la Vaț, la începutul lunii martie 1895, despre tribuniști : „I-am lăsat atîta timp de ne-au înhămat și călcat, acum trebuie dați afară de pe toate terenurile”¹¹. I. Rațiu este pe deplin de acord cu propunerea vicepreședintelui. Hotărîrea de a-i îndepărta pe tribuniști de la conducere, chiar cu prețul declanșării unei crize, este luată deci încă din timpul detențiunii, la Vaț și Seghedin.

În martie 1895, fiind eliberat unul dintre memorandiști, Nicolae Cristea (fusese condamnat la 8 luni), cei întemnițați au încercat ca prin el să facă ordine la „Tribuna”. N. Cristea a fost împuternicit să ia Institutul Tipografic de pe numele lui T.L. Albini, însă această acțiune a dat greș¹². Jurnalul lui N. Cristea ne dă amănunte asupra eșecului său. La 13 iulie 1895 scrie : „...după ce sînt convins că așa nu mai merge și că Russu-Șirianu nu e pentru conducere, voi lua eu conducerea”¹³. Din însemnările ulterioare rezultă însă că ziarul apăsarea mai departe fără autorizația sa : „Tribuna n-am timp de ajuns ca să o «priveghez» cum s-ar cuveni”. Se plînge că propriile sale articole sînt publicate cu întîrziere¹⁴.

⁸ În legătură cu alcătuirea acestui comitet, vezi Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 200 și 203.

⁹ Bibl. Acad. mss. Coresp., doc. 26 965 (Scrisoarea lui D. P. Barcianu către S. Albini din 2.XII.1894).

¹⁰ Bibl. Acad. mss, fond. V. Braniște, *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, p. 48.

¹¹ *Ibidem*, p. 112 (pentru însemnările amintite vezi și Miron Constantinescu și G. Penelea, *Însemnările din închisoarea de la Seghedin ale doctorului Ioan Rațiu*, în „Studii”, nr. 2/1965).

¹² Literární Archiv Matice Slovenskej (Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša din 26.II.1896).

¹³ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. I. Mateiu, *Jurnalul lui Nicolae Cristea*, p. 18.

¹⁴ *Ibidem*, p. 35.

La 10 august 1895, la Budapesta, Gh. Pop de Băsești, recent eliberat (fusese condamnat la un an) și Vasile Mangra au reprezentat împreună pe români la Congresul naționalităților. Congresul, concretizînd alianța românilor, slovacilor și sîrbilor din Ungaria, a fost însă și ultima mare acțiune pe care o întreprinde P.N.R. în ultimul deceniu al secolului trecut, căci în curînd conflictul reizbucnește.

Toamna anului 1895 aduce două elemente decisive în declanșarea crizei. În septembrie memorandiștii sînt grațiați. A contribuit, desigur, la grațiere, creșterea agitației popoarelor din Austro-Ungaria, reflectată și în Congresul naționalităților. Eliberați, memorandiștii puteau începe acum acțiunea de reluare a controlului asupra partidului.

Al doilea eveniment important se petrece în România, în octombrie 1895: căderea guvernului conservator și venirea liberalilor, conduși de D. A. Sturdza, la cîrma țării. E. Brote, în loc să-și consolideze situația, și-a văzut-o însă serios zdruncinată. Cauza o constituie schimbarea totală a atitudinii lui D.A. Sturdza în problema națională. Discursul de la Iași, ținut de primul ministru la 13 octombrie 1895, definește noua sa politică. Șeful guvernului declara că se va abține de la orice amestec în treburile interne ale Austro-Ungariei¹⁵. Românii din Transilvania (chiar și slovacii care trimiseseră în martie 1895 o delegație la București) pierdeau un aliat care îi ajutase, de bună seamă în mare măsură în urma unor calcule de partid, dar care totuși îi ajutase. Ca prim ministru, reprezentînd statul de data aceasta, nu numai Partidul Național Liberal, ținînd seama de angajamentele externe ale României și de situația internațională, D.A. Sturdza nu-și mai putea permite să continue activitatea politică pe care o desfășurase în jurul problemei naționale. Schimbarea atitudinii sale i-a revoltat însă pe partizanii sinceri ai mișcării naționale; lui I. Rațiu și celor din jurul său le-a amplificat resentimentele față de Partidul Național Liberal, iar pe E. Brote l-a pus într-o poziție deosebit de delicată. Dacă ar fi rupt legătura cu D.A. Sturdza rămînea lipsit de orice bază la București; pe de altă parte, dacă aproba noua atitudine a lui D.A. Sturdza, risca să piardă mulți partizani în Transilvania. Această ultimă soluție a fost totuși cea aleasă de E. Brote și urmată de partizanii săi, deschizîndu-se astfel o gravă criză care avea să zguduie, dar să și reînnoiască fundamental P.N.R. în cursul a zece ani.

În lunile septembrie-octombrie 1895 în gruparea tribunistă domnește optimismul. Fostii memorandiști, din jurul lui I. Rațiu, nu mai sînt considerați primejdioși. „După cum mi se pare — scria I. Russu-Șirianu — o parte dintre cei eliberați se va retrage pe planul al doilea — dacă nu de tot! — al luptei”¹⁶; „...noi așa simțim aici lucrurile, că și în starea actuală stăpîni noi sîntem. Primejdia din partea bătrînului a încetat să mai existe ori cel puțin, văzînd el cum e situația de aici, nu se mai încearcă a face nimic. Dacă s-ar încerca însă, fii sigur că ne vei găsi la postul nostru, luptînd cum trebuie”¹⁷.

¹⁵ D. A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iași*, București, 1895, p. 32—34; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967, p. 207—209.

¹⁶ Arhiva B.C.S., doc. 4 117 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 31. IX.1895).

¹⁷ Loc. cit., doc. 4 118 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 6.X.1895).

Totuși, I. Rațiu a îndrăznit, luându-i prin surprindere pe tribuniști. În zilele de 15, 16 și 17 noiembrie st. n. 1895 a avut loc la Sibiu ședința Comitetului P.N.R., la care au participat 19 persoane, 8 din vechiul comitet, restul din cel substituit. Mulți membri lipseau, atît unii din Transilvania, cît și, bineînțeles, cei exilați în România. S-a hotărît, cu 17 voturi pentru și 2 contra (D.P. Barcianu și D. Comșa) trecerea Institutului Tipografic în proprietatea unui consorțiu format de Comitet. A urmat punerea sub sechestru a Institutului, deoarece T.L. Albini refuza să-l predea de bună-voie, afirmînd că Institutul este proprietatea întregului Comitet, nu numai a membrilor aflați de față¹⁸.

Sechestrul a avut ca urmare înlăturarea lui T. L. Albini, care, după cum se știe, nu era decît proprietarul fictiv. Mai rămîneau însă redactorii I. Russu-Șirianu și G. Bogdan-Duică. Este lesne de înțeles că relațiile lor cu I. Rațiu sînt din ce în ce mai încordate. Pretextul fiind un conflict între ziaristul slovac G. Augustini și G. Bogdan-Duică, I. Rațiu îl suspendă pentru o lună pe ultimul (la 5 decembrie st. n.). G. Bogdan-Duică folosește din plin concediul impus pentru a merge prin toată Transilvania, la Bistrița, Dej, Turda, Blaj, Caransebeș, Brașov, pentru ceea ce numește el „o lucrare politică de bun simț și abnegațiune personală”¹⁹. Este vorba de organizarea partizanilor mișcării tribuniste, o dată ce ruptura între cele două grupări era pe cale de a se consuma. Partizanii lui E. Brote din toată Transilvania stabilesc o întîlnire la Brașov. În același timp E. Brote urma să vină la Sinaia și să primească acolo o delegație a celor întruniți la Brașov.

Adunarea de la Brașov a avut loc la 10/22 decembrie 1895. Printre participanți: V. Mangra, V. Goldiș, I. Russu-Șirianu, G. Bogdan-Duică, T. L. Albini. Se adoptă patru rezoluții: prima prevede susținerea și mai departe a programului P. N. R. (respingîndu-se, ca neoportună, o propunere care cerea reorganizarea partidului pe baze noi); a doua îi cere lui I. Rațiu să renunțe la acțiunea întreprinsă la Institutul Tipografic; a treia reclamă independența de redactare a celor două ziare, „Tribuna” și „Foaia poporului”, iar a patra, propusă de I. Russu-Șirianu, arată că se vor mai ține, pentru clarificare, adunări asemănătoare în Sibiu, Brașov, Turda și în alte orașe²⁰. Cu două zile înainte, expatriații din București, E. Brote, S. Albini și A. C. Popovici, adresaseră o scrisoare adunării, învinuind Comitetul P. N. R. de incapacitate: „prin urmare numai din mijlocul partidului poate să vină scăparea”²¹. Se făcea deci un apel nu la desprinderea de partid și înființarea unei organizații aparte, ci la schimbarea conducerii, la revenirea tribuniștilor în fruntea partidului.

La 28 decembrie 1895, I. Rațiu îl destituie pe G. Bogdan-Duică din postul de la „Tribuna”. La 2 ianuarie st. n. 1896, I. Russu-Șirianu, refuzînd, în calitate de prim redactor, să publice un articol scris de noul redactor E. Dăianu la îndemnul lui I. Rațiu, este la rîndul său destituit. Prin îndepărtarea lui I. Russu-Șirianu, președintele Partidului Național cîștigă definitiv bătălia „Tribunei”, începută cu mai bine de doi

¹⁸ *Criza noastră*, în „Tribuna”, XII (1895), 28 și 29 decembrie st. n.; Bibl. Acad., ms. Coresp. doc. 26 936 (Scrisoare nedată de la T. L. Albini către S. Albini).

¹⁹ G. Bogdan-Duică, *Partea mea în criza „Tribunei”*, Orăștie, 1896, p. 6.

²⁰ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 214.

²¹ Ibidem.

ani în urmă, dar prețul victoriei avea să fie destul de mare. Într-adevăr, măsurile lui I. Rațiu i-au nemulțumit pe mulți membri ai Comitetului, care, în alte condiții, poate nu ar fi luat partea lui E. Brote. La 10 și 11 ianuarie st. n. 1896 a avut loc la Sibiu o consfătuire a membrilor Comitetului P. N. R., la care au participat doar 11 persoane; rezultatul nu a fost cîtuși de puțin clar. S-au prezentat trei propuneri: prima, a lui V. Fodor, susținut de D. P. Barcianu și D. Comșa, cerea restabilirea situației dinaintea ședinței din 17 noiembrie (deci revenirea lui T. L. Albini, G. Bogdan-Duică și I. Russu-Șirianu) și sistarea polemicii; a doua propunere, a lui Teodor Mihali, aproba în întregime acțiunea întreprinsă de I. Rațiu, iar a treia, de compromis, făcută de V. Lucaciu, cerea readucerea redactorilor destituiți, lăsînd în discuție doar situația lui T. L. Albini și recomandă să se voteze încredere președintelui P. N. R. Pentru prima propunere au fost 4 voturi: cei trei amintiți și V. Lucaciu. Pentru a doua au votat T. Mihali, Gh. Pop de Băsești, Iuliu Coroianu și Rubin Patîția, toți susținători ai lui I. Rațiu. Deși nu înregistrase mai multe voturi, această propunere a fost în grabă declarată admisă, cea a lui V. Lucaciu fiind lăsată la o parte, fără a se mai vota²².

Majoritatea participanților la adunare au alcătuit un protest, la 11 ianuarie 1896. Acest document, care consemnează la rîndul său faptele amintite, este semnat de V. Lucaciu, V. Fodor, G. Tripon, N. Cristea, D. Comșa și D. P. Barcianu (deci 6 din 11)²³.

O reacție puternică se petrece împotriva lui I. Rațiu și a sprijinitorilor săi. D. P. Barcianu, D. Comșa și V. Fodor, constatînd „că spiritul care pînă acuma ne-a întrunit la o frumoasă și rodnică lucrare în interesul cauzei naționale s-a înlocuit cu un alt spirit, care nu mai dă garanții că lucrarea se va continua pe calea rodnică și folositoare de pînă acum... declară a se retrage cu totul de la orice mai departe conlucrare”²⁴. După o nouă întrunire a Comitetului, la 1 februarie st. n., cînd se aprobă din nou acțiunea lui I. Rațiu (de data aceasta cu 11 voturi contra 5), D. P. Barcianu își dă chiar demisia din conducerea partidului²⁵. Și alți membri adoptă aceeași atitudine (mai demisionează D. Comșa, V. Fodor, N. Cristea, iar A. Suciu, M. Veliciu, V. Lucaciu nu mai participă la ședințele Comitetului). În fața majorității și dîndu-și seama că orice ar face situația rămîne aceeași, T. L. Albini acceptă să dea declarația prin care recunoaște proprietatea Comitetului asupra Institutului Tipografic. V. Lucaciu, care, în zilele declanșării crizei, se afla la Roma, apoi, la întoarcere trecuse prin București (la sfîrșitul anului 1895), întîlnindu-se aici cu emigrații, ia partea vechilor tribuniști împotriva lui I. Rațiu. La rîndul lor, toți oamenii politici importanți de la Arad (V. Mangra, N. Oncu, Șt. Cicio Pop, M. Veliciu și alții) condamnă acțiunea președintelui P.N.R.²⁶.

Așadar, I. Rațiu reușise să-și impună voința la „Tribuna”, dar unitatea Partidului Național era spartă. De o parte, gruparea condusă de

²² Ibidem, doc. 81 (Scrisoarea lui D. P. Barcianu către V. Mangra din 1/13 ianuarie 1896).

²³ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 14—16.

²⁴ Arhiva D. P. Barcianu, Rășinari (neinventariată).

²⁵ Ibidem.

²⁶ „Revista Orăștiei”, II (1896), nr. 3 (13/25 ianuarie).

el (căci nu mai este decît o grupare, care, cu ocazia alcătuirii unui manifest în februarie 1896, reuşeşte să mobilizeze doar 6 din cei 13 membri ai Comitetului întemniţaţi pentru Memorandum; mai de seamă sînt Gh. Pop de Băseşti, I. Coroianu, T. Mihali); de altă parte se află gruparea condusă de E. Brote la Bucureşti şi, în strînsă legătură cu el, V. Mangra la Arad, incluzîndu-l pentru moment şi pe V. Lucaciu.

Un nou incident, mai grav ca toate de pînă acum, avea să încline pentru un timp balanţa de partea lui I. Raţiu, despărţind însă şi mai mult cele două grupări. În februarie 1896, A. C. Popovici rupe relaţiile cu E. Brote şi, printr-o campanie de presă, dezlănţuie un mare scandal politic.

Refugiaţii de la Bucureşti (E. Brote, S. Albin, A. C. Popovici) ţineau dese întruniri. Ruptura s-a produs în urma discuţiilor purtate în două asemenea adunări, la 11/23 şi 13/25 februarie. Este însă de presupus că nu numai discuţiile, ci şi insistenţele lui I. Raţiu (în zilele acelea T. Mihali se afla la Bucureşti şi s-a întîlnit cu A. C. Popovici), ca şi anumite neînţelegeri mai vechi dintre Popovici şi Brote, au determinat ruptura. A. C. Popovici îl acuză pe E. Brote că, fiind un „instrument inconştient” al Partidului Liberal din România, a făcut (în şedinţele din 11 şi 13 februarie) „propunerea infamă să scoatem un nou ziar în Transilvania ca punct de cristalizare pentru constituirea amicilor noştri în partid guvernamental, fără a mai sta pe baza programului naţional, fără a mai vorbi de autonomie şi de acţiuni politice pentru dobîndirea ei, ci pur şi simplu a face politică moderată, oportunistă”. E. Brote s-ar fi mulţumit cu o simplă reformă a legii electorale în Transilvania²⁷. La rîndul său, S. Albin declară că în zilele amintite nu s-a discutat nimic care să justifice asemenea bănuieli din partea lui A. C. Popovici²⁸. Iar principalul implicat, E. Brote, se apără afirmînd: „n-am avut niciodată ocazie să discut sau să negociez cu cineva asupra condiţiunilor sub care românii ar fi gata să renunţe la lupta lor politică; nu mă simt nici îndreptăţit, nici autorizat să fac asemeni discuţiuni sau negocieri; nu m-am ocupat niciodată cu gîndul a contribui sau a stărui la constituirea în Transilvania a unui partid guvernamental; n-am nici o cunoştinţă despre vreo intenţionată reformă a legii electorale... Mai săptămîninile trecute am refuzat amicilor mei de acasă, care stăruiau pentru întemeierea unui nou ziar, concursul meu”²⁹. Contradicţia fiind evidentă între diferitele afirmaţii, întrebarea firească este: unde se află adevărul? Documentele de care dispunem, precum şi evoluţia politicii transilvănene în anii următori, ne permit să dăm un răspuns.

În ce priveşte înfiinţarea unui nou ziar, A. C. Popovici avea dreptate, deşi iniţiativa nu pornise de la E. Brote. După şedinţa Comitetului din 10 ianuarie 1896, triumful lui I. Raţiu fiind evident, este trimis T. L. Albin la Bucureşti pentru a-i comunica situaţia lui E. Brote, cerîndu-i sfat şi sprijin în legătură cu înfiinţarea unui nou ziar. T. L. Albin a participat şi la discuţiile din 11 şi 13 februarie. Ceva mai tîrziu, I. Russu-Şirianu îi

²⁷ Vezi articolele lui A. C. Popovici din „Tribuna”, XIII (1896), 25–29 februarie/8–12 martie.

²⁸ Bibl. Acad., mss, fond. S. Albin, I mss 5: *Destăinuirile d-lui Aurel C. Popovici*.

²⁹ O scrisoare a d-lui Eugen Brote, în „Voinţa naţională”, XIII (1896), nr. 3 381 (17/29 martie).

va scrie, insistent, lui E. Brote : „...fără o foaie, în care să se exprime și păreri străine dinastiei prezidiale, lucrurile pe aici or să se încurce rău”³⁰. Se pare că cel care s-a grăbit mai puțin a fost tocmai E. Brote căci, deși dorea la fel de mult ca și ceilalți un nou ziar, înțelegea ca mai întâi să pregătească terenul pentru apariția lui. „Precum știi — scria el unui prieten doi ani mai târziu — eu numai cedînd stăruințelor dv. m-am învoit în urmă ca ea („Tribuna poporului”. — *n. n.*) să apară încă de atunci. Aveam nedumeriri, și mă temeam că nu voi izbuti să dăm politicii direcțiunea reclamată de împrejurări”³¹.

Problema era însă atitudinea noului organ de presă. Acuzația lui A. C. Popovici este clară : constituirea grupării lui Brote în partid guvernamental, renunțarea la vechiul program al partidului, îndeosebi la autonomie, prețul fiind o eventuală modificare a legii electorale. Ceea ce urmărea E. Brote era însă, mai precis, renunțarea la pasivism, tactica neparticipării la alegeri și la viața parlamentară. Mișcarea memorandistă și Congresul naționalităților au reprezentat punctul culminant al pasivismului. Aceste acțiuni au fost impunătoare și au făcut cunoscută pe plan european cauza românilor, agravînd în același timp criza regimului dualist. Lupta memorandiștilor este una dintre cele mai importante acțiuni pe drumul ce duce la Unirea din 1918. Nu este însă mai puțin adevărat că situația românilor din Transilvania nu se îmbunătățise cu nimic după Memorandum. Se impuneau, pe lângă planurile pe termen lung, ținînd spre desăvîrșirea unității românilor, și acțiuni concrete care să permită obținerea unor avantaje limitate în cadrul sistemului dualist. O situație revoluționară neexistînd încă în Austro-Ungaria, unii oameni politici și chiar cercuri mai largi ale opiniei publice începuseră să considere că activismul, deci participarea la alegeri și la viața parlamentară, bine folosit, ar fi fost o armă puternică în mîna românilor, mai ales realizat în acord cu slovacii și sîrbii, eventual cu germanii. Desigur, participînd la viața politică a statului, transilvănenii ar fi recunoscut de fapt, dacă nu de drept, regimul dualist și apartenența Transilvaniei la Ungaria. Ideea autonomiei ar fi fost, temporar cel puțin, abandonată. Dar, era o idee atît de bună ? În afara Transilvaniei propriu-zise, în Banat, Crișana și Maramureș se aflau foarte mulți români care nu ar fi beneficiat, sau chiar ar fi avut de pierdut, în urma unei autonomii reduse numai la Transilvania. Trebuiau uniți toți românii sub același steag. Iar bănățenii și românii din Ungaria, în fundul sufletului, nu au simpatizat niciodată pasivismul. „Pasivitatea — scrie Ioan Suci, un fruntaș arădean — n-a fost nicicînd agreată de masa mare a poporului român din aceste plaiuri”³².

În lunile ce au precedat ruptura cu A. C. Popovici, E. Brote și cei din jurul său încep acțiunea pentru trecerea la activism, cu deosebită prudență însă, căci ideea era nouă și nu convenea multora, obișnuți cu pasivismul. Într-o anumită măsură trecerea la activism se leagă și de noua politică a lui D. A. Sturdza. Este greu de spus în ce măsură primul ministru român, schimbîndu-și propria orientare, i-a influențat pe unii oameni politici transilvăneni ; poate influența a fost reciprocă. În orice caz, trecerea la activism s-ar fi făcut oricum, cauza nefiînd politica Partidului

³⁰ Arhiva B.C.S., doc. 4 020 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirlianu către E. Brote din 2.III.1896).

³¹ Loc. cit., doc. 4 217.

³² Ioan Suci, *Arădani și Partidul Național Român*, Arad, 1926, p. 4.

Național Liberal din România (căci și slovacii și sîrbii din Ungaria înregistrează aceeași evoluție, paralel cu românii). Dar, fără îndoială, politica României a accelerat evoluția.

„...Constituirea amicilor noștri în partid guvernamental” este partea cea mai gravă a acuzației lui A. C. Popovici. Partizanii lui E. Brote și V. Mangra nu au încercat însă, în perioada de care ne ocupăm, să formeze un partid aparte. Nu era vorba de scindarea P.N.R., ci de reorientarea lui în jurul altor idei, în jurul altei conduceri. A. C. Popovici afirmă că noul partid ar fi urmat să fie guvernamental, adică să sprijine politica guvernului maghiar. Nu aceasta a fost ideea lui E. Brote, ci alta. Și anume, după reunificarea și consolidarea partidului, realizarea unei înțelegeri cu maghiarii în urma căreia românii, făcînd unele concesii (de pildă renunțînd la autonomia Transilvaniei și acceptînd dualismul), să obțină o situație mai bună (inclusiv o lege electorală mai favorabilă). Toate aceste idei constituiau un program pe termen lung. Tratatările și reglementarea diferendului româno-maghiar reprezentau ultima verigă. Chiar peste mai mulți ani, în 1902, E. Brote scria că primul pas care trebuie întreprins este cel al părăsirii politicii de pasivitate. Al doilea urma să fie alcătuirea unui program politic. Al treilea — participarea la alegeri, lupta electorală. „După ce toate acestea ar fi reușit bine, ar fi sosit timpul ca să punem în practică noua direcțiune politică”³³.

Tactica grupării lui I. Rațiu rămîne cea veche: pasivismul. Dar, partidul fiind slăbit și dezbinat în urma crizei, pasiviștii nu mai pot înălța lupta lor la nivelul din perioada Memorandului și Congresului naționalităților. Două încercări de convocare a Conferinței naționale (pentru 3/15 mai și 12/24 octombrie 1896) sînt oprite de autorități. Lipsită de acțiuni politice mai însemnate și părăsită de ziaristii remarcabili pe care îi avusese, „Tribuna” decade. Sibiul, ca centru politic românesc, își pierde mult din importanță. Îi va lua locul Aradul.

Ecoul crizei a fost profund, atît în Transilvania, cît și în vechea Românie. În majoritatea lor, oamenii politici, alarmați de destăinuirile lui A. C. Popovici, au luat partea lui I. Rațiu (chiar unii dintre adversarii acestuia au preferat să se desolidarizeze de E. Brote — cum face de exemplu V. Lucaciu). În Transilvania, cele două grupări aflate din 1892 în afara conducerii P.N.R., cea a lui Aurel Mureșianu (prin „Gazeta Transilvaniei”) și cea a lui Alexandru Mocioni și V. Babeș (prin „Dreptatea”) l-au criticat pe E. Brote, luînd apărarea lui I. Rațiu (însă, în alte probleme își păstrează distanța și față de acesta din urmă)³⁴. Doar o publicație locală, „Revista Orăștiei”, l-a lăsat pe E. Brote să se explice în numerele sale³⁵, declarînd apoi că argumentele acestuia nu sînt satisfăcătoare, revista neputînd să se situeze pe aceleași poziții. În schimb, „Revista Orăștiei” a continuat, în polemică cu „Tribuna” și cu celelalte publicații transilvănene, să sprijine pe aderenții lui E. Brote (în primul rînd pe V. Lucaciu).

În România, criza a fost din plin folosită ca armă de partid. Ziarul liberal „Voința națională” a luat, firește, apărarea lui E. Brote (care a

³³ Arhiva Roman Ciorogariu (aflată la dr. Nerva Ierčan) (Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu din 5.II.1902).

³⁴ „Gazeta Transilvaniei”, LIX (1896) și „Dreptatea”, III (1896), ianuarie — martie.

³⁵ „Revista Orăștiei”, II (1896), nr. 4 și 5 (20 ianuarie/1 februarie și 27 ianuarie/8 februarie).

și publicat aici, în lunile respective, un articol și o scrisoare deschisă). Ziarele opoziției au condus cu înverșunare atacul contra lui E. Brote și I. Slavici, desigur în primul rînd nu pentru zdrobirea acestora, ci pentru a lovi în D. A. Sturdza și în Partidul Național Liberal. Merită a fi amintită campania purtată în ziarele „Epoca” și „Timpul” de conservatori, în „Ziua” de radicali (aici scrie I. L. Caragiale *Culisele chestiunii naționale*), ca și în „Adevărul”.

Criza din P.N.R. a influențat și relațiile acestuia cu aliații din Ungaria: slovacii și sîrbii. Desigur, efectul asupra alianței naționalităților a fost negativ. G. Augustini, agentul de legătură între cele trei popoare, scria unui prieten din Slovacia la 26 februarie 1896: „Din pricina acestor evenimente nu trebuie să ne așteptăm deci, din partea românilor, la vreo acțiune comună; chiar Lucaciu, cînd l-am vizitat în ziua de 3 februarie, era dezgustat și mi-a comunicat că nu știe ce ar fi de făcut”. În același timp G. Augustini consideră că din partea grupării lui I. Rațiu există dorința pentru continuarea colaborării cu slovacii și sîrbii; îi sfătuiește pe slovaci ca, dată fiind situația în cadrul P.N.R., să ia ei, de data aceasta, inițiativa ³⁶.

În anii următori, alianța naționalităților și-a desfășurat activitatea mai mult formal (se pot aminti astfel cele două proteste semnate de fruntașii români, slovaci și sîrbi: în 1896 împotriva serbării „mileniului”, în 1898 împotriva politicii de desnaționalizare; dar acțiuni concrete importante nu s-au mai desfășurat). Desigur, o cauză principală este criza P.N.R., dar nu este singura. În acești ani s-a adîncit și conflictul din mișcarea națională sîrbă, între cele două partide: liberal și radical. Polit Desančić, șeful liberalilor, îi scria lui I. Rațiu la 29 noiembrie 1895: „Păcat că cearta între radicali și partidul nostru s-a aprins din nou. Din cauza aceasta sîntem noi sîrbii paralizați... Din cauza relațiilor partidelor noastre, cred că Novi-Sad-ul, ca loc de întrunire al celui de-al doilea congres este foarte nepotrivit” ³⁷.

Și în Partidul Național Slovac tînăra generație (grupată mai ales, începînd cu anul 1898, în jurul revistei „Hlas”) a început să se opună vechii conduceri. Idei asemănătoare celor susținute de E. Brote și de partizanii săi în Transilvania și-au făcut drum și în Slovacia, reușind chiar să se impună mai repede. În general, anii ce urmează Congresului naționalităților se remarcă prin trecerea de la pasivism la activism. În aceste condiții era natural ca alianța celor trei popoare, bazată pe principiile pasivismului, să fie paralizată.

Sintetizînd cauzele care au generat criza, observăm că aceasta este, în esență, începînd cu anul 1895, rezultatul înfruntării dintre partizanii a două tactici naționale. Pasiviștii, bazîndu-se pe programul din 1881, susțin nerecunoașterea regimului dualist, autonomia Transilvaniei, neparticiparea la alegeri și la viața parlamentară. Activiștii consideră că dualismul și autonomia sînt puncte ale programului care trebuie lăsate pentru un timp la o parte; cer participarea la viața politică a statului; speră

³⁶ Literárni Archiv Matice Slovenskej (Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša din 26.II.1896).

³⁷ Biblioteca Astra Sibiu, fond. I. Rațiu, LX/29 (Scrisoarea lui Polit către I. Rațiu din 29.XI.1895).

într-o îmbunătățire a sistemului electoral, solicitînd introducerea votului universal, teren unde se întîlnesc cu socialiștii. Ar fi nedrept să afirmăm că unii aveau și alții nu aveau dreptate. Pasiviștii urmăreau susținerea neclintită a drepturilor poporului român, în timp ce activiștii căutau să realizeze cît se putea realiza în cadrul regimului existent. În fond însă, deosebirea este numai de tactică. Și unii și alții, chiar dacă pe căi diferite, luptau pentru realizarea aspirațiilor naționale românești. Criza a fost prea ascuțită în raport cu deosebirile de păreri, care nu erau în general esențiale ³⁸.

În cursul anului 1896 s-a pregătit înființarea noului organ de presă. Au avut loc discuții între partizanii lui E. Brote la Măgurele, unde era I. Slavici profesor. S-a hotărît stabilirea ziarului la Arad. Aradul nu a fost ales la întîmplare; el reprezenta un centru politic românesc însemnat. Procentul populației românești era mai scăzut ca în alte orașe (15 % față de 30 % la Brașov, 24 % la Sibiu, 34 % la Lugoj, 42 % la Alba-Iulia, 44 % la Hunedoara, 55 % la Caransebeș, 56 % la Orăștie) ³⁹; localitatea fiind însă mare, în cifre absolute românii erau mai numeroși: aproape 8 000 după recensămîntul din 1890 ⁴⁰, mai puțini ca la Brașov, dar mai mulți ca în oricare dintre celelalte orașe. Baza mișcării naționale române o forma țărănimea, importantă fiind deci populația întregului ținut, nu numai a reședinței. Iar în comitatul Aradului, românii aveau majoritatea absolută: din 344 000 de locuitori, 209 000 de români (61 %), 87 000 de maghiari, 37 000 de germani ⁴¹. Condițiile demografice erau deci îndeplinite pentru a face din Arad un puternic centru românesc. În plus, țărănimea din jurul Aradului manifesta multă combativitate, antrenînd astfel și pe fruntașii politici. De asemenea, după cum am amintit, pasivismul nu avusese nicicînd rădăcini trainice la Arad. Partidul era mai bine organizat aici, fiind condus de mai mulți militanți energici (M. Veliciu, R. Ciorogariu, V. Mangra, N. Oncu). În sfîrșit, aici exista și banca „Victoria”, înființată în 1887, cel mai puternic institut românesc de credit după „Albina” din Sibiu.

Numărul de probă al noului ziar, care se numește „Tribuna poporului”, în amintirea vechii „Tribune”, dar în același timp pentru a se deosebi de cea care continua la Sibiu, apare la 25 decembrie 1896/6 ianuarie 1897, iar numărul 1 la 1/13 ianuarie 1897. De la bun început ziarul nu este provincial, căci deși sprijinit în primul rînd de arădeni, are susținători și cititori în toate părțile Transilvaniei și în România. Redactor responsabil este I. Russu-Șirianu. Datorită în primul rînd muncii lui, „Tribuna poporului” va deveni în cîțiva ani cel mai bine informat și scris ziar din Transilvania. Între 1898—1900 un rol important în redactarea gazetei

³⁸ În afara cauzei principale: înfruntarea între activism și pasivism, la baza crizei nu mai stat, în special în anii 1893—1895, și alte motive: atitudinea diferită față de partidele politice din România, față de propunerea emigrării întregului comitet, unele neînțelegeri și rivalități între diferiți conducători.

³⁹ Ioan Russu-Șirianu, *Românii din statul ungar (statistică, etnografie)*, București, 1904, p. 241.

⁴⁰ *Enciclopedia Română*, Sibiu, vol. I, 1898, p. 223.

⁴¹ *Ibidem*, p. 222.

are și slovacul G. Augustini, care în iunie 1897 părăsește Sibiu; plecarea sa de la Sibiu la Arad dovedea că și pe planul alianței româno-slovaco-sârbe centrul de greutate tindea să devină tot Aradul. Este mai greu de spus cine conduce de fapt ziarul. E Brote continuă să se considere conducătorul mișcării; el publică articole programatice și dă indicații generale pentru desfășurarea luptei. Alături de el, I. Slavici este un harnic colaborator. La fața locului personalitatea cea mai marcantă este, fără îndoială, în acești ani, V. Mangra. Dar, directivele lui vor fi puse în discuție, o dată cu încercările sale de a grăbi, cu orice preț, apropierea de guvernul maghiar. Deși mult mai discretă, influența lui R. Ciorogariu a fost reală și ea, singură, se va prelungi până la dispariția ziarului (1912). Inițial ziarul este sprijinit și de V. Lucaciu, iar în 1900, când se stabilește la Arad, V. Goldiş are la rîndul lui un rol important.

Este lesne de observat că noua mișcare nu era unitară. Ea îi grupa în general pe partizanii activismului, o tactică, nu un scop în sine. Unii nu erau lămurii nici în privința activismului. De aceea și de asemenea pentru a pregăti treptat opinia publică, „Tribuna poporului” publică la început chiar articole favorabile pasivismului. Cu atât mai puțin exista armonie de păreri în problema tratativelor româno-maghiare, alianței naționalităților, a raporturilor cu gruparea lui I. Rațiu (se poate considera în linii mari că V. Mangra susține o politică oportunistă, E. Brote și I. Slavici de asemenea, dar în mai mică măsură decât Mangra, R. Ciorogariu linia de mijloc, iar I. Russu-Șirianu o atitudine radicală). Nu este deci de mirare că drumul noului curent este plin de meandre.

Primul articol programatic mai important se intitulează *Acțiune!* și apare la 15/27 ianuarie 1897. Este o pledoarie în favoarea alianței naționalităților și a refacerii coeziunii P.N.R. Se deplînge sistarea oricărei acțiuni a alianței româno-slovaco-sârbe și inactivitatea celor 4 membri ai Partidului Național care îi reprezentau pe români în alianță⁴². Din București, reacția lui E. Brote este promptă: „Oare toate aceste — îi scrie el lui V. Mangra — nu se puteau publica de „Tribuna” din Sibiu? Ai d-ta convingerea, că cu asemenea idei politice se poate strînge poporul în jurul „Tribunei poporului” și îți vei asigura sprijinul cercurilor politice conducătoare de aici?... Un lucru să nu-l scăpăm din vedere. Am stat mult în așteptare cu întemeierea noului ziar; să nu ne zică lumea la urmă că mai puteam să mai așteptăm”⁴³.

Pentru a pune lucrurile la punct, în zilele următoare, E. Brote își publică într-o suită de 7 articole propriul său program. Suita se numește *Puncte de orientare* și apare între 24 ianuarie/5 februarie și 4/16 februarie 1897. „Situația actuală diferă în mod esențial de cea de la 1892”, afirmă autorul⁴⁴. Încheierea mișcării memorandiste, grațierea celor condamnați, vizita lui Francisc Iosif la București (septembrie 1896), atenția Europei îndreptată asupra situației din Transilvania, dorința primului ministru român ca „neînțelegerile și vrajba dintre români și maghiari să înceteze”,

⁴² *Acțiune!*, în „Tribuna poporului”, I (1897), nr. 8 (15/27 ianuarie).

⁴³ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 229 (Scri-soarea lui E. Brote către V. Mangra din 16/28.I.1897).

⁴⁴ *Puncte de orientare*, în „Tribuna poporului”, I (1897), nr. 19 (30 ianuarie/11 februarie).

transformările ce se petrec în viața politică maghiară (decăderea Partidului Liberal, formarea Partidului Popular) sînt considerate elemente care ar trebui să determine și o schimbare a tacticii românilor. Deși E. Brote exclude negocieri româno-maghiare (am văzut că în concepția sa acestea aveau să fie ultima etapă), se declară împotriva intangibilității programului național din 1881 și pentru „o rezervă binevoitoare” față de guvernul maghiar. *Punctele de orientare* reprezintă un pas pe drumul ce va duce la abandonarea pasivității și, mai tîrziu, la tratativele cu guvernul maghiar.

Contrar indicațiilor lui E. Brote, încercările de a se stabili o punte între Arad și Sibiu au continuat. Ne vom referi la cîteva.

În octombrie 1897, V. Mangra are o întrevedere cu Gh. Pop de Băsești, la Sibiu, ultimul insistînd să se întreprindă o acțiune pentru reluarea activității partidului⁴⁵. La începutul lunii noiembrie, V. Lucaciu l-a vizitat pe vicepreședinte la Băsești. Se părea că împăcarea este aproape. „Dorul de împăcare și de procedură solidară au cucerit teren în toate inimile”, scria V. Lucaciu⁴⁶. Arădenii urmau să-i invite pe I. Rațiu, Gh. Pop de Băsești și T. Mihali la o mare adunare ce se pregătea la Arad, iar pînă atunci întregul comitet avea să se întrunească la Cluj. Pacea trebuia să se restabilească pe baza situației dinainte de criză. Însă, la întrunirea de la Cluj, grupul lui I. Rațiu a omis să invite pe V. Lucaciu și pe V. Mangra, la fel ca și pe ceilalți fruntași din Arad. V. Lucaciu insistă acum pentru a se realiza cel puțin întrunirea de la Arad. Îi scrie și lui Gh. Pop de Băsești și lui I. Rațiu (la 16—17 noiembrie 1897): „...veniți la adunare ca lumea să ne vadă iarăși uniți. Al doilea meeting îl putem ține peste o lună în Sibiu, al treilea la un scurt interval în Sălaj, apoi în Dej, Sătmăr etc., cu participarea noastră a tuturor membrilor din Comitet, va să zică sub egida noastră”⁴⁷. Adunarea proiectată trebuia să aibă loc la Arad la 11/23 decembrie 1897, dar a fost interzisă de autorități. Chiar și așa, a pricinuit o mare manifestație a românilor care se adunaseră aici, venind din toate părțile. Cei din jurul lui I. Rațiu nu au ascultat îndemnul, netrimînd pe nimeni. *Proiectul de rezoluțiuni* pregătit pentru adunare era destul de dur la adresa guvernului maghiar și invita naționalitățile la o acțiune unită, pentru realizarea programului din 1895⁴⁸.

În 1899, un grup de tineri (Amos Frîncu, N. Comșa, A. Vlad, Iuliu Maniu) a făcut o nouă încercare, scriindu-i lui I. Rațiu, cu îndemnul de a convoca o conferință națională la Brașov. I Rațiu a aprobat, fiind convocați 39 de fruntași români, la 14 iunie 1899. Nu s-a luat însă nici o hotărîre, cu excepția convocării pentru mai tîrziu a unei noi conferințe⁴⁹.

1901 se anunța ca un an important, avînd loc noi alegeri parlamentare. Înfruntarea dintre activiști și pasiviști trebuia să se producă. În

⁴⁵ Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Pop de Băsești, *Correspondență*, vol. II, f. 89—90.

⁴⁶ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 92—93 (Scrisoarea lui V. Lucaciu către V. Mangra din 5—6.XI. 1897).

⁴⁷ Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Pop de Băsești, *Correspondență*, vol. II, f. 71—72.

⁴⁸ *Proiect de rezoluțiuni*, în „Tribuna poporului”, I (1897), nr. 236 (12/24 decembrie).

⁴⁹ Arhiva Mureșenilor, doc. 3 436 și 3 437 (Scrisorile lui A. Frîncu către A. Mureșianu din 9 și 17.VI.1899).

iulie 1901 s-a ținut o consfătuire comună a reprezentanților celor două curente la Timișoara. O a doua conferință a avut loc la Cluj, în septembrie, pentru a se stabili atitudinea în fața alegerilor. Dar, nu s-a înregistrat nici o apropiere. „Tribuna” a publicat un apel, chemînd la continuarea politicii de pasivitate. Deși se opuneau acestui program, cei din jurul „Tribunei poporului” nu au îndrăznit să părăsească pasivitatea, așteptînd un prilej mai favorabil. O scrisoare a lui V. Mangra trimisă la sfîrșitul anului 1901 ne lămurește asupra tacticii activiștilor: „Astfel, arădanii n-au subscris apelul pentru pasivitate, rămînînd consecvenți programului „Tribunei poporului”, dar nici n-au intrat în activitate, ca să nu li se poată imputa că ei strică « solidaritatea » și mai ales că nu puteau lua răspunderea situației și riscul succesului, căci pășirea în activitate și eventuala cădere la alegeri ne-ar fi nimicit tot prestigiul și autoritatea de politicieni serioși”⁵⁰.

Slovacii însă părăsesc pasivismul în 1901 și participă la alegeri, modificîndu-și programul național din 1861, în primul rînd renunțînd să mai revendice autonomie; din cei 13 candidați reușesc 4. Față de noua tactică a slovacilor, atitudinea celor două grupări din P.N.R. a fost diferită. „Tribuna”, într-un articol din 1/14 martie 1901, consideră această schimbare de tactică suspectă⁵¹, iar cînd slovacii își anunță oficial participarea la alegeri, se mulțumește să publice știrea fără comentarii⁵². Alianța româno-slovacă nu mai putea fi susținută de acum înainte de gruparea de la Sibiu, ci de gruparea de la Arad.

Într-adevăr, „Tribuna poporului” nu a încetat, de-a lungul anilor care au marcat slăbirea alianței naționalităților, să ceară o reluare a acțiunilor comune. Este drept, E. Brote prefera realizarea unei alianțe cu germanii din Ungaria: „Dacă d-voastră ați ști să vă aliați cu germanii și sașii, și nu numai teoreticește, ar produce astăzi în lumea mare un efect zdrobitor”, scria el⁵³. Dar, tonul general al „Tribunei poporului” este favorabil alianței cu slovacii și sîrbii. Cu atît mai mult legătura cu slovacii va fi la ordinea zilei după ce aceștia trec la activism. Iată ce se scrie sub titlul *Activitatea slovacilor*, la 10/23 aprilie 1901: „Și ca concetățeni și ca aliați ai lor, noi n-avem decît să-i felicităm pentru hotărîrea ce-au luat... Dacă vor intra în Dietă, în număr mare ori mic, un lucru e sigur: ei acolo vor susține nu numai interesele lor speciale, ci și pe cele ale celorlalte naționalități”. Urmează îndemnul ca și românii să le urmeze exemplul⁵⁴.

Sub titlul *Puncte nouă de orientare*, E. Brote publică în „Tribuna poporului” la 20 octombrie/2 noiembrie 1901 un articol deosebit de important. Acum el face un pas mare înainte afirmînd: „Trebuie să recunoaștem că politica de pasivitate n-a reușit să atingă nici unul din scopurile propuse, dorite și așteptate”; în același timp se referă la „curentul ce s-a creat de la 1894 încoace printre frunțașii români pentru părăsirea politicii

⁵⁰ Arhiva B.C.S., doc. 4 250 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26.XII.1901).

⁵¹ *Mișcări electorale între slovaci*, în „Tribuna”, XVIII (1901), nr. 40 (1/14 martie).

⁵² *Slovacii și alegerile*, în „Tribuna”, XVIII (1901), nr. 68 (12/25 aprilie).

⁵³ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 98 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 14/26.I.1898).

⁵⁴ *Activitatea slovacilor*, în „Tribuna poporului”, V (1901), 10/23 aprilie.

de pasivitate... Organizațiunea noastră ultimă se întemeia pe ideea prezentării Memorandumului. Această idee a fost realizată și conducerea politicii noastre naționale n-a știut să dea armatei discipline și altă direcție politică. La început armata a stat pe loc, apoi s-a dezorganizat, fiindcă lipsea ideea politică”⁵⁵. Această idee politică la care face aluzie E. Brote este, fără îndoială, activismul. Articolul său a devenit programul „Tribunei poporului”. „Articolul trimis, după cum ai văzut deja — îi scrie I. Russu-Șirianu — l-am considerat drept începutul, fixarea unei noi ere politice pentru noi. L-am publicat deci la loc de frunte și așa am și hotărât, ca acțiunea noastră viitoare s-o pornim după cum ai indicat. Socotim că s-au copt deja lucrurile așa fel, încît pe baza programului ce ai desfășurat să luăm conducerea”⁵⁶.

În ianuarie 1902, E. Brote, scrie și mai clar : „Rămîne deci o singură cale care ne poate duce la scop : lupta constituțională. Nu ne facem iluziuni, ci ne dăm pe deplin seama că va fi luptă grea și îndelungată, însă nu lipsită de orice șanse de izbîndă. Presupunînd o organizațiune politică bine îngrijită, românii pot trimite un număr considerabil de deputați în Camera ungară”⁵⁷. Paralel îndeamnă la o apropiere atît de naționalitățile nemaghiare, cît și de Curtea din Viena.

Poziția „Tribunei poporului” devenise între timp puternică. În mai 1899, cei din jurul său reușesc să impună alegerea lui Iosif Goldiș ca episcop al Aradului. În schimb, noul episcop și-a ajutat pe toate căile sprijinitorii. La Arad, datorită sprijinului său, activității de la „Tribuna poporului” ocupă locul determinant în conducerea afacerilor episcopiei. V. Mangra este numit în ianuarie 1900 referent la senatul bisericesc, iar peste cîteva luni, la 22 aprilie/5 mai este ales vicar episcopal la Oradea, post devenit vacant prin alegerea ca episcop a lui I. Goldiș⁵⁸. Augustin Hamsea, directorul Institutului teologic, este silit să-și cedeze postul, iar în locul său ajunge în iunie 1901 un alt membru marcant al vieții politice din Arad, R. Ciorogariu⁵⁹. În același timp cu V. Mangra, în ianuarie 1900, R. Ciorogariu fusese numit referent la senatul școlar, iar I. Suciu, un alt partizan al „Tribunei poporului”, la senatul episcopesc⁶⁰. În aprilie 1901 este ales secretar al Consistoriului V. Goldiș⁶¹.

Un nou pas s-a încercat în anul 1902. După moartea lui Iosif Goldiș, cei de la „Tribuna poporului” îl susțin pe însuși V. Mangra, în alegerea de episcop. În iunie 1902 V. Mangra este ales, dar guvernul, temîndu-se probabil că noul episcop, avînd o personalitate puternică și o întreagă grupare politică la dispoziție, nu va fi un instrument prea docil, îi refuză întărirea. Refuzul, departe însă de a-l îndirji pe vicarul din Oradea într-o atitudine opoziționistă, nu face decît să-i întărească încrederea în drumul greșit pe care și-l alesese. Interpretînd după înclinațiile sale programul

⁵⁵ E. Brote, *Puncte nouă de orientare*, în „Tribuna poporului”, V (1901), 20 octombrie/2 noiembrie.

⁵⁶ Arhiva B.C.S., doc. 4 128 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 5.XI.1901).

⁵⁷ E. Brote, *Reflexiuni politice*, în „Tribuna poporului”, VI (1902), 8/21 ianuarie.

⁵⁸ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Arad, III 12/1900 și II 20/1900.

⁵⁹ Loc. cit., III, 223/1900.

⁶⁰ Loc. cit., Consistoriul plenar, 1900, ședința I (3/15.II.).

⁶¹ Ibidem, 1901, ședința IV (14/27.IV).

„Tribunei poporului”, V. Mangra adoptă o atitudine care nemulțumește pe proprii săi prieteni. Încearcă și reușește, încă înainte de alegerea sa neizbutită, să stabilească relații personale cu oamenii politici maghiari și cu membri ai guvernului, alunecând astfel pe panta oportunismului.

În 1899, cu ocazia înscăunării episcopului I. Goldiș, contele Tisza rostise o cuvîntare demagogică la Arad, arătîndu-se concesiv față de naționalități și chemînd la înfrățire româno-maghiară. Acum se pare, după cum scrie R. Ciorogariu, că „Mangra, intransigentul de ieri, intră în hora înfrățirii. Aici începe tragicul acestui om”⁶². La 26 decembrie 1901 V. Mangra îi scria lui E. Brote : „... cultivarea relațiunilor cu cercurile diriguitoare ni se impune ca o cerință neapărată, ceea ce eu din a mea parte am și urmat consecvent de cînd mă găsesc în demnitatea de vicar episcopesc și șef al Consistoriului, astfel căutînd a-mi asigura încrederea lor, și aceasta cred că mi-a și succes. Fispanul (prefectul) comitatului Bihor mi-a declarat în față că dînsul este pe deplin mulțumit cu atitudinea mea și are toată încrederea în mine... Tot asemenea și căpeteniile guvernului pînă acum mi-au dat toată cuvenita atențiune. De la ministrul Wlassics, cit și de la ministrul prezident Széll am primit de anul nou 1902 felicitări autografe”⁶³. Lui I. Bianu îi scria cu aceeași satisfacție la începutul anului 1901, despre întrevederile sale cu primul ministru Széll, cu ministrul cultelor Wlassics („cari amîndoi m-au primit într-un mod surprinzător de afabil și prietenos”); „cu contele Apponyi făcusem cunoștință înainte la Arad, la expresă dorință a lui, iar cu contele Tisza István sînt cunoscut încă de la instalarea de episcop (din 1899.—n.n.). În chipul acesta noi am intrat în contact direct cu cercurile conducătoare ale statului”⁶⁴. Încrederea guvernanților maghiari în V. Mangra nu era încă deplină; numai astfel se explică faptul, și așa destul de paradoxal dacă ținem seama de înaltele relații ale vicarului înșiruite mai sus, că totuși i-a fost respinsă în 1902 întărirea ca episcop.

Deși grupul de la „Tribuna poporului” nu a susținut politica lui V. Mangra, E. Brote a aprobat însă tratativele acestuia, deoarece corespondeau, cel puțin parțial, vederilor sale, pregătind atmosfera pentru viitoarele negocieri, și în același timp vederilor guvernului României și însuși regelui. Legată în continuare de Austro-Ungaria, România ar fi putut face față cu greu unor complicații în Transilvania, de aceea ambele partide preferau pentru moment unei încercări de forțe tratativele româno-maghiare. Această aprobare E. Brote i-o transmite lui V. Mangra și este evident că ea l-a determinat în mare măsură să meargă înainte pe calea aleasă : „... cercurile noastre, cărora d-ta ții să le pui în evidență stările de pe acolo, au luat act de progresele mari, cari s-au făcut prin conlucrarea d-tale în politica națională. Mai mult : pînă la cel mai sus pus demersurile d-voastre pentru un *modus vivendi* află vii aprobări... M-am ținut dator să comunic și acestea și înaintea Majestății Sale la Abazia. Regele avea cunoștință de toate”⁶⁵. De altfel, V. Mangra îi scria detaliat lui I. Bianu,

⁶² Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 34.

⁶³ Arhiva B.C.S., doc. 2 450 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26.XII.1901).

⁶⁴ Bibl. Acad., mss, Coresp., doc. 57 764 (Scrisoarea lui V. Mangra către I. Bianu din 7/20 ianuarie 1901).

⁶⁵ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 284 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 14/27.V.1901).

probabil pentru ca știrile trimise să ajungă îndată de la acesta la D. A. Sturdza, cu care I. Bianu era în strînse legături. Într-o măsură care nu este de loc neglijabilă, Partidul Național Liberal se află deci în spatele acțiunilor lui V. Mangra. Și după 1902, V. Mangra a continuat netulburat această politică, menținînd strînse relații cu Tisza și încercînd, se pare, să candideze la alegerile parlamentare din 1905 pe lista guvernului. Numai la intervenția prietenilor săi din Arad, mai ales a lui M. Veliciu, ar fi renunțat la acest pas ⁶⁶.

„Tribuna poporului” a fost principala susținătoare a ideilor activiste, dar nu a fost singură. Un loc important în lupta pentru triumful activismului revine gazetei „Libertatea” de la Orăștie. Apare la 1 ianuarie 1902, fiind întemeiată de un grup de tineri, printre care se remarcă Aurel Vlad și Al. Vaida Voievod. În coloanele sale, activismul este susținut fără rezerve, mai ales prin articolele lui A. Vlad. Cea mai mare senzație face însă rîndurile scrise de Ioan Mihu, o personalitate interesantă a vieții politice transilvănene, aflat în afara grupărilor politice. În numărul din 23 februarie/8 martie 1902, I. Mihu cere revizuirea programului din 1881, prin eliminarea punctelor 1 și 9 (autonomia Transilvaniei și opoziția față de dualism); în schimb, declară el, „Programul trebuie întregit cu postulatele social-politice, agrare și economice”. Autorul nu se pronunță pentru activism sau pasivism, dar cere o politică mai realistă și este evident că simpatizează activismul ⁶⁷.

Activismul mai este sprijinit, în afara „Tribunei poporului” și „Libertății”, de „Telegraful român”, organul Mitropoliei Ortodoxe, redactat de T. V. Păcățian. De asemenea, tot la Orăștie, mai apărea gazeta „Activitatea”, cu titlu semnificativ. În timp ce balanța începea să incline de partea activiștilor, vechea tactică mai era susținută de gruparea lui I. Rațiu prin „Tribuna”, de A. Mureșianu prin „Gazeta Transilvaniei”, precum și de „Drapelul” (înființat în 1901 la Lugoj și condus de V. Braniște).

În decembrie 1902 moare I. Rațiu, președintele P.N.R. După ce în fruntea partidului ajunge Gh. Pop de Băsești, s-au reluat în 1903 încercările de apropiere. Astfel, la 4 februarie 1903, I. Russu-Șirianu îi scria lui Gh. Pop de Băsești, exprimîndu-și speranța în restabilirea bunei înțelegeri: „Am un plan întreg în privința asta, pe care l-am comunicat astă-vară și regretatului dr. I. Rațiu; el l-a aprobat... D-ta și prin trecutul și prin poziția d-tale ești menit să preziidezi la realizarea unei înțelegeri frățești între luptătorii care aceiași țintă urmărim” ⁶⁸.

Poziția activiștilor devine și mai bună în urma sistării apariției „Tribunei” din Sibiu (la 16/29 aprilie 1903). „Tribuna” dispărea după 19 ani de existență, în primul rînd ca urmare a dificultăților financiare, dar desigur și în urma alunecării terenului pe care se aflau pasiviștii. „Tribuna poporului” își schimbă la începutul anului 1904 numele în „Tribuna”; cei din jurul „Tribunei” de la Arad se consideraseră de altfel de

⁶⁶ Ibidem, doc. 55 (Scrisoarea lui V. Goldiș către M. Veliciu din 28.II.1911).

⁶⁷ Scrisoarea d-lui Dr. I. Mihu adresată unui fondator al foii „Libertatea”, în „Libertatea”, I (1902), nr. 11 (23 februarie/8 martie).

⁶⁸ Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Pop de Băsești, *Correspondență*, vol. III (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către Gh. Pop de Băsești din 4.II.1903).

la început singurii continuatori ai vechii mișcări tribuniste. La 7 martie st. n. 1903, organizația P.N.R. din comitatul Aradului adoptă oficial tactica activistă⁶⁹.

Nici în anul 1903 activiștii n-au reușit să-i atragă pe cei care nu voiau să renunțe la vechea tactică. Neluîndu-se nici o hotărîre, A. Vlad, profitînd de o alegere parțială desfășurată în cercul vacant Dobra (Hunedoara), a candidat, fără a mai cere învoirea Comitetului național (declarat în programul său că renunță la vechile puncte 1 și 9) și a fost ales la 24 mai/6 iunie 1903⁷⁰. Efectul acestei victorii a fost remarcabil. S-a dovedit că, în ciuda sistemului electoral neechitabil și a modului cum se făceau alegerile, românii pot totuși să intre în parlament. Desigur, „Tribuna poporului” a celebrat evenimentul: „Învingerea de la Dobra ne îndreptățește a nădăjdui că la alegerile generale ne va succeda a trimite în parlament cel puțin vreo 10—15 deputați naționali”⁷¹. Iar, ceva mai târziu, I. Russu-Șirianu îi scria lui E. Brote despre o consfătuire care a avut loc la Sibiu, la 9 septembrie 1903, cu care ocazie „toți cei buni și în comun acord s-au decis a pune la cale — din Arad — o conferință națională, care să proclame activitatea pe toată linia. După toate probabilitățile vom candida 40—45. Ne mulțumim să iasă a treia ori a patra parte”⁷².

Un prilej foarte potrivit pentru activiști a fost alegerea parțială de la Nădlac, în martie 1904. Nădlacul, comună mare din Banat (avea 13 000 de locuitori), se remarcă prin faptul că cei mai mulți locuitori ai săi erau slovaci, stabiliți aici la începutul secolului al XIX-lea. Alături de ei locuiau români și sîrbi (ca și maghiari, germani, ruteni). Cu atît mai semnificativă devenea alegerea, care oferea astfel posibilitatea unei duble manifestatii: în favoarea activismului și pentru relansarea alianței naționalităților. Candidat era Ioan Suciu; pentru a-l susține, sosesc la Nădlac și participă la campania electorală I. Russu-Șirianu și cunoscutul om politic slovac Milan Hodža. Candidatura lui I. Suciu este însă respinsă de autorități, ca urmare românii, slovaci și sîrbi abținîndu-se de la vot. Dar se realizase esențialul: afirmarea solidarității și a curentului activist.

Încă din 1903 partizanii noii tactici insistaseră pentru convocarea conferinței naționale a partidului. În cursul anului 1904 ofensiva lor s-a intensificat, în timp ce pasiviștii se opuneau convocării, dîndu-și seama că această conferință va impune noile idei. Pînă la urmă au fost nevoiți totuși să cedeze.

Conferința națională s-a ținut la Sibiu, la 10 ianuarie st. n. 1905. Trecuseră 12 ani de la ultima conferință națională (iulie 1893), interval care se explică prin procesul Memorandumului, interzicerea activității P. N. R. (iunie 1894) și mai ales prin criza îndelungată. Au participat 97 de delegați, jumătate din cercurile electorale române nefiind reprezentate; în 1893 fuseseră aproape 300 de delegați. Diferența ne dovedește încă o dată efectele crizei asupra organizării și funcționării partidului. De asemenea, recrutarea delegaților a fost diferită în 1905 față de conferințele anterioare. Pînă în 1893 aceștia erau aleși în întruniri electorale

⁶⁹ Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. M. Veliciu, doc. 42.

⁷⁰ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VIII, 1915, p. 106—107.

⁷¹ *Biruința de la Dobra*, în „Tribuna poporului”, VII (1903), nr. 96 (28 mai/10 iunie).

⁷² Arhiva B.C.S., doc. 4 134 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 24.IX. 1903).

de către toți alegătorii români; acum au fost numiți în adunări mai restrinse. Erau deci și mai puțin numeroși și mai puțin reprezentativi decât înainte. Partidul a trebuit să facă această concesie, căci în urma dispoziției din iunie 1894, activitatea sa ca partid politic era socotită ilegală. Noul mod de numire a delegaților, mai discret și mai puțin pretențios dădea conferinței mai multe șanse de a fi aprobată de autorități.

În urma unui raport prezentat de I. Suciș, conferința hotărăște, cu 79 de voturi contra 12, abandonarea pasivității, reluarea activității parlamentare. În vederea alegerilor sînt numiți 26 de candidați oficiali, lăsîndu-se și posibilitatea numirii altora, după împrejurări, în cercurile rămase vacante.

În ce privește programul P.N.R., pentru a nu se expune învinuirilor, conferința a declarat că îl lasă neatîns, dar, „admițînd în fața evoluțiilor actuale politice posibilitatea unei revizui în sens de dezvoltare și amplificare”⁷³. În realitate, programul nu a rămas cel vechi. Punctele 1 și 9, esențiale în 1881, acum au dispărut. Acest fapt nu trebuie interpretat ca o concesie, ci doar ca o adaptare tactică. Dualismul și anexarea Transilvaniei erau pentru moment probleme inutile de luat în discuție. Ele nu sînt însă uitate, ci doar lăsate la o parte, în așteptarea unor condiții mai prielnice. Se cere în schimb „recunoașterea poporului român de individualitate politică alcătuitoare de stat și asigurarea dezvoltării sale etnice și constituționale prin instituțiuni de drept public...”⁷⁴. Se ștergea astfel discriminarea între Transilvania propriu-zisă și celelalte provincii locuite de români (Banat, Crișana, Maramureș), unul din punctele slabe ale programului din 1881. De asemenea, cu mai multă hotărîre ca în 1881, programul insistă asupra votului universal și secret, care dacă ar fi fost adoptat ar fi determinat o importantă evoluție politică. Asupra acestui punct se putea realiza o alianță cu socialiștii, precum și cu alte cercuri politice. Se cere, de asemenea, reglementarea prin lege a dreptului de înfrînire și asociere. În sfîrșit, apar cîteva revendicări social-economice, care lipseau din programul din 1881: reforma impozitelor, stabilirea impozitului progresiv, împrîpietărirea țărănilor prin vinderea în condiții favorabile a moșiilor statului, în ce-i privește pe muncitori asigurări pentru boală și bătrînețe. Desigur, mai multe puncte sînt comune celor două programe: de exemplu egala îndreptățire a tuturor limbilor în școală, administrație, justiție (și în armată, adaugă programul din 1905) și respectarea autonomiei bisericești.

Tot acum este aleasă și noua conducere a partidului, în frunte cu Gh. Pop de Băsești; alături de el, printre alții: T. Mihali, V. Lucaciș, Al. Vaida Voievod, A. Vlad, I. Suciș, Șt. Cicio Pop.

Rezultatul alegerilor (ianuarie — februarie 1905) a fost un succes pentru români, dacă ținem seama de faptul că participau la o primă mare confruntare electorală, după mulți ani de pasivitate. Au reușit 8 candidați: N. Comșa, V. Dămian, T. Mihali, A. Novac, A. Vlad, Șt. Cicio Pop, I. Russu-Șirianu, I. Suciș. De asemenea, a fost ales un deputat sîrb și unul slovac (M. Hodža). Cei 10 vor forma în parlamentul din Budapesta Clubul națio-

⁷³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 169.

⁷⁴ *Ibidem*.

nalităților, președinte fiind T. Mihali și secretar M. Hodža. O dată cu reluarea activității parlamentare, alianța naționalităților își reîncepe, cu forțe noi, sub forme noi, lupta.

Partizanii pasivismului din Transilvania au reacționat diferit. Unii s-au convertit treptat la activism, cum au făcut cei din jurul ziarului lui V. Braniște, „Drapelul”. A rămas să facă opoziție activismului „Gazeta Transilvaniei”, condusă de intransigentul A. Mureșianu. Dar, vocea acestuia este izolată.

Criza Partidului Național Român și reluarea activității parlamentare nu sînt două procese independente, ci aspecte ale aceluiași proces istoric. Cauza esențială a crizei a fost afirmarea curentului activist și ciocnirea cu majoritatea, însă pasivistă, a conducerii P. N. R. De asemenea, criza a luat sfîrșit o dată ce una din tactici — activismul — a avut cîștig de cauză ⁷⁶. După ce antrenase mase largi în lupta împotriva regimului dualist, pasivismul își epuizase pentru un timp posibilitățile. Și-au făcut loc atunci ideile activiste, care la începutul secolului al XX-lea au triumfat, atît la români, cît și la slovaci și sîrbi.

Activismul nu poate fi apreciat ca o tactică bună sau rea în sine. Putea să dea rezultate bune sau rele, potrivit modului cum avea să fie aplicat. Era, în primul rînd, greu de conceput fără votul universal, căci numai acesta ar fi permis popoarelor asuprite să intre masiv în parlament. De aceea atît P.N.R., prin programul din 1905, cît și Clubul naționalităților au militat ferm pentru introducerea votului universal în Ungaria (cu atît mai mult cu cît a fost aplicat în 1907 în Austria). O altă posibilitate a unei politici activiste era stabilirea colaborării cu diferite curente democratice din Ungaria, cu radicalii și, în primul rînd, cu Partidul Socialist. Și în această direcție s-au făcut încercări, mai ales din partea grupării de la „Tribuna” și a ziarului „Drapelul”, începînd cu anul 1903. În 1907—1908 s-a ajuns la un început de colaborare cu socialiștii ⁷⁶. Pe această linie se înscrie și o prevedere a înțelegerii realizată între E. Brote, I. Slavici, V. Mangra și R. Ciorogariu, în anul 1907 la Găiceana (moșia lui D. A. Sturdza unde se afla E. Brote din 1898). Cei patru se angajează printre altele, să încerce a intra în legătură cu socialiștii din Ungaria, ajungînd chiar pînă la o colaborare cu ei ⁷⁷. Dacă o alianță nu s-a realizat, cauza trebuie căutată în limitele ideologice ale burgheziei române, dar și în atitudinea șovăielnică a social-democrației din Ungaria față de problema națională ⁷⁸.

Votul universal nefiind acordat, o largă alianță antiguvernamentală, care să ocupe o poziție solidă în parlament, nerealizîndu-se, activismul

⁷⁶ Această idee a mai fost afirmată de autorul prezentului studiu în *Aspecte ale emigrației politice din Transilvania în vechea Românie la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, în „Analele Universității București”, științe sociale, istorie, nr. 1/1970, p. 85—99.

⁷⁶ I. D. Suci, *Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă*, în „Studii”, nr. 1/1968, p. 89—102.

⁷⁷ Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5—9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 3/1965, p. 571—576.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 572.

a încercat alte căi. Una dintre acestea — preconizată încă din 1896 de E. Brote — a dus la tratativele cu guvernul maghiar, purtate de P.N.R. în ajunul primului război mondial. Rezultatele au fost nule. Împinsă la extrem, ideea înțelegerii cu guvernul a dus la trădarea lui V. Mangra care, în 1910, intră în Partidul Muncii al contelui Tisza și devine deputat guvernamental. Alți activiști, mai ales în urma eșecului tratativelor, merg însă pe alt drum : o apropiere tot mai accentuată de România. În 1914, V. Lucaciu și O. Goga vor trece munții, desfășurând aici lupta pentru desăvîrșirea unității politice. Istoria a dovedit curînd că dreptatea se afla de partea lor.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA CRISE DU PARTI
NATIONAL ROUMAIN ET LE PASSAGE DU « PASSIVISME »
À L'« ACTIVISME » (1893—1905)

RÉSUMÉ

La présente étude analyse différents aspects de la crise du Parti national roumain et du passage de la tactique passiviste à l'activisme. La crise du Parti national roumain et la reprise de son activité parlementaire ne sont pas deux processus indépendants, mais des aspects du même processus historique. La cause essentielle de la crise a été l'affirmation du courant activiste et le conflit avec la majorité, encore passiviste, de la direction du P. N. R. La crise prit fin dès le moment où l'une des tactiques — l'activisme — eut gain de cause.

Par le programme de 1905, aussi bien que par le Club des nationalités, les leaders du P.N.R. ont milité fermement pour l'introduction du vote universel en Hongrie, pour l'établissement de la coopération avec différents courants démocratiques de Hongrie et avec le Parti socialiste. Mais les limites idéologiques de la bourgeoisie roumaine, de même que l'attitude hésitante de la social-démocratie de Hongrie à l'égard de la question nationale, ont empêché la réalisation d'une alliance avec les socialistes.

Leurs essais d'obtenir le vote universel s'avérant infructueux, les militants ont opté finalement pour la voie des pourparlers, préconisée dès 1895 par Eugen Brote, mais ils ont essuyé le même échec. Plus encore, la voie des pourparlers avec les gouvernants hongrois a permis la trahison de quelques-uns de ces militants (V. Mangra, par exemple, qui a adhéré au Parti du travail de Tisza). On constate aussi le rapprochement toujours plus marqué de certains militants avec la Roumanie (V. Lucaciu, Octavian Goga, etc.), où ils ont déployé une lutte soutenue en vue du parachèvement de l'unité politique.

RELAȚIILE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN CU ALTE PARTIDE ÎN ANII 1922—1928

DE

MIHAI RUSENESCU

Actul din mai 1921, făurirea Partidului Comunist Român, a intrat de mult în analele istoriei poporului nostru ca un eveniment de însemnătate deosebită, cu semnificații și valențe multiple. În emoția trăirii retrospective a evenimentului, această dată capătă o puternică strălucire, întrucât ea astăzi generalizează simțăminte de profundă admirație față de P.C.R., portdrapelul aspirațiilor întregului nostru popor. Călit și maturizat în anii ce au urmat, P.C.R., în fruntea forțelor largi populare, patriotice, a desfășurat o luptă eroică și plină de abnegație pentru libertate socială, națională și progres, luptă care a culminat cu eliberarea țării de sub jugul fascist la 23 August 1944.

În perioada de care ne ocupăm — 1922—1928 —, în structura socială a proletariatului din țara noastră s-au petrecut schimbări substanțiale, în sensul că numărul muncitorilor a crescut față de perioada precedentă. În mai 1921 se formase acel stat-major care să-i asigure îndeplinirea misiunii sale istorice: doborârea societății vechi capitaliste și înlocuirea ei cu una nouă, socialistă. Dar, după cum se știe, imediat după congres majoritatea congresiștilor au fost arestați și trimiși în judecată. De asemenea, datorită poziției social-democraților, care nu aderaseră la afilierea la Internaționala a III-a, clasa muncitoare avea acum două partide, ceea ce a dus la sciziunea acesteia în anii următori. Încă din decembrie 1921, comuniștii au lansat un apel prin care chemau pe social-democrați la înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare¹. În aceste condiții, sarcina pentru înfăptuirea unității politice a clasei muncitoare și, în același timp, pentru mobilizarea tuturor forțelor democratice, progresiste într-un front unic de luptă împotriva burgheziei i-a revenit P.C.R. Pentru atingerea acestor obiective generale, partidul comunist a trebuit să activeze, să întrețină relații cu diferite partide politice, să-și modifice uneori anumite poziții tactice în funcție de atitudinea celorlalte organizații politice.

¹ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, Edit. politică, București, 1970, p. 89.

Desigur în înțelegerile pe care le-a avut, de pildă cu Partidul Țărănesc sau cu alte partide, Partidul Comunist Român și-a păstrat linia sa politică. P.C.R. concepea aceste înțelegeri în sensul atragerii și scoaterii maselor de sub influența acestor partide.

Este cunoscut faptul că în cursul anului 1921 s-a produs schimbarea guvernului Averescu cu un guvern constituit de Take Ionescu. Parlamentul ales în mai 1920 și-a exprimat, în ședința din 17 ianuarie 1922 neîncrederea în noul guvern. Acest fapt a avut drept consecință inevitabila retragere a guvernului și însărcinarea dată de către rege la 19 ianuarie 1922, șefului Partidului Liberal, I.I.C. Brătianu, de a alcătui un nou guvern. Avea să înceapă pentru o perioadă de patru ani dominarea vieții politice de către Partidul Liberal, care reprezenta interesele burgheziei. El a putut deține primul loc pe scena vieții politice datorită forței sale economice și a încrederii de care se bucura din partea casei regale. Caracterizînd Partidul Liberal, P.C.R. arată că e „cel mai puternic și conștient din punct de vedere de clasă, domină aproape întreaga industrie și finanțele României vechi... Partidul Liberal are imens de mulți aderenți în casta armatei și mare influență asupra regelui și a familiei sale”^{1b1a}. După cum se știe, Partidul Liberal promova o politică de represiune față de mișcarea muncitorească. Cu privire la această chestiune, un raport al C.C. al P.C.R. arăta: „Cu nici un alt oligarhic mișcarea muncitorească n-a avut atît de furcă cît cu Partidul Liberal. Celelalte partide oligarhice care au lovit în mișcarea muncitorească n-au fost decît instrumente mai mult sau mai puțin conștiente ale Partidului Liberal, care au tras sforile de dinapoia băncilor, instituțiilor lor financiare, exercitîndu-se și influența lor, chiar fiind în opoziție”². Trei zile în urmă, după însărcinarea lui I.C. Brătianu cu formarea guvernului, Adunările legiuitoare au fost dizolvate, urmînd a se face noi alegeri. Încă de la începutul guvernării liberale, partidele de opoziție au încercat să se constituie într-un bloc care să acționeze în vederea înlăturării guvernului liberal. Campania electorală, odată deschisă, a constituit și pentru P.C.R., deși se afla în dificultăți grele din cauza arestării participanților la Congresul de constituire, al căror proces începuse la 23 ianuarie³, prilejul pentru afirmarea sa pe arena vieții politice. „Alegerile au constituit botezul focului pentru partid, și anume nu numai lupta cu burghezia, dar și cu centristii, care au început să ne atace cu atît mai furios, cu cît mai mult vedeau că masele muncitoare erau de partea noastră”⁴, se spunea într-un raport al Comitetului Executiv provizoriu al P.C.R.

În alegerile din martie 1922, în fața urnelor s-au prezentat 14 grupări politice⁵. Dintre partidele de opoziție, cel mai numeros era Partidul Țărănesc, dar nu atît de puternic pentru a înfrînge singur pe liberali⁶.

^{1b1a} Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 20/1922, f. 4.

² Ibidem, mapa 7/1922, f. 7.

³ Ibidem, mapa 109/1922, f. 9.

⁴ Ibidem, mapa 31/1922, f. 4.

⁵ „Buletinul statistic al României”, 1923, nr. 2, p. 106.

⁶ Partidul Țărănesc intrase în arena politică în decembrie 1918, înscriindu-și în programul său o serie întreagă de reforme burghezo-democratice. În noiembrie 1921 a fuzionat cu gruparea lui C. Stere și P. Halippa. Referindu-se la compoziția de clasă a Partidului Țărănesc, P.C.R. arată într-un referat că acesta cuprinde „acele pături ale țărănimii care acum au obținut

Într-o situație asemănătoare, dar mai bine organizat, se afla Partidul Național, care reprezenta burghezia industrială, comercială și bancară din Transilvania și Banat⁷.

Pornind de la situația că în Partidul Țărănesc se aflau înregimentate numeroase mase țărănești, P.C.R. îl considera ca un partid important. Apreciind această situație, P.C.R. arată că „partidul cel mai însemnat și, în prezent, cel mai important este Partidul Țărănesc, care se află într-o opoziție violentă față de Partidul Liberal”⁸. Plecînd de la constatarea că Partidul Țărănesc are legături largi în masele țărănești și că se situează contra Partidului Liberal, Comitetul Executiv provizoriu al P.C.R. a discutat la 12 martie 1922 problema unei alianțe politice cu Partidul Țărănesc⁹, fără însă să treacă la o acțiune concretă. Datorită greutăților de organizare și de consolidare a organizațiilor sale, cît mai ales condițiilor de teroare în care își desfășura activitatea, P.C.R. nu-și propunea în aceste împrejurări să-și trimită deputați în parlament.

În raportul de activitate la Congresul al II-lea al P.C.R. se spune : „În planul nostru n-a intrat nici un moment intenția de a scoate deputați și nici n-am depus eforturile noastre în această direcție”¹⁰. Participarea oficială a partidului comunist la alegeri n-a constituit decît afirmarea comuniștilor pe arena vieții politice a României, recunoașterea existenței partidului. „Tactica noastră—se spune în raportul la Congresul al II-lea al P.C.R.—a fost de a profita de libertatea relativă ce ne-o dădeau la orașe alegerile pentru a ne afirma înaintea maselor, pentru a le explica necesitatea existenței legale a partidului nostru și pentru a începe primele organizații care trebuiau tot în timpul campaniei să procedeze la opera de centralizare prin ținerea conferinței de partid”¹¹.

La 27 februarie 1922 partidul a lansat un manifest electoral în care se demascau manevrele Partidului Liberal. „Liberalii—se spune în manifest—promit astăzi muncitorilor marea cu sarea. Dar muncitorimea și țărănimea îi cunoaște. Liberalii sînt asasinii clasei muncitoare. Acel care dă un vot călăilor își leagă singur funia de gît. Muncitori și țărani ! Votul vostru nu vă va izbăvi. În Camerele pe care voi le alegeți nu merg oamenii voștri. Acei care se duc acolo sînt tot burghezii, ciocoi, care prin făgădueli mincinoase vor să se ridice prin voi pentru ca în urmă să vă lovească”¹².

Pe lista depusă pentru județul Ilfov au figurat militanți de frunte ai partidului, printre care Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, D.Fabian, M. Cruceanu, P. Constantinescu-Iași, Gh. M. Vasilescu-Vasia, Gh. Niculescu-Mizil, C. Ivănuș ș.a. În județul Prahova au candidat C.Mănescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, Gh. Cristescu, N. Lambru etc. Fără a

pămînt, însă care este insuficient și scump, cît și din acei care încă nu au primit pămînt... De asemenea o mare parte a învățătorilor de la țară și profesori de la orașe și micil burghezi urmează Partidul Țărănesc” (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 20/1922, f.4).

⁷ În noiembrie 1922, a fuzionat cu Partidul Conservator Democrat, devenind astfel, destul de puternic.

⁸ Arh.C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 118/1923.

⁹ Ibidem, dos. 1/1922, f. 253.

¹⁰ „Socialismul” din 15 octombrie 1922; E. Macavei, *Amintiri din viața sofului meu, Mihail Macavel*, București, Edit. politică, 1969, p. 60.

¹¹ „Socialismul” din 15 octombrie 1922.

¹² *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, Edit. politică, București, 1970, p. 157.

fi aleși, candidații comuniști au primit totuși un număr destul de mare de voturi. Astfel, în Muntenia au obținut 55 292 de voturi (2 145 în Brăila, 44 284 în Ilfov și 8 863 în Prahova), iar în Oltenia 7 859, și anume în județul Dolj. În total, s-a obținut un număr de 63 151 de voturi¹³. Socialiștii au obținut un număr de voturi puțin mai mare (74 860), ceea ce reprezenta 1,09 %¹⁴, astfel că dacă mergeau împreună în alegeri ar fi reușit să trimită deputați în parlament. Alegerile din 1922 au totuși o semnificație deosebită, „Cele 9 600* (de voturi) obținute pe lista comunistă în acele timpuri de teroare nemaipomenită — se spune în darea de seamă a secției Ploiești în adunarea din 25 iunie — cînd s-au furat urnele de voturi și s-a falsificat votul, pentru noi care nu ne făceam iluzii prea mari, putem spune că pentru starea de fapt, pentru forțele noastre, a fost un succes frumos”¹⁵. După afirmația lui M. Pauker făcută în raportul C.C. provizoriu înțelegem și mai bine însemnătatea celor 63 151 de voturi obținute¹⁶. Alegerile au constituit totodată un bun prilej pentru organizarea partidului. „Ne-a reușit să construim din nou secția noastră (București. — M.R.) — se spune în raportul menționat mai sus —, să-i curățăm complet din cale pe centriști și a încerca și a dovedi unanimitatea muncitorilor, pentru partidul nostru prin mitinguri de masă pînă la 5 000 de participanți”¹⁷. Referindu-se la aceeași situație, în raportul de activitate la Congresul al II-lea se spunea „Campania electorală care începu a fost pentru noi un minunat prilej pentru opera de organizare”¹⁸.

Concomitent cu campania pentru alegerile electorale s-a desfășurat și o vie activitate pentru eliberarea militanților revoluționari arestați la Congresul I de constituire a partidului. Procesul a început la 23 ianuarie și a ținut pînă la sfîrșitul lunii mai 1922¹⁹. În vederea eliberării celor peste 270 de arestați au avut loc zeci de întruniri la București, Ploiești, Cîmpina, Iași, Craiova, T.-Severin etc. O serie întreagă de personalități politice au protestat prin presă contra regimului la care erau supuși arestații sau au depus ca martori în proces. Astfel N. Iorga își exprimă îndoiala asupra răspunsului dat de către ministrul de justiție în discuția pe care a avut-o cu privire la situația arestaților²⁰. Totodată, în ziarele „Adevărul”²¹ și „Neamul românesc”²², el publică articole în care condamnă arestarea congresiștilor și regimul la care erau supuși arestații. În ziarul „Aurora”, dr. N. Lupu, într-un articol amplu, se declara pentru legitimitatea partidului comunist²³, iar în „Dimineața” Dem. I. Dobrescu se declara împotriva arestării comuniștilor²⁴. Folosind influența pe care o aveau ideile

¹³ „Buletinul statistic al României”, 1923, nr. 2, p. 100—103.

¹⁴ Ibidem.

*În buletinul statistic apar 8 863 de voturi.

¹⁵ „Lupta socialistă” din 25 iunie 1922.

¹⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 31/1922, f. 19.

¹⁷ Ibidem, f. 5.

¹⁸ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, p. 216.

¹⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 109/1922, f. 9.

²⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. III, București, 1922, p. 257.

²¹ „Adevărul” din 1 februarie 1922.

²² „Neamul românesc” din 30 ianuarie 1922.

²³ „Aurora” din 14 aprilie 1922.

²⁴ „Dimineața” din 20 februarie 1922.

pentru care lupta, P.C.R. a izbutit să mobilizeze ca martori ai apărării o serie întreagă de oameni politici. Apărind ca martor în proces la 11 aprilie 1922, N. Iorga a subliniat în depoziția sa contribuția deputaților comuniști-socialiști în parlament²⁵. Printre martori au mai apărut și alte personalități marcante ale vieții politice, ca C. Stere, G. Grigorovici, D. R. Ioanițescu, V. Madgearu și mulți alții, care au făcut depoziții favorabile pentru unii dintre arestați²⁶. Intelectuali de seamă, ca C.I. Parhon, Tr. Bratu, Gh. Leon ș.a.²⁷, au depus favorabil pentru studentul Timotei Marin. Amnistia acordată la 4 iunie 1922 unui număr de 213 acuzați s-a datorat presiunii exercitate de pături largi populare împotriva oligarhiei liberale, ca și poziției acestor martori, care aveau o înrîurire pe scena vieții politice. Procesul a arătat că există posibilități de a colabora în anumite acțiuni revendicative democratice imediate cu oameni politici din alte partide.

Încă de la crearea sa, P.C.R. a militat pentru formarea frontului unic de luptă muncitorească împotriva regimului burghezo-moșieresc²⁸. Adresându-se tineretului comunist la 16 iulie 1922, Andrei Moldoveanu (numele conspirativ al lui L. Pătrășcanu) făcea apel la „solidaritate și organizare pentru a putea forma frontul unic contra teroarei”²⁹ liberale. Mergînd pe această linie, la 18 iulie 1922 C.C. provizoriu se adresa social-democraților, făcîndu-le propuneri pentru înfăptuirea frontului unic muncitoresc³⁰. „Partidul Comunist — se spune în scrisoarea adresată — vă cheamă la luptă și dacă dv. luați în serios propria dv. părere că în momentul actual acțiunea comună, indiferent de curentele politice, este imperios necesară, atunci grăbiți răspunsul”³¹.

Partidul Comunist Român și-a orientat activitatea în direcția găsirii formelor și a mijloacelor adecvate de acțiune care să unească forțele sociale într-un front de luptă împotriva regimului burghezo-moșieresc. La Congresul care s-a ținut în zilele de 3 și 4 octombrie la Ploiești s-au adoptat rezoluții în care se precizează poziția partidului față de celelalte partide. Partidul Liberal era apreciat ca principala forță reacționară. Ridicîndu-se împotriva politicii promovate de Partidul Liberal, în rezoluția asupra situației din țară se arată : „Partidul Liberal, reprezentant al marelui capital financiar-industrial din regat, a venit la putere cu pompoasă declarație că va reorganiza producțiunea, transportul, finanțele statului și va reface țara «prin noi înșine»”³². În rezoluție se analiza totodată și poziția față de Partidul Țărănesc și Partidul Național, principalele

²⁵ „Dimineața” din 13 aprilie 1922.

²⁶ „Aurora” din 24 și 29 mai 1922 ; „Dimineața” din 29 mai.

²⁷ „Aurora” din 29 aprilie și 12 mai 1922.

²⁸ În decembrie 1921 P.C.R. s-a adresat în acest sens social-democraților.

²⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 33/1922, f. 137.

³⁰ „Socialismul” din 23 iulie 1922.

³¹ Ibidem.

³² *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, p. 329. Trebuie să arătăm că politica „prin noi înșine”, promovată de liberali, reprezenta un program care urmărea subordonarea capitalului străin celui autohton, în special celui aparținînd Partidului Liberal. Această politică a adus totuși o anumită dezvoltare a forțelor de producție, a industriei naționale, precum și o oarecare stăvilire a pătrunderii capitalului străin în economia românească, dar cu care pînă la urmă s-a ajuns la o colaborare.

partide de opoziție. „Împotriva oligarhiei financiare — se spune în rezoluție — se îndreaptă indignarea clasei micii burghezii, amenințată de a fi cu totul zdrobită sub valul de impozite... Ea se apropie de țărănime în Partidul Țărănesc și de burghezia ardelenescă opoziționistă în Partidul Național pentru a se opune dictaturii liberale... În programe „înaintate” afirmă lupta de clasă ori democratizarea largă și o expropriere completă pentru țărănime... Dar aceste partide nu au nici o înțelegere pentru natura crizei care roade societatea burgheză; ele explică situația tragică a țării prin incapacitatea citorva guvernanți”³³.

Focul terorii burghezo-moșierești împotriva partidului comunist se înțețea din ce în ce mai mult. Tot mai mult ieșea la iveală efortul aparatului represiv de a împiedica activitatea legală a partidului. În august 1922, de pildă, la numai două luni după mult trîmbițata amnistie, au fost arestați 44 de muncitori petroliști din Ploiești pentru faptul că ar fi cîntat *Internaționala* cu ocazia unei adunări³⁴. În asemenea condiții, partidul comunist abia putea să acționeze. Al. Bădulescu (Gh. Moscu), într-o scrisoare în legătură cu activitatea P.C.R. la sfîrșitul anului 1922, arată că activitatea legală a Partidului Comunist din România este interzisă³⁵. Aceleași aprecieri se fac și în raportul C.C. al P.C.R. din 29 noiembrie 1922, semnat de Gh. Cristescu, în care se spune : „În prezent, partidul nostru nu poate să facă nici o activitate publică; conferințe, adunări sau întruniri nu ne este îngăduit de loc. Bucureștiul este sub stare de asediu de la greva generală din 1920, cu puțină întrerupere din timpul alegerilor din anul 1922. Noi activitatea o depunem în sindicate și stăruim să se înființeze sindicate în toată țara, dar și în sindicate întîmpinăm greutăți mari din partea reacțiunii; nu ne lasă să facem adunări ca să înființăm sindicate conform legii pe care ei au votat-o”³⁶.

Unul dintre principalele evenimente ale anului 1923 a fost adoptarea unei noi constituții. Necesitatea unei noi constituții era impusă de desăvîrșirea unității statului, de schimbările și de prefacerile survenite ulterior în viața economică și politică a țării. Trebuia totodată să se facă și unificarea organizării statului și legislației întregii țări.

Elaborarea și adoptarea constituției au prilejuit una dintre problemele majore în jurul căreia s-au dezlănțuit cele mai violente lupte pe arena vieții politice românești. Au fost elaborate mai multe proiecte de constituție de către principalele partide politice. Opinia publică a acordat un interes deosebit proiectului de constituție elaborat de Partidul Țărănesc, care avea un pronunțat caracter burghezo-democratic. Proiectul conținea unele dispoziții deosebite, ca : sistemul camerei unice reprezentative, reprezentarea proporțională și consultarea poporului prin plebiscit, libertăți cetățenești etc. În documente de arhivă ale P.C.R. sau în coloanele „Socialismului” se găsesc încă din 1922 aprecieri favorabile proiectului de constituție elaborat de țărâniști. Astfel Gh. Moscu, reprezentantul P.C.R. la Federația comunistă balcanică, aprecia că proiectul Partidului Țărănesc „este într-adevăr

³³ „Socialismul” din 19 și 22 octombrie 1922.

³⁴ Ibidem, din 13 august 1922.

³⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 65/1922, f. 1.

³⁶ Ibidem, mapa 71/1922, f. 1.

democratic”³⁷. Ocupîndu-se de același proiect, P. Constantinescu-Iași, în mai multe rînduri, a scris în „Socialismul” articole în care sublinia că proiectul țărănist cuprinde elemente înaintate, cu care poate fi de acord și partidul comunist, dar în același timp scotea în evidență și limitele acestuia, combătînd teoria statului țărănesc³⁸. Tot el îl aprecia în 1923 ca „cel mai însemnat proiect democratic burghez”³⁹. Toate partidele politice de opoziție, atît cele burgheze, cît și P.C.R. și F.P.S., au fost împotriva proiectului de constituție elaborat de guvernul liberal. P.C.R., prin „Socialismul”, a demască substratul îndelungatelor dezbateri din cadrul Comisiei pentru alcătuirea proiectului de constituție, mai ales asupra pedepsei cu moartea, însoțită de prevederea întăririi legale a stării de asediu. Aceste două măsuri erau „menite—după cum se arată în „Socialismul”—să asigure și prin legea fundamentală a statului terorizarea adversarilor care ar îndrăzni să se opună dominației exploatatoare a partidului de guvernămînt”⁴⁰. L. Pătrășcanu (sub numele conspirativ pe A. Moldoveanu), Al. Dobrogeanu-Gherea, D. Fabian, P. Constantinescu-Iași ș.a. au publicat numeroase articole în care demască caracterul constituției pe care o pregăteau liberalii. Proiectul de constituție liberală a fost supus discuției Adunărilor legislative. P.C.R. a luat atitudine împotriva proiectului liberal. Într-un manifest din 25 martie 1923, C.C. al P.C.R. cerea membrilor săi să nu acorde „nici o încredere Partidului Liberal, nici o încredere constituției sale”⁴¹. Criticînd constituția liberală, Al. Bădulescu (Gh. Moscu) arată într-un raport că, prin prevederile sale referitoare la drepturile muncitorilor și țăranilor, aceasta reprezenta un pas înapoi față de vechea constituție⁴². Folosind posibilitățile legale, comuniștii au participat la întrunirile organizate de celelalte partide, în care a luat atitudine împotriva constituției liberale. La o astfel de întrunire, ținută în capitală, a luat cuvîntul și comunistă Elena Filipovici⁴³.

Cu toată opoziția făcută de celelalte partide, Partidul Liberal a reușit să o impună după lungi dezbateri în Adunările legislative. Constituția a fost votată în Camera Deputaților la 26 martie 1923, iar în Senat la 27 martie 1923. În Constituție au fost înscrise unele drepturi și libertăți pentru masele populare, dar care pe parcurs au fost anihilate sau îngîrădite prin diferite legi și prin măsuri ale puterii executive.

Partidul Comunist Român era preocupat de închegarea frontului unic muncitoresc, de cîștigarea maselor din Partidul Țărănesc. Cu Partidul Țărănesc, P.C.R. a stabilit unele contacte încă din 1923. Într-o notă informativă a Brigăzii a III-a de siguranță din 15 august 1923, se arată că sediul P.C.R. din șoseaua Basarab 196 bis este vizitat de foarte multe

³⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 73/1922, f. 3.

³⁸ „Socialismul” din 7 noiembrie 1922.

³⁹ Ibidem, din 6 februarie 1923.

⁴⁰ Ibidem, din 1 septembrie 1922.

⁴¹ „Socialismul” din 25 martie 1923. În același manifest se arată că proiectul de constituție pe care îl pregătesc liberalii „nu este decît realizarea practică și pentru multă durată a două tendințe. Constituția ce liberalii o impun, pe de o parte, urmărește acapărarea bogățiilor naturale (vezi naționalizarea subsolului), iar pe de altă parte impune un jug apăsător muncitorilor și țăranimii” („Socialismul” din 25 martie 1923).

⁴² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 2/1923, f. 1.

⁴³ „Socialismul” din 1 aprilie 1922; Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 15/1923, f. 2.

ori de membri ai Partidului Țărănesc cu sediul din Calea Griviței⁴⁴. Nota relevă că aceștia sînt mai mult meseriași și că sînt înscrși atît la țărăniști, cît și la comuniști⁴⁵. Prin tratativele purtate cu reprezentanții Partidului Țărănesc, P.C.R. urmărea stabilirea unor revendicări comune în favoarea intereselor maselor. La ședința din 20 octombrie 1923, prezidată de Gh. Niculescu-Mizil, cu participarea responsabililor grupelor comuniste din București, s-a comunicat că Gh. Cristescu, D. Fabian, M. Cruceanu și Al. Dobrogeanu-Gherea au luat contact cu Comitetul Central și cu secretarul Partidului Țărănesc⁴⁶. Într-un document provenit de la organele siguranței, se afirmă că aceste tratative pentru încheierea unei alianțe de luptă comună în vederea răsturnării liberalilor sînt duse „între fratele d-lui Mihalache, șeful Partidului Țărănesc, care este primar într-o comună din județul Muscel, și Tănase de la Iași; între M. Macavei, comunist, cu țărăniștii din Craiova și T.-Severin; în București, tratativele urmează între comuniștii Gh. Cristescu, D. Fabian și M. Cruceanu cu dr. Lupu, Mihalache și, în special, cu Stere”⁴⁷. La unele ședințe ale organizațiilor Partidului Țărănesc erau invitați și comuniști spre a-și spune punctul de vedere cum trebuie încheiat acordul de luptă împotriva liberalilor. Astfel, la 24 octombrie 1923 s-a proiectat o ședință a organizațiilor Partidului Țărănesc în șoseaua Viilor, cu care ocazie a fost invitat să ia parte și D. Fabian spre a expune poziția Partidului Comunist Român⁴⁸. Trebuie precizat că în opoziție cu liderii țărănești, care tindeau să transforme lupta contra Partidului Liberal într-o acțiune politicianistă de acapare a guvernării în interesele unor grupuri restrînse, P.C.R. concepea lupta contra Partidului Liberal ca o luptă împotriva marii burghezii. Astfel, în ședința din 1 decembrie 1923 a celulelor comuniste din București, s-a arătat de asemenea că „Comitetul Executiv și cel al secțiunii a luat contact cu țărăniștii din extrema stîngă a partidului, pentru ca de comun acord să pornească o acțiune contra burgheziei, care exploatează clasa muncitoare”⁴⁹.

Încercînd să stabilească aceste contacte în vederea încheierii unor alianțe, P.C.R. nu uita totodată esența de clasă a Partidului Țărănesc, și în special poziția reacionară a unei părți a conducerii sale, care respingea propunerile P.C.R. În ședința din 18 noiembrie 1923 a celulelor comuniste, ținută sub președinția lui Gh. Niculescu-Mizil, comunistul P. Dumitrescu a primit sarcina ca să tipărească manifeste adresate muncitorilor de la orașe, în care să se arate că Partidul Țărănesc este condus de boieri și că numai de formă a introdus în programul său principiul luptei de clasă⁵⁰. P.C.R. era preocupat în primul rînd de mobilizarea păturilor populare care urmau Partidul Țărănesc și care erau reprezentate de aripa de stînga a partidului, el a căutat de asemenea să susțină aripa de stînga a Partidului Țărănesc, să o întărească prin trimiterea în rîndurile acestuia a o serie de comuniști,

⁴⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 43/1923, f. 59.

⁴⁵ Ibidem. În notă se mai afirmă că în timpul campaniei ce se făcea contra Constituției ar fi fost o înțelegere între țărăniști și comuniști, cu unele rezerve din partea acestora din urmă, fapt care nu este confirmat de alte documente.

⁴⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 44/1923, f. 24.

⁴⁷ Ibidem, dos. 43/1923, f. 24.

⁴⁸ Ibidem, dos. 44/1923, f. 25.

⁴⁹ Ibidem, f. 177.

⁵⁰ Ibidem, f. 103.

care să acționeze în vederea sprijinirii poziției sale. În ședința amintită mai sus s-a discutat această chestiune, arătându-se că, „cu toate că numărul destul de mare de muncitori care sînt acum înscrși la țărăniști vor pleca din acest partid, venind la comuniști, totuși aceștia să caute să-și aibă platforma lor în Partidul Țărănesc, pentru ca în momentul oportun să poată dispune de oarecare forțe la țărăniști. În consecință, și acei membri comuniști care au plecat de la țărăniști să ceară reinscrierea lor în partid, unde, cu ajutorul intelectualilor care simpatizează cu comunistii, să se ajungă la rezultatul dorit de aceștia”⁵¹. Poziția aceasta o aveau comunistii și față de alte partide burgheze. În ședința din 1 decembrie 1923 a celulelor comuniste, comunistii erau îndrumați să recruteze „elemente din partide burgheze” cu care să întrețină legături⁵². Această poziție a P.C.R. se explică prin voința sa de a forma un front unic de luptă al muncitorilor și țăranilor, indiferent de apartenența lor politică.

Unele contacte în vederea închegării unor alianțe de luptă s-au făcut și cu social-democrații. „În București — se arată într-un document al vremii — s-a încercat o contopire a comunistilor cu social-democrații, dar nu s-a putut ajunge la o înțelegere din cauza lui Ilie Moscovici, Toma Dragu și Șerban Voinea; majoritatea membrilor însă simpatizează cu comunistii, iar alții se înscriu izolat în partidul comunist”⁵³. Social-democrații cereau însă comunistilor să renunțe la titulatura de partid comunist, fapt pe care comunistii l-au refuzat.

În cursul anului 1923, Partidul Comunist Român a făcut în mai multe rînduri o analiză a situației politice din țară. Numeroase documente provenite de la comuniști atestă acest lucru. Într-un raport al C.C. al P.C.R. din 28 iulie 1923, semnat de Gh. Cristescu, referindu-se la Partidul Liberal, se arată că acesta „a mers foarte departe în politica naționalizării forțate a diferitelor ramuri ale industriei mari și a exproprierei subsolului, ceea ce, de fapt, înseamnă o acaparare insolentă din partea unor grupări bancare liberale”⁵⁴.

Cu privire la Partidul Național din Transilvania, raportul arată că, prin lupta sa națională, acesta „a prins rădăcini adînci în masele mic-burgheze și țărănești ale provinciei și dispune de o asemenea bază socială care îi lipsește Partidului Liberal din regat”⁵⁵.

Caracterizînd situația Partidului Țărănesc, P.C.R. arată că „țărăniștii rămîn singurul partid mic-burghez democratic propriu-zis din țară. Acest partid, care e slab în Ardeal, a reușit să strîngă în jurul său mari mase de muncitori și țărani; este partidul predominant la oraș, cît și la sat. Păturile țărănești ale Partidului sînt în mod precumpănitor țărani mai bogați și intelectuali de la sate, însă masele mari ale țăranilor săraci sînt neorganizati și, fără îndoială, vor deveni adepți ai Partidului Țărănist dacă partidul comunist nu va fi în stare să înainteze la țară”⁵⁶. Partidul Poporului (Averescu), se arată în raport, „a decăzut complet și calitatea sa de partid țărănesc și mic-burghez a cedat-o Partidului Țărănesc.

⁵¹ Ibidem, f. 104.

⁵² Ibidem, f. 177.

⁵³ Ibidem, dos. 43/1923, f. 24.

⁵⁴ Ibidem, mapa 44/1923, f. 6.

⁵⁵ Ibidem, fond. 1, mapa nr. 44/1923, f. 6.

⁵⁶ Ibidem, f. 8.

În schimb, în timpul cînt a guvernat, a prins rădăcini economice relativ adînci, astfel că partidul este un partid al speculanților; pe de altă parte tot mai are legături strînse cu armata și, ici-colo, cu țărănimea“⁵⁷. Caracterizări asemănătoare se fac și în alte materiale de partid, unele chiar intitulate *Partidele politice ale României*⁵⁸, *Disparația Partidului Țărănesc din România*⁵⁹ etc.

Încă din iulie 1923, P.C.R. considera că situația politică din țară permite lansarea lozincii unui „guvern muncitoresc-țărănesc“. În raportul din 28 iulie, semnat de Gh. Cristescu, trimis Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a, se spunea: „Cu privire la lozinka «guvern muncitoresc-țărănesc» mai trebuie observat că C.C., cu excepția tov. Cristescu, acceptă lozinka și consideră că situația politică a țării este coaptă pentru lansarea lozincii“⁶⁰. Cu toate acestea, abia în 1925 avea să se treacă la acțiuni mai concrete pentru un guvern muncitoresc-țărănesc.

În cursul anului 1924, comuniștii au continuat să acționeze pentru închegarea frontului unic, să atragă masele la lupta împotriva guvernului reacționar liberal. Comuniștii participau la ședințele țărăniștilor, unde luau cuvîntul și expuneau punctul de vedere al partidului comunist. Într-un raport al lui Gh. Cristescu se spune că „am reușit să luăm cuvîntul în ședințele lor (țărăniștilor. — *M.R.*), unde ne-am reînnoit chemarea“ de a forma un front unic de luptă împotriva burgheziei⁶¹.

Partidul Țărănesc continua și el să se situeze pe poziția împotrivirii față de politica promovată de guvernul liberal. Începînd din 1924, între Partidul Țărănesc și Partidul Național se stabiliseră unele contacte în vederea fuzionării lor, tocmai ca „opoziția“ contra liberalilor să fie mai puternică. În februarie 1924 Partidul Țărănesc s-a adresat partidelor politice burheze din opoziție cu propunerea de a se alcătui un bloc al opoziției care să lupte pentru înlocuirea guvernului liberal. În favoarea formării acestui bloc al opoziției s-a pronunțat și Partidul Comunist Român, arătînd că acesta „se impune. Îl reclamă nu interesele de partid ale politicianilor în opoziție, ci nevoile vitale ale muncitorilor de la orașe și sate...“⁶². Demascînd politica partidului de guvernămînt contra clasei muncitoare, comuniștii se pronunțau însă pentru un bloc muncitoresc-țărănesc, „care să cuprindă partidele comunist, social-democrat, țărănesc, consiliile sindicale și cooperativele țărănești“⁶³.

Pentru a duce cuvîntul partidului în rîndul maselor care urmau Partidul Țărănesc, comuniștii au continuat să participe la întrunirile țărăniștilor. La ședința din ziua de 2 martie 1924 cu responsabili de grupe comuniste din capitală, s-a anunțat că C.C. al P.C.R. a luat hotărîrea ca toți membrii partidului comunist să participe la întrunirile pe care celelalte partide politice le țin în cartiere, să ia cuvîntul și să combată politica acestora⁶⁴. C.C. îndemna de asemenea să participe și la întrunirile

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem, mapa 57/1923.

⁵⁹ Ibidem, mapa 33/1923.

⁶⁰ Ibidem, mapa 44/1923, f. 12.

⁶¹ Ibidem, mapa 64/1924, f. 5.

⁶² „Socialismul“ din 13 februarie 1924.

⁶³ Ibidem, din 20 februarie 1924.

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. I, dos. 39/1924, f. 70—71.

Ligii chiriașilor, unde, de altfel, partidul avea mai mulți membri, și să continue propaganda pentru alegerile comunale.

Ațiuni concrete în vederea realizării unui bloc muncitoresc-țărănesc au avut loc în martie 1924. La 12 martie C.C. al P.C.R. s-a adresat printr-o scrisoare Partidului Țărănesc*, pentru formarea unui bloc împotriva guvernului liberal. „D-voastră recunoașteți — se spunea în scrisoare — că propunerea d-voastră de bloc cu partidele de opoziție a dat greș, pentru că între aceste partide și Partidul Liberal există afinități sufletești mai mari decât între aceste partide și Partidul Țărănesc. Aceasta înseamnă că azi, când partidul comunist este înființat, dacă nu chiar singurul partid socialist din România, între partidul comunist și Partidul Țărănesc există mai multe afinități sufletești decât între Partidul Țărănesc și alte partide. Toate aceste lucruri, recunoscute astăzi de d-voastră și recunoscute întotdeauna de noi, formează un fond comun : fondul comun al claselor muncitoare din fabrici și de pe ogoare”⁶⁵. În scrisoare se mai spunea că în această situație ar fi posibilă și de dorit o colaborare între P.C.R. și Partidul Țărănesc cu scopul realizării unor obiective concrete. Partidul Comunist Român propunea Partidului Țărănesc un program imediat de acțiune, care cuprindea următoarele : 1) mobilizarea maselor țărănești și muncitorești pentru lupta de răsturnare a guvernului liberal ; 2) campanii parlamentare și de presă împotriva măsurilor guvernului liberal ; 3) lupta împotriva stării de asediu ; 4) lupta pentru amnistie generală ; 5) alianță între români și minoritari ; 6) înlocuirea guvernului cu un guvern muncitoresc-țărănesc⁶⁶. Odată ajuns la cîrma țării, guvernul muncitoresc-țărănesc trebuia să pregătească și să treacă la înfăptuirea unui program în care să fie prevăzute următoarele puncte : 1) exproprierea fără plată ; 2) statul să capete controlul asupra producției ; 3) împiedicarea acaparării de către capitalul străin a independenței ; 4) alianța cu U.R.S.S. ; 5) poporul să-și aleagă forma de stat (parlament, republică)⁶⁷. Comitetul Executiv al Partidului Țărănesc nu a răspuns la propunerea P.C.R., însă organul central al acestuia, „Aurora”, s-a pronunțat împotriva propunerii partidului comunist⁶⁸.

La începutul lunii aprilie 1924, guvernul liberal a luat măsuri pentru scoaterea P.C.R. în afara legilor. În ziua de 5 aprilie, prin ordonanța nr. 1 a Comandamentului Corpului II armată, s-a introdus starea de asediu într-o serie întreagă de orașe ale țării⁶⁹. În baza acestei ordonanțe, la 8 aprilie a fost interzisă apariția presei partidului comunist și s-a trecut la arestarea conducătorilor P.C.R.⁷⁰. Astfel, la 12 aprilie 1924 au fost arestați membrii Comitetului Central și tovarășii de la redacția ziarului „Socialismul”⁷¹. La 27 iulie 1924, P.C.R., U.T.C., asociația cultural-spor-

* Aceeași scrisoare, cu același conținut, a fost adresată și Comitetului Executiv al Federației partidelor socialiste din România (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 95/1924, f. 1).

⁶⁵ „Socialismul” din 14 martie 1924 ; *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești și revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, p. 677.

⁶⁶ *Documente din istoria partidului comunist...*, p. 678 ; Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 95/1924, f. 1.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, f. 2.

⁶⁹ „Universul” din 25 iulie 1924.

⁷⁰ Ibidem, 10 aprilie 1924.

⁷¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa nr. 217/1924, f. 57.

tivă „Prietenii naturii” și „Comitetul femeilor comuniste” au fost dizolvate și sediile lor au fost închise și devastate⁷², iar apoi în decembrie se promulgă „Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice”, cunoscută sub numele de „legea Mirzescu”⁷³.

Scoaterea P.C.R. în afara legilor a ridicat în fața sa sarcini noi, deosebit de complexe și de grele. Învingând greutatea, P.C.R. a militat în continuare pentru încheierea unui front unic de luptă al maselor împotriva burgheziei. Pentru înfăptuirea acestui deziderat, P.C.R. a purtat tratative cu reprezentanții P.S.D. la 18 mai 1924. Din partea P.C.R. au participat Gh. Cristescu și Timofte Marin, iar de la social-democrați C. Popovici și I. Moscovici⁷⁴. Ambele delegații au constatat că despre fuziunea partidelor nu poate fi vorba atât timp cât ele au principii și tactici diferite⁷⁵. În ceea ce privește unificarea mișcării sindicale, ambele delegații au socotit că această chestiune este de competența consiliilor generale ale sindicatelor⁷⁶. Luându-se în discuție problema frontului unic, delegația social-democraților a susținut că acesta nu poate fi încheiat atât timp cât partidul comunist se află afiliat la Internaționala a III-a. De asemenea ei respingeau frontul unic cu comuniștii, pentru că partidul comunist „n-ar fi sincer când îl propune, ci înțelege prin frontul unic numai să-i compromită pe șefii social-democraților în fața maselor muncitoare”⁷⁷. Delegații comuniști au respins cele spuse de social-democrați, arătând că „muncitorimea știe că partidul comunist are ca scop principal organizarea clasei muncitoare și conducerea ei spre victorie. Muncitorimea mai știe că partidul comunist a propus social-democraților formarea frontului unic (precum și a Blocului muncitoresc-țărănesc) de nenumărate ori, dar cei care l-au respins întotdeauna au fost numai social-democrații. Motivul refuzului lor a fost întotdeauna același. Partidul Comunist n-ar fi sincer în aplicarea frontului unic, ar fi căutat să-i compromită pe șefii social-democrați. Acest motiv al social-democraților este vădit neintemeiat și constituie numai un pretext”⁷⁸.

Delegația social-democrată mai cerea totodată ca partidul comunist să nu-i mai critice. Reprezentanții P.C.R. au răspuns că aceeași libertate critică asupra metodelor și concepției comuniste o au și social-democrații⁷⁹. Ei subliniau că a condiționa formarea frontului unic de luptă cu ieșirea prealabilă a P.C.R. din Internaționala a III-a Comunistă fără ca comuniștii să pună aceeași condițiune, adică ieșirea din Internaționala a II-a a P.S.D., însemna a arunca o sfidare muncitorimii și că masele vor trece peste capul conducătorilor social-democrați, pentru a se uni într-un front

⁷² Ibidem, fond. 1, dos. 54, f. 452.

⁷³ „Monitorul oficial” din 19 decembrie 1924.

⁷⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 124/1924, f. 69; vezi și „Lupta socialistă” din 1 iunie 1924.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, f. 70.

comun de luptă⁸⁰. Menținându-se în continuare pe aceleași poziții ambele delegații, tratativele n-au dus la nici o înțelegere⁸¹.

Din unele materiale documentare reiese că asemenea tratative au mai fost purtate și la 30 mai 1924, dar care de asemenea nu au dat un rezultat pozitiv⁸².

În iunie 1924, deși fusese înlocuit din funcția de secretar general al partidului încă din aprilie, Gh. Cristescu adresează o scrisoare conducerii Partidului Țărănesc și totodată și P.S.D., în care cerea formarea unui bloc muncitoresc-țărănesc⁸³. „Partidul dvs. — se spunea în scrisoare — a declarat că recunoaște lupta de clasă și că ar fi conștient de faptul că această luptă este singura pe care o clasă asuprită își poate cuceri drepturile. Numai blocul muncitoresc-țărănesc este singura putere care este în stare să dărîme regimul oligarhic capitalist și să asigure dominația maselor muncitoare”⁸⁴. În scrisoare se arată totodată că „numai alianța muncitoarească-țărănească poate să-și permită fără piedici să ia măsuri care să asigure independența economică și politică a țării. Acest fond comun ne arată că este posibil mai mult decît un simplu bloc muncitoresc-țărănesc. Este expresia unei necesități istorice, necesitatea luptei comune a maselor muncitoare de la orașe și sate pentru cucerirea puterii politice”⁸⁵. Autorul scrisorii propunea, în vederea unor discuții concrete, un program de acțiune în care se prevedea mobilizarea maselor pentru răsturnarea guvernului, încetarea stării de asediu, amnistie generală, alianță cu minoritățile naționale, înlocuirea guvernului cu un guvern muncitoresc-țărănesc etc.⁸⁶. Se prevedeau totodată și unele sarcini în cazul cînd se reușea să se impună un guvern muncitoresc-țărănesc. Acestea se refereau la exproprierea totală a pămînturilor, împărțirea lor la țărani gratuit și declararea pămîntului ca proprietate socială; statul muncitoresc-țărănesc să controleze producția industrială prin confiscarea întreprinderilor; alianța cu U.R.S.S.; auto-determinarea pînă la despărțire etc.⁸⁷. Se pot resimți astfel unele poziții asupra cărora și-au pus amprenta în mare măsură necunoașterea realității istorice a societății românești de atunci sau unele directive venite din afară; deosebit de dăunătoare a fost directiva de a se aprecia România în documentele de partid ca stat multinațional. În ciuda terorii pe care o întîmpinau din partea cercurilor guvernante, comuniștii au fost preocupați permanent de a atrage masele și de a le scoate de sub influența partidelor burgheze. Astfel, la ședința din 23 august 1924 a C.C. al P.C.R. s-a discutat despre Congresul țărăniștilor, care avea să se țină în zilele de 26—27 octombrie. S-a hotărît ca membrii C.C. să aibă legături permanente cu conducătorii aripilor de stînga din sinul Partidului Țărănesc. Cu prilejul Congresului

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem; vezi și mapa 320/1924, materialul manuscris al lui Gh. Cristescu privind frontul unic în mai 1924.

⁸² Ibidem, mapa 132/1924, f. 1.

⁸³ Ibidem, mapa 315/1924, f. 1.

⁸⁴ Ibidem, f. 1—2.

⁸⁵ Ibidem, f. 3.

⁸⁶ Ibidem, f. 4.

⁸⁷ Ibidem, mapa 179/1924, f. 1—3.

țărănist, C.C. al P.C.R. trebuia să publice un apel ⁸⁸, iar lucrările acestuia să fie folosite pentru crearea de legături cu delegații aripii de stînga a țărăniștilor.

Congresul al III-lea al P.C.R. a constituit de asemenea un prilej pentru discutarea și a problemei frontului unic, a atitudinii partidului față de celelalte partide. Referindu-se la închegarea frontului unic, într-una din rezoluțiile adoptate se arată: „Frontul unic cu Partidul Țărănesc, singurul partid în afară de cel comunist în care sînt organizați mulți țărani și muncitori, trebuie desăvîrșit atît de sus, cît și de jos; aici trebuie avut în vedere în primul rînd întărirea legăturii cu masele țărănești ale acestui partid” ⁸⁹. Problema luării puterii și lozinca guvernului muncitoresc-țărănesc erau considerate „cheia de boltă a atitudinii partidului” ⁹⁰. Luarea puterii în împrejurările și condițiile respective era o teză stîngistă, dar în această chestiune trebuie să vedem sublinierea necesității alianței muncitorești-țărănești pentru doborîrea oligarhiei. Important era ca o dată cu afirmarea lozincii „făurirea frontului unic și a guvernului muncitoresc-țărănesc” să se ia și măsurile pentru constituirea cadrului organizat în care s-ar fi putut realiza aceste deziderate. Materialele documentare confirmă că problema făuririi frontului unic a stat în atenția conducerii Partidului Comunist Român, dar că, în afară doar de unele tratative cu aripa de stînga a conducerii Partidului Țărănesc (în special Stere) ⁹¹ și care au eșuat, nu s-a întreprins nici o altă acțiune.

În decembrie 1924 au avut loc numeroase arestări din rîndurile membrilor partidului comunist ⁹². Din această cauză a fost nevoie ca în februarie 1925 să fie aleasă o nouă conducere ⁹³. Cu toate greutățile, activitatea pentru înfăptuirea frontului unic a continuat. Într-un raport privind activitatea partidului pe lunile ianuarie-martie 1925 se arată că unele secții ale partidului au reușit să stabilească legături cu organizațiile din provincie ale Partidului Țărănesc ⁹⁴. Se sublinia de asemenea faptul că au fost duse tratative cu „Centrala Partidului Țărănesc” în privința participării la Conferința Consiliului internațional al țăranilor. „Conducerea Partidului Țărănesc — se spunea în raport — a arătat o mare înclinație spre apropiere de Internaționala țăranilor” ⁹⁵.

Comuniștii se foloseau de orice posibilitate legală pentru a duce cuvîntul partidului în mase. Astfel, în aprilie 1925 au avut loc alegeri pentru un deputat în județul Ciuc. Luînd atitudine față de aceste alegeri, C.C. al P.C.R. a lansat un manifest în care chema populația să se abțină de la aceste alegeri și să nu voteze candidații propuși din rîndurile partidelor național, liberal și maghiar. „Partidul comunist — se spunea în manifest — este sugrumat și împiedicat de a-și pune candidatura. Pentru aceea,

⁸⁸ Cu ocazia congresului țărăniștilor, C.C. al P.C.R. a editat o broșură în care demască politica promovată de conducătorii Partidului Țărănesc, dar care nu a fost difuzată la congresiști. La congres au participat și unii muncitori membri ai P.C.R. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 234/1924, f. 1).

⁸⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 189/1924, f. 13.

⁹⁰ Ibidem, f. 8.

⁹¹ Ibidem, mapa 234/1924, f. 6; mapa 258/1924, f. 14.

⁹² Ibidem, dos. 37/1925, f. 24, 29.

⁹³ Ibidem, mapa 185/1925, f. 1.

⁹⁴ Ibidem, mapa 33/1925, f. 6.

⁹⁵ Ibidem, f. 7.

la alegeri demonstrați contra teroarei, pentru exproprierea fără despăgubiri în favoarea țăranilor muncitori, pentru 8 ore de muncă...⁹⁶.

Militînd pentru încheierea frontului unic cu țărăniștii⁹⁷, P.C.R. nu uita niciodată să demaște interesele conducătorilor acestui partid. Într-un manifest al C.C. al P.C.R. din 1 Mai, unde se arată că țăranii sînt trădați „de conducătorii nehotărîți și fricoși ai Partidului Țărănesc”, se subliniază totodată că „numai partidul comunist este acela care luptă pentru înfăptuirea frontului unic al tuturor exploataților și subjugăților de sub exploatarea și teroarea capitalistă”⁹⁸. Împrejurările specifice perioadei impuneau realizarea frontului unic, dar conducătorii țărăniștilor, deși în documentele programatice se pronunțau favorabil, atunci cînd trebuia trecut la acțiune se retrăgeau. Liderii țărăniști se situau astfel pe linia unei politici contra realizării frontului unic, spre deosebire de membrii organizațiilor locale țărăniște, care se pronunțau pentru înfăptuirea acestui deziderat.

Cu prilejul judecării procesului comuniștilor arestați în decembrie 1924, unii conducători de partide au apărut ca martori, ca, de exemplu, N. Iorga. Iorga a declarat că „acuzatii ar trebui să fie puși în libertate”⁹⁹. Poziția adoptată de unele personalități politice și culturale ale vremii conferea comuniștilor avantajul opiniei publice, care cerea anularea procesului și punerea în libertate a celor arestați.

Împotriva liberalilor se formase o opoziție destul de puternică, care se manifesta prin adunări, manifestații etc. O astfel de adunare a opoziției unite a avut loc la 25 mai la București. Printre participanți au fost și numeroși comuniști. Ei primiseră sarcina de a lansa diferite lozinci și de a lua cuvîntul pentru a demasca manevrele liberalilor îndreptate împotriva maselor populare. Cînd un muncitor a cerut cuvîntul în susținerea celor arătate mai sus, conducătorii adunării nu i-au dat cuvîntul, temîndu-se de cele ce avea să spună¹⁰⁰.

Urmînd tactica creării unui front comun împotriva regimului liberal, P.C.R. a trimis în organizațiile țărăniștilor și ale social-democraților¹⁰¹ membrii săi de partid, care au format așa-zisele „fracțiuni comuniste”. După cum se arată într-un raport al Comitetului Executiv al P.C.R. asupra ședinței din 27 iunie 1925, în 18 orașe din țară membri ai P.C.R. activau în aripa de stînga a Partidului Țărănesc¹⁰² în vederea închegării frontului unic.

Pînă în vara anului 1925, încă nu se ajunsese pe plan central la nivelul conducerilor de partide, atît în cadrul P.C.R., cît și al Partidului Țărănist și P.S.D., să se ia măsuri organizatorice care să ducă la realizarea

⁹⁶ Ibidem, mapa 34/1925, f. 1.

⁹⁷ Într-o scrisoare din 6 aprilie 1925 adresată Comitetului Executiv al Internaționalei, a III-a se spunea că printre sarcinile partidului se află și „mobilizarea tuturor forțelor partidului și, în front unic cu țărăniștii, dusă lupta hotărîtă pentru doborîrea guvernului liberal, anularea Constituției și legislației liberale” etc. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 37/1925, f. 7).

⁹⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 46/1925, f. 1.

⁹⁹ Ibidem, mapa 230/1925, f. 1.

¹⁰⁰ Ibidem, mapa 254/1925, f. 1.

¹⁰¹ Ibidem, mapa 218/1925.

¹⁰² Ibidem, mapa 73/1925, f. 4.

frontului unic. Prilejul s-a ivit cu ocazia începerii campaniei pentru alegerile comunale și județene. Partidul comunist vedea în această campanie electorală posibilitatea de a trezi și a dezvolta conștiința politică a maselor largi populare de la orașe și sate; se socotea de asemenea că alegerile constituie cea mai bună ocazie pentru mobilizarea maselor largi muncitorești și țărănești la luptă deschisă împotriva regimului reacționar liberal. În vederea înfăptuirii acestor deziderate, partidul comunist a elaborat la 21 iulie 1925 un material difuzat organizațiilor sale*, intitulat *Teze asupra alegerilor comunale*. „Prin alegerile comunale — se spune în aceste teze — se pot obține, pe de o parte, scuturarea și formarea politică a maselor, pe de altă parte o înfrângere a guvernului Brătianu, care azi în mod cu totul vizibil întruchipează reacțiunea”¹⁰³.

Prin frontul unic electoral de luptă, pe care spera să-l înfăptuiască cu celelalte partide partidul comunist, se înțelegea însă un front unic cu masele din rândurile acestor partide.

Partidul Comunist Român voia să folosească alegerile comunale pentru a atrage Partidul Țărănesc la acțiuni în interesul maselor largi muncitorești-țărănești, de a-l face să înțeleagă necesitatea unei lupte puternice împotriva marelui capital, de a întări aripa de stînga din cadrul acestui partid.

Tezele elaborate de C.C. al P.C.R. pentru alegerile comunale conțineau un program ale cărui prevederi se înscriau pe linia tactică generală a partidului, subliniind necesitatea creării unui bloc muncitoresc-țărănesc. Programul¹⁰⁴ se referea la revendicări economice și social-politice care, pe de o parte, să convină celorlalte partide, iar pe de altă parte să exprime interesele maselor muncitoare de la orașe și sate. Pe baza acestui program, C.C. al P.C.R. indica organizațiilor sale să treacă la o campanie de popularizare a prevederilor menționate, să critice programele partidelor care împiedicau formarea blocului muncitoresc-țărănesc și să creeze comitete de inițiativă care să înceapă campania electorală¹⁰⁵.

Plenara din iulie 1925 a arătat că aliații P.C.R. sint țărănimia, nu numai săracă, ci și cea mijlocie, și chiar o parte din chiaburime, mica burghezie de la orașe și sate și intelectualitatea progresistă¹⁰⁶.

În urma plenarei din iulie 1925, activitatea a fost mai susținută. În mod foarte just s-a pus accentul pe tactica de front unic, pe cîștigarea țărănimii, pentru a o scoate de sub influența burgheziei și a partidelor burgheze. Practic s-a trecut la organizarea blocului muncitoresc-țărănesc în toamna anului 1925, în preajma alegerilor comunale, cînd partidul

* Serviciul de contrainformații al M.St.M. raporta într-un buletin privind evenimentele din 1—30 septembrie 1925 că „la Focșani, la centrul comunist, s-a primit de la C.C. al P.C.R. un manifest prin care se îndeamnă populația muncitorilor, țăranilor, meseriașilor, intelectualilor la construirea frontului unic pentru cucerirea drepturilor lor” (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 29/1925, f. 154).

¹⁰³ Ibidem, mapa 83/1925, f. 2.

¹⁰⁴ Programul cuprindea lupta pentru răsturnarea guvernului, vot universal pentru bărbați și femei fără deosebire de naționalitate, înfăptuirea unei reforme agrare largite, lupta împotriva jandarmeriei, pentru un învățămînt gratuit complet, sprijinirea actualelor și înființarea de noi cooperative, combaterea șomajului etc. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 83/1925, f. 4—5).

¹⁰⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 83/1925, f. 5.

¹⁰⁶ Ibidem, dos. 52/1925, f. 287.

comunist a înființat un comitet de acțiune al Blocului democrației muncitorești-țărănești, compus în majoritate din muncitori membri ai P.C.R. și ai Sindicatelor unitare, dar și din oameni neîncadrați în organizațiile muncitorești¹⁰⁷. Asemenea comitete au fost alcătuite și în alte orașe din țară. Astfel, organizațiile muncitorești din Oradea au format împreună cu Partidul Țărănesc comitete de front unic pentru alegerile comunale și județene. Aceste comitete au fost formate pe baza unui program minimal care prevedea neregnoașterea Constituției și a legislației liberale, asigurarea tuturor drepturilor cetățenești, amnistie generală politică și militară, revizuirea radicală a reformei agrare, asigurarea zilei de 8 ore, îmbunătățirea situației sociale a muncitorimii¹⁰⁸ etc. La Ploiești asemenea tratative au fost începute și cu organizațiile P.S.D., însă conducătorii acestora au pus condiția ca numele frontului unic să fie schimbat din Blocul democrației muncitorești și țărănești în Blocul socialist-muncitoresc. De asemenea social-democrații cereau ca pe durata înțelegerii (șase luni) să nu se mai întreprindă nici o acțiune sindicală fără aprobarea blocului¹⁰⁹. Deși cadrele din conducerea partidului comunist nu erau pe deplin clarificate asupra drumului pe care trebuiau să meargă pentru înfăptuirea alianței muncitorești-țărănești, alcătuirea acestor comitete de acțiune ale B.D.M.Ț. demonstrează preocuparea P.C.R. de încheiere a alianței muncitorimii cu țărănimea și cu celelalte pături neproletare¹¹⁰.

În alegerile comunale din 1925, comitetele de acțiune ale B.D.M.Ț. au încheiat o înțelegere cu partidele social-democrat, național, al poporului și țărănesc sub denumirea de „opozitia unită”, cu scopul de a doborî guvernul liberal¹¹¹. Participînd la alegerile comunale, B.D.M.Ț. a reușit într-o serie de orașe, ca București, Ploiești, Timișoara, Tg.-Mureș, Galați, Iași, Brașov, T.-Severin, Corabia, Arad, Piatra-Neamț, Oradea etc., să fie aleși reprezentanții săi, dintre care mulți erau membri ai P.C.R., ca E. Rozvan, Gh. Cristescu, M. Macavei, I. Niculi și alții¹¹². Consilierii comunali aleși au folosit tribuna consiliilor ca o posibilitate legală de activitate în scopul mobilizării maselor muncitoare la lupta pentru revendicările cele mai arzătoare pe baza liniei politice generale a P.C.R. Imediat după alegeri, B.D.M.Ț. a elaborat un document intitulat *Declarație a consiliilor muncitorești*, în care pe de o parte se cerea efectuarea unor noi alegeri, întrucît guvernul liberal falsificase rezultatele, iar pe de altă parte se prezentau revendicările maselor muncitoare, ca ajutorarea șomerilor, stabilirea de impozite în raport cu veniturile etc.

Mergînd în alegeri cu alte partide, unele cu pregnante atitudini antimuncitorești, cum era Partidul Poporului, comuniștii și-au păstrat o fizionomie politică proprie și libertatea de a critica aceste partide.

La începutul anului 1926 s-a pus problema coordonării activității comitetelor locale ale B.D.M.Ț. și a transformării lor într-o organizație de masă legală, cu un organ central. La 29 ianuarie 1926, conducerea B.D.M.Ț.

¹⁰⁷ Vezi *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse și influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, București, Editura politică, p. 260.

¹⁰⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 152/1925, f. 1.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 2.

¹¹⁰ *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse și influențate de P.C.R. ...*, p. 260.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 261.

¹¹² *Ibidem*, vezi și Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 102/1926, f. 2.

s-a adresat Partidelor Țărănesc și Național, cerindu-le încheierea neîntrîziată a unui front de luptă comun. În scrisoare sînt cuprinse și principalele cerințe imediate ale maselor, printre care neregnoașterea constituției liberale, a stării de asediu, amnistie generală, exproprierea totală a pămîntului și împărțirea la țărani, libertate politică, economică, culturală, confesională, legislație socială modernă etc.¹¹³. O asemenea scrisoare a fost adresată și P.S.D.¹¹⁴. Totodată la 1 februarie 1926, între B.D.M.Ț. și P.S.D. s-a încheiat un proces-verbal privind conlucrarea lor în timpul campaniei unor alegeri comunale. Din partea P.S.D. au participat Șt. Voitec, L. Rădăceanu, C.C. Petrescu și C. Damian-Bălănescu. Din partea B.D.M.Ț. au participat Gh. Cristescu, S. Schein și P. Crăciun¹¹⁵.

Expirarea mandatului parlamentului a constituit prilejul retragerii guvernului liberal. La 27 martie 1926 I.I.C. Brătianu își dă demisia și la începutul lunii aprilie generalul Averescu formează noul guvern. Comen-tînd aducerea lui Averescu în fruntea statului, într-un raport al C.C. al P.C.R. se arată că, atunci „cînd liberalii s-au retras în martie 1926 de la guvern, ei nu părăsiră prin asta și puterea. Ei au adus la guvern pe generalul Averescu pentru ca acesta să continue politica liberalilor. Guvernul Averescu a fost numai o mașină politică a burgheziei financiare...”¹¹⁶. Imediat după formarea guvernului averescan, parlamentul a fost dizolvat. Alegerile atît pentru Camera Deputaților, cît și pentru Senat au fost fixate pentru luna mai 1926.

Campania pentru alegeri îi dădea posibilitatea P.C.R., fie prin organizațiile sale, fie prin B.M.Ț., să dezvolte legăturile cu masele și să popularizeze programul său de luptă. De aceea, C.C. al P.C.R. a adresat încă din martie 1926 o scrisoare-circulară tuturor membrilor de partid, în care se dădeau indicații cum trebuie să procedeze în campania electorală. Instrucțiunile cereau membrilor de partid să treacă imediat la formarea de comitete de front unic, cu mențiunea specială de a fi alcătuite și la sate. „Trebuie trimiși oameni speciali la țară în zilele libere—se spunea în instrucțiuni—, folosind elementele de stînga din Partidul Țărănesc, Național, Maghiar care vor să lupte pentru programul nostru”¹¹⁷. În comitetele de front unic trebuia să fie organizată o fracțiune comunistă care să aibă legături cu comitetul local de partid¹¹⁸. Prin comuniștii din comitetele de front unic trebuia să se popularizeze programul partidului în orice adunare a celorlalte partide¹¹⁹. Într-o altă circulară din 10 aprilie 1926, C.C. al P.C.R., demascînd politica liberalilor, sublinia că în campania electorală trebuie demascată poziția conducătorilor partidelor de opoziție care refuză să ducă lupta împotriva liberalilor alături de comuniști¹²⁰.

¹¹³ Ibidem, fond. 21, mapa 7/1926, f. 1.

¹¹⁴ Ibidem, mapa 8/1926, f. 1.

¹¹⁵ Ibidem, mapa 9/1926, f. 1. În timpul campaniei electorale, Gh. Cristescu a lansat lozincă : „Muncitorii nu trebuie să-și irosească voturile. Ei trebuie să voteze pentru coaliție antiliberală !”. Luîndu-se poziție față de această atitudine a lui Gh. Cristescu, o parte din conducerea P.C.R. a hotărît excluderea lui din C.C. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 28/1928, f. 3).

¹¹⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 152/1928, f. 1.

¹¹⁷ Ibidem, fond. 1, mapa 41/1926, f. 2.

¹¹⁸ Ibidem, f. 3.

¹¹⁹ Ibidem, f. 4, 7.

¹²⁰ Ibidem, mapa 47/1926, f. 1.

C.C. al P.C.R. atrăgea atenția în același timp că trebuie duse tratative cu organizațiile locale ale acestor partide și cu membrii acestora¹²¹.

La 18 aprilie 1926 a avut loc la Turnu-Severin conferința comitetelor de acțiune ale B.D.M.Ț., care a stabilit ca denumirea organizației să fie Blocul Muncitoresc-Țărănesc, a ales organele de conducere și a adoptat programul său de luptă. Programul conținea o serie de puncte din programul partidului comunist, înfățișate într-o formă care să înlesnească acțiunile legale¹²². Izvorînd din necesitățile arzătoare ale celor mai largi pături de la orașe și sate, programul conținea prevederi ca : anularea legilor antimuncitorești și antițărănești, lărgirea drepturilor și libertăților maselor muncitoare, desființarea stării de asediu și a cenzurii, a jandarmeriei, libertatea cuvîntului, a întrunirilor, alegeri libere în baza votului universal, 8 ore de muncă, exproprierea fără despăgubire a pămîntului moșieresc pînă la 50 ha și distribuirea lui fără plată la țărani, anularea datoriilor asupra pămîntului primit prin reforma agrară din 1921, impozit progresiv pe venituri etc.

Blocul Muncitoresc-Țărănesc, în conducerea căruia se aflau numeroși comuniști, participînd la alegerile parlamentare, a oferit posibilitatea P.C.R. să facă o vie propagandă și să popularizeze programul său în rândurile maselor. P.C.R. a urmărit în această campanie electorală să smulgă în special masele muncitorești țărănești de sub influența partidelor burgheze.

La începutul lunii mai 1926, C.C. al B.M.Ț. a făcut o propunere Federației partidelor socialiste din România și Uniunii micilor meseriași și industriași din România de a merge împreună în alegeri și pe baza unui program care să cuprindă cele mai vitale cerințe ale celor mai largi pături sociale¹²³. Acestea se refereau de fapt la prevederile programului B.M.Ț., adecvate fiecărei organizații căreia i se adresase. Propunerea B.M.Ț. nu s-a realizat, din cauza refuzului conducătorilor social-democrați. Atunci B.M.Ț. a lansat lozinka că, acolo unde nu sînt liste ale B.M.Ț., să fie votați candidații social-democraților¹²⁴.

Folosind campania electorală, comuniștii, prin B.M.Ț., au participat la diferite întruniri din orașe și sate (București, Ploiești, Turnu-Severin, Timișoara, Constanța, Oradea, Galați, Tîrgu-Mureș, Iași, Arad, Hotare, Crivăț, Gruiu etc.), unde au demascât politica reacționară antimuncitoarească și antițărănească a partidelor burghezo-moșierești¹²⁵.

În ciuda măsurilor luate de guvern pentru împiedicarea propagandei B.M.Ț., candidații blocului au obținut în alegerile din 26 mai 1926 un număr de 39 203 voturi, dar nu s-a reușit să fie ales nici un reprezentant al clasei muncitoare în parlament.

Față de aceste alegeri au existat poziții diferite și aprecieri contradictorii în conducerea partidului comunist. Unii erau adepții frontului unic necondiționat cu partidele burgheze de opoziție¹²⁶, iar alții susțineau participarea la alegeri pe liste comune cu alte partide numai dacă acestea

¹²¹ Ibidem.

¹²² *Organizații de masă legale și ilegale ...*, p. 265.

¹²³ Ibidem, p. 267—268.

¹²⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 218/1926, f. 1.

¹²⁵ *Organizații de masă legale și ilegale ...*, p. 268—269.

¹²⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 119/1927, f. 32.

acceptă propunerile programatice făcute de P.C.R.¹²⁷. Aceste contradicții din conducerea partidului comunist s-au reflectat și în activitatea B.M.Ț., fapt repercutat și în rezultatele minore obținute în alegeri.

După alegeri, B.M.Ț. și-a concentrat lupta pentru revendicările maselor muncitoare de la orașe și sate. C.C. al B.M.Ț. a făcut din nou apel Partidului Social-Democrat și Partidului Țărănesc și altor organizații pentru întărirea unității de luptă împotriva regimului burghezo-moșieresc¹²⁸.

Guvernul Averescu a continuat să promoveze aceeași politică anti-muncitorească a guvernului liberal. Demascînd atitudinea reacționară a guvernului Averescu, P.C.R. arată că acesta „guvernează cu teroare, la fel cum a procedat și guvernul liberal. Teroarea lor mărită vine de acolo că trebuie să întrețină nu numai oligarhia bancară, ci și propriul lor partid”¹²⁹.

În toamna anului 1926 avea să aibă loc fuziunea dintre Partidul Țărănesc și Partidul Național, fapt care avea să schimbe atitudinea P.C.R. față de noul partid, Partidul Național-Țărănesc. În legătură cu aceasta, C.C. al P.C.R. a trimis instrucțiuni secțiunilor, membrilor și simpatizanților partidului comunist, în care se arată că sarcina comuniștilor era de a mobiliza masele pentru a zădărnici înfăptuirea acestei fuziuni¹³⁰. Actul fuziunii era considerat ca o trădare din partea conducătorilor Partidului Țărănesc a intereselor majorității membrilor lui, întrucît cu această ocazie au renunțat deschis la ideea luptei de clasă cu care izbutise să atragă păături ale țărănimii muncitoare. Partidul Național Țărănesc reunea astfel grupările burgheziei, care nu erau atrase în sfera dependenței economice directe față de monopolul bancar și financiar al liberalilor. În lupta împotriva liberalilor, P.N.Ț. se folosea de nemulțumirile maselor populare, pe care le atrăgea în rîndurile sale printr-o frazeologie pseudo-democratică. Dar noul partid avea să înregistreze după puțin timp o primă sciziune : la 19 februarie 1927, dr. Lupu, vicepreședinte al partidului, care de la început fusese împotriva fuziunii, părăsește P.N.Ț. pentru a reînființa Partidul Țărănesc pe „vechile sale temelii”. Aproximativ în același timp, din P.N.Ț. a ieșit o parte din cadrele fostului partid takist (Gr. Filipescu și Em. Antonescu), care, ademeniți de Averescu, trec în Partidul Poporului. Pînă a ajunge la conducerea țării, P.N.Ț., prin activitatea sa, nu s-a demascat în întregime ca partid de clasă al burgheziei, deși în martie 1926 recunoscuse constituția liberalilor, ceea ce din punct de vedere politic a avut ca urmare rămînerea în continuare a unor importante mase de oameni în rîndurile sale¹³¹. P.C.R. a continuat să activeze pentru scoaterea acestor păături de sub influența P.N.Ț. în vederea înfăptuirii frontului unic de luptă împotriva burgheziei și moșierimii ; în 1927 a luat atitudine fermă de demascare a P.N.Ț. ca un partid care a trecut de partea frontului capitaliștilor¹³², ca un partid burghez reacționar¹³³.

Liberalii s-au declarat nemulțumiți de politica guvernului Averescu. Cînd a văzut că acesta depășește limitele (concesiuni petrolifere capita-

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ *Organizații de masă legale și ilegale ...*, p. 269.

¹²⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 126/1926, f. 9.

¹³⁰ Ibidem, mapa 109/1926, f. 2.

¹³¹ Ibidem, mapa 119/1927, f. 2.

¹³² Ibidem, f. 5.

¹³³ Ibidem, mapa 134/1927, f. 1.

lului italian, încercarea de modificare a legii minelor, modificarea tarifului vamal etc.), Partidul Liberal a luat atitudine, acționând împotriva lui prin intermediul cercurilor palatului. La 4 iunie 1927 Averescu se vede nevoit să demisioneze, locul său fiind luat de B. Știrbei. Comentînd venirea la conducerea țării a lui B. Știrbei, raportul C.C. al P.C.R. din 9 noiembrie 1927 sublinia că „guvernul Știrbei, în care preponderența politică și cele mai importante poziții erau în posesia liberalilor, a constituit o încercare de subordonare a P.N.Ț. burgheziei financiare și camarilei”¹³⁴.

Planul liberalilor cu aducerea lui Știrbei la conducerea țării era ca acesta să efectueze noi alegeri, în urma cărora Partidul Liberal spera să revină la putere. Guvernul Știrbei n-a apucat să efectueze noi alegeri, fiind nevoit să demisioneze. I.I.C. Brătianu a format la 22 iunie 1927 noul guvern, care fixează imediat alegerile pentru data de 7 iulie 1927.

Campania electorală îi dădea posibilitatea P.C.R. să dezvolte și să întărească legăturile sale cu mase tot mai largi. La fel ca în alegerile precedente, P.C.R. nu putea să participe cu liste proprii, ci numai sub egida B.M.Ț. Neclaritatea liniei politice și deosebirile de vederi în conducerea P.C.R. în problema tacticii pe care trebuia să-o folosească în campania electorală s-au resimțit și în activitatea B.M.Ț. Un lucru a fost însă destul de clar, și anume atitudinea față de partidele burgheze. Tactica de front unic împotriva liberalilor trebuia, în aceste condiții, aplicată cu excluderea partidelor burgheze¹³⁵. În schimb, față de P.S.D., atitudinea P.C.R. era cu totul alta. „În mod consecvent — se spune într-un document de partid din acele timpuri — trebuie să aplicăm tactica de front unic față de P.S.D., syndicatele reformiste și unitare, cît și, în general, față de toate acele organizații locale ale muncitorimii, oamenilor simpli și intelectualiilor care își însușesc programul nostru”¹³⁶. Față de Partidul Socialist, pe care îl înființase Gh. Cristescu, unii din conducătorii P.C.R. susțineau că „trebuie avută poziția cea mai ascuțită. Orice încercare care urmărește intrarea în front unic cu el” însemna trădarea intereselor muncitorilor¹³⁷. Această linie tactică a dăunat politicii de canalizare a tuturor forțelor democratice la lupta împotriva burgheziei. La 14 iunie, C.C. al B.M.Ț. s-a adresat din nou Consiliului general al P.S.D. în speranța încheierii unui acord electoral, dar conducerea social-democratică a persistat în condiții inacceptabile pentru B.M.Ț. și nici de data aceasta nu s-a ajuns la înfăptuirea unui front unic de luptă antiguvernamentală¹³⁸. În ciuda acestor dificultăți, prin B.M.Ț. s-a reușit să se ajungă la unele înțelegeri cu organizațiile locale ale P.S.D., cum a fost la Oradea, T. Mureș și Putna¹³⁹. În două locuri, la Galați și la Oradea, trecîndu-se peste instrucțiunile date de comuniști de a nu încheia acorduri cu partidele burgheze, s-au purtat tratative cu

¹³⁴ Ibidem, mapa 119, f. 3; mapa 152/1928, f. 2. Într-un manifest electoral al P.S.D. se spune: „Liberalii au avut grijă să-și asigure urmași vrednici. Ei au adus la putere partidul generalului Averescu, pe care l-au lăsat la putere atîta vreme cît s-a supus poruncilor liberale și l-au alungat în clipa în care a încercat a se răscula împotriva lor” (Arh. C.G. al P.C.R., fond. 46, mapa 7/1927, f. 1).

¹³⁵ Ibidem, fond. 1, mapa 156/1927, f. 3; mapa 119/1927, f. 5, 6 și 7.

¹³⁶ Ibidem, mapa 156/1927, f. 3.

¹³⁷ „Înainte” din 30 iunie 1927.

¹³⁸ *Organizații de masă legale și ilegale ...*, p.274.

¹³⁹ Ibidem, p. 273.

reprezentanți ai partidelor burgheze¹⁴⁰. În campania electorală, B.M.Ț. a răspândit numeroase materiale de propagandă atât la sate, cât și la orașe. În legătură cu aceasta trebuie arătat că unii dintre conducătorii P.C.R. au fost chemați de către I.Gh. Duca, care le-a declarat că, dacă se menține în manifest lozinca exproprierii fără plată, va scoate B.M.Ț. în afara legilor. Manifestul fusese tipărit și o parte deja difuzat. Sub presiunea guvernului, conducerea B.M.Ț. s-a văzut nevoită să scoată un al doilea manifest, fără lozinca „exproprierea fără plată”¹⁴¹.

Pentru B.M.Ț. și-au dat votul 31 505 alegători, dar cele peste 80 000 de voturi obținute pe liste separate de P.S.D. și B.M.Ț. ar fi însemnat pe lista comună trimiterea în parlament a 15 deputați reprezentanți ai clasei muncitoare¹⁴². De fapt cuvîntul de ordine lansat de conducerea P.C.R. arată că scopul participării la alegeri nu era obținerea de mandate parlamentare¹⁴³. „Unii tovarăși, și anume dintre conducătorii blocului” — se spune în raportul Biroului Politic din 9 noiembrie 1927 —, au urmat o linie stîngistă, neținînd seama de necesitatea folosirii activității parlamentare în vederea ridicării maselor la lupta împotriva regimului burghezo-moșieresc¹⁴⁴.

Alegerile, după cum se știe, au dat o majoritate covârșitoare liberalilor. Ele au activizat masele, care au dat dovadă de un spirit viu de luptă, dar tactica alianței de luptă muncitorești-țărănești n-a fost aplicată jos, în întreprinderi, pe ogoare, acolo unde se aflau majoritatea alegătorilor. Pe de altă parte, cauza insuccesului în alegeri, după cum se arată într-un material semnat de Al. Bădulescu, rezidă în „tendențele lichidatoriste și scizioniste care existau în conducerea partidului”¹⁴⁵.

Cu prilejul alegerilor, conducătorii național-țărăniști s-au autodemascat în fața maselor pentru că aceștia nu au acționat pentru libertatea alegerilor. Conducătorii național-țărăniști nu au făcut acest lucru pentru că își dădeau seama că orice organizare de fapt a luptei pentru alegeri libere în general ar fi putut fi punctul de plecare al unei mișcări de revoltă care ar fi putut să ia amploare mai apoi. „Încrederea maselor — se spune într-un document al partidului comunist — în capacitatea de luptă a conducătorilor național-țărăniști a scăzut”¹⁴⁶.

Încă de la începutul anului 1928, opoziția național-țărănistă față de guvernul liberal a fost din ce în ce mai puternică. Partidul Național-Țărănesc, în numeroase întruniri, cerea înlăturarea liberalilor de la conducerea statului. Socotind că momentul potrivit pentru a prelua puterea a sosit, P.N.Ț. a hotărît convocarea unei adunări la 6 mai 1928 la Alba-Iulia, urmărind ca prin această mișcare a țărănimii să șantajeze Partidul Liberal, amenințîndu-l cu „războiul civil”. Masele țărănești aflate sub influența propagandei demagogice a P.N.Ț. credeau că o dată cu înlocuirea guvernanților liberali li se va îmbunătăți situația. La Alba-Iulia, liderii

¹⁴⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 136/1927, f. 3.

¹⁴¹ Ibidem, mapa 2/1928, f. 1.

¹⁴² Ibidem, fond. 46, mapa 11/1927, f. 1.

¹⁴³ Ibidem, fond. 1, mapa 69/1927, f. 1.

¹⁴⁴ Ibidem, mapa 119/1927, f. 8.

¹⁴⁵ Ibidem, mapa 45/1927, f. 1; vezi și „Lupta de clasă”, 1928, nr. 6 — 7, p. 33.

¹⁴⁶ Ibidem, mapa 152/1927, f. 10.

național-tărăniști au adoptat o moțiune prin care cereau guvernului liberal „să părăsească puterea”. Demascînd scopul convocării adunării de la Alba-Iulia, P.C.R. arată că ea „a fost mijlocul de șantaj politic al Partidului Național-Tărănesc, care, amenințînd cu «războiul civil», a urmărit să capete puterea”¹⁴⁷. În timp ce masele clocoteau de zbucium revoluționar „amenințînd să răstoarne orice împotrivire, să zdrobească puterea stăpînirii — se arată într-un manifest al P.C.R. de la sfîrșitul anului 1928 — șefii național-tărănești au trimis la vatră pe țărani aduși la Alba-Iulia, cerșind puterea și angajîndu-se să liniștească poporul”¹⁴⁸.

Sub presiunea opoziției, în noiembrie 1928 guvernul liberal este nevoit să demisioneze. Conducerea țării este preluată de P.N.Ț. În decembrie 1928 au loc alegeri parlamentare. Pe listele de candidați ale B.M.Ț. au figurat numeroși comuniști, ca L. Pătrășcanu, N. Popescu-Doreanu, M. Cruceanu, M. Macavei, I. Niculi, Simo Geza, E. Rozvan etc. De data aceasta, atît campania electorală, cît și alegerile s-au desfășurat sub guvernul național-tărănesc. P.N.Ț., în noile condiții ca partid de guvernămînt, a luat atitudine potrivnică față de comuniști. Ca să împiedice cu orice preț intrarea vreunui comunist în parlament, guvernul național-tărănesc a dezlănțuit cea mai sălbatică teroare împotriva organizațiilor comuniste. Propaganda făcută de B.M.Ț. a fost împiedicată, întrunirile dizolvate, manifestele și ziarele confiscate. În ciuda măsurilor teroriste, B.M.Ț. a reușit să țină o serie de întruniri și să difuzeze manifeste prin care chema masele la luptă. Într-un astfel de manifest elaborat de C.C. al P.C.R. și difuzat prin B.M.Ț. se demască politica pe care o promovau național-tărăniștii după cucerirea puterii. „Ei n-au spus nici un cuvînt — se spunea în manifest — că vor schimba legile economice ale liberalilor și nici n-au de gînd să îmbunătățească situația materială a muncitorilor din fabrici și să dea libertate organizațiilor clasei muncitoare”¹⁴⁹.

Cu toate condițiile grele în care și-a desfășurat activitatea, în alegerile din decembrie 1928, B.M.Ț. a obținut 38 351 de voturi, cu aproape 7 000 de voturi mai mult decît în alegerile din iulie 1927. După alegeri, C.C. al P.C.R. a supus unei ample analize critice activitatea B.M.Ț. din campania electorală, luînd măsuri pentru întărirea legăturilor sale cu masele. Partidul a arătat că motivul pentru care nu s-au obținut succese mai mari în alegeri se datora nu numai terorii guvernului, ci și unor greșeli ale B.M.Ț. în probleme importante, ca exproprierea totală a pămînturilor, socializarea și controlul producției etc., probleme care nu corespundeau momentului respectiv. În rezoluția asupra rezultatelor alegerilor și sarcinile P.C.R. se arată că B.M.Ț., „sprijinîndu-se pe comitete puternice de front unic ale proletariatului din întreprinderi, trebuie să atragă și să conducă masele țărănești în lupta lor zilnică”¹⁵⁰.

În anii următori, P.C.R. avea să conducă lupta maselor, să întreprindă acțiuni mai numeroase și mai puternice pentru demascarea politicii promovate de conducătorii P.N.Ț., aflat acum la conducerea țării, pentru realizarea frontului unic muncitoresc.

¹⁴⁷ „Lupta de clasă”, 1928, nr. 8—9, p. 70.

¹⁴⁸ *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923-1928*, vol. II, p. 612—613.

¹⁴⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 142/1928, f. 3; mapa 197/1928, f. 4.

¹⁵⁰ „Înainte” din 24 martie 1929.

Relațiile P.C.R. cu celelalte partide în anii 1922—1928 s-au axat în special pe încheierea unui front unic de luptă împotriva guvernării Partidului Liberal, exponent al marii burghezii. În condiții destul de grele determinate de ilegalizarea sa, P.C.R. s-a adresat întâi Partidului Social-Democrat, cât și Partidului Țărănesc, partide în rîndul cărora se aflau numeroși muncitori și țărani. Adoptînd politica frontului unic de jos, P.C.R. a demascât conducerea P.N.Ț., care ducea o politică reacționară. Linia strategică în această etapă a P.C.R. a avut în vedere scoaterea maselor de sub influența partidelor burgheze și atragerea lor spre țelurile clasei muncitoare.

LES RELATIONS DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN AVEC D'AUTRES PARTIS POLITIQUES DURANT LA PÉRIODE 1922—1928

RÉSUMÉ

Les relations du P.C.R. avec d'autres partis durant la période 1922—1928 se sont axées particulièrement sur la création d'un front unique de lutte contre la grande bourgeoisie. L'activité déployée pendant les campagnes électorales, l'effort fourni par les communistes pour soustraire les masses laborieuses à l'influence des partis bourgeois ont mené au renforcement des liens du parti avec les larges couches de la population de Roumanie. Dans des conditions assez difficiles, déterminées par sa mise hors la loi, le P.C.R. s'est adressé aussi bien au Parti social-démocrate qu'au Parti paysan, partis comptant de nombreux membres ouvriers et paysans. En adoptant la politique du front unique d'en bas, le Parti communiste roumain a dénoncé les dirigeants du Parti national paysan, qui menaient une politique réactionnaire, ainsi que les leaders réformistes. Par la stratégie adoptée durant cette étape, le P.C.R. a visé à soustraire les masses à l'influence de la bourgeoisie et à les attirer à l'accomplissement des idéaux révolutionnaires. On n'a pas réussi à obtenir rapidement des résultats spectaculaires, mais l'expérience originale accumulée par le Parti communiste roumain en ce qui concerne la réalisation d'accords avec d'autres partis, sous l'étendard de revendications généralement démocratiques, a été extrêmement précieuse du fait qu'elle a permis ultérieurement, dans des conditions et sur des bases différentes, de passer à la lutte pour la constitution du Front populaire antifasciste.

CAROL AL II-LEA ȘI GARDA DE FIER — DE LA RELATII AMICALE LA CRIZĂ — (1930—1937) *

DE

FLOREA NEDELCU

Sprijinirea prin diverse mijloace a mișcării legionare a reprezentat una din principalele activități desfășurate de regele Carol al II-lea și adepții săi în scopul destrămării vieții politice și pentru instaurarea dictaturii monarhiste în România. Apreciind mișcarea fascistă drept o rezervă utilă planurilor de răsturnare a regimului parlamentar-constituțional, gruparea carlistă, avînd în frunte pe C. Argetoianu, Stelian Popescu, Nae Ionescu, Puiu Dumitrescu ș.a., a trecut la scurt timp de la venirea în țară a lui Carol la stimularea practicilor teroriste antidemocratice ale organizațiilor de extremă dreaptă și mai ales ale Gărzii de fier. Compromis moral, izolat în viața politică a țării, simțind profunda adversitate pe care masele largi o manifestau față de gruparea sa politică, regele Carol al II-lea a utilizat mișcarea gardistă ca unealtă teroristă împotriva forțelor democratice, progresiste, și în primul rînd împotriva Partidului Comunist Român, cel mai consecvent luptător pentru apărarea libertăților democratice constituționale, împotriva curentelor fasciste și a monarhiei.

Tactica cercurilor politice reacționare în frunte cu regele Carol al II-lea a creat condiții materiale și spirituale propice dezvoltării mișcării legionare care treptat și-a sporit activitatea criminală și demagogică. Numeroase atentate împotriva unor personalități progresiste (Emil Socor) sau fruntași ai partidelor politice (C. Angelescu), precum și unele succese dobîndite în viața electorală în perioada 1930 — 1933 au evidențiat ampli-

* Prezentul studiu, în care ne propunem să discutăm orientarea tactică a celor două grupări politice dictatoriale aflate în luptă pentru răsturnarea regimului parlamentar-constituțional și instaurarea puterii totalitare, reprezintă în intenția noastră o contribuție la clarificarea unora din cele mai discutate și controversate probleme ale istoriei contemporane a României. Menționăm că unele aspecte ale tematicii au fost abordate într-o serie de lucrări și studii. Între acestea menționăm: Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, Edit. politică, București, 1970; Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist*, Edit. politică, București, 1971; Ștefan Mușat, *Coloana a V-a hitleristă în România*, în „Anale de istorie”, nr. 6/1970.

ficarea cutezanței mișcării gardiste, precum și o apreciazabilă afirmare a acesteia în viața politică a țării. Fără a face abstracție de evoluția generală a mișcării fasciste pe plan internațional, în special în Italia și Germania, ceea ce constituia un tonic pentru Gardă, mișcarea legionară nu ar fi putut realiza saltul de la organizație obscură și minoră, așa cum se găsea în ajunul venirii lui Carol în țară în 1930, dacă nu ar fi beneficiat de sprijinul cercurilor monarhiste. Cîrdășia dintre palat și legionari era publică. În camarilă a fost cooptat mentorul gardismului Nae Ionescu, care cerea trecerea rapidă și violentă la instaurarea dictaturii regale; în același timp, politicieni pe care se sprijinea monarhia în realizarea planurilor sale reacționare, cum erau Al. Vaida-Voievod, C. Argetoianu și alții, se întreceau în a se considera „nași”, sprijinatorii sau simpatizanții legionarismului.

Asasinarea lui I. Gh. Duca în decembrie 1933 a fost urmată în vara anului 1934 de noi acte ale Gărzii de fier care concordau în unele privințe cu manevrele regelui. Între acestea se detașează sprijinirea deschisă a venirii la conducerea statului a unui guvern dictatorial, militar Averescu. C. Z. Codreanu a promis sprijinul total față de orice formulă guvernamentală „de mină forte”, avînd în frunte pe C. Argetoianu sau mareșal Averescu¹. Menționînd bunăvoința manifestată de coroană față de inițiatorii și organizatorii asasinatului de la Sinaia, atît în timpul procesului, cît și după acesta, fruntașul doctrinar legionar Dragoș Protopopescu sublinia: „Noi, gardiștii, sîntem profund recunoscători Regelui că a supraviețuit ca cercetările justiției militare să se facă în cea mai strictă legalitate. Am ieșit din închisoare cu două sentimente întărite: adînc devotament pentru rege și încredere deplină în armată. Am vrea ca Majestatea Sa să știe că tineretul din întreaga țară, care ascultă de lozinca Gărzii îi stă necondiționat la dispoziție. Mai mult încă, noi toți sîntem de părere să punem forța națională a tineretului la dispoziția Suveranului, care s-o utilizeze cum va crede de cuviință. De altfel, Nichifor Crainic a transmis Majestății Sale regelui un memoriu în care îi comunica aceleași lucruri”².

În timp ce P.C.R., partidele politice burghezo-democratice, opinia publică progresistă, ca și cercurile politice guvernante franceze au avertizat coroana asupra pericolului la care se expune încercînd o răsturnare a regimului parlamentar și au protestat cu hotărîre împotriva pericolului dictaturii, studențimea legionară a organizat în anul 1934 manifestații pentru coroană și mareșal, cerînd aducerea lui Averescu la conducerea statului³. Cu scopul activizării Gărzii, dar mai ales pentru canalizarea mișcării acesteia⁴, cercurile carliste au intrat în tratative cu fruntașii legionari, în vederea includerii lui Ion Moța în formațiunea ministerială averescană ce urma să desființeze constituția și să proclame dictatura regelui Carol⁵.

¹ C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, partea a VIII-a, nr. 6, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 609, f. 3 271.

² Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, Cabinet, Probleme interne, dos. 19/1934, f. 18 (Scrisoare informativă a lui Ion Sin-Giorgiu către Carol al II-lea, 1934).

³ Ibidem, dos. 11/1934, f. 67, 77, 78; vezi și N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 171.

⁴ C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, partea a VIII-a, nr. 5/2, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 608, f. 3 158.

⁵ Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, dos. 11/1934, f. 77.

Sprijinit și de unii membri ai guvernului tătărescian cum erau : I. Incuț, Eugen Titeanu, Gabriel Marinescu ș.a., Carol a dat Gărzii numeroase dovezi de simpatie în speranța subordonării și folosirii acesteia ca grupare de manevră, lăsând nesancționate acțiuni huliganice și greve ale studențimii legionare ; aceasta a făcut ca manifestațiile fasciste să devină tot mai insolente.

Trebuie precizat că după ianuarie 1934 un real sprijin a acordat grupărilor fasciste guvernul liberal procarlist condus de Gh. Tătărescu, mai ales prin promovarea unei politici interne reacționare, îndreptată împotriva Partidului Comunist Român și a organizațiilor democratice create sau aflate sub influența sa. Acționînd în slujba regelui Carol în scopul instaurării dictaturii regale, guvernul a adoptat o serie de măsuri cu caracter antidemocratic de restrîngere a libertăților cetățenești și compromitere a regimului constituțional parlamentar. Aceasta a favorizat în mod direct dezvoltarea curentelor extremiste de dreapta și în primul rînd a Gărzii de fier, cea mai agresivă organizație fascistă, aflată într-un proces rapid de nazificare. Activitatea regelui Carol al II-lea și a cercurilor reacționare care-l sprijineau, îndreptată spre destrămarea partidelor și dezorganizarea vieții politice a creat un climat favorabil fortificării mișcării legionare.

Analiza atentă a documentelor ilustrînd conjunctura politică a perioadei care a urmat asasinării lui I. G. Duca scoate în evidență însă și o altă latură — e drept, acum puțin sesizabilă — a relațiilor dintre Carol și Gardă.

Ieșind treptat de sub tutela monarhiei, după 1933, pe măsura consolidării fascismului hitlerist, Garda de fier se transformă din ce în ce mai evident într-o agentură a Berlinului ; ca unul din principalele detașamente ale coloanei a 5-a hitleriste din România, mișcarea legionară primește din partea gestapoului instrucțiuni, fonduri bănești, materiale de propagandă și armament ⁶. Revelatoare este aprecierea făcută într-un articol apărut în ziarul „Reinsche — Westfälische Zeitung”, care condamnă actul dizolvării Gărzii de fier în decembrie 1933, aprecia mișcarea legionară ca fiind : „o mișcare care-și datorează revoluției germane adevăratul motiv și care a fost foarte mult influențată de această revoluție” ⁷. Refuzînd să mai acționeze în umbra altor grupări, avînd sprijinul Germaniei care-o susținea activ, atît din punct de vedere moral, cît și financiar, mișcarea legionară, după exemplul naziștilor, începe să-și manifeste dorința de a participa la conducere în stat ; acum ca simplă asociată a carlismului, prin colaborarea cu guvernul Averescu ce trebuia să se instaleze în vara anului 1934.

Existența unei puternice propagande antisemite desfășurată de legionari constituia însă o amenințare pentru o serie de apropiați ai regelui, grupați în jurul Elenei Lupescu (Auschnitt, Aristide Blanc și alții) ⁸. Stabilirea unor relații strînse încă din 1934 între Garda de fier și Gestapou ⁹,

⁶ *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1966, p. 11.

⁷ „Adevărul”, anul 48, nr. 15 352 din 20 ianuarie 1934 (artic. *Iar despre tendința de expansiune a naziștilor*).

⁸ Fruntașul legionar Ciometti, care fusese ucis la sfîrșitul lunii decembrie 1933, cu prilejul unor manifestații gardiste, propusese împușcarea Elenei Lupescu (A. Călinescu, *Memorii*, Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 361).

⁹ *Procesul mării trădări naționale*, București, 1946, f. 156 (declarația lui Eugen Cristescu).

într-o perioadă cînd în Germania luau amploare pe baza teoriilor rasiste, acțiunile de exterminare fizică a populației evreiești, ridica serioase dificultăți în calea unei colaborări sincere și fructuoase între palat și legionari.

La aceasta se poate adăuga neîncrederea și chiar ostilitatea cercurilor naziste față de rege, avînd în vedere legăturile economice și politice ale acestuia cu cercurile anglo-franceze. Încă din 1934, Carol figura, alături de N. Titulescu, în planul organizațiilor secrete de spionaj berlineze ca principal obiectiv împotriva căruia Reichul trebuia să desfășoare pe diverse căi o puternică acțiune de subminare*. Aceasta evidenția clar care ar fi fost

* Într-o notă din 26 iunie 1934, a serviciilor secrete de informații se arăta: „În ziua de 23 iunie a.c. a avut loc în departamentul Secțiunii IV, din Ministerul Afacerilor Streine din Berlin, o conferință secretă, convocată urgent de către d-l Alfred Rosenberg, la care au fost invitați special d-nii: Rudolf Hess, șeful secțiunii externe a partidului național socialist „Ausland-Organisation”, care are în subordinea sale 364 organizațiuni din străinătate; Heinrich Himmler, șeful secțiunilor de asalt și comandantul poliției politice, cu sediul la Berlin; dr. Hans Steinacher, președintele „Bundului pentru germanii aflați în străinătate” și căpitanul Ehrhardt, șeful celulelor „G” (Gegner) al S.S. care are și conducerea grupelor de teroare din țară și străinătate.

În legătură cu România, dr. Alfred Rosenberg a adus o serie de critici violente la adresa d-lui Rudolf Hess, care este acuzat că nici unul din punctele programului ce urma să se desfășoare în ultimul timp în România nu au fost executate, în special anumite acțiuni și demonstrații ostile cu ocaziunea vizitei ministrului de externe francez, Barthou, nu au avut loc.

De ce punctul 4 din program nu a fost atins? (Este vorba de o acțiune îndreptată direct în contra Înalțului Factor Constituțional). Apoi a fost discutat punctul 11 din program. (Este vorba de persoana d-lui Ministru de Externe Titulescu).

Și tot astfel, dl. Rosenberg a atins mai toate punctele dintr-un program, care, probabil, că a fost întocmit în vederea unor scopuri bine definite.

Aceleași acuzațiuni au fost îndreptate și în contra d-rului Steinacher, care tocmai cu cîteva săptămîni înainte reclamase o sumă mai mare de bani pentru acțiunea din România, dar care pînă în prezent nu s-a desăvîrșit, deși banii au fost încasați.

Rudolf Hess a încercat să motiveze lipsa de executarea programului, învinuind anumite elemente aflătoare în țară, pe care de mult a intervenit pentru rechemarea lor, dar ordinele sale nu au fost executate. A susținut, bazat pe rapoartele sosite în ultimele zile din România, că anumite acțiuni sînt în curs de executare și dacă mai întîrzie se datorește faptului că unele elemente suspecte, a căror acțiune de trădare a fost constatată, trebuie eliminate din partid pe căi lăaturalnice, altfel se riscă descoperirea întregii acțiuni din România. Hess a declarat categoric că e convins că efectele nu vor întîrzia să se arate.

În aceeași ordine de idei, a vorbit și căpitanul Ehrhardt și Himmler. Învinuirile reciproce au continuat tot timpul și dl. Rosenberg tot revenea la întrebarea care este rezultatul acțiunii pe timpul prezenței d-lui Barthou în România. Declara că nu înțelege atunci rostul distribuirii fondurilor și dorea să cunoască pe ce nume acțiuni se cheltuiesc fondurile pentru România (Este vorba afirmativ de un fond de 750.000 mărci germane aur, alocate problemelor interne din România și organizării Gărzii de fier).

Căpitanul Ehrhardt, enervat de acuzațiunile continue ale lui Rosenberg, a cerut insistent să i se permită personal expedierea în România a unei coloane de oameni hotărîți și cu experiența trecutului, de care este convins că vor ști să-și facă datoria în fața situațiilor încredințate. La această propunere s-au opus categoric Himmler, Hess și Steinacher, amenințînd cu imediată lor demisiune, dacă ei nu vor avea libertatea de acțiune, declarînd toți trei că, după aprecierile lor, mai este nevoie de temporizarea pînă la stabilizarea efectelor ce nu vor întîrzia să se arate. Rosenberg a revenit asupra chestiunii și nu s-a lăsat de loc intimidat, declarînd că va spune chiar a doua zi întregă situațiune ministrului de propagandă al Reichului, dr. Joseph Goebbels, pentru a hotărî el ce este de urmat. Chestiunea organizațiilor din România, a declarat textul Rosenberg, trebuie încredințată unor elemente hotărîte, căci ori ce oră de întîrziere prejudiciază anumite situațiuni în politica externă a Reichului, de care neapărat trebuie ținut seama în aceste vremuri. El este și pentru rechemarea imediată a unor oponenți din România care s-au dovedit incapabili, în special în ultimele zile și înlocuirea lor cu elemente tinere și energice chiar din România, care cunosc situațiunile locale [.../ El întreabă pe cei de față, ce s-a scris în presă și în cele subvenționate în străinătate, despre acțiunea din România? Unde s-a distribuit fondurile, care au fost din timp achitate cu

urmările cuceririi puterii de către legionari. Fluturînd în mod diversionist lozincile „lichidării diferențelor sociale”, ale „egalității”, promițînd că atunci cînd va veni la putere „va desființa moșierimea și burghezia”, mișcarea legionară a intrat în conflict cu cercurile carliste¹⁰. În numele unor principii demagogice de „puritate morală”, avînd drept scop specularea puternicului curent antimonarhist ce domina opinia publică, Garda dezavua treptat desfrîul și viața de huzur a marilor potențați în frunte cu regele.

Iată cîteva elemente ce împiedicau realizarea unei înțelegeri sincere și de durată între mișcarea legionară și cercurile palatului. Această situație determina pe Carol și apropiații săi să privească cu mai multă atenție ascensiunea Gărzii. Avid de putere, neadmițînd s-o împartă cu nimeni, Carol al II-lea urmărea cu îngrijorare crescîndă ridicarea unei forțe a cărei colaborare putea să-i fie fatală. Așa cum se întîmplase în Italia, dualitatea puterii Carol-Codreanu s-ar fi transformat cu certitudine într-o supremație a Gărzii și trecerea Coroanei pe un plan secundar, de simplu decor.

Sesizînd acest aspect, ziarul „Lupta”, în numărul din 14 martie 1934, se întreba: „Are însă Regele nostru interesul să adere la instaurarea dictaturii? Unde există regim dictatorial, monarhismul dispăre. Oare în Italia se mai cunoaște altă autoritate decît aceea a lui Mussolini? Acei ce îndeamnă la noi coroana să instaureze dictatura, vor să scoată castanele din foc prin rege”¹¹.

Nevoit să nu meargă prea departe în relațiile cu o organizație singeroasă, discreditată în fața întregului popor ca bandă de asasini¹², regele Carol întîmpina în această tendință și o puternică rezistență din partea unor cercuri și personalități politice cu importanță poziții în conducerea de stat; căci dacă în guvernul tătărescian existau elemente favorabile Gărzii, adepți ai tacticii folosirii acesteia ca mijloc de presiune împotriva democrației și a partidelor, cabinetul cuprindea și personalități cu orientare hotărît antihitleristă. În fruntea acestora se situa Nicolae Titulescu.

De altfel, intrarea sa în guvern a fost însoțită de condiții „sine qua non” pe care le-a pus regelui Carol privind ruperea relațiilor dintre Coroană și Gardă, înlăturarea apropiaților regelui compromiși prin legăturile cu legionarii (Puiu Dumitrescu), arestarea autorilor morali ai asasinatului de la Sinaia (C. Z. Codreanu, g-ral Zizi Cantacuzino, Nae Ionescu etc.) și

atîta precizie? Au fost atîtea situațiuni referitoare la persoana înaltului Factor Constituțional și d-lui Titulescu, care nu au fost deloc exploatate în ultima vreme, deși erau ordine precise în acest sens. A promis că și această situație trebuie complet lămurită și că va cere sancțiuni severe contra acelor care nu vor executa instrucțiunile primite. Este nevoie de o ofensivă în această direcțiune și orice întîrziere este în detrimentul principiilor și politicii Reichului. Ne-am permis și vă comunic cele de mai sus, spre aprecierea personală a domniilor voastre. Spre orientare, vă comunicăm că o serie de acțiuni ostile sînt în curs, în care și persoana înaltului Factor Constituțional este în joc, pentru care vă rugăm să dispuneți măsurile ce veți crede de cuviință” (Arh. M.A.I., dos. 162, vol. 4, f. 202—205. Notă — Berlin — 1934.

¹⁰ Mihail Sarlatz, *România și sfîrșitul Europei*, Paris, 1954, p. 110—111.

¹¹ „Lupta”, an. XIII, nr. 3 715 din 14 martie 1934 (artic. *Lupta de mline*).

¹² La 2 martie 1931, C. Argetoianu nota: (Regele — n.a.) „vorbește bine de Garda de fier și de curentul legionar; socotește că acesta ar putea fi canalizat pentru popularizarea unui guvern de autoritate. Consideră pe Zelea Codreanu ca un excelent organizator dar nu poate fi întrebuințat, căci e un asasin...” (C. Argetoianu, *Pentru cei de mline*, partea a VIII-a-r. 5 2, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 608, f. 3 123—3 124).

luarea unor măsuri de izolare și lichidare a mișcărilor fasciste¹³. Principal autor al legii pentru apărarea siguranței statului, din martie 1934, N. Titulescu urmărea să creeze prin aceasta o „piedică morală” pentru rege, în cazul când ar fi încercat constituirea unui guvern cu sprijinul Gărzii de fier¹⁴. Beneficiind de concursul cercurilor guvernamentale franceze, N. Titulescu a torpilat planurile instaurării unui guvern dictatorial, condus de mareșalul Averescu. Cu ocazia vizitei în România, la 27 iunie 1934 a ministrului de externe francez, Barthou, acesta a ținut să-l convingă pe Carol că activizarea grupărilor extremiste de dreapta și în primul rând a Gărzii, preconizarea instaurării unui regim dictatorial și mai ales recunoașterea oficială de către coroană a acestor tendințe sînt în măsură să pericliteze regimul parlamentar și linia politicii externe a României, ceea ce ar fi avut grele urmări pentru relațiile diplomatice și financiare româno-franceze, cu consecințe imediate asupra transiterii către România a creditelor franceze pentru înarmare. Carol s-a văzut nevoit să se declare de acord cu recomandările ministrului de externe francez și formula mareșal Averescu a fost rapid și definitiv abandonată¹⁵. Prin puternica sa personalitate și reputația de care se bucura pe plan internațional și în opinia publică progresistă din țară, Nicolae Titulescu și-a impus punctul de vedere coroanei, activizînd în sînul guvernului linia de rezervă și vigilență față de mișcările profasciste, în special față de Gardă. Important element de siguranță antihitleristă în cadrul guvernului și al palatului, N. Titulescu a fost puternic sprijinit în acțiunea sa prin lupta dusă de masele populare în frunte cu P. C. R. împotriva Germaniei naziste și a agenturilor ei din România.

Situîndu-se cu fermitate în fruntea forțelor democratice, progresiste, Partidul Comunist Român a dus o puternică și perseverentă activitate împotriva Gărzii de fier și a reacțiunii carliste, le-a demascăat substratul antipopular, nociv, subliniind pericolul pe care-l reprezentau pentru masele largi populare, pentru însăși situația națiunii*. Combătînd cu energie mișcarea teroristă legionară, agentură a imperialismului nazist în România, cerînd adoptarea unor măsuri severe împotriva Gărzii de fier, mergînd pînă la lichidarea ei din viața politică a țării, P. C. R., numeroasele organizații de masă legale organizate și conduse de Partidul Comunist Român, precum și o serie de alte grupări politice aflate sub influența comuniștilor, au desfășurat o susținută campanie de apărare a regimului parlamentar-constituțional, împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui Carol, pentru bararea ascensiunii spre putere a organizațiilor fasciste.

¹³ C. Argetoianu, *Pentru cei de mline*, partea a VIII-a, nr. 5/2 (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 608, f. 3 043, 3 038); mai vezi și N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, București, 1939, f. 131.

¹⁴ A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 363).

¹⁵ Arh. I.S.I.S.P., fond. XIII, dos. 1 262, f. 52—54 (informare din 27 iunie 1934 a contelei von Schullenburg în legătură cu vizita ministrului de externe al Franței, Barthou, la București).

* În această problemă vezi detalii în: P. Constantinescu-Iași, *Lupta pentru formarea frontului popular în România*, Edit. Academiei, București, 1968; Titu Georgescu, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, București, 1967; Gh. Ioniță, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, Edit. științifică, București, 1971; Florea Nedelcu, *Partidul Comunist Român în fruntea forțelor democratice potrivnice fascismului și instaurării dictaturii regale (1937—1938)*, în *P.C.R. în viața politică a României, 1929—1944*, Edit. militară, București, 1971.

Comuniștii au combătut tendințele acelor cercuri ale burgheziei care se situau pe poziția sprijinirii regelui Carol ca mijloc de a evita instaurarea dictaturii gardiste, au dezvăluit pericolul teoriei îmbrățișării așa-zisului „rău mai mic” pe care l-ar fi reprezentat o dictatură regală față de un regim totalitar legionar.

Partidul Comunist Român a militat cu fermitate pentru instaurarea unui guvern de front popular reprezentând toate curentele politice cu orientare democratică, ca singura cale de apărare a libertăților cetățenești, de luptă eficace pentru lichidarea mișcării legionare, de organizare a întregului popor pentru apărarea suveranității și independenței naționale grav periclitată de statele fasciste.

Subliniind elementele de divergență între Gardă și Carol în lupta pe care o duceau pentru lichidarea libertăților democratice, răsturnarea regimului constituțional și instaurarea dictaturii ca formă de conducere statală, ținem să observăm faptul că intrarea cercurilor carliste în conflict cu mișcarea legionară nu poate fi interpretată ca o deplasare a palatului pe poziții de stînga. Animate de puternice convingeri anticomuniste, cu o orientare reacționară, antidemocratică deschisă, cercurile politice pe care se sprijinea monarhia au adoptat, paralel cu unele măsuri de siguranță împotriva Gărzii de fier, o intensă campanie represivă împotriva partidului comunist și a organizațiilor sale de masă. În timp ce față de manifestațiile huliganice fasciste organizate de mișcarea legionară în anii 1936—1937 împotriva forțelor democratice, guvernul tătărăscian procarlist a adoptat în cele mai dese cazuri o poziție de expectativă, uneori cu aspecte de bunăvoință, iar din partea unora dintre membrii guvernului chiar de simpatie, împotriva militanților comuniști și antifasciști au fost luate măsuri represive, concretizate în arestări și condamnări la numeroși ani de temniță, desființarea organizațiilor democratice și înăsprirea regimului deținuților politici, membrii ai P.C.R.

Acționînd cu putere, curentul antihitlerist din guvern (Nicolae Titulescu, Victor Iamandi, Petre Bejan ș.a.), la cererea opiniei publice democratice, a impus luarea, după 1934, a unor măsuri de siguranță împotriva Gărzii. Între acestea, menționăm: colaborarea autorităților administrative cu autoritățile militare locale împotriva mișcărilor extremiste de dreapta; s-au stabilit sancțiuni severe contra funcționarilor publici încadrați în mișcări extremiste, precum și împotriva studenților și elevilor de liceu care se făceau vinovați de apartenență la Gardă etc.¹⁶, măsuri, care, chiar dacă n-au avut eficiența scontată de inițiatorii lor, au avut menirea să frneze procesul de fascizare și să semene neîncredere între Gardă și guvernul tătărăscian, cunoscut prin docilitate față de coroană. Sesizînd perspectiva unei concurențe care-i putea fi fatală, Carol simțea îndepărtarea treptată a Gărzii, orientarea acesteia spre Germania cu ajutorul căreia urmărea să declanșeze lovitura de instaurare a dictaturii fasciste. Deși în această perioadă Garda de fier era o organizație politică relativ slabă, lipsită de o bază de masă, dispunînd de forțe insuficiente pentru acapărarea puterii pentru sine, ea constituia un pericol prin ceea ce tindea să devină. De aceea, ca măsură de siguranță, deși au continuat să cultive bune relații cu Garda în cursul anilor 1935—1936, cercurile reac-

¹⁶ „Adevărul”, an. 48, nr. 15 351 din 19 ianuarie 1934.

ționare carliste au inițiat crearea unor partide fascizante, însă de orientare monarhistă („Frontul românesc”, „Partidul național-creștin”), au sprijinit desprinderea unor desidenți gardiști (Mihail Stelescu, Gh. Beza, Eugeniu Georgiu)¹⁷ cu intenția evidentă de a împiedica o canalizare a extremei drepte sub conducerea Gărzii defier. În acest sens, revelatoare este declarația lui Nichifor Crainic, principalul executor regal al înființării „Partidului național creștin”: „Am gândit acest partid ca singura forță ce se putea opune atunci Gărzii de fier în ascensiune feroasă. Cinci luni am activat organizându-l în calitate de vicepreședinte”¹⁸.

Asigurarea colaborării într-un partid monarhist a grupării cuziste, a cărei adversitate față de Gardă era întreținută prin subvenții de Victor Iamandi, subsecretar de stat la interne, arată clar mobilul constituirii Partidului național creștin¹⁹. Pe linia împiedicării mișcării legionare de a-și spori influența în rindurile tineretului, Carol și cercurile politice grupate în jurul său au intensificat crearea de formațiuni și organizații, cum era străjeria, constituite pe principiul cultului față de monarhie.

În scopul fortificării guvernului, gruparea liberală (Gh. Tătărescu, I. Inuleț, Valer Pop și R. Franasovici) și-a consolidat pozițiile în blocul carlist, prin lichidarea metodică a influenței pe care o deținuseră în cadrul camarilei și asupra coroanei elementele prolegionare: Nae Ionescu, Puiu Dumitrescu și C. Argetoianu.

Subminată tacit, mișcarea gardistă s-a văzut în unele situații împiedicată de la unele manifestații publice. Astfel, cu ocazia interzicerii unei conferințe a fruntașului gardist Nae Ionescu, devenit după 1934 adversar al camarilei și al regelui Carol, legionarii au organizat în februarie 1935 o demonstrație de protest în piața palatului; împrăștiată de armată, manifestația s-a soldat cu numeroși răniți de ambele părți²⁰. Reacionând cu energie, mișcarea legionară a sprijinit acțiunile anticarliste republicane ale doctorului Gerota, arestat din pricina difuzării unor materiale propagandistice în care ataca monarhia și chema la luptă pentru răsturnarea „regimului de rușine”, pentru instaurarea republicii²¹. Cerind eliberarea dr.-lui Gerota, mișcarea legionară a organizat manifestații de solidaritate cu acesta, lansind manifeste semnate de o serie de fruntași legionari: Traian Cotigă, Gh. Furdui, Al. Cantacuzino etc., manifeste în care condamnau pe unii camaraliști, apreciați ca reprezentind „viermii” care-și făceau „afacerile pe spatelul încovoiat și supt al țării”²².

Întrebat de C. Argetoianu asupra cauzelor care au deplasat mișcarea gardistă pe o poziție anticarlistă, cunoscind faptul că într-o etapă anterioară ea afișa public fidelitate față de instituția monarhiei și de Carol personal, fruntașul legionar Traian Cotigă i-a explicat acestuia că: „în Garda de fier starea sufletească s-a schimbat mult în ultimii doi ani

¹⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Serviciul Manuscrise, Arh. palatului XXIII, ms. 8, f. 25; 81–83.

¹⁸ Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 408 (Nichifor Crainic, *Despre acțiunea de corupție, exercitată de Germania în țara noastră*, f. 12).

¹⁹ Arhivele Statului, Arhiva istorică centrală, fond casa regală, cabinet, dos. 11/1934, f. 281.

²⁰ Arh. I.S.I.S.P., fond. nr. 3, dos. A. Călinescu nr. 451, vol. I, doc. nr. 8, f. 9; vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 611, f. 23–24).

²¹ A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 323–333); vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 613, f. 435).

²² C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos 8 613, f. 448).

(1933—1935 — *n.a.*)/.../ încurajarea mișcărilor artificiale de tineret ca străjerismul și alte bazaconii inventate de generalul Manolescu și plătite de poliție au slăbit mai mult simpatiile tineretului gardist față de rege”²³.

În sfârșit, ca expresie a schimbării cursului relațiilor cu coroana, Garda de fier stabilește contacte cu Iuliu Maniu și Gheorghe Brătianu, adversari ai camarilei și ai guvernului tătărescian, care căutau să utilizeze mișcarea legionară în scopuri politicianiste tactice. Într-o notă confidențială din 14 octombrie, Ion Sin-Giorgiu, membru al P.N.L. — georgist, agent al casei regale în rîndul partidelor, informa pe Carol asupra încheierii unei înțelegeri între I. Maniu, Gh. Brătianu și Nae Ionescu, prevăzînd între altele, scoaterea de către fruntașul legionar a unei publicații care să atace coroana și camarila; Ion Sin-Giorgiu preciza regelui că în acel moment Nae Ionescu întreținea legături foarte strînse cu Maniu și Gh. Brătianu, al căror partizan devenise ²⁴.

Stabilind contacte cu Iuliu Maniu și adoptînd o poziție comună cu acesta în atacarea „forțelor ascunse” ²⁵, în noiembrie 1935, Corneliu Zelea Codreanu atrăgea atenția mișcării legionare să primească cu rezervă criticile național-creștine adresate fruntașului național-fărănist, subliniind :

„Pentru respectul adevărului însă, să se știe de toți că domnul Maniu atacă nu pe Rege, ci viscul din jurul său care omoară pe Rege și nimicește Monarhia Românească. M-am simțit umilit cînd pe pagina I (a unui număr din „Porunca Vremii” — *n.a.*) eram lăudat eu sau noi, iar pe ultima insultat d-l Iuliu Maniu” ²⁶.

Comentînd circulara legionară din care am citat, C. Argetoianu notează la 27 noiembrie 1935 : „Cele reproduse mai sus arată o serioasă evoluție a Gărzii de fier spre programul lui Maniu și o îndepărtare de rege și de anturajul său. El confirmă cele notate aci cu prilejul vizitei lui Cotigă și cele spuse lui Pangal de Nae Ionescu, care, întrebând despre progresele propagandei Gărzii în Ardeal, i-a răspuns : Tot ce merge cu Maniu, merge și cu noi”²⁷.

Afirmîndu-și independența față de Carol, Garda de fier începe să se lanseze în lupta pentru putere, dar de data aceasta fără a mai sluji altora, ci revendicînd-o pentru sine. Făcînd un bilanț al anului politic 1935, Lothar Rădăceanu marca sfîrșitul perioadei de manifestare a mișcării gardiste ca masă de manevră a reacțiunii burghezo-moșierești : „Mișcarea fascistă — sublinia fruntașul social-democrat — nu mai este o trecătoare manifestare de turbulență tinerească a studențimii, care se poate lesne exploata și manevra de demagogi încercați, ci — la noi ca și aiurea — un factor politic și social cu existență independentă, cu veleități proprii și

²³ Ibidem, f. 452.

²⁴ Arhivele Statului, Arhiva istorică centrală, fond. Casa regală, dos. 6/1935, f. 49 (Scri-soare informativă a lui Ion Sin-Giorgiu către Carol al II-lea, din 14 octombrie 1935).

²⁵ Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. A. Călinescu nr. 451, vol. 1, doc. nr. 8; vezi și „Cruciada românismului”, an. I, nr. 32, din 18 iulie 1935, în care se arăta că C.Z. Codreanu și Iuliu Maniu au intrat în tratative de colaborare prin intermediul lui Dragoș Protopopescu. În același timp, o notă a poliției din 4 iunie 1937 menționa că Iuliu Maniu întreținea legături cu Garda de fier „de doi ani” (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 3).

²⁶ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 613, f. 463).

²⁷ Ibidem.

cu o factură ideologică care o deosebește esențial nu numai de mișcarea de stînga propriu-zisă, dar și de reacțiunea burgheză de tip vechi”²⁸.

Congresul studențimii legionare de la Tg. Mureș, din 3 aprilie 1936, avea să aducă noi elemente — de data aceasta mult mai concrete — în conflictul dintre Gardă și cercurile politice carliste.

Încurajată de succesul Germaniei hitleriste, care în martie 1936 ocupase zona demilitarizată a Renaniei, silind Franța și Anglia să accepte resemnate îndrăzneala imperialismului nazist, Garda de fier a transformat congresul studențimii legionare într-un adevărat congres legionar.

„Cu iuțeală uimitoare — arăta un document al P.C.R. — se precipită evenimentele grav amenințătoare pentru țara noastră. Provocației nesăbuite de război a Germaniei hitleriste i-au urmat loviturile interne a căror inspirație este nu mai puțin hitleristă”²⁹.

Politica externă reprezenta acum, în mod evident, domeniul în care se manifestau contradicțiile dintre cele două grupări. În timp ce regele Carol și cercurile care-l sprijineau se orientau spre instaurarea unui regim monarhist dictatorial care să-și bazeze politica externă pe alianțele cu Franța și Anglia, Garda de fier nega diplomația tradițională, declarînd că în 48 de ore de la venirea sa la putere va încadra România în sistemul de alianțe al statelor fasciste.

Această contradicție ireconciliabilă dintre palat și Gardă avea să se materializeze în scrisoarea adresată lui Carol — în noiembrie 1936 — de Corneliu Z. Codreanu, prin care, pe un ton brutal, șeful mișcării legionare avertiza pe rege și politicienii care-l sprijineau că vor răspunde cu capul dacă nu vor modifica conținutul orientării diplomației românești.

În acest context, vechilor fricțiuni dintre monarhie și gardiști li se adăugau acum elemente, care, în noua conjunctură internațională ce pune sub semnul întrebării integritatea unor state sau existența unor națiuni, deveneau deosebit de importante.

Cercetarea atentă a corelației dintre ascensiunea hitleristă pe plan internațional și evoluția Gărzii de fier atestă cu claritate că momentul care marchează schimbarea raportului de forțe pe plan european prin intrarea în ofensivă a Reichului hitlerist împotriva puterilor occidentale, coincide cu afirmarea violentă pe plan național a mișcării legionare — coloană a V-a a imperialismului german în România. Însuși Carol al II-lea s-a văzut nevoit să atragă atenția lui W. Fabricius, ministrul plenipotențiar al Germaniei la București, asupra sprijinului material și moral acordat de naziști Gărzii de fier, ceea ce sporea în mod îngrijorător pericolul dezlănțuirii unor acțiuni sîngeroase³⁰. În ciuda ajutorului material

²⁸ Lothar Rădăceanu, *Învățămintele anului 1935 și sarcinile politice ale anului 1936*, în „Calendarul muncii”, 1936.

²⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 191, f. 64/1, (Scrisoarea C.C. al P.C.R. din 12 aprilie 1936 adresată Biroului Executiv al Partidului Radical-Tărănesc).

³⁰ Andreas Hillgruber, *Hitler, König Karol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1939–1944*, Wiesbaden, 1954, p. 13.

primit din partea regelui ³¹, care nu-și pierduse încă la această dată speranța de a utiliza Garda într-o lovitură monarhistă *, Congresul de la Tg. Mureș, manifestație huliganică fascistă îndreptată împotriva democrației, a hotărât condamnarea la moarte a principalilor săi adversari; dar între proșcriși figura de astă dată și „oculta” în frunte cu Elena Lupescu și Gabriel Marinescu, apreciați ca fiind „canalii” și prin urmare demni de a fi lichidați³². Încercarea regelui de a intra în contact cu conducătorii Gărzii, imediat după congres, a fost respinsă de aceștia sub pretextul că „Garda nu face nimic clandestin” ³³.

Prin luarea unor măsuri sporite de înarmare a „cuiburilor”, crearea echipelor morții, însărcinate cu executarea proșcrișilor condamnați sub steagul negru de la Tg. Mureș, precum și prin lansarea unor zvonuri privind legăturile Gărzii cu armata ³⁴, legionarii țineau să intimideze și să paralizeze prin spaimă aparatul de stat și cercurile guvernante în frunte cu regele. Subliniind faptul că Garda își sporise forțele față de anul 1933, formațiunile paramilitare fasciste fiind gata de atac în cazul unei ofensive guvernamentale antigardiste, o notă informativă adresată regelui releva cu vădită îngrijorare: „...dacă nu se vor lua măsuri de prevedere, într-o bună zi nu va fi exclus să invadeze capitala, după toate regulile loviturilor de stat din Mallaparte, cîteva zeci de mii de cămăși verzi. Nu va fi vorba atunci nici de o „revoluție” mihalachistă, nici de „Reacțiunea” goga-cuzistă. Va fi ceea ce urmăresc codreniștii să se întîmple: o lovitură de stat în toată accepțiunea cuvîntului” ³⁵. Executarea bestială a lui Mihail Stelescu pe patul de suferință al unui spital din capitală, unul din condamnații la moarte de la Tg. Mureș, ținea să accentueze, prin cruzimea înfiorătoare cu care a fost săvîrșită, tocmai psihoza groazei și nesiguranței în rîndul celor vizați spre a fi executați.

³¹ Cu cîteva zile înaintea Congresului de la Tg. Mureș, Gh. Furdui, conducătorul studențimii legionare, a primit din partea regelui suma de 100 000 lei, iar Ministerul de Interne, prin Ion Inuleț și Eugen Titeanu a alocat importante fonduri din O. P. în scopul transportării și întreținerii delegaților legionari la congres. Vezi în acest sens: Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 225, doc. 42, f. 55 și doc. 37, f. 8.

* Analiza relațiilor dintre Gardă și Carol al II-lea în această perioadă evidențiază faptul că divergențele dintre cele două grupări dictatoriale s-au manifestat sub forme latente, fără a izbucni în conflicte deschise. Aceasta s-a datorat în principal faptului că pînă în anul 1937 regele Carol al II-lea nu-și pierduse speranța realizării unei înțelegeri cu mișcarea legionară care să-i slujească drept element politic de sprijin în activitatea de instaurare a dictaturii regale, iar Garda de fier nu dispunea de suficiente forțe proprii, precum și de un sprijin direct al Germaniei hitleriste spre a trece la înlăturarea monarhiei cu care se afla în concurență pentru instaurarea puterii totalitare. Carol și Garda se situau pe poziții sensibil apropiate în unele orientări cum ar fi: anticomunismul, negarea regimului burghez constituțional etc. Contradicțiile dintre monarhia carlistă și legionari nu aveau un conținut de clasă ci erau expresia luptei pentru putere între două grupări reacționare.

³² Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa regală, Cabinet, dos. 13/1936, f. 5—6, vezi și Arh. I.S.I.S.P., fond. 6, dos. 201, f. 12.

³³ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos. 8 615, f. 828).

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 169, f. 70—71 (*Dare de seamă asupra stării de lucruri din țară și de la vecini*, 6 aprilie 1936).

³⁵ Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, Cabinet, dos. 13/1936, f. 15.

Faptul că în aceeași perioadă a început difuzarea unor manifeste clandestine ale mișcării legionare care cereau suprimarea concubinei regelui ³⁶ a stîrnit o adevărată alarmă în rîndul camarilei.

Generalul Cihovski, membru marcant al grupării maniste, arăta lui Gh. Furdui că Maniu avea toată admirația față de Gardă, așteptînd de la ea un gest simbolic prin împușcarea Elenei Lupescu, fapt care să situeze mișcarea legionară „în fruntea tuturor, ca una din cele mai morale”. La acest îndemn, fruntașul legionar declara :

„Domnule general, sînt pentru ea o sută de pistoale și foarte buni trăgători, dar n-a venit momentul oportun ca această doamnă să fie împușcată, însă ceasul nu este departe” ³⁷.

Arătînd că în anturajul regal, ca urmare a acțiunilor sîngeroase legionare, domnea o adevărată panică, ceea ce-l făcea pe Carol să se gîndească la instaurarea unui guvern militar, capabil să-i asigure siguranța personală, M. Moruzov, șeful serviciului secret de informații al palatului releva :

„Regele a fost impresionat de actul gardiștilor, n-a crezut pînă acum în amenințările acestui tineret pe care-l socotea că-l poate utiliza în serviciul popularității sale. Acum vede că are a face cu adevărați teroriști și cum știe că mai sînt echipe organizate în vederea suprimării și a altor persoane, printre care una ce-i stă foarte aproape — a băgat-o pe mîncă” ³⁸.

Amenințate în propria lor situație, cercurile carliste au acționat abil. Sacrificarea lui N. Titulescu și preluarea politicii externe de către însuși regele Carol (la sfîrșitul lui august 1936) reprezenta pentru coroană un dublu succes. Prin eliminarea lui N. Titulescu, eminent patriot și adversar al hitlerismului, Carol dădea satisfacție și căpeteniilor naziste, sperînd între altele să obțină din partea Reichului o atitudine de bunăvoință, care s-ar fi putut concretiza în direcționarea Gărzii sub ordinele regale ; în același timp, Carol elimina un colaborator a cărui concurență îi devenise cu mult timp în urmă incomodă ³⁹ prin prestigiul, popularitatea și intransigența democratică care-i leza orgoliul și-i făcea în același timp dificilă acțiunea de întronare a dictaturii regale reacționare.

Speranțele Berlinului că eliminarea lui N. Titulescu, considerat ca principal obstacol în calea unei apropieri româno-germane, va fi însoțită de o schimbare a liniei politice externe tradiționale a României aveau însă să se risipească destul de rapid. Declarațiile de fidelitate față de politica externă dusă de N. Titulescu făcute de noul titular, Victor Antonescu ⁴⁰, vizita regelui Carol la Praga ⁴¹, cu ocazia căreia s-a făcut o dată în plus dovada atașamentului României la tradiționala solidaritate a statelor pacifiste, dar mai ales marile manifestații naționale, antirevizioniste organizate în întreaga țară în toamna anului 1936 au risipit iluziile hitleriștilor.

³⁶ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C. C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 615, f. 870),

³⁷ Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, Cabinet, dos. 36/1936, f. 1—3.

³⁸ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 616, f. 1091).

³⁹ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 353.

⁴⁰ „Adevărul”, an. 50, nr. 16 136 din 1 septembrie 1936.

⁴¹ Într-un articol consacrat situației internaționale, ziarul sovietic „Izvestia” remarca faptul că vizita regelui Carol la Praga a dovedit din nou că România aprobă relațiile stabilite între Cehoslovacia și U.R.S.S. („Adevărul”, an 50, nr. 16 190 din 3 noiembrie 1936, artic. *Izvestia despre vizitele de la Praga*).

Cu prilejul unei întrevederi avută cu ministrul de externe al Franței, Delbos, C. Argetoianu, aflat într-o vizită la Paris, a explicat acestuia că adevăratul motiv al excluderii lui Titulescu din guvern consta în „hotărîrea regelui Carol de a conduce în persoană politica noastră externă, de a fi propriul său ministru de externe”⁴².

Ca urmare, Germania hitleristă și-a sporit acțiunile de amestec în treburile interne, prin activizarea Gărzii de fier și nazificarea reprezentanțelor sale diplomatice din România. Pînă în anul 1937, contactele dintre Reich și Gardă fuseseră realizate în primul rînd prin serviciul de politică externă al partidului național socialist, serviciu condus de A. Rosenberg. În perioada următoare, rolul principal l-a jucat aparatul în dezvoltare al serviciului extern de informații de pe lîngă serviciul special, cu centrala ei din Siguranța generală a Reichului, de pe lîngă S.S.

Încurajat de naziști, Corneliu Zelea Codreanu a proclamat anul 1937 drept „un an de luptă și sacrificii”, anul trecerii la ofensivă directă pentru cucerirea puterii⁴³.

Folosind drept pretext funeraliile a două dintre căpeteniile legionare, Ion Moța și Vasile Marin, morți în războiul civil din Spania, unde luptaseră de partea rebelilor fasciști⁴⁴, Garda de fier, sprijinită activ de cercurile hitleriste, a organizat la mijlocul lunii februarie 1937 mari manifestații însoțite de atacuri huliganice împotriva forțelor antifasciste în întreaga țară.

După o staționare la Berlin, unde cortegiul mortuar a fost salutat de autoritățile fasciste germane, delegați ai fasciilor italiene și ai falanșelor spaniole, procesiunea funebră a urmat un itinerar care străbătea majoritatea provinciilor țării⁴⁵. Procesiunea înmormîntării în capitală a fost în fapt transformată, în ciuda legilor care interziceau manifestațiile politice și uniforme, într-o defilare legionară, menită a atrage simpatia marelui public și simbolizînd forța amenințătoare pentru adversari⁴⁶. Ținînd să-și exprime oficial solidaritatea cu Garda de fier, dar mai ales pentru a-i amplifica cutezanța, miniștrii Germaniei hitleriste și Italiei fasciste, printr-un act de imixtiune grosolană în treburile interne ale țării, au participat alături de fruntașii legionari în fruntea cortegiului

⁴² C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 618, f. 2 013 — 2 014).

⁴³ N. Lebedev, *Jeleznaia gvardia, Karol II i Hitler (Iz istorii rumînscoșo fașisma, monarhii i eio igrî na dvouh stolah)* (Garda de fier, Carol al II-lea și Hitler (Din istoria fascismului din România, a monarhiei și a jocului ei la două mese), în „Voprosi istorii”, nr. 6/1968, p. 158; O notă informativă a poliției din 20 ianuarie 1937 relevă faptul că cu prilejul unei consfătuiri legionare, Corneliu Zelea Codreanu a afirmat că într-o perioadă relativ scurtă victoria va fi a Gărzii, dîndu-se lovitură decisivă. În vederea realizării acestui scop, Garda trebuia, după indicația lui C. Z. Codreanu, să-și lărgască baza de masă, îndeosebi prin infiltrări în sînul clasei muncitoare (Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 7, dos. 225, doc. 41, f. 10).

⁴⁴ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 680).

⁴⁵ Ibidem, f. 1 670; Arh. M.A.E., vol. 376/1 Problema 71, anul 1937, România, R. 7. Dosar referitor la incidentul diplomatic, f. 5 (Telegramă nr. 7 191 din 7 februarie 1937, Berlin, semnată Comnen).

⁴⁶ A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 149). Vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 675—1 676); Arh. C.C. al P.C.R., fond. 69, dos. 6 387, f. 68.

funebru⁴⁷. Festivitățile organizate de gardiști s-au desfășurat în condițiile în care nu numai că ignorau complet guvernul și autoritățile de stat, dar mai mult, acolo unde s-a încercat de către acestea o limitare a exceselor, bandele înarmate fasciste au răspuns cu acte sîngeroase. Ca o apologie a crimei, asasinii lui I. Gh. Duca au fost promovați ca membri ai forului legionar, ordinul „Bunei Vestiri”⁴⁸; după ce a pătruns cu forța în incinta închisorii Văcărești, o echipă legionară a decorat pe ucigașii lui Mihail Stelescu⁴⁹ cu ordinul creat de C. Z. Codreanu ca recompensă pentru „merite legionare”.

Și în timp ce Corneliu Codreanu, în mod provocator la adresa coroanei și a guvernului, făcea avansări, decora și ordona, sfidînd legile statului, importanta personalități politice antihitleriste sau adversare Gărzii erau terorizate și intimidat prin scrisori conținînd sentințe de condamnare la moarte ale unor tribunale legionare constituite ad-hoc⁵⁰ sau, așa cum s-a întîmplat cu rectorul Universității din Iași, Traian Bratu — mutilate în plină stradă⁵¹. Concomitent au continuat cu o înverșunare crescîndă atacurile gardiste la adresa regelui Carol al II-lea și a camarilei⁵². Speculînd puternicul curent antimonarhic, care domina societatea românească, dar mai ales adversitatea maselor populare față de regimul corupt al lui Carol al II-lea, C. Z. Codreanu spera într-o sporire a bazei de masă a Gărzii de fier.

Eliberat de concurența unor fruntași care-l împiedicau într-o confruntare directă cu coroana (Mihail Stelescu, I. Moța⁵³), C. Z. Codreanu

⁴⁷ Arh. M.A.E., vol. 376/1, Problema 71, anul 1937, România R. 7, dosar referitor la incidentul diplomatic f. 122; vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 101, dos. 8 620, f. 2 186).

⁴⁸ Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, dos. 382, f. 30.

⁴⁹ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 787—1 789).

⁵⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 399; vezi și A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 416); C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 620, f. 2 041).

⁵¹ Ilustrativ pentru gradul teroarei dezlănțuite de legionari în această perioadă este faptul că nu au fost tolerați nici adversarii mai mărunți. Astfel, un agent al siguranței generale, Ciapraz Nicolae, fost legionar, a fost înjunghiat cu numeroase lovituri de cuțit în strada Berthelot, iar unui adept al lui Stelescu, anume Catană Vasile, i s-a tăiat nasul în noaptea de 19 martie 1937, pe un cîmp în apropierea Bucureștiului (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. A. Călinescu nr. 451, vol. 1, doc. nr. 8, f. 11—12).

⁵² N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1937, p. 407; vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C. C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 619, f. 8).

⁵³ Este interesant de remarcat faptul că C. Z. Codreanu a trimis în războiul civil din Spania principalele căpetenii legionare: g-ral Cantacuzino-Grănicerul, președintele partidului „Totul pentru țară”, Ion I. Moța — comandant al „Bunei Vestiri”, Ion Dumitrescu-Borșa, secretar general al partidului, Vasile Marin, Bănică Dobre, Nicolae Totu. În ceea ce-l privește pe Ion Moța, apreciat ca figura legionară cea mai reprezentativă alături de C.Z. Codreanu, acesta se pronunța pentru întreținerea unor bune relații cu monarhia; el declarase textual: „Noi nu vrem să ne atingem de persoana regelui”. De aceea, avînd în vedere și modul cum procedase cu Mihail Stelescu, trimiterea lui Moța în Spania a fost apreciată ca un act de condamnare la moarte semnat de „Căpitan” pentru un concurent pericolos și incomod. După moartea generalului Cantacuzino-Grănicerul, președintele partidului „Totul pentru țară”, în octombrie 1937, conducerea Gărzii a votat o moțiune prin care se interzicea noului președinte ales, ing. Clime, de a lua în această calitate orice contact cu autoritățile sau cu „lumea oficială”. Prin aceasta, C.Z. Codreanu prelua controlul total asupra legăturilor mișcării legionare cu coroana și guvernul.

a împins în mod voit într-o criză acută relațiile dintre Gardă și Carol al II-lea. „Codreanu — nota N. Iorga la 11 februarie 1937 — a defilat ca un suveran după carul funebru”⁵⁴.

Hotărît să treacă la măsuri de reprimare a gardismului⁵⁵, dar acționînd cu prudență, Carol al II-lea și cercurile care-l sprijineau, în frunte cu guvernul tătărescian, au manevrat în primul rînd pentru tăierea legăturilor dintre Germania hitleristă și mișcarea legionară.

La 13 martie 1937, ministrul României la Berlin N. Petrescu Comnen a atras în mod serios atenția guvernului hitlerist asupra atitudinii Germaniei față de România, declarînd în numele regelui și al guvernului că: „În viitor însă ori ce nouă imprudență, ori ce gest care ar avea aerul unei imixtiuni în luptele noastre politice ar face imposibilă orice acțiune de apropiere între țările noastre, ar avea consecințele cele mai grave”⁵⁶. Beneficiind de uriașul sprijin al maselor populare și al majorității partidelor politice, care au protestat cu o energie impresionantă împotriva imixtiunii statelor fasciste în viața politică internă a țării, guvernul a obținut o dată cu scuzele Reichului și angajamentul ministrului de externe, baronul von Neurath, că în viitor va face tot ce îi va sta în putință pentru a împiedica repetarea unor asemenea acte de amestec în politica internă a țării, solicitînd să i se aducă la cunoștință orice cazuri concrete, orice fapte cunoscute ca provocatoare. Cu acest prilej, von Neurath a dat garanții că va lua imediat toate măsurile de precauție cuvenite împotriva acelorora ce se vor fi făcut vinovați de asemenea acte⁵⁷.

Asigurate formal, cel puțin o perioadă, de neutralitatea Germaniei în disputa pe care o aveau cu Garda, cercurile carliste au inițiat măsuri de securitate direcționate pe diverse planuri.

Convingîndu-se după o lungă perioadă de timp de faptul că, așa după cum arăta C. Argetoianu, „Garda n-a fost și nu poate fi pusă la încercare, căci o încercare cu dînsa ar însemna sfîrșitul celor care pun la cale încercările”⁵⁸ și după ce a sondat fără rezultate posibilitatea instaurării unor guverne regale de mină forte în frunte cu Vaida⁵⁹, Averescu⁶⁰ sau Armand Călinescu⁶¹, Carol al II-lea s-a oprit la varianta remanierii guvernului Gh. Tătărescu⁶²; operațiunea a avut ca principal element

⁵⁴ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, București, 1939, p. 318.

⁵⁵ Arh. M.A.E., vol. 376/I, Problema 71, anul 1937, România R 7, dosar referitor la incidentul diplomatic, f. 38. Copie după telegrama nr. 142 din 16 februarie 1937, primită de la legațiunea din Haga și înregistrată sub nr. 9 439 din 17.II.1937; Vezi și A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 423—427); C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 703; 1 788).

⁵⁶ Arh. M.A.E., vol. 376/I, Problema 71, anul 1937, România R 7, dosar referitor la incidentul diplomatic f. 145 (Telegramă nr. 3 746 din 13 martie 1937, de la legațiunea română din Berlin. Semnată Petrescu-Comnen).

⁵⁷ Ibidem, f. 146—147.

⁵⁸ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos. 8 617, f. 1 741).

⁵⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 205, f. 58.

⁶⁰ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617f. f. 1 707—1 710; 1 722).

⁶¹ Ibidem, dos. 8 618, f. 1 994.

⁶² Arh. M.A.E., fond. 71/România anul 1937, vol. 349, Politica internă, f. 22; „Monitorul Oficial”, nr. 44 bis din 23.II.1937. Partea I legi, jurnale ale Consiliului de miniștri, decizii ministeriale, comunicate, anunțuri judiciare — interes general.

atribuirea unor împuterniciri deosebit de mari⁶³ prefectului poliției capitalei, Gabriel Marinescu, membru marcant al camarilei, pe care Garda de fier îl trecuse cu un an de zile în urnă pe listele morții.

Prin numirea unui agent al său în fruntea Ministerului de Interne (Gabriel Marinescu prelua conducerea poliției, jandarmeriei și siguranței statului), regele reușea să-și lărgască considerabil prerogativele, creînd în fapt o formă specifică de dictatură prin preluarea sub controlul său direct a unor portofolii ministeriale fundamentale cum erau: ministerul apărării naționale, ministerul de externe și ministerul de interne⁶⁴.

Sub impulsul opiniei publice democratice care cerea cu hotărîre luarea unor măsuri radicale împotriva Gărzii, precum și din inițiativa unor cercuri politice amenințate direct de legionari, între care camarila devenise ținta principală, noul cabinet tătărescian a adoptat unele măsuri anti-gardiste dintre care menționăm: condamnarea la muncă silnică pe viață a asasinilor lui Mihail Stelescu și la diferite pedepse a unor acuzați gardiști implicați în acțiunile huliganice din aprilie 1936 și februarie — martie 1937, evacuarea căminelor studențești, devenite cuiburi de agitație legionară, prelungirea stării de asediu, somarea forurilor bisericești superioare pentru interzicerea propagandei gardiste în biserică⁶⁵, ostracizarea prințului Nicolae⁶⁶ etc. În sfîrșit, în mod vădit provocator, în februarie 1937, Carol a cerut lui C. Z. Codreanu să-i cedeze conducerea Gărzii de fier al cărui „Căpitan” să fie proclamat, ceea ce, așa cum era de așteptat mai ales în conjunctura creată, acesta a refuzat⁶⁷. Drept urmare, cercurile carliste au hotărît suprimarea principalelor căpetenii legionare.

⁶³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 205, f. 26; Arh. M.A.E., fond 71/România anul 1937, vol. 349. Politica internă f. 28; C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 749).

⁶⁴ Arh. M.A.E., vol. 376/1 Problema 71, an. 1937, România R 7, dosar referitor la incidentul diplomatic provocat de participarea reprezentanților diplomației germani, italieni și portughezi la înmormîntarea lui Moța și Marin, f. 152 (Nota informativă nr. 883 din 19 martie 1937, de la legația română din Moscova, privitoare la conținutul unui articol apărut în ziarul „Pravda” din 19 martie 1937).

⁶⁵ Referitor la măsurile de siguranță luate de guvernul remaniat împotriva mișcării legionare a se vedea: Arhiva Consiliului popular județean Cluj, fondul prefecturii, dosar privind „Probleme cu caracter social și politic” /1937, inventar nr. 69, nr. registru 4 327/1937, nepaginat; Loc. cit., nr. registru 7 713/1937; Loc. cit., nr. registru 9 420/1937; „Viitorul”, an. XXIX, nr. 8 771 din 28 februarie 1937 și nr. 8 744, din 4 martie 1937; „Dimineata”, an. 33, nr. 10 850, din 7 martie 1937 și nr. 10 861 din 18 martie 1937; „Adevărul”, an. 51, nr. 16 285 din 27 februarie 1937; „Lumea nouă”, an. XXXI, nr. 12 C din 12 martie 1937.

⁶⁶ Apreciind că se poate servi de Gardă în disputa pe care o avea cu Carol, prințul Nicolae a stabilit o strînsă legătură cu mișcarea legionară, căreia i-a furnizat teren, fonduri și materiale de construcții pentru organizarea unei „tabere de muncă”. Astfel, pe măsura amplificării divergențelor dintre Carol și gardiști, fruntașii legionari, menținîndu-și intențiile privind utilizarea monarhiei după modelul mussolinian, au început să emită ideea răsturnării regelui și proclamarea unei regențe în frunte cu prințul Nicolae, sprijinit pe un guvern al Gărzii de fier. Față de hotărîrile unanime ale Consiliului de coroană din 9 aprilie 1937 privind expulzarea peste graniță a prințului Nicolae, Garda a luat poziție publică împotriva verdictului, organizînd manifestații de solidaritate cu prințul Nicolae. Convocînd în ziua de 13 aprilie 1937 pe reprezentanții citorva ziare, Corneliu Zelea Codreanu a dat publicității o declarație prin care proclama deschisă lupta dintre Gardă și Carol, încheindu-și cuvîntarea strigînd „Trăiască Principesa Elena”, „Trăiască principele Mihai”, „Trăiască principele Nicolae” (În această problemă vezi: Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 2—3; A. Călinescu, *Memorii*, Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 335; f. 434; C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 618, f. 1 843, 1844—1845; 1948—1949; 1956; 1974—1975; și dos. 8619, f. 14, 18—22).

⁶⁷ Zaharia Boilă, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 6, dos. 113, f. 303).

La 1 martie 1937, Armand Călinescu nota: „Lungă întrevedere cu Gabriel Marinescu la mine acasă. Tătărescu a avut inițiativa numirii lui în guvern. Nu a acceptat decît după ce Regele l-a convins și el. Gabriel îi făcuse un raport de vineri. Cînd s-a întors regele în București, duminică l-a chemat de dimineață și i-a spus că s-a convins de primejdia Gărzii de fier și de necesitatea represiunii. Gabriel i-a spus lui Tătărescu că primește numai cu condiția de a i se aproba planul de lucru. El nu merge la Parlament, nu merge nici la consilii decît spre a i se da aprobarea. Apoi să fie lăsat să lucreze liber. S-a primit propunerea. Are de gînd să suprimă pe Codreanu și vreo 30 gardiști principali. Și-a format echipe de 200 pușcăriași cu care va da lovitura într-o noapte. E convins că dacă nu-i suprimă el pe ei vor cădea el și Regele apoi victime... Gabriel i-a spus Regelui că ceea ce putea odată vindeca cu o cataplasma, acum va trebui tratat cu bisturiul. Deci vor trebui cîtiva suprimiți”⁶⁸.

Aflat într-o situație deosebit de dificilă, izolat și neputînd conta pe un sprijin eficient din partea Berlinului, la 11 martie 1937 Corneliu Zelea Codreanu se întîlnește, la cererea sa, cu Zaharia Boilă, unul din apropiații lui Iuliu Maniu, plecat în acest timp în străinătate. Angajîndu-se să revină asupra unor condamnări la moarte hotărîte de legiune privind pe Mihalache, Titulescu, Virgil Madgearu ș.a.⁶⁹, și fluturînd textul unui pretins testament politic, care recomanda Gărzii ca în cazul dispariției sale sub sabia gidelui regal aceasta să treacă sub ordinele fruntașului național țărănist⁷⁰, C. Z. Codreanu a solicitat încheierea urgentă a înțelegerii cu Iuliu Maniu, sub forma unui pact, care să aibă ca obiectiv lupta contra regelui Carol al II-lea și a planurilor de instaurare a dictaturii regale⁷¹.

În același timp, prin intermediul lui Mihai Antonescu, fruntaș al Partidului Național Liberal — georgist, Corneliu Zelea Codreanu a intrat în contact cu Gheorghe Brătianu, adversar declarat al regelui Carol și al susținătorilor săi, stabilind cu ocazia întîrvederii care a avut loc la 22 aprilie 1937 un program comun de acțiune⁷². Ceea ce facilita în plus colaborarea celor două partide era poziția similară pe care o aveau în problema atitudinii față de Germania hitleristă⁷³.

Deși în lupta pe care o purtasera împotriva cercurilor carliste după 1933 gruparea manistă, P.N.L. — Gh. Brătianu și Garda de fier întreținuseră unele contacte spontane fără un caracter organizat, prilejuite de necesitatea de a înfrunta același adversar, perioada martie—aprilie 1937 marchează în fapt momentul trecerii la o luptă solidar coordonată, avînd ca țel fortificarea frontului anticarlist și potențarea maximă a ofensivei împotriva coroanei și a sprijinitorilor ei, ofensivă al cărei prim succes trebuia să-l constituie răsturnarea guvernului tătărescian în alegerile generale parlamentare din decembrie 1937.

⁶⁸ A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 424—425).

⁶⁹ Zaharia Boilă, *op. cit.*, p. 305.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 305—306.

⁷¹ *Ibidem*, f. 305; vezi și Tador Savin, *Istoria unei figuri "istorice"* — Iuliu Maniu, 1946, p.100.

⁷² Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 224, doc. 18, f. 3.

⁷³ *Documents diplomatiques français 1932—1939 2e série* (1936—1939), tom I, Paris, 1963, doc. 102, p. 149; vezi și A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 269.

La 17 mai 1937, C. Argetoianu nota pe marginea unei discuții avute cu căpetenia legionară: „C. Z. Codreanu a arătat că un lucru e sigur «un abis s-a creat între rege și legionari și de azi înainte Majestatea Sa nu mai poate conta nici pe Gardă nici pe dînsul Zelea Codreanu. E chiar foarte probabil că în curînd dînsul va lua atitudine pe față în contra regelui»“⁷⁴.

În aceste condiții, deși la propunerea lui Iuliu Maniu formalitatea semnării înțelegerii întocmite între cele trei grupări a fost amînată pentru toamnă, apreciind că atunci „chestiunea se va schimba radical”⁷⁵, numeroase note ale poliției, precum și materiale memorialistice din primăvara și vara anului 1937 semnaleză prezența activă a pactului în viața politică a țării; manistii, georgiștii și legionarii lansează împreună manifeste, colaborează la redactarea unor broșuri anticearliste etc.⁷⁶. Reluînd informația primită prin intermediul lui Gh. Brătianu în martie 1937, Wilhelm Fabricius informa Berlinul asupra „orientării izbitoare a Gărzii de fier spre Maniu”⁷⁷, avînd drept bază comună opoziția lor față de rege.

„O primejdie gravă pentru rege — observa Fabricius — ar putea deveni apropiere care se urzește în culise între Garda de fier și Maniu. Căci aici și-ar întinde mina doi factori care, cu toate deosebirile dintre ideile lor politice, au un singur țel comun: lupta împotriva doamnei Lupescu și a regelui însuși, dacă nu se poate lepăda de nefasta ei influență”⁷⁸.

Coalitie politică anticearlistă, deși cu o manifestare puțin amenințătoare în această perioadă, „Pactul” se făcea deosebit de temut pentru Carol în perspectiva declanșării dinamismului conjunctural pe care alegerile parlamentare generale din decembrie 1937 urmau să-l imprime vieții politice.

Anunțîndu-l public la 25 noiembrie 1937, cu prilejul semnării oficiale, semnatarilor lui încercau să-i dea — din motive tactice — înfățișarea unei alianțe temporare și limitate, intitulîndu-l inofensiv „Pactul de neagresiune electorală”, avînd ca obiectiv declarat apărarea libertății de manifestare în perioada campaniei electorale.

„Partidul Național Tărănesc — releva Gr. Iunian — a făcut un pact de neagresiune cu partidul „Totul pentru țară”. Este desigur un pact politic. S-a pretins că el nu are decît scopul de a asigura libertatea alegerilor, precum și obligația celor care-l subscriu de a nu denigra pe ceilalți subscriitori ai pactului. Orice explicații s-ar da, pactul are un caracter politic”⁷⁹. Amenințat cu lichidarea, C. Z. Codreanu obținuse apărarea și protecția lui Iuliu Maniu, căruia în mod diversionist, îi oferea supremația în mișcarea legionară, în cazul cînd ar fi fost suprimat din ordinul lui Carol. În așteptarea ofensivei hitleriste, căpetenia fascistă căuta să cîștige timp, luînd măsuri de apărare și organizînd acțiuni de intimidare a coroanei.

⁷⁴ C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 620, f. 2 060).

⁷⁵ Zaharia Boilă, *op. cit.*, f. 306.

⁷⁶ Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 224, doc. 18, f. 3, 8, 9; *Loc. cit.*, dos. 227, doc. 77.

⁷⁷ *Ibidem*, fond. XIII, dos. 1 313, f. 4 649 (Legatia germană la București, Jr 1. nr. 772/1937 I.A. 4. către Ministerul Afacerilor Externe — Berlin, București 23 martie. Semnat Fabricius. Convorbire avută cu Gh. Brătianu).

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 1 259, f. 112—116 (Legatia Germană la București, jurnal nr. 816/37 I.A.5. Către Ministerul Afacerilor Externe — Berlin, București, 24 martie 1937. Semnat Fabricius. Cu privire la situația politică internă după încheierea sesiunii parlamentului).

⁷⁹ „Timpul”, an. I, nr. 228 din 20 decembrie 1937.

Ca răspuns, aflat în perspectiva apropiată a unei înfruntări directe cu Garda — cel mai teribil rival care se anunța în acel moment în lupta pentru putere —, regele Carol și cercurile apropiate lui au urgentat pregătirile de instaurare a dictaturii monarhiste. Aproximativ un an mai târziu, referindu-se la încheierea pactului I. Maniu — C. Z. Codreanu, Armand Călinescu, unul din intimii regelui făcea în acest sens precizarea revelatoare: „Cred că în acel ceas s-a decis soarta vechiului regim”⁸⁰.

Campania electorală și alegerile parlamentare din decembrie 1937, precum și scurta guvernare a cabinetului Goga-Cuza au confirmat temerile cercurilor politice din jurul tronului. Beneficiind de inactivitatea partidelor politice burgheze și în unele cazuri de girul moral al unor politicieni reacționari și corupți, avînd sprijinul cercurilor naziste, Garda de fier, cu cele 500 000 de voturi obținute și beneficiind de numeroase formațiuni paramilitare, apărea la începutul anului 1938 cu pretenția mărturisită public de a prelua puterea în stat. Cu aceasta, relațiile dintre Carol al II-lea și Garda de fier îmbracă aspecte cu caracter specific violent, marcînd trecerea la etapa luptei deschise dintre adepții monarhiei și legionari (perioada 1938—1940) care se va solda cu numeroase acțiuni represive desfășurate de o tabără sau alta.

CAROL II ET LA GARDE DE FER — DES RELATIONS AMICALES À LA CRISE (1930—1937)

RÉSUMÉ

Après l'année 1934, les relations entre le roi Carol II et la Garde de fer ont revêtu de multiples aspects, passant de la cordialité et de l'appui mutuel, dans la lutte menée par les deux groupements politiques contre la démocratie et le régime parlementaire constitutionnel, à la lutte pour la prise du pouvoir en 1938. Dès l'instauration du régime hitlérien en Allemagne au mois de janvier 1933, la Garde de fer — organisation terroriste fasciste, assez faible à l'époque — commença peu à peu à sortir de l'orbite des milieux réactionnaires carlistes, se déplaçant sur des positions d'une officine du nazisme dans la vie politique du pays.

L'année 1935 marque le moment où la Garde de fer — encouragée et soutenue par l'Allemagne hitlérienne — commence à se lancer dans la lutte pour le pouvoir, qu'elle s'applique à revendiquer, cessant son rôle d'instrument du Palais ou des partis bourgeois. Les frictions entre le mouvement légionnaire dirigé par Corneliu Z. Codreanu et les milieux politiques en tête

⁸⁰ A. Călinescu, *Noul regim*, București, 1939, p. 90.†

avec le roi Carol II ont atteint le point culminant à la veille des élections parlementaires de la fin de l'année 1937, au moment de l'alignement public de la Garde de fer au camp des forces politiques hostiles au carlisme, alignement concrétisé par la conclusion — le 25 novembre 1937 — du pacte de non-agression Maniu-Codreanu. Devant la proche perspective d'un brutal conflit avec la Garde de fer, appuyée toujours plus activement par l'impérialisme nazi dans l'action visant à accaparer le pouvoir, le roi Carol II et les partisans de sa politique se hâtèrent d'intensifier les préparatifs en vue de l'instauration de la dictature monarchiste.

MANUSCRISELE SLAVO-ROMÂNE ALE VECHII BIBLIOTECI SINODALE DIN MOSCOVA

DE

RADU CONSTANTINESCU

1. O TRADUCERE SLAVĂ A COMEN- TARIILOR LUI NONNOS LA CUVÎN- TĂRILE LUI GRIGORE AL NAZIANZULUI

Cel mai vechi dintre manuscrisele de origine românească ale Bibliotecii Sinodale¹ pare a fi codicele 55(35), secolul al XV-lea, care cuprinde *Hexameronul* lui Ioan Exarhul în medio-bulgară și câteva fragmente, acestea în redacție sîrbă, *membra disjecta*, ce au fost legate la întîmplare (f. 1—7 și 199—204) împreună cu tilcurile exarhului bulgar. Textul copiat pe ultimele foi (199—204)—omilii ale lui Ioannes Chrysostomos, Proelos din Constantinopol și Chiril al Alexandriei — este asemenea celui din sbornicul slav 153 (*Sermones de tempore et de sanctis*), f. 276 v, r. 4—285, al Bibliotecii Academiei din București (sec. XV in., Athos, redacție sîrbă; de la mănăstirea Neamț). Pe ultima filă (204v) o mîna notează: $\overline{\text{лѣ}} \overline{\text{снѣ}} \overline{\text{крѣ}} \overline{\text{слнцѣ}} \overline{\text{гѣ}} \text{и лѣнѣ} \overline{\text{гѣ}} \text{ма}$ $\overline{\text{феврарыа}} \overline{\text{кѣ}} \overline{\text{бѣ}} \overline{\text{трѣсѣ}} \overline{\text{вѣлнкѣ}} \overline{\text{стѣло}} \overline{\text{стѣло}} \overline{\text{вѣ}} \overline{\text{зѣ}} \overline{\text{ча}} \overline{\text{ноци}} \overline{\text{іако}} \overline{\text{мнозѣмѣ}} \overline{\text{храминѣмѣ}}$

¹ Majoritatea manuscriselor păstrate pînă la revoluție în biblioteca sinodului se află astăzi în patrimoniul Muzeului istoric din Moscova, secția manuscrise, fond 80 370. Cele câteva zeci de manuscrise care nu au fost înregistrate de cataloagele tipărite în secolul trecut pot fi găsite la Biblioteca Publică de Stat din capitala Uniunii Sovietice. Între acestea din urmă, potrivit descrierii oferite de catalogul dactilografiat de la Biblioteca Lenin, nu este nici unul de origine română. Manuscrisul 434 (679) al fondului adițional este un cronograf rusesc din tradiția celei de-a doua redacții (1617). După D. Strungaru (*Cel mai vechi cronograf român de proveniență rusă*, „Romanoslavica”, X, 1964, p. 89—99; trimiterea la ms. 434 (679) al Bibliotecii Academiei Teologice este, evident, greșită), ms. 434 (679) sau un codice geamăn ar reprezenta modelul nemijlocit al cronografului alcătuit la mijlocul veacului al XVII-lea de grămăticul Staico din Tirgoviște (ms. român 1385 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România). Ms. sinodal cuprinde, însă, și piese pe care nu le vom putea întîlni în cronograful lui Staico (lunga descriere a călătoriei lui Trifon Korobejnikov în anii 1593—1594, de pildă, ultima piesă a ms. rus) și chiar conținutul acelora care se găsesc în ambele cronografe diferă sensibil.

пастн въ дни мн(р)чж воеводы и снѣ мѣ мнѣхана воеводы². Mai jos, unele însemnări mai ușor de citit decât de tâlmăcit, sună : рѣкъ тѣмъ свѣтау нѣма на повнѣдѣльннкѣ, въ радосла станицѣ—вонна жнхѣ și зат(..) ости сърѣни. Prima, alcătuită de vreun călugăr sîrb, se referă, poate, la o comemorare locală specială legată de relicvele lui Ioan evanghelistul; de altfel, cele trei fragmente cuprinse în ultimele 5 foi (199—204) aparțin unor omilii închinatе acestui sfînt. Pe filele 1—7, scrise de altă mină, dar pe aceeași hîrtie din primii ani ai secolului al XV-lea, găsim un scurt dicționar mitologic, acefal, pare-se (inc. : омиръ елинь/(с)ъ), care lămurește, spre folosul cititorului creștin, aluziile lui Grigore la felurite personaje din literatura profană în patru din cuvîntările sale și anume 43 (*In laudem Basilii Magni*), 39 (*In sacra lumina*), 4 și 5 (*In Julianum imperatorem*). Aceste comentarii, pe care cataloagele n-au reușit pînă acum să le identifice³, reprezintă o recensiuie slavă necunoscută a *Povestirilor profane* din cele patru cuvîntări amintite, explicate de Nonnos (secolele V—VI); le vom afla în aceeași ordine în cîteva din manuscrisele comentariilor lui Nicetas din Heraclea (sec. XI), precum Vat. Gr. 437 (sec. XI)⁴ și ms. grec 149 (54/LV), sec. XI, al Bibliotecii Sinodale din Moscova. Găsim aceleași scholii — nu toate, însă, și într-o ordine care nu mai este cea genealogică a mitografilor — în comentariul lui Nicetas la cuvîntările lui Grigore de Nazianz (+389) traduse și ele în vechea slavă. Vom întîlni, astfel, unele părți din (Pseudo) Nonnos al Bibliotecii Sinodale în tilcuirea Heracleotului din două manuscrise slave ale Academiei Române : 142 (intercalate în textul lui Grigore), copiat, așa cum arată filigranele (Briquet 11 684—11 685, 3842 și 2677) în ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn⁵ și 141, f. 387—415 v (fragment din tilcul cuvîntării 43, filigran Briquet 10 743

² F. 8—21 și 204 v două însemnări arată că în 1651 manuscrisul era adus de la Athos în Rusia, unde patriarhul Nikon îl dăruia mănăstirii Voskresenskij. Socotim de prisos a traduce aici nota din 1411 intrucît, așa cum ne informează colegul Matei Cazacu, ea a fost deja tâlmăcită în românește, după catalogul Gorskij — Nevostruev, de Emil Turdeanu (*Un ms. religios din timpul lui Mircea cel Bătrîn*, „Ființa românească”, 7 (1968), 57—68).

³ A. V. Gorskij — K. I. Nevostruev, *Opisanie slavjanskich rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj Biblioteki*, 5 vol., Moscova, 1855—1917 (Wiesbaden, 1964), II, 1, p. 30, trimite, amintind numele lui Grigore, la Angelo Mai, *Spicilegium Romanum*, II, Roma, 1839, p. 374 sqq (= *Patrologia Graeca*, XXXVI, 1057—1072; 985—1058, după ed. H. Saville, Eton, 1610) și *Opera S. Gregorii Nazianzeni*, t. II, p. 513 (desigur, ediția Jacques de Billy, Paris, 1583, retipărită de mai multe ori în secolul al XVII-lea; cf. ed. Köln, 1690, II, 513 sqq, 780 sqq etc.). Intrucît nu există încă o adevărată ediție critică a tuturor operelor lui Nicetas de Heraclea, e greu de identificat partea fiecărui scholiast în compilațiile care au circulat în Bizanț sub acest nume. Astfel, în tomul 127 al *Patrologiei Grecești* comentariile atribuite lui Nicetas trebuie socotite mai degrabă opera lui Billy, care a interpretat cu destulă libertate textul original.

⁴ Nouă inaccesibil; cf. J. Sajdak, *Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni*, I, Kraków, 1914, p. 9 sqq; v., de asemenea, disertația lui E. Patzig, *De Nonnianis in IV orationes Gregorii Nazianzeni commentarius*, Leipzig, 1890.

⁵ Anii 1409—1418; aceasta nu înseamnă, firește, că ms. 142 ar fi fost neapărat copiat în Muntenia. În veacul trecut codicele se afla la mănăstirea Neamț; pe fila 254 o călugăriță din secolul al XVI-lea imploră îndurarea divină pentru o comunitate din ărrr, poate Sighetul ardelean ori Szeged (jud. Csongrád), dacă nu e vorba, cumva, de Szigetvár (jud. Bărănya, la nord de Drava), asediat de turci în 1566. După A. I. Jacimirskij, *Grigorij Camblak*, St. Petersburg, 1904, p. 357, ms. nostru a fost copiat la mănăstirea athonită Hagiou Paulou. Este posibil ca asemenea mss. să fi reprezentat modelul copiilor mediobulgare Dragomirna 1883/794 (sec. XV in.) — pentru care vezi I. Iufu, *Măn. Moldovița, centru cultural important din perioada*

din anii 1490—1494; adăugat ulterior; restul ms., de la începutul secolului al XV-lea, cuprinde omiliile lui Grigore, fără comentariu, în redacție sîrbă a traducerii mediobulgare din anii 1345—1363)⁶. Trebuie să adăugăm că glosele marginale din manuscrisul ce a slujit drept model traducătorului slav al lui Nicetas (traducător care, la rîndul său, a alcătuit alte glose!), reproduse în întregime de scribul ms. 142, au fost prescurtate sau chiar omise în fragmentul din ms. 141 (scris, după Jacimirskij, la Xenophou). În manuscrisul sinodal este o singură glosă marginală, fără corespondență în mss. 141 și 142, despre Apollonius din Tyana.

Așadar, în preajma anului 1400 erau cunoscute în țările române cel puțin două versiuni ale comentariilor nonniene.

2. *Un protejat al lui Matei Basarab și legăturile lui Udriște Năsturel cu Rusia*. Miscelaneul 140 (456) al vechii Bibliotecii Sinodale, alcătuit în anii 1649—1652 de clericul rus Grigori Rožadovskij, cuprinde cîteva piese nu lipsite de interes. Unele, cum ar fi operele lui Isaac Sirul și *Dialogus cum anima sua* al lui Petru din Damasc au fost cu siguranță copiate în Țara Românească, pare-se, după un ms. autohton⁷. Nu vom face aici o descriere amănunțită a codicelui întrucît cititorul o poate găsi în catalogul lui Gorskij și Nevostruev, dar vom reproduce cîteva texte mărunte, rămase inedite. Mai întîi, două epitafuri alcătuite cu prilejul morții primului fiu al lui Udriște, postelnicul Matei Năsturel (1635—1652)⁸.

F. 1—1v: Epitaphium nobilissimi adolescentis Matthaeae cubicularii qui tunc principante Matthaeo Bassaraba anno Domini 1652 filii clarissimi

culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII), „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 39 (1963), 428—455, nr. 21 — și Biblioteca Publică de Stat din Moscova, Novyje Postuplenija, O.P.178 (scris de Gavriil Uric în 1424). Acest din urmă manuscris, omis de *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, ed. M. Berza, București, 1958, a fost semnalat în 1952 de I. M. Kudrjavcev, apoi de E. Turdeanu (*L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand*, „Revue des Études Roumaines”, 5—6 (1960), 21—66, p. 51 sq) și I.R. Mircea (*Contribution à la vie et à l'œuvre (sic) de Gavriil Uric*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 6 (1968), 573—594, p. 590).

⁶ Aceeași redacție în ms. 341 (filigrane din secolul al XIV-lea) al Bibliotecii Academiei din București; din Nicetas — doar fragmente neluate. Pentru vechea traducere a lui I r'voslav vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 22. Reproducem mai jos un pasaj din ms. sinodal (f. 7v): *ελληνικῶν ὁσφτερμαζῶντων σε κα τρουη η νη ἑκὼν ἡ ἑστῆ κα <α>βαλῆς σεβρασῶντων σε*. Regăsim aceste cuvinte în ms. 142 al Bibliotecii Academiei, f. 149, cu aceeași omisiune a lui A din *αβαλῆς*; la Nicetas, în traducerea lui Jacques de Billy, *PG*, CXXVII, 1219: „Cum Graeci Trojam infestis armis paterent atque in Aulide...collecti essent”, în vreme ce Nonnos (*PG*, (XXXVI, 989; „Nicetas” în numeroase mss. grecești, dintre care amintim numai ms. BAR gr. 496, f. 208—208v) are aici: *ἡ θυγάτηρ Ἀγαμέμνωνος, ἡ ['] φηγένεια, ἐν τῷ μέλλειν αὐτὴν θύεσθαι ὑπερ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Αὐλίδι*.

⁷ Cele mai vechi mss. din bibliotecile românești în care pot fi citite scrierile amintite sînt BAR sl. 139, copiat în Bulgaria pe la 1347—1349 (Isaac Sirul) și ms. 271 al măn. Slava Rusă (Tulcea), azi la Biblioteca Sinodală din București (Rusia, sec. XIV; Petru din Damasc ori, poate, Manuel Philes). O notă pe fila 391—391v a ms. moscovit ne spune că Rožadovskij a folosit un ms. cumpărat de ieromonahul Vlase Sirbul și alcătuit de ieromonahul Eftimie, ucenic al dascălului athonit Mihail. Ms. 140 (456) a fost copiat în 1649. Știm chiar de la Rožadovskij că în 1646 Paisie Ligaridi îl ordonase diacon la Tîrgoviște în prezența domnitorului (însemnare pe fila 522); în 1650, anul invaziei tătare în Moldova, Grigore al nostru se mai afla încă în țară, așa cum dovedește scrisoarea de recomandare pe care i-o dă mitropolitul Ștefan (f.522v), nedescifrată de Gorskij, care nu știa românește.

⁸ Cf. P.V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor* [V], „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, 11 (1910), 282—330, p. 325—330.

atque devotissimi necnon doctrina perpoliti Oresti Nasturellis vicecancellarii

Ille ego sum juvenis clamosi proles Oresti
 Plausus Dace tui delitiaeque breves
 Invida quem Lachesis raptum trieteride sexta
 Dum numerat palmas credidit esse senem.
 Tunc beatam vitam nactus dum morte mutatus
 Ad coelos properat. Suscipe Christe tuum

In eundem lingua Sclavorossica

Цѣтъ цѣтвѣхъ полныхъ сладчайшихъ цѣтѣхъ^(X) воссияхъ
 Рожденій въ зѣлѣхъ пренде въ бытїе си
 Иже лежитъ въ рацѣхъ востанїи въ лѣто штрѣквѣхъ
 Бнѣнїа матфеи дѣлохъ же стража сей тѣ
 въ земнихъ западѣхъ Христѣ с(ѣтѣ)шїи Хошетъ сѣхати
 На небесѣхъ жившии брашно велико тѣбѣ

Flos florum suavis cunctorum flosculis horum
 Ex herbis genitus transit in esse suum
 Hoc jacet in tumulo raptus puerilibus annis
 Matthaeus. Domini cura laborque fuit
 In terris raptus offerre et adorare reposcit
 In coelis fructus plurimus esse tibi

In manuscris se află și un eucharisterion adresat în 1650 mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei (f. 467—472), lăudînd cu multă iscusință atît pe primat, cît și pe domnitor. Despre Matei Basarab se spune: Ко ннѣ же видимъ многоа намъ и сѣло полезная его прозрѣнїемъ ошмымъ на потребѣхъ всенъ землѣ, прежде нескѣдомаа, штерзошася яко желѣзо, мѣдъ, папѣрна и stampa ннѣ тѣпографїа на всѣхъ страныхъ полсденныхъ, преславное же то яко всю землю даскѣнскю въ мирѣхъ съхранаѣ⁹ O compoziție al cărei titlu în traducere ar suna *Climax sive coelus alter*, închinată aceluiași mitropolit (f. 472 sqq), cuprinde cîteva capitole din textul de natură edificîntă găsit și în ms. sinodal 264 (859), cu același titlu (Rusia, sec. XVII). F. 2, Grigoriј Rožadovskij copiază în chip de formular confirmarea ce i-o dăduse mitropolitul pentru gradul preoțesc.

Reproducem, de asemenea, o notă de pe fila 522: мѣстца ѿаннѣарїа кѣ монахи штецѣхъ бартоломен и досошенъ россїанѣхъ сѣше шнѣдоша ко россїискю землю кѣпнѣхъ съ господннѣмъ теодорѣмъ даскаломъ штрѣчѣхъ господннѣхъ логовета ошарїца, въ рождество Христово лѣта дѣше Fără doar și poate, acel fiu al lui Udriște al cărui dascăl ajungea în Rusia era Radu Toma, viitorul mare ban al Craiovei¹⁰.

Dacă ne gîndim că în vremea în care pribeagul latinist kievean se afla în preajma mitropolitului Ștefan și a secretarului domnesc Udriște Năsture

⁹ Gorskij, care credea că e vorba de mitropolit, nu de Basarab, reproduce și el în *op. cit.*, II, 2, p. 187, o parte a acestui pasaj, cu omisiuni involuntare și greșeli de transcriere.

¹⁰ Cf. P.P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila*, Paris, 1926, p. 37. Pentru legăturile lui Udriște cu Rusia v., de asemenea, G. Bezviconi, *Căldători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1917, p. 53—54 și V. Căndea, *L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slaves en Valachie*, „Revue des Études Sud—Est Européennes”, 6 (1968), 239—288.

(1646—1652) acesta din urmă tălmăcea în românește (1649) ediția rusă din 1637 a lui *Varlaam și Ioasaf*, tipărită la Kutein de Petru Movilă al Kievului și traducea (din latinește!) pe Thomas a Kempis (1647), ni se pare firesc a presupune, dacă nu altceva, măcar o strînsă colaborare între boierul valah și învățatul ucrainean.

3. *Cîteva manuscrise de-ale lui Dosoftei*. În încheiere, vom înșira titlurile scrierilor traduse de Dosoftei și păstrate în colecția de manuscrise a fostei Biblioteci Sinodale¹¹.

—ms. 109 (436): Ignatie din Antiohia, *Scrieri*.

—ms. 128 (446): Ioan Gură de Aur, *Cuvîntări învățătoare*; Efrem Sirul, *Parenetice*; Pafnutie, *Viața lui Onufrie*; *Viața lui Pancratie Tauromenitul*; *Viața lui Mihail Malina*.

—ms. 184 (727): Simion al Tesalonicului, *Scrierile toate*.

Dacă adăugăm acestor codice slave și ms. 20 (404), un tetraevanghel scris la Halici în 1144 și aflat pînă la 28 noiembrie 1679, cînd Dosoftei îl lasă unei biserici galițiene, în Moldova (însemnare pe fila 228), numărul manuscriselor sinodale ce provin din biblioteca eruditului prelat se ridică la patru.

Nădăjduim a adăuga cît de curînd acestor șase manuscrise slavo-române¹² lista celorlalte codice scrise la noi și păstrate în bibliotecile rusești, listă a cărei utilitate nu mai are nevoie a fi demonstrată.

¹¹ O descriere atotcuprinzătoare în catalogul citat, II, 2, p. 13—15, 132—142, 499—504; p. 486—496 — observații asupra edițiilor grecești și traducerilor slave întocmite în Moldova și Rusia la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Identificarea unor „ediții” manuscrise ale traducerilor lui Dosoftei și datarea lor în superficiala descriere a lui S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice” s. II, t. XXXIV (1912), 1065—1247. p. 1114—1117.

¹² Șase chiar dacă lăsăm deoparte ms. galițian, întrucît o însemnare pe ms. sinodal, 193(919), sec. XVII ex., ff. 10—31 mărturisește că снѣ кнѣга глаголема мѣкснѣ грѣхѣ; даа(н) емо казённые слободы грѣгоре дароуеиѣ и корюва радѣ торгубан челоуекѣ по радѣтелехъ своихъ в церковь логнѣ сотннѣ что в валашихѣ Alte însemnări de pe mss. slavo-române de la Moscova și Lenin-grad, în studiul lui D. Mioc, *Materiale privind istoria României în arhivele și bibliotecile rusești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 6 (1971).

O DESCRIERE POLONĂ A UNIFORMEI ARMATEI LUI IPSILANTI

DE

ILIE CORFUS

Uniforma trupelor lui Ipsilanti, dar mai ales cea a așa-numitului batalion sacru, a impresionat pe contemporani. Aceștia au lăsat câteva însemnări despre felul cum era îmbrăcată oastea eteristă de la 1821.

Astfel, vameșii austrieci de la Turnu-Roșu observau, la 22 iunie 1821, că „legiunea sacră”, formînd centrul armatei, era îmbrăcată cu totul slab, avînd pe chipiu un cap de mort și o cruce ¹.

După Mihai Cioranu, batalionul sacru era îmbrăcat în haine negre, cu căciuli „pleșcănate”, cu moartea pe partea lor din frunte, ceilalți ostași avînd uniforma căzăcească sau ca cea a husarilor ruși ².

Ilie Fotino notează că ostașii din batalionul amintit, format din pedestrași, purtau haine negre și coifuri, în virful cărora aveau o cocardă tricoloră (roșu-albastru-alb), simbol al libertății, iar în fruntea coifului două oase și un craniu de argint sau de „fier” alb, semnificînd viață sau moarte. Ceilalți ostași — călăreții — purtau uniforma cazacilor ruși; „volintirii” rămăseseră cu portul albanez sau turcesc, iar o mică parte din ostașii călări aveau haine roșii, în felul husarilor ruși ³.

I. P. Liprandi arată că la mănăstirea Galata din Iași, unde se instalase Ipsilanti după intrarea sa în Moldova, au apărut pentru prima dată caftanele scurte și negre și căciulile de aceeași culoare, avînd pe ele capul de mort brodat cu fir de argint, precum și drapelele, cocardele și eșarfele tricolore (roșu-negru-alb). Descriînd apoi lagărul eterist de la Tîrgoviște, Liprandi relatează că printre oamenii, în cea mai mare parte îmbrăcați numai pe jumătate, se vedeau scurtele caftane negre, căciuli de aceeași

¹ Hurmuzaki, *Documente*, seria nouă, III, București, 1967, p. 345.

² N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 252.

³ Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821 supranumită *zavera*, traducerea T. M. Georgescu, ediția dr. A. I. Fotino, București, 1874, p. 40.

culoare, împodobite cu un cap de mort de argint, apoi uniformele de cazaci și ulani, precum și o mulțime de diferite veșminte asiatice și arnăuțești ⁴.

După M. Raybaud, ostașii batalionului sacru erau îmbrăcați în negru și purtau căciuli, ornate pe partea lor din față cu un cap de mort și cu oase așezate încruciș ⁵. Aceleași informații la I. Filimon ⁶.

Acestea sînt cele mai cunoscute mențiuni contemporane asupra uniformei trupelor eteriei.

În secția de manuscrise a Bibliotecii Institutului Național Ossoliński din Wrocław se află o scurtă însemnare în limba polonă despre uniforma oștirii lui Ipsilanti, însemnare rămasă pînă acum necunoscută, și care aduce unele amănunte la cele amintite mai sus.

Iată textul polon al acestei însemnări, urmat de traducerea lui în românește :

Większa część woyska Ipsylantego ubrana iest czarno. Maią oni powierzchwie suknie czarne tak zwane przeczynki i pantalony czyli przestronne szarawary czarne, cieraczkowe lub białe. Czapki wysokie czworograniaste na kształt ulańskich, z czarnych baranów. Kokarda na czapce iest troykolorowa : czarna z białem i czerwonym.

Straz przyboczna Ipsylantego ma na czapkach trupią głowę laną z cyny. Dowodczy i officerowie gwardyi noszą trupie głowy na kaszkiecie. Gwardya ma białe przeczynki na wierzchu nich pencowe kurtki z złotemi petlicami, białe spodnie, sznurowane cizmy na wierzchu spodni na kształt dawnych butów rzymskich i srebrne kaski czyli hełmy z białemi piórami. Bronią żołnierza są szable, pistolety i piki.

Majoritatea oștirii lui Ipsilanti este îmbrăcată în negru. Au ei pe deasupra robe negre, așa-numitele caftane, și pantaloni sau nădragi largi, negri, cenușii sau albi. Chipie înalte în patru colțuri de forma celor ale ulanilor, din piele de oaie, negre. Cocarda de pe chipiu este tricoloră : neagră cu alb și roșu.

Garda personală ⁷ a lui Ipsilanti are pe chipie un cap de mort, turnat din cositor. Comandanții și ofițerii gărzii poartă pe chipie capete de mort. Garda are caftane albe, iar pe deasupra lor veste scurte cu paftale de aur ; pantaloni albi, cizme legate cu șireturi pe deasupra pantalonilor, de forma vechilor cizme romane și căști sau coifuri de argint cu pene albe.

Armele soldatului sînt săbiile, pistoalele și sulitele.

(Biblioteka Zakładu Narodowego im Ossolińskich we Wrocławiu, manuscris I. 1282, f. 133).

⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, V, București, 1962, p. 281, 422.

⁵ *Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'indépendance*, I, Paris, 1824, p. 193—194.

⁶ Δοκίμιον Ιστορικόν περί τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως (Încercare istorică asupra revoluției grecești). II, Atena. 1859, p. 92 — 93.

⁷ Este vorba de „batalionul sacru”.

ANIVERSAREA CENTENARULUI NAŞTERII LUI
NICOLAE IORGA

Creator al unei opere ştiinţifice care prin dimensiunile sale rămâne fără precedent în istoriografia noastră, înnoitor al bazei documentare a istoriei României, deschizător de direcţii noi de cercetare şi interpretare în istoria naţională şi universală, Nicolae Iorga a devenit o permanenţă — pentru a împrumuta unul din conceptele sale — a istoriografiei româneşti. Se poate afirma, fără teamă de exagerare, că ediţiile sale de izvoare, studiile şi articolele, monografiile şi sintezele datorate marelui învăţat sînt permanent consultate de toţi cei care se interesează de istoria poporului român, a Imperiului bizantin, a Imperiului otoman, a sud-estului european etc. Contactul neîntrerupt cu opera istorică a lui Nicolae Iorga stabileşte un dialog continuu între istoricul de astăzi şi marele dispărut. Aniversarea centenarului naşterii sale nu este aşadar o rememorare, ci doar un moment din amintitul dialog căruia aniversarea îi conferă un caracter solemn.

Omagierea memoriei lui Nicolae Iorga a îmbrăcat forme variate — sesiuni, simpozioane, expoziţii, conferinţe, articole în publicaţiile de specialitate şi în presă, o emisiune filatelică etc. —, care exprimă toate respectul ce înconjură amintirea unuia dintre cei mai remarcabili savanţi pe care poporul român i-a dat culturii universale. În rîndurile de mai jos încercăm o succintă enumerare, care fireşte nu poate fi decît selectivă, a acestor manifestări.

Sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România şi a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România s-a organizat o sesiune comemorativă la care au participat academicieni, cadre din învăţămîntul superior, cercetători, precum şi familia istoricului.

În cuvîntul de deschidere acad. Miron Nicolescu, preşedintele Academiei Republicii Socialiste România a evocat figura marelui savant şi activitatea sa multilaterală de profesor, istoric, critic literar, care prin cercetările lui fecunde a cuprins într-o viziune amplă şi profundă istoria poporului român.

În lucrările sale de istorie naţională sau universală bogate în fapte şi idei, Nicolae Iorga a integrat logic şi organic locul şi rolul poporului român în istoria universală, contribuind astfel la cunoaşterea istoriei şi a culturii poporului nostru în întreaga lume.

Comunicarea prof. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, *Nicolae Iorga — profesor şi istoric* a constituit o amplă expunere asupra activităţii lui N. Iorga ca profesor şi cercetător al istoriei. Prin preocupările sale erudite, care au îmbrăţişat deopotrivă istoria naţională şi cea universală, marele savant a reuşit în coordonate largi, reale, istoria poporului său, universalizîndu-l prin evidenţierea specificului lui.

În comunicarea *Nicolae Iorga, scriitor și istoric literar*, prof. Dimitrie Păcurariu s-a oprit asupra cercetărilor consacrate istoriei literaturii românești și a înfățișat opera beletristică a scriitorului Iorga.

Prof. Constantin Ciopraga în comunicarea *Nicolae Iorga, portretist* a relevat talentul de scriitor și portretist al lui N. Iorga care în lucrările sale a dat viață unor personaje din trecutul istoric românesc.

Prof. arh. Grigore Ionescu a stăruit în comunicarea sa, *Nicolae Iorga, istoric al artei românești*, asupra valoroasei contribuții aduse de istoricul român la cunoașterea vechii arte românești, subliniind locul important rezervat de Iorga artei populare.

Investigațiile creatoare ale marelui cărturar în cercetarea limbii române prin studiul comparativ al cuvintelor vechi și de origine străină din limbă, precum și raportarea permanentă a fenomenului lingvistic la cadrul istoric au făcut obiectul comunicării prof. Dumitru Macrea, membru corespondent al Academiei, *Nicolae Iorga și studiul limbii române*.

În cuvîntul de închidere a sesiunii, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, a făcut o analiză profundă a concepției lui N. Iorga prin prisma învățăturii marxist-leniniste. Vorbitorul a arătat că Iorga a prezentat istoria țărilor române în ansamblul dezvoltării generale, în conexiune cu popoarele învecinate și îndeosebi cu cele din sud-estul Europei. Opera lui N. Iorga nu poate fi înțeleasă decît în contextul istoric în care s-a desfășurat viața și activitatea istoricului. Prof. univ. Miron Constantinescu a subliniat în încheiere necesitatea continuării activităților legate de revalorificarea operei lui Iorga și a recomandat Institutului de istorie din București crearea unui colectiv interdisciplinar de studiu sistematic al moștenirii marelui istoric.

În cadrul Universității din București, în zilele de 7—8 iunie 1971, a fost organizată o sesiune închinată lui N. Iorga. Lucrările au fost deschise de prof. Dumitru Berciu, decanul Facultății de istorie. Comunicările ținute de profesori și cercetători în domeniile istoriei, filozofiei și altor științe umanistice din centrele universitare București, Iași, Cluj, Craiova au fixat locul lui N. Iorga în dezvoltarea istoriografiei românești și au evaluat în lumina stadiului actual al cercetărilor aportul științific al istoricului. Comunicările: *Iorga arheograf* (Ion Ionașcu), *Contribuția lui Nicolae Iorga la cunoașterea istoriografiei românești din evul mediu* (I. Baltă), *Nicolae Iorga și istoria modernă a României* (V. Maciu), *Ideea de unitate politică a poporului român în concepția lui Nicolae Iorga* (Ion Gheorghiu și Ion Șendrulescu), *Nicolae Iorga, istoric al Transilvaniei* (Vasile Curticăpeanu), *Nicolae Iorga și lupla românilor din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* (V. Russu), *Nicolae Iorga istoric al Otteniei și animalelor al vieții spirituale craiovene* (Aurel Golimas), *Nicolae Iorga și iluminismul* (Teodor Pompiliu), *Nicolae Iorga istoric al perioadei contemporane* (Vasile Hurmuz și I. Scurtu), *Nicolae Iorga și problemele României de după primul război mondial* (I. Agrigoroaie), *Nicolae Iorga și mișcarea muncitorească 1907—1910* (D. Rusu), *Problemele de istorie contemporană a României abordate de Nicolae Iorga în coloanele revistei „România” din Cleveland (S.U.A.) în anii 1921—1924* (Gheorghe Ioniță) și *Nicolae Iorga despre limbă și istorie* (Aurel Răduțiu) au pus în lumină valoarea excepțională a studiilor lui N. Iorga pentru elucidarea problemelor fundamentale ale istoriei României. Sprijinit pe o documentație îmbogățită continuu prin investigații laborioase în arhivele din țară și străinătate, Iorga a dat soluții noi unor probleme abordate de predecesorii săi și a umplut din zonele ignoranței sau ale incertitudinii episoade și personalități ale trecutului național.

Convins de necesitatea încadrării istoriei României în istoria universală, Iorga a lărgit aria sa de cercetare și a inclus în ancheta sa ample spații geografice. Contribuțiile istoricului român la istoria Peninsulei Balcanice și a Imperiului otoman, teoria lui atît de fecundă a Romaniiilor populare, studiile închinete cruciadei țirzii au făcut obiectul comunicărilor: *Nicolae Iorga și tradițiile de cultură ale sud-estului european* (Mihai Berza), *„Romaniiile” în concepția lui Nicolae Iorga* (Ștefan Ștefănescu), *Nicolae Iorga și continuitatea elementului băstinaș în regiunile nord-dundrene* (Constantin Cihodaru), *„Romaniiile” în concepția lui Nicolae Iorga și relațiile româno-*

olomane (Mihai Ćuboglu), *Contribuția lui Nicolae Iorga la încadrarea istoriei românilor în istoria universală* (Vasile Cristian), *Unele probleme de istorie universală în opera lui Nicolae Iorga* (Dumitru Almaș), *Nicolae Iorga și istoria slavilor de sud în evul mediu* (Gheorghe Zbucnea) și *Nicolae Iorga ca istoric al cruciadelor ttrzii* (Florentina Cazan).

Profesor timp de aproape jumătate de veac al universității din București, Iorga a fost un devotat slujitor al catedrei sale în care a văzut nu numai un mijloc de instruire științifică, ci și de educație civică și patriotică. În comunicarea *Nicolae Iorga ca profesor*, Valeria Costăchel a înfățișat aspecte ale carierei didactice a lui N. Iorga.

Aniversarea a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga a prilejuit și organizarea de manifestări științifice în numeroase localități din țară. Vom semna pe cele mai importante. În aula liceului „August Treboniu Laurian” din Botoșani, liceu la care a învățat marele istoric, a avut loc o sesiune de referate închinată memoriei sale. La Casa de cultură din Vălenii de Munte, localitate unde Nicolae Iorga și-a petrecut o bună parte din viața sa, s-a desfășurat un simpozion omagial în cadrul căruia a fost evocată viața și personalitatea multilaterală a prodigiosului om de știință. Centrul din Craiova al Academiei de Științe Sociale și Politice în colaborare cu Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă Dolj și filialele din localitate ale Societăților de științe filologice și istorice au organizat un simpozion închinat aniversării centenarului nașterii lui Nicolae Iorga. O sesiune axată pe aceeași tematică s-a desfășurat și la Universitatea din Craiova. Centrul de științe sociale din Tîrgu-Mureș al Academiei de Științe Sociale și Politice a organizat o sesiune științifică dedicată memoriei marelui savant român. La Palatul culturii din Ploiești a avut loc un simpozion la care a luat parte un public numeros, precum și membri ai familiei Iorga. Casa de cultură a sindicatelor din Pitești a găzduit un simpozion în cadrul căruia numeroși vorbitori au evocat personalitatea remarcabilului om de știință.

Presa — din capitală și din provincie — a acordat un spațiu întins centenarului nașterii lui N. Iorga. Valoarea excepțională a operei savantului român, activitatea sa atât de diversă — istoric, poet, dramaturg, prozator, critic literar, eseist, ziarist, neobosit luptător pentru afirmarea culturii românești și apărător neostenit al ființei naționale — oferă un vast teren de cunoaștere, de analiză și de meditație. Vom semna în rândurile următoare articolele închinete memoriei aceuia a cărui contribuție la afirmarea culturii românești a fost atât de importantă, fără a avea intenția epuizării listei atât de bogate a articolelor publicate cu acest prilej¹.

Un mare număr de articole se referă bineînțeles la activitatea propriu-zisă de istoric a lui N. Iorga.

Neobositele și îndelungile căutări în arhivele Europei și ale țării noastre întreprinse de Iorga în dorința de a lărgi baza informativă atât de lacunară a istoriei românești au fost evidențiate de D. Ivănescu în articolul *Documentaristul Iorga*². Foarte numeroasele ediții de texte dintre care unele alcătuiesc colecții în mai multe volume sînt mărturia cea mai elocventă a muncii uriașe depuse de N. Iorga pentru a sprijini dezvoltarea științei istorice. Prin presă, radio și conferințe, Iorga a luptat din toate puterile pentru salvarea și conservarea materialului arhivistic.

Contribuțiile remarcabile ale lui N. Iorga în domeniul istoriei economice fac obiectul articolelor conf. univ. Petre Mălcomete și P. Danciu : *N. Iorga și istoria comerțului dintre țările române*³ și respectiv *Nicolae Iorga economist*⁴. Iorga a apreciat dezvoltarea legăturilor comerciale dintre țările române ca o urmare firească a unității geografice și economice, a formelor

¹ Am ținut cont de articolele din ziarele și revistele care au fost difuzate pînă la data de 1 iulie 1971.

² „Cronica”, 5 VI 1971 (VI), nr. 23 (278), p. 11.

³ Ibidem, p. 10—11.

⁴ „Familia”, mai 1971, seria a V-a, an. 7(107), nr. 5 (69), p. 10.

de viață materială și spirituală comune ale poporului român. Deși idealist în concepție, Iorga a sesizat rolul important jucat de fenomenele economice în istoria societății.

Contribuțiile lui N. Iorga la cunoașterea provinciilor istorice ale României și ale altor regiuni ale țării sînt prezentate în articolele: *Nicolae Iorga și Dobrogea*⁵, *Nicolae Iorga, istoric al Oltenei și animalelor al vieții culturale craiovene*⁶ și *Nicolae Iorga și Bihorul*⁷ semnate respectiv de Constantin Gioroiu, Aurel H. Golimas și Viorel Faur. Activitatea științifică și culturală depusă de N. Iorga în slujba tuturor provinciilor țării de-a lungul întregii sale vieți îl situează pe istoricul român în fruntea celor care au contribuit la consolidarea și afirmarea ființei noastre naționale. Articolele menționate pun în lumină aspecte mai puțin cunoscute asupra relațiilor stabilite de Iorga cu intelectualitatea din provincie.

Preocupat de-a lungul întregii sale activități de istoria universală, Iorga a dat un șir de valoroase studii pe teme speciale care au fost apoi încununate de ampla sinteză de istorie a umanității pe care a voit apoi să o reia în noua-i viziune istoriologică. Articolele lui Mihail Dan, *Nicolae Iorga istoric european*⁸, V. Cristian, *Iorga și istoria universală*⁹, Eugen Stănescu, *Istoric al Bizanțului*¹⁰, Gheorghe Zbucnea, *Istoric al lumii bizantine*¹¹ și Al. Zub, *Iorga — istoric total*¹² relevă meritele lui Iorga în domeniul istoriei universale. Cercetarea asiduă a arhivelor din străinătate, largul orizont istoric și cultural l-au permis istoricului român să elaboreze valoroase lucrări de istorie a Bizanțului, a Imperiului otoman și a sud-estului european.

Articolele *Filozofia istoriei la Nicolae Iorga*¹³ de Ion Florea și *Necesitatea sintezei la Nicolae Iorga*¹⁴ de Alexandru Dușu discută concepția de filozofie a istoriei a învățatului român și reliefează metodologia integralistă care a călăuzit investigațiile lui Iorga și a făcut ca finalitatea cercetării să rămână întotdeauna sinteza.

Prețuirea de care s-a bucurat marele savant în lumea științifică europeană a fost relevată în articolul *Larga notorietate a savantului*¹⁵. Marele om de cultură român a fost membru a 21 de academii și societăți științifice și doctor honoris causa a 10 universități străine, iar în 1939 e ales vicepreședinte al Comitetului internațional de științe istorice.

Informații inedite despre călătoria savantului român la Cracovia în anul 1924, ocazionată de alegerea sa ca membru activ al Academiei Polone de Științe, precum și interesul strînit în rîndul oamenilor de știință și cultură polonezi de vizita lui Iorga sînt prezentate în articolul *Nicolae Iorga la Cracovia*¹⁶ de George Sanda și Zbigniew Szuperski.

Amintiri emoționante ale celor care au fost în apropierea lui Iorga sau în legătură cu el sînt împărtășite în articolele *Cum l-am cunoscut pe Iorga*¹⁷ de Gheorghe Ungureanu, *Profesorul nostru*¹⁸ de Emil Diaconescu, *Așa lucra el*¹⁹ de Barbu Theodorescu, *Ein Freund der Siebenbürger Sachsen*²⁰ de Otto Folberth și *Știința de a citi*²¹ de Vasile Cîrăbiș. În cuvinte

⁵ „Tomis”, iunie 1971 (VI), nr. 6 (60), p. 17.

⁶ „Ramuri”, 15 VI 1971 (VIII), nr. 5 (84), p. 1.

⁷ „Familia”, p. 10.

⁸ „Vatra”, mai 1971 (I), serie nouă, nr. 2, p. 19.

⁹ „Cronica”, nr. 23, p. 12.

¹⁰ „Contemporanul”, 4 iunie 1971, nr. 23 (1282), p. 8.

¹¹ „Magazin istoric”, iunie 1971 (V), nr. 6 (51), p. 19—22.

¹² „Cronica”, nr. 23, p. 10.

¹³ Ibidem, p. 1 și 10.

¹⁴ „Viața românească”, iunie 1971 (XXIII), nr. 6, p. 32—37.

¹⁵ „Magazin istoric”, p. 31—38.

¹⁶ „România literară”, 3 iunie 1971, nr. 23, p. 29.

¹⁷ „Cronica”, nr. 23, p. 3.

¹⁸ Ibidem, p. 3.

¹⁹ „Magazin istoric”, p. 12—17.

²⁰ „Karpatenrundschaun”, 4 iunie 1971, nr. 22, p. 11.

²¹ „Contemporanul”, p. 2.

pline de căldură autorii evocă momentele de neuitat ale întâlnirilor cu N. Iorga, precum și date despre locul de creație și metoda de lucru a ilustrului istoric, autor a 1 250 de cărți și circa 25 000 de articole. Spiritul de obiectivitate care îl anima pe Iorga în activitatea sa este ilustrat de Mihail Cruceanu în *Aprecieri despre Maiorescu : în fața adevărului*²².

Știri despre casa copilăriei lui Iorga sînt furnizate de articolul *Casa memorială din Botoșani*²³ de Elena Dicu. Casa, în care Iorga a locuit în perioada 1876—1879, a fost declarată monument istoric în 1956.

Atașamentul său față de marile idealuri ale libertății, independenței și suveranității, a ridicării poporului român în rîndul celor mai civilizate popoare i-au conferit marelui om de cultură titlul de onoare de savant patriot. De pe poziții burghezo-democratice, Nicolae Iorga a militat cu consecvență pentru realizarea acestor deziderate majore din toate momentele dramatice ale istoriei României cărora el le-a fost contemporan. Presa social-politică și culturală din capitală și din țară a ținut să elogieze patriotismul savantului arătînd în numeroase pagini rolul său activ în viața politică a României. Articole ca cele ale lui Ștefan Ștefănescu, *Nicolae Iorga — istoricul, savantul, patriotul*²⁴, Mihai Arsene, *Un mare cărturar patriot*²⁵, Al. Cerna — Rădulescu, *Nicolae Iorga și conștiința demnității naționale*²⁶, *Savant și patriot*²⁷ — editorial, Ion Chiorean, *Iorga, patriotul*²⁸, Maria Turzai, *Luptătorul antifascist*²⁹, Nicolae Liu, *Savant și patriot*³⁰, Al. Cerna-Rădulescu, *Arbori din țara promisă*³¹, Dan Zamfirescu, *Nicolae Iorga*³², Aurel Leon, *Om și legendă*³³, și Anghel Popa, *Apărător al țărânimii*³⁴ relevă principalele aspecte ale luptei savantului român pentru apărarea drepturilor naționale, pentru înnoirea structurilor sociale ale țării, pentru rezolvarea democratică a problemei agrare. În chip deosebit este subliniată atitudinea sa curajoasă față de politica agresivă a Reichului hitlerist și a ucneltirilor agenturii sale din România, Garda de fier. Jertfa de sine pe care Nicolae Iorga a adus-o în serviciul neamului său a înecunat o viață de muncă și luptă pentru afirmarea drepturilor poporului român și a progresului său material și cultural.

Alte articole stăruie asupra actualității operei istorice a lui Iorga, a locului pe care istoricul român l-a ocupat în dezvoltarea istoriografiei românești și mondiale și a prețuirii deosebite cu care savantul român a fost înconjurat în țară și străinătate. Se numără astfel : *Nicolae Iorga în perspectiva contemporană*³⁵ de L. Boicu, *Creator și creat*³⁶ de Al. Dobrescu, *Achtung, Zusammenarbeit und Freundschaft. Nicolae Iorga und die Siebenbürger Sachsen*³⁷ de A. Armbruster, *Nicolae Iorga*³⁸ de Emil Micu, *Nicolae Iorga — o sută de ani de la naștere*³⁹ de V. Netca și *În conștiința umanității*⁴⁰ de Gh. Buzatu.

²² „Magazin istoric”, p. 17—19.

²³ „Cronica”, nr. 23, p. 9.

²⁴ „Scnteia”, organ al C.C. al P.C.R., 5 iunie 1971 (XL), nr. 8807, p. 6.

²⁵ „Lumea”, 3 iunie 1971, nr. 23 (397), p. 23—24.

²⁶ „România literară”, p. 13 și 28.

²⁷ „Vatra”, mai 1971.

²⁸ Ibidem, p. 16.

²⁹ Ibidem, p. 16—17.

³⁰ „România liberă”, 5 iunie 1971, nr. 8278, p. 2.

³¹ „Argeș”, iunie 1971 (VI), nr. 6 (61), p. 20.

³² „Contemporanul”, p. 8.

³³ „Cronica”, nr. 23, p. 1.

³⁴ Ibidem, p. 8.

³⁵ „Cronica”, nr. 23, p. 1 și 9.

³⁶ Ibidem, p. 9.

³⁷ „Neur Weg”, 5 VI 1971, p. 3—4.

³⁸ „Astra”, mai 1971 (VI), nr. 5 (60), p. 4.

³⁹ „Flacăra”, 5 VI 1971 (XX), nr. 835, p. 23—24.

⁴⁰ „Cronica”, nr. 23, p. 1 și 12.

O parte din numeroasele articole și materiale cu care presa literară, periodicele de cultură din întreaga țară au marcat evenimentul a fost consacrată activității literare a lui N. Iorga.

Constantin Ciopraga consacră un amplu articol lui N. Iorga, *scriitor*⁴¹, aspect mai puțin tratat, lăsat deseori în umbră de imensa reputație a istoricului. Analiza notelor de călătorie *Aminiri din Italia*, a scrierilor de aspect autobiografic *O viață de om* sau medaliaonle închinete unor personalități dispărute din seria *Oameni care au fost* oferă prilej autorului de a scoate în evidență talentul de scriitor al lui N. Iorga.

Activitatea de istoric literar a marelui savant și analiza principalei opere literare „adevărată frescă socială” face obiectul articolelor lui: Ion Roman, *Istoric al literaturii române*⁴², Emil Manu, *Literatura lui N. Iorga în posteritate*⁴³ și a recenziei lui Zaharia Sângeorzan, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*⁴⁴.

Un adevărat portret al istoricului care a înțeles marea calitate a izvoarelor este redat în articolul lui N. Balotă *Savantul cronicar*⁴⁵.

Articolele: N. Iorga, *dramaturgul*⁴⁶ de Ion Vlad, și *Marele său stil*⁴⁷ de Alexandru Paleologu pun în lumină valoarea literară a dramaturgiei lui Nicolae Iorga și excepționalele virtuți stilistice ale istoricului-scriitor.

*Un suflet patetic*⁴⁸ de Mircea Martin este o trecere în revistă a vieții și operei literare a marelui om care a fost N. Iorga.

În *N. Iorga pagini de memorii*⁴⁹ de Barbu Solacolu este evocată prestigioasa figură a omului, permanenta și trainica valoare în conștiința vremii sale.

Activitatea lui N. Iorga de istoric literar, conducător și colaborator al unor ziare și reviste, contactul strins și fecund cu mișcarea literară, scriitorii și criticii români face obiectul articolelor: *Corespondență inedită din fondul N. Iorga*⁵⁰ și *N. Iorga în dedicațiile unor scriitori și critici români*⁵¹ de V. Netea, dedicații pe cărțile care au aparținut marelui savant alcătuind biblioteca Institutului de istorie ce-i poartă numele.

Scrisori ale unor cărturari transilvăneni precum Iuliu Moisi, Ilie Dăianu, Iulian Marțian ș.a., colaboratori și prieteni ai lui N. Iorga, sînt semnalate de Al. Matei în articolul *Din corespondența cu cărturari transilvăneni*⁵².

Colaborarea lui N. Iorga la publicația craioveană „Ramuri” reflectată în corespondența cu redactorii ei este prezentată de Mircea Curticeanu în articolul *Scrisori către C. Șerban-Păgețel și D. Tomescu*⁵³.

Pe marginea culgerii *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, Șerban Cioeulescu în *Maximele lui N. Iorga*⁵⁴ selectează și comentează o serie de maxime reflectînd opiniile lui N. Iorga despre carte și scris.

În București și într-o serie de localități din țară au fost organizate expoziții comemorative. În capitală, Muzeul de istorie a municipiului București a deschis expoziția „Nicolae

⁴¹ Ibidem, nr. 24, p. 8 și nr. 25, p. 8.

⁴² „Viața românească”, p. 38–41.

⁴³ „Săptămîna culturală a capitalei”, 11 iunie 1971, nr. 27, p. 4.

⁴⁴ „Cronica”, nr. 23, p. 8.

⁴⁵ „Luceafărul”, 5 VI 1971 (XIV) nr. 23 (475), p. 1–2.

⁴⁶ „Tribuna”, 10 VI 1971, (XV), nr. 23 (750), p. 3.

⁴⁷ „Luceafărul”, p. 3.

⁴⁸ „România literară”, p. 1–2.

⁴⁹ „Viața românească”, p. 42–45.

⁵⁰ „Cronica”, nr. 23, p. 5.

⁵¹ „România literară”, p. 5.

⁵² „Tribuna”, p. 5 și 13.

⁵³ Ibidem, p. 4.

⁵⁴ „România literară”, p. 3.

Iorga 100 de ani de la naștere". Accesibilă publicului vizitator timp de trei luni, expoziția cuprinde numeroase manuscrise și fotografii originale, cărți cu autografe, obiecte ce au aparținut istoricului. În Botoșani, orașul natal al eminentului istoric, la liceul „August Treboniu Laurian” s-a deschis o expoziție documentară de fotografii și lucrări aparținând lui Nicolae Iorga. La Casa de cultură din Vălenii de Munte au fost deschise două expoziții — una de fotografii și alta de carte — despre viața și activitatea lui Iorga. În aceeași localitate s-a redeschis, complet reamenajată, Casa memorială „Nicolae Iorga”. Numărul pieselor aflate în Casa memorială se ridică în prezent la 800—850. Situat în imediata apropiere a Casei memoriale, muzeul de artă feudală dispune de circa 300 de exponate, picturi, stampe, documente din secolul al XVIII-lea, adunate de N. Iorga de pe meleagurile prahovene. La Palatul culturii din Ploiești a fost inaugurată o expoziție intitulată „Iorga — omul și opera”, cuprinzând numeroase documente, scrisori, cărți, fotografii inedite, manuscrise etc., care ilustrează sugestiv viața și activitatea științifică a marelui om de cultură român. În Piatra Neamț a fost inaugurată o expoziție cu lucrări și documente inedite despre Nicolae Iorga, descoperite în biblioteca G. T. Kirileanu din localitate. Biblioteca municipală și Arhivele Statului din Brașov au organizat o expoziție în care sînt prezentate referate, cărți, fotografii etc. privitoare la Nicolae Iorga. În Rîmnicul Vilcea s-a deschis o expoziție cu peste 100 de documente, scrisori, fotografii referitoare la activitatea lui Iorga și la legăturile lui cu vilcenii. Cu același prilej la Craiova Universitatea a organizat o expoziție cuprinzând opere și documente privind activitatea științifică, poetică și literară a istoricului. La Oradea, în Muzeul Țării Crișurilor s-a deschis o expoziție închinată lui Nicolae Iorga.

În cadrul Institutului de studii sud-est europene o echipă de tineri, în cea mai mare parte cercetători ai acestui institut, au pregătit sub îndrumarea prof. Eugen Stănescu — în legătură cu congresul de bizantinologie de la București un volum de studii privind opera de bizantinist a lui Nicolae Iorga, care a fost, după cum se știe, inițiatorul primului congres de studii bizantine desfășurat la București în 1924. Lucrările incluse în volum pun în lumină valoarea excepțională și actualitatea contribuției lui Iorga la studiul istoriei Bizanțului sub variatele ei aspecte.

În semn de prețuire a memoriei omului de știință de reputație mondială — care a fost Nicolae Iorga — Departamentul Poștelor și Telecomunicațiilor a pregătit o emisiune filatelică; timbrul reproduce chipul savantului, precum și datele: 1871—1971.

Sărbătorirea a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga a prilejuit organizarea și peste hotare a numeroase manifestări omagiale care s-au bucurat de o largă participare din partea oamenilor de știință și de cultură, a personalităților vieții politice, a ziariștilor etc. Astfel la Veneția a avut loc o adunare festivă organizată de Academia venețiană de științe, literă și arte, în colaborare cu ambasada Republicii Socialiste România în Italia. Cuvîntul introductiv a fost rostit de prof. Diego Valeri, președintele Academiei venețiene. Prof. Carlo Tagliavini, de la Universitatea din Padova, a prezentat un referat pe tema *Nicolae Iorga și cultura italiană*. Prof. Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene din București, a evocat opera și personalitatea lui N. Iorga. La ambasada română din Paris s-a desfășurat o manifestare în cursul căreia activitatea marelui savant a fost înfățișată de Eugen Simion, lector de limba și literatura română la Sorbona. La Ankara, comisia națională turcă pentru UNESCO a organizat împreună cu ambasada română o seară culturală dedicată marelui cărturar român. Bredettin Tuncel, președintele comisiei naționale turce pentru UNESCO, a evocat figura lui N. Iorga, evidențiind aportul său la cunoașterea istoriei Turciei. Sub auspiciile Institutului pentru relații culturale cu străinătatea al R.F.G. și ale ambasadei române a avut loc la Bonn o seară închinată lui N. Iorga. Despre viața și opera istoricului a vorbit prof. Virgil Cîndea. Manifestări asemănătoare s-au desfășurat la Tübingen și München, unde a fost organizat un simpozion Nicolae Iorga; dr. Walter Biemel, directorul Institutului de filozofie din Aachen, a vorbit la postul de radio „Deutschlandfunk, evocînd personalitatea lui Iorga.

SĂRBĂTORIREA CENTENARULUI NAȘTERII LUI NICOLAE IORGA LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA” DIN BUCUREȘTI

În zilele de 15—16 iunie a avut loc sesiunea științifică a Institutului de istorie consacrată centenarului nașterii lui Nicolae Iorga. Deschizând lucrările sesiunii Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie, a relevat valoarea excepțională a operei istorice a învățatului român, care a reînnoit fundamental baza documentară a istoriei naționale, a deschis orizonturi noi cercetării trecutului poporului său, a dat o valoroasă contribuție în domeniul istoriei universale și a elaborat o viziune nouă — istoriologia — asupra evoluției societății umane și a scrierii istoriei ei. Vorbitorul a stăruit apoi asupra prezenței vii a memoriei lui Nicolae Iorga în conștiința poporului român și a citat un șir de scrisori primite la institut, revelatorii pentru simpatia vie care înconjoară amintirea istoricului român.

Comunicarea lui Matei Ionescu, *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești*, l-a înfățișat pe Nicolae Iorga confruntat cu situațiile cele mai critice străbătute de societatea românească în timpul vieții marelui savant: 1907 — anul marilor răscoale țărănești; iarna 1916—1917 — teribila iarnă a invaziei, a ocupației Puterilor Centrale și a refugului de la Iași; 1940 — anul dictatului de la Viena și a instaurării dictaturii legionaro-fasciste în România. Cunoașterea profundă a istoriei românești și dragostea fierbinte pentru poporul căruia îi aparținea au fixat atitudinea lui Nicolae Iorga și i-au călăuzit conduita: alături de țărani măcelăriți în 1907, convins în 1916—1917 și 1940 că biruința vrăjmașilor neamului său nu era decât vremelnică și că victoria lor o dată spulberată poporul român avea să-și continue drumul pe făgașul unei istorii de muncă harnică și dragoste de libertate.

Comunicarea lui Florin Constantiniu *Nicolae Iorga și studiul mentalităților colective* a subliniat modernitatea opiniilor lui Nicolae Iorga în domeniul psihologiei socio-istorice și a discutat însemnătatea atribuită de istoricul român cunoașterii psihologiei sociale pentru înțelegerea procesului istoric. Autorul a încercat apoi o paralelă între concepția lui N. Iorga în domeniul amintit și orientările istoriografiei actuale în studiul mentalităților colective.

Relațiile dintre A. D. Xenopol și N. Iorga au făcut obiectul comunicării lui Dan Berindei *Nicolae Iorga și A. D. Xenopol*. Personalități de primă mărime a istoriografiei românești, cei doi învățați au întreținut strînse raporturi încheiate încă din anii când Iorga a fost la Iași studentul lui Xenopol. Autorul a enumerat domeniile în care preocupările celor doi istorici s-au întâlnit și a evidențiat continuarea de către Nicolae Iorga a unor direcții de cercetare urnate, la timpul său, de A. D. Xenopol.

Contribuția lui Nicolae Iorga la studiul vechiului drept românesc a fost analizată de Ovid Sachelarie în comunicarea *Nicolae Iorga și vechiul drept românesc*. După ce a enumerat principalele lucrări (ediții de texte și studii de interpretare) consacrate acestei teme, autorul a expus vederile lui Iorga în privința dreptului popular, a obârșiei și originalității dreptului românesc precum și a periodizării istoriei acestui drept.

Întemeiată de studiul materialului inedit păstrat în arhivele Ministerelor de Interne și Externe de la Viena, comunicarea Corneliiei Bodea *Nicolae Iorga și „Liga culturală”* a adus informații noi de cel mai mare interes din dosarele arhivelor amintite privitoare la istoria „Ligii culturale” în anii 1907—1914, adică totemai din perioada când arhiva „Ligii” înregistrează o mare lacună ca urmare a pierderii ei, capturată, după cum se știe, de trupele de ocupație. Materialele prezentate dezvăluie îngrijorarea oficialităților austro-ungare față de eforturile pe care lupta lui Nicolae Iorga pentru desăvârșirea unității statale îl avea în rândurile populației românești din cadrul monarhiei austro-ungare.

În comunicarea *Nicolae Iorga, literatura și sufletul epocii sale*, Adriana Mătescu a cercetat metoda folosită de Nicolae Iorga în studiul creației literare. Așezată întotdeauna în contextul istoric care a generat-o și căreia îi aparține, literatura este pentru Nicolae Iorga expresia

spiritului unei epoci. Lucrări ca *Istoria literaturilor romanice* sau *Istoria universală văzută prin literatură* rămân modelul analizei fenomenologice întreprinsă de istoricul român a relațiilor dintre diversele activități umane și ideile care le exprimă.

Impresiile de călătorie ale lui Nicolae Iorga au fost analizate de Constantin Șerban în comunicarea *Notele de călătorie ale lui Nicolae Iorga și valoarea lor istorică*, Convins că istoria nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea locurilor în care ea s-a desfășurat, Nicolae Iorga a fost un călător neobosit, care a lăsat o bogată literatură dedicată voiajelor sale. În paginile ei imaginile artistice ale scriitorului se asociază erudiției istoricului pentru a da o descriere încărcată deopotrivă de poezie și știință.

Comunicarea lui Mircea Iosa *Nicolae Iorga și desăvârșirea unității politice* a urmărit activitatea politică a istoricului român în anii primului război mondial subliniind dăruirea totală a istoricului român în slujba idealului nobil al poporului român — desăvârșirea unității sale politice.

Vasile Livranu, în comunicarea sa *Lege, repetare, necesitate istorică în concepția lui Nicolae Iorga*, a analizat locul și semnificația acestor categorii în concepția lui Nicolae Iorga. Autorul a urmărit închegarea a ceea ce s-ar putea numi filozofia istoriei a lui Nicolae Iorga pînă la viziunea istoriologică a istoriei care se întemeiază pe ideea unității absolute a vieții omenești, în spațiu și timp și excluzînd legile istorice admite existența unor similitudini, paralelisme și repetiții, elemente fundamentale ale construcției istoriologice.

Publicistica militantă și literară a lui Nicolae Iorga care, după cum se știe, a ocupat un loc important în ansamblul opereii sale a constituit obiectul comunicării lui Vasile Netea *Activitatea publicistică și literară a lui Nicolae Iorga*, care a pus în lumină valoarea unui șir de opere beletristice și de critică literară ale istoricului român.

Despre atitudinea lui Nicolae Iorga în marile probleme ale vieții internaționale din perioada interbelică s-a ocupat Eliza Campus în comunicarea *Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939)*. Într-o vreme cînd acțiunile statelor revizioniste, în primul rînd Reichul nazist, puneau în primejdie pacea, Nicolae Iorga a reafirmat cu tărie dreptul statelor mici la independență și a militat pentru realizarea unui sistem de securitate care să le pună la adăpost de agresiune. Sprijinit pe învățămintele istoriei Nicolae Iorga putea să-și exprime certitudinea că tentativele de înrobire a altor popoare puteau reuși un moment, dar erau sigur condamnate eșecului.

Gheorghe Cronț în comunicarea *Cercetările lui Nicolae Iorga privitoare la dezvoltarea istorică a popoarelor balcanice în cuprinsul Imperiului bizantin*, după ce a trecut succint în revistă principalele lucrări de istorie a Bizanțului datorate istoricului român, a urmărit opiniile sale privitoare la trecutul popoarelor balcanice și la rolul Imperiului bizantin în dezvoltarea lor istorică arătînd că Bizanțul a însemnat în sud-estul Europei „o epocă de colaborație” a popoarelor Peninsulei Balcanice.

Concepția lui Nicolae Iorga despre istoria Imperiului otoman a fost prezentată de Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru care a reliefat valoarea cunoscutei sinteze *Geschichte des osmanischen Reiches* în raport cu lucrările similare ale predecesorilor Hammer și Zinkeisen și cu stadiul actual al cercetărilor de turcologie.

Nicolae Iorga — istoric al poporului albanez a fost titlul comunicării lui Gelcu Maxutovici. Autorul a relatat împrejurările în care Nicolae Iorga a scris lucrarea sa *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, a arătat însemnătatea acestei cărți în lupta poporului albanez pentru recunoașterea drepturilor sale naționale și a ilustrat simpatia de care s-a bucurat Nicolae Iorga în rîndurile poporului albanez.

Contribuțiile lui Nicolae Iorga la studiul culturii românești îndeosebi a literaturii au fost prezentate de Nicolae Liu în comunicarea *Nicolae Iorga — istoric al culturii*.

Mihai Rusenescu și Eufrosina Popescu au înfățișat în comunicarea *Nicolae Iorga — apărător al țărânimii (1917—1921)* lupta învățatului român în Parlament pentru realizarea improprietății îneciate a țăranilor.

Închinată vieții și operei lui Nicolae Iorga sesiunea anuală a Institutului de istorie ce-i poartă numele a adus o contribuție de valoare la cunoașterea uneia dintre cele mai remarcabile personalități ale culturii românești și universale.

Cu prilejul sesiunii a fost organizată o expoziție cuprinzând vitrine cu cărți și panouri cu fotografii care înfățișează diverse aspecte din viața, activitatea publică precum și o hartă consacrată recunoașterii internaționale a activității științifice a istoricului indicând centrele culturale din străinătate care l-au distins pe Nicolae Iorga prin acordarea titlului de doctor honoris causa sau de membru al unor academii și instituții științifice.

Colțul memorial permanent închinat marelui istoric a fost îmbogățit cu noi exponate: alături de un spor însemnat de lucrări ale savantului român — ediții princeps și reeditări din zilele noastre — se cuvin amintite câteva piese de mobilier care au aparținut fondatorului institutului.

În cadrul acțiunilor legate de aniversarea a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga a fost organizată o excursie științifică la Vălenii de Munte în ziua de 19 iunie la care au luat parte, în afara personalului științific din Institutul de istorie, și cercetători din Institutul de studii sud-est europene, Biblioteca și Editura Academiei. Casa memorială „Nicolae Iorga”, locuința căreia istoricul i-a închinat pagini de caldă iubire în cunoscuta poveste a vieții sale, universitatea populară, locul atitor prelegeri în cadrul cărora istoricul a expus rezultatul cercetărilor sale și a fixat noi direcții cercetării istorice, muzeul de artă feudală care adăpostește colecții de artă religioasă și populară, localul vechii tipografii „Datina românească” din teascurile căreia a ieșit și s-a răspândit o parte din gigantica operă scrisă a marelui învățat au fost principalele popasuri ale acestei excursii devenită și un pios omagiu adus memoriei savantului român.

Cu ocazia sărbătoririi centenarului „N. Iorga”, directorul Institutului de istorie, Ștefan Ștefănescu, precum și cercetători ai aceluiași institut (Dan Berindei, Cornelia Bodea, Vasile Netea și Alexandru Porțeanu) au susținut conferințe despre viața și activitatea marelui erudit în capitală și în alte orașe din țară (Arad, Focșani, Pincota, Reșița, Sibiu și Turnu-Severin). Într-o emisiune a televiziunii personalitatea și opera ilustrului istoric au fost evocate de Ludovic Demény.

Amploarea manifestațiilor dedicate memoriei celui mai mare istoric al României a arătat cât de actuală și cât de puternică este prezența lui Nicolae Iorga în istoriografia și, în genere, în cultura României contemporane. Firește că raportată la coordonatele metodologiei materialist-istorice și la progresele științei istorice, unele încheieri sau opinii ale savantului român apar azi ca depășite. În ansamblul ei însă această operă de proporții monumentale s-a dovedit rezistentă la asaltul timpului și a rămas pînă astăzi ca una dintre cele mai de seamă contribuții ale culturii românești la patrimoniul culturii universale.

Marieta Rădulescu, Lucia Taftă și Mircea Grosu

CENTENARUL „SOCIETĂȚII PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN DIN TRANSILVANIA”

La sfîrșitul anului 1970 s-au împlinit o sută de ani de la întemeierea „Societății pentru fond de teatru român”, a cărei activitate depășește de fapt sfera interesului strict teatral, cultural sau documentar, reprezentînd o prețioasă moștenire istorică ce a avut la vremea sa implicații mai largi, sociale și chiar politice.

Evenimentului i-au fost consacrate o serie de acțiuni și manifestări, deschise prin sesiunea științifică organizată în luna octombrie 1970 la Deva, cu prilejul „Zilelor culturii hunedorene”, și a continuat în zilele de 12—13 decembrie 1970 la Oradea, prin reușite manifestări inițiate de organele locale de partid și de stat, sub patronajul Comitetului județean pentru cultură și educație socialistă Bihor. În după-amiaza zilei de 12 decembrie, în holul Teatrului din Oradea s-a inaugurat o expoziție omagială conținând interesante documente originale (scrisori, liste, memorii, acte etc.), fotocopii, fotografii, publicații, puse la dispoziție de Arhivele Statului din Brașov și Oradea, Muzeul de istorie din Cluj, Biblioteca Municipală Oradea, precum și de colecționari particulari (prof. univ. Mihail Dan din Cluj, prof. Lucian Drimba), organizată prin grija muzeografului V. Faur. Un cuprinzător caiet-program a fost editat cu aceeași ocazie. În continuare, pe scena Teatrului s-a desfășurat un spectacol coupé cu trei piese de epocă : „Zoe”, „Trei doctori” și „Gărgăunii dragostei”. Adaptarea textelor aparține lui Emanoil Enghel, directorul Teatrului. În sala bibliotecii municipale a avut loc, duminică 13 decembrie, sesiunea de comunicări dedicată centenarului S.F.T.R., cu participarea unor cercetători din Oradea, București, Cluj, Tg. Mureș, Timișoara.

După o alocuțiune introductivă rostită de Emanoil Enghel, Lucian Drimba a prezentat comunicarea intitulată *Momente importante din evoluția Societății pentru crearea unui fond de teatru român în care a făcut un succint istoric, aruncând o privire de ansamblu asupra dezvoltării Societății, pe baza unor mai vechi preocupări ale autorului.*

Prof. Rafila Faur s-a ocupat în expunerea următoare, de „Societatea pentru fond de teatru român și Bihorul”, cercetînd un proces care se finalizează prin constituirea de comitete filiale locale, în anul 1910.

O remarcabilă comunicare, de înaltă ținută științifică, a prezentat prof. Ion Golban — *Receptivitatea Transilvaniei față de creația dramatică a lui Iosif Vulcan*, capitol mai puțin cercetat al istoriei teatrului vulcanian. Autorul și-a concentrat expunerea asupra perioadei de vîrf a anilor 1900—1906, ilustrată prin date elocvente : numai în acești șapte ani au avut loc, potrivit surselor cercetate pînă acum, 166 de spectacole în 125 de localități — majoritatea din Banat, precum și din alte aproape 20 de comitate —, piese ca „Ruga de la Chizătău” sau „Sărăcie lucie” intrînd, fiecare, cîte circa 50 de reprezentații. La aceste grăitoare cifre care reflectă interesul deosebit pentru opera dramatică a lui Iosif Vulcan, se adaugă alte zeci de spectacole teatrale în limba română, cu piese clasice sau creații contemporane, din repertoriul universal sau național, dar în Transilvania, piesele lui Vulcan au dominat ca frecvență a reprezentațiilor, inclusiv asupra celor ale lui Alecsandri.

P. M. Ardeleanu a înfățișat în continuare aspecte din *Activitatea Societății pentru fond de teatru român, în Banat*, aducînd în fața celor prezenți la lucrările sesiunii jubiliare o seamă de date semnificative pentru amploarea activității amintite, referitoare la adunările generale memorabile ale S.F.T.R. de la Timișoara, Bocșa, Reșița, Caransebeș, Oravița, Orșova ș.a., la contribuția Societății în dezvoltarea terminologiei teatrale românești, la cunoașterea literaturii dramatice autohtone, la crearea unui repertoriu original.

Dramaturgi bihoreni ai teatrului de diletanși s-a intitulat comunicarea prof. Ion Bradu, directorul Bibliotecii Municipale. După ce a făcut istoricul întemeierii filialelor Societății de la Beiuș, Oradea și Tinca, amintind o seamă de localități unde au avut loc reprezentații teatrale cu piese de Iosif Vulcan și Vasile Alecsandri — în special în zona de sud-est a Bihorului, de la Oradea, Nojorid, Cefa, pînă la Vașcău, în numeroase sate —, autorul s-a oprit asupra activității unor dramaturgi bihoreni ca Antonlu Popp, frații Augustin și Ioan Silaghi, Traian Amos Pinteru și alții.

Prof. univ. dr. docent Mihail P. Dan de la Universitatea din Cluj și prof. Viorel Faur au expus apoi comunicarea despre *Correspondența lui Iosif Vulcan cu Vincențiu Babeș*, aducînd

date noi asupra vieții culturale transilvănene din a doua jumătate a secolului trecut, insistând asupra acelor aspecte din bogata corespondență amintită, care se referă la activitatea Societății pentru fond de teatru.

Alexandru Porțeanu a prezentat cominicarea *Dr. Valeriu Braniște și Societatea pentru crearea unui fond de teatru român*. După ce a făcut unele sublinieri privind cadrul general al istoricului și caracterul activității S.F.T.R., autorul a înfățișat personalitatea doctorului Valeriu Braniște, meritele acestuia în istoria culturii românești, în special în viața culturală românească din Transilvania, Banat și Bucovina, în gazetărie și în luptele politice ale epocii. V. Braniște a fost membru al conducerii S.F.T.R. după 1900 și principalul ei orator, numeroasele sale discursuri rostite la adunările generale anuale ale Societății și cu alte prilejuri rămânând un bogat material de studiu. Partea de interes deosebit a comunicării a constituit-o comentarea unor pagini inedite din memoriile lui V. Braniște, în curs de apariție la editura „Minerva”, în care autorul descrie cu nerv și sugestiv, unele episoade importante ale activității Societății, străbătute de un autentic fior plin de căldură sufletească, redat cu un inspirat talent literar, atunci când e vorba de Iosif Vulcan, de atmosfera întrunirilor, de extraordinarul interes de masă pentru activitatea teatrului de diletanți etc.

Grigore Ploșteanu a evocat apoi aspecte pline de interes referitoare la *Activitatea Societății... pe meleagurile mureșene*; organizarea unor trupe și spectacole (încă în 1888), a comitetelor filiale, culminând cu adunarea generală a Societății pentru fond de teatru român din 1910, ținută la Reghin.

Vorbind despre *Ideea de conștiință națională în lupta pentru afirmarea culturii bihorene*, Vasile Vetișanu a insistat asupra însemnătății constituirii culturii românești în cursul unui îndelungat proces istoric, asupra unității culturale a tuturor ținuturilor românești, asupra specificului național al culturii noastre, asupra manifestărilor bihorene mai importante.

Ioan Chiorean a prezentat o interesantă comunicare consacrată lui *Iosif Hodoș, primul președinte al Societății pentru fond de teatru român*. Autorul a înfățișat momente semnificative din viața și activitatea acestui remarcabil cărturar și om politic, de la a cărui moarte s-au împlinit 90 de ani. Meritele sale rămân legate de unele acțiuni (revoluția de la 1848—1849 și crearea „Societății pentru fond de teatru român”), care vorbesc de la sine despre importanța lor în istoria poporului român.

Ultima comunicare a aparținut lui Nicolae Liu, care a vorbit despre *Mihail Eminescu și activitatea dramatică în Transilvania și Banat*. Amintind participarea personală a marelui poet la unele momente remarcabile ale acestei activități, creionând cadrul general al dezvoltării vieții teatrale românești transilvănene din deceniile șapte-opt ale secolului trecut, autorul comunicării a stăruit în continuare asupra legăturilor lui Eminescu cu Iosif Vulcan și revista „Familia”, asupra sprijinului acordat întemeierii „Societății pentru fond de teatru român în Ardeal” — îndeosebi asupra celebrului articol *Repertoriul nostru teatral*, analizat pertinent, sub aspect istoric —, asupra conținutului estetic și ideologic al acestei remarcabile legături și, în fine, asupra ecourilor ei peste decenii, prin rolul și locul de frunte pe care l-au deținut ideile și creația eminesciană în stimularea culturii românești de peste munți, în afirmarea „Thaliei române”.

Un amplu și competent cuvânt de încheiere a lucrărilor sesiunii a rostit Emanoil Enghel, care a subliniat rolul excepțional, de animator și mentor al Societății, îndeplinit de Iosif Vulcan, unul dintre cei mai mari fii ai Bihorului și o figură remarcabilă a istoriei culturii întregului popor român.

Lucrările sesiunii — primite cu interes și căldură de numerosul auditoriu — urmează să fie tipărite prin grija organizatorilor într-un volum omagial, care va mai cuprinde și alte câteva teme ce nu au putut fi expuse din lipsă de timp; ele se referă la aspecte interesante, cum ar fi preocupările Societății pentru limbă, pentru cinematograf, la revistele și publicațiile Societății, documente, corespondență ș.a.

Manifestările consacrate centenarului „Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal” — care au avut ecou în viața culturală a țării, în emisiunile posturilor de radio și televiziune, în presă („România literară”, „Tribuna”, „Familia” ș.a.) — au constituit un frumos succes, o afirmare grăitoare a culturii noastre socialiste.

Alexandru Porțeanu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI VINCENTIU BABEȘ DE LA TIMIȘOARA

Cu prilejul aniversării unui veac și jumătate de la nașterea lui Vincențiu Babeș în sala de festivități a Liceului nr. 5 din Timișoara „Vincențiu Babeș” s-a desfășurat în ziua de 29 mai 1971 o sesiune de comunicări științifice inițiată de Universitatea din Timișoara și cu concursul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”. La organizarea acestei sesiuni și-au adus contribuția Liceul „Vincențiu Babeș” și Societatea de științe istorice, Filiala Timișoara. Sesiunea a fost deschisă de prof. Ioan Martin, directorul liceului, care a evocat unele trăsături ale personalității patriotului bănățean. Tematica lucrărilor prezentate a fost axată pe unele coordonate mai importante ale vieții, operei și activității politice a lui Vincențiu Babeș.

I. D. Suciu, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, a prezentat comunicarea *Actualitatea lui Vincențiu Babeș*, în care a evidențiat personalitatea lui Babeș, clarviziunea sa politică și socială în condițiile istorice din monarhia habsburgică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin gândirea sa înaintată și prin activitatea sa politică, Vincențiu Babeș a inițiat unele directive în viața politică a românilor care au ecouri și în actualitate. Deși exponent al burgheziei, dar al unei burghezii oprimate, una dintre caracteristicile activității lui Babeș este simpatia față de clasa muncitoare care s-a manifestat prin susținerea Comunei din Paris, a comunarilor din Pesta, prin popularizarea Internaționalei I. O altă contribuție pe plan internațional constă în fundamentarea alianței româno-sârbe împotriva dominației austro-ungare, alianță începută în 1861 în colaborare cu Svetozar Miletić și definitivată prin programele politice de la Timișoara și Becicherec (1869). Tot Babeș a contribuit la solidarizarea poporului român din monarhie cu Franța în timpul războiului franco-prusac din 1870—1871, intervenind și pe cale parlamentară în acest sens. Pe plan intern, Babeș se remarcă ca militant pentru realizarea unității poporului român și introducerea votului universal. În acest sens, el proclamă daco-românismul spiritual încă din 1869.

Autorul conchide că Vincențiu Babeș prin ideile lui avansate, precum și prin acțiunile inițiate se numără printre personalitățile istorice de mare actualitate din trecutul nostru.

Conceptiile pedagogice și activitatea didactică desfășurată de Babeș au constituit obiectul comunicării *Gândirea pedagogică a lui Vincențiu Babeș* prezentată de conf. univ. dr. V. Țîrcovcu. Ca inspector al școlilor din Banat, ca profesor la preparandia din Arad, Babeș a avut prilejul să cunoască principalele carențe ale învățământului și a militat pentru înlăturarea lor. El a demonstrat rolul școlii pentru dezvoltarea civilizației poporului român, dreptul la învățătură al tuturor copiilor indiferent de starea lor socială și a depus o susținută activitate pentru creșterea prestigiului social al învățătorilor și al profesorilor. Babeș considera că în cele mai de jos straturi sociale se găsesc copii deosebit de dotați și care prin instruire cu ajutorul școlii pot

deveni folositori statului și țării. Talentul, în concepția pedagogică a lui Vincențiu Babeș, nu este apanajul claselor sociale privilegiate, el nu cunoaște granițe economice, politice sau sociale.

În comunicarea *Contribuții la cunoașterea activității parlamentare a lui Vincențiu Babeș*, lectorul univ. Ion Munteanu, pe baza cercetării discursurilor parlamentare ale lui Babeș reliefează bogata activitate a cărturarului patriot în cadrul dietei maghiare. Autorul consideră că foarte înaintate pozițiile pe care le ia Babeș în dietă, ca și ideile cuprinse în discursurile sale. Se analizează problema egalității în drepturi a tuturor națiunilor din Imperiul habsburgic, a votului universal și desființarea censului, introducerea limbii române în școli și instituțiile de stat, lupta lui Babeș împotriva „uniunii” cu Ungaria și demascarea despotismului habsburgic, ca principale coordonate ale activității parlamentare a lui Babeș.

Lectorul universitar Corneliu Popești a prezentat comunicarea *Din activitatea politică a lui Vincențiu Babeș oglindită în documente inedite*. Autorul, bazat pe o corespondență dintre Vincențiu Babeș și Gheorghe Pop de Băsești, se referă la atitudinea patriotului bănățean față de Memorandum, cît și față de lupta comună a națiunilor asuprite din Austro-Ungaria. Babeș insista pentru necesitatea întocmirii unui memoriu cît mai complex, ceea ce după opinia sa era mai important decît o publicare pripită. Cu atît mai mult cu cît el considera că nu sosise încă momentul potrivit pentru aceasta. V. Babeș milita și pentru popularizarea cauzei românilor în Europa ceea ce ar fi asigurat reușita scopului propus de mișcarea memorandistă. Însărcinarea de a lua legătura cu conducătorii celorlalte națiuni asuprite din imperiu corespunde unui deziderat mai vechi al său, considerînd ca binevenit acest prilej pentru inaugurarea unei lupte comune. Din corespondența citată se desprinde și preocuparea omului politic bănățean pentru unitatea de luptă a P.N.R., cît și a tuturor românilor. Autorul a reușit să aducă o importantă contribuție la cunoașterea activității politice, mai puțin cunoscute a lui Vincențiu Babeș.

În încheierea lucrărilor sesiunii, lectorul universitar Moțiu Ispas a prezentat comunicarea *Vincențiu Babeș exponent al progresului social-economic*, în care expune o serie de probleme mai puțin dezbătute în literatura istorică.

În prima parte a lucrării, cărturarul bănățean este prezentat ca un militant pentru unirea tuturor românilor într-un stat unitar. Ideea de unitate apare în gîndirea lui încă de la 1848, cînd elaborează definiția națiunii și drepturile ei, în centrul căreia Babeș pune dreptul națiunilor la autodeterminare. Continuator al ideologiei dacoromânismului, Babeș vedea în România patria comună a tuturor românilor. În a doua parte a comunicării autorul tratează concepția lui Babeș cu privire la procesul dezvoltării sociale. De pe poziții înaintate atacă sistemul feudal, salută ștergerea „cruntei servituți” și „timpul libertății” întronat după revoluție. După 1871, sub influența mișcării muncitorești și a Comunei din Paris, critică societatea capitalistă, întrevăzînd unele dintre limitele ei istorice și își îndreaptă privirea spre o nouă ordine socială instaurată de revoluția proletară. Pe planul gîndirii economice, este printre cei mai însemnați susținători ai dezvoltării industriale a țării noastre preconizînd totodată dezvoltarea comerțului, creditului și transporturilor și luînd atitudine împotriva capitalului străin.

Sesiunea de comunicări științifice de la Timișoara a reliefat rolul lui Vincențiu Babeș în lupta pentru drepturile și libertățile sociale și naționale nu numai ale românilor bănățeni, ci ale tuturor românilor și ale celorlalte națiuni din Austro-Ungaria. Prin atitudinea pe care a avut-o față de marile evenimente ale epocii în care a trăit, se situează ca o figură proeminentă a sud-estului european. Ideea de unitate statală a tuturor românilor străbate ca un fir conducător întreaga sa activitate și gîndire social-politică.

** * * Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921-august 1924), Edit. politică, București, 1970, 822 p.*

Institutul de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a pus la baza întocmirii celui de-al patrulea volum din noua ediție de documente¹ criterii de selecționare și alcătuire care să ofere o imagine mai completă, o viziune de ansamblu asupra procesului istoric, a diverselor puncte de vedere, nu de puține ori contradictorii, ce au contribuit la opera de cristalizare și organizare a partidului de tip nou, creat în mai 1921.

Colectivul de autori² a urmărit să ofere cercetării aspecte nuanțate ale activității revoluționare desfășurate de clasa muncitoare în cadrul P.C.R., a sindicatelor, a mișcării de tineret și a altor organizații democratice. Noua ediție se deosebește de edițiile anterioare în care uneori materialele erau prezentate

din unghiuri de vedere înguste și după criterii unilaterale.

Volumul la care ne referim — cuprinzând materiale selectate din arhivele centrale și locale de partid și de stat, din presa din capitală și provincie a partidului comunist, a organizațiilor sindicale și de tineret —, prin tematica largă a celor 324 de documente, oferă cititorului noi posibilități de aprofundare a istoriei mișcării revoluționare din cei patru ani la care se referă.

Oglinzind activitatea partidului pe întreg cuprinsul țării, ca urmare a desăvârșirii statului unitar, materialul documentar publicat în volum reflectă faptul că P.C.R. avea organizații în toate regiunile, că încă de la crearea sa partidul comunist a fost singurul partid politic din România organizat pe scară națională. Remarcăm de asemenea că numeroase documente se publică după periodicele muncitorești ale naționalităților conlocuitoare, evidențiind astfel lupta comună a maselor muncitoare din țara noastră împotriva păturilor dominante, pentru drepturi și libertăți democratice în spiritul luptei de clasă. Pentru a ilustra mai pregnant procesul revoluționar care s-a desfășurat în întreaga țară, volumul cuprinde numeroase

¹ Primele trei volume au apărut în 1966, 1968 și 1969.

² Volumul a fost pregătit pentru tipar de : Ion Popescu-Puțuri și dr. Augustin Deac (coordonatori), dr. Marin Stănescu, Constantin Petculescu, Vasile Petrișor, dr. Nicolae Popescu și Florian Tănăsescu. Au mai colaborat Gh. Matei, N. G. Munteanu și L. Fodor.

manifeste, apeluri, procese-verbale sau dări de seamă privind activitatea diferitelor secții ale P.C.R. din toate județele României.

Prezentînd documentele care se referă la perioada de după crearea P.C.R. și pînă în august 1921, cînd partidul a fost scos în afara legilor și cînd, concomitent, se făceau pregătirile pentru cel de-al treilea Congres ținut în ilegalitate, vom sublinia momentele mai semnificative care au avut loc în această etapă în cadrul procesului de organizare pe baze comuniste a secțiunilor P.C.R. O sarcină deosebită a partidului, imediat după crearea sa, a fost eliberarea comuniștilor implicați în procesul din Dealul Spirii urmată de reîntrirea lor în activitatea revoluționară. Un eveniment cu rezonanțe majore în mișcarea muncitorească din țară l-a constituit Congresul al II-lea al P.C.R. ținut între 3 și 4 octombrie 1922 la Ploiești, care a avut un rol de seamă în procesul de întărire organizatorică a partidului, de cristalizare și de înarmare ideologică cu concepția marxist-leninistă.

Intensa activitate desfășurată de sindicate în perioada la care ne referim — cînd au avut loc numeroase conferințe ale Uniunilor sindicale, două conferințe generale și trei congrese, crearea în octombrie 1923 a Consiliului General al Sindicatelor Unitare, lupta lor pentru apărarea intereselor clasei muncitoare — este pusă în evidență prin publicarea rapoartelor, statutelor, scrisorilor de salut, moțiunilor și rezoluțiilor adoptate sau dezbătute în cadrul acestor reuniuni.

Volumul înmănunchează un apreciable grup de documente referitoare la activitatea organizațiilor de tineret din România, la crearea Uniunii Tineretului Socialist din martie 1922, la transformarea acesteia în organizație marxist-leninistă — U.T.C. și la afilierea ei la Internaționala Comunistă a Tineretului.

Au fost inserate, de asemenea, numeroase materiale care atestă spiritul internaționalist proletar, legăturile de simpatie, solidaritate și sprijin ale mișcării comuniste și democratice din țara noastră cu partidele comuniste și mișcarea muncitorească revoluționară din diferite țări ale lumii.

Din multitudinea acțiunilor de protest împotriva terorii antimuncitorești și arestării delegaților la Congresul I al P.C.R. desprindem moțiunea membrilor secțiunii Partidului Socialist-Comunist din Ploiești dezbătută la întrunirea ținută în 15 mai, Rezoluția adoptată la Conferința Uniunii muncitorilor mineri și topitori, ținută la Cluj în zilele de 15—17 mai 1921, editorialul din ziarul „Faklya” din Transilvania, cît și protestul adresat Ministerului de Război de militanții revoluționari în legătură cu tratamentul ce li se aplică în fortul Jilava, materiale care exprimă hotărîrea fermă a proletariatului de a-și elibera conducătorii.

Ampla activitate sindicală desfășurată în a doua jumătate a anului 1921 este bogat ilustrată în paginile volumului prin publicarea statutului Consiliului sindicatelor muncitorești din România, a moțiunilor și rezoluțiilor votate la Conferința sindicală din iunie 1921 de la Ploiești, chemările și articolele publicate în presă, care explică maselor muncitoare necesitatea organizării lor în sindicate.

Un spațiu apreciabil este acordat materialelor ce reflectă pregătirea, desfășurarea și consecințele pozitive ale lucrărilor Congresului sindical ținut la Brașov între 20—23 octombrie 1921. Raportul analitic privind autonomia sindicală — publicat în presă înainte de Congres, prin prezentarea legislației în vigoare a argumentelor de ordin politic, economic și social explică cauzele care determinau în acele condiții, ca o necesitate obiectivă autonomia —, statutul general și moțiunile adoptate, atestă maturitatea clasei muncitoare care înțelegea imperativul timpului, adoptînd măsurile cele mai potrivite care se impuneau.

Alte materiale se referă la acțiunea internaționalistă de sprijinire a populației sinistrate din Rusia Sovietică, iar pe plan intern la organizarea și unificarea mișcării tineretului, memorii cuprinzînd revendicările muncitorilor din diferite ramuri de activitate, momentul reapariției ziarului „Socialismul”, organul Partidului Socialist-Comunist din decembrie 1921, eforturile depuse pentru realizarea

frontului unic de luptă împotriva terorii și exploatării capitaliste.

În calea organizării partidului de tip nou stăteau probleme dificile: multe cadre se aflau încă în închisori (și în prima jumătate a anului 1922 numeroase sînt scrisorile, apelurile, manifestele, întîmpinările prin care oamenii muncii sprijineau material sau moral pe cei întemnițați, se declarau împotriva tratamentului la care erau supuși sau se solidarizau cu acțiunile lor). Chestiunile de organizare pe principii comuniste frământau atît pe conducători, cît și masa membrilor de partid. Dezbaterile lor în organul central al P.C.R. sau îndemnul militanților locali care chemau oamenii muncii la reorganizarea secțiunilor (Constanța, București, Focșani ș.a.) au constituit tot atîtea eforturi ale partidului marxist-leninist de a depăși încercările grele prin care trecea.

Participînd pentru prima oară în martie 1922 la alegeri ca partid politic al clasei muncitoare cu propriul său program care prevedea democratizarea vieții publice, drepturi și libertăți pentru masele populare, înfăptuirea reală a reformei agrare, P.C.R. a publicat lista candidaților săi pentru Ilfov și Prahova, redată și în volum, solicitînd maselor populare să voteze candidații socialiști-comuniști.

Volumul publică, de asemenea, articolul comemorativ din „Socialismul” referitor la Comuna din Paris și chemarea secției București pentru întrunirea de omagiere a comunarilor, iar mai tîrziu articolul aniversativ, din organul central al partidului cu prilejul împlinirii a cinci ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, momente epocale în istoria omenirii. Minunate exemple de sprijin moral și material a dat clasa muncitoare din România prin ajutorarea sinistratilor din Rusia, prin apeluri, chemări și mai ales constituirea Comitetului „Maxim Gorki” de ajutorare a Rusiei înfometate.

În primăvara anului 1922 a avut loc la București Conferința generală a Tineretului Socialist din România, care a constituit o etapă calitativ superioară în organizarea și unificarea mișcării revoluționare de tineret din țara noastră. Regulamentul de reorganizare, scrisorile către tineretul comunist din

Bulgaria, către Internaționala Comunistă a Tineretului, moțiunile de solidaritate cu poporul rus și de protest contra terorii antimuncitorești din țara noastră și alte materiale ce oferă o imagine de ansamblu asupra acestui eveniment au fost cuprinse în volumul pe care-l prezentăm.

Documente semnificative, care reflectă greutatea partidului în procesul reorganizării, eforturile pentru educația politică și răspîndirea culturii în rîndul muncitorilor, sprijinirea materială a presei socialiste, solicitarea tot mai insistentă a amnistiei politice și militare, condițiile grele de muncă, măsurile represive luate de guvern și chiar asasinarea unor militanți comuniști (Leonte Filipescu) sînt înserate în acest volum.

Un spațiu larg ocupă documentele referitoare la lucrările Congresului general al sindicatelor de la Sibiu din 4—7 iunie 1922, care a declarat mișcarea sindicală unificată și centralizată, prin publicarea raportului de activitate anuală a Comisiunii Generale, a raportului asupra autonomiei sindicatelor, a moțiunilor și rezoluțiilor, a telegramelor și scrisorilor primite și trimise de Congres, a statutelor Consiliului General al Uniunilor sindicale din România.

Procesul de reorganizare, de aderare a principalelor centre din țară la tezele comuniste adoptate o dată cu crearea partidului a cunoscut o largă adeziune din partea numeroaselor secțiuni care prin adunări generale și-au exprimat hotărîrea fermă de a aplica măsurile și indicațiile P.C.R. Procesele-verbale, relatările, dările de seamă sau comunicatele apărute în presa partidului din capitală și provincie ne vorbesc despre aderarea secțiunilor din Iași, Turnu-Severin, Craiova, Tg. Mureș, Brașov, Constanța și altora la principiile și tezele Partidului Socialist-Comunist din România, așa cum s-a numit partidul pînă la Congresul al II-lea.

Evenimentul memorabil din toamna anului 1922 l-a constituit Congresul al II-lea al partidului din 3—4 octombrie ținut la Ploiești care a adoptat statutul P.C.R. ce stabilea cadrul organizatoric de activitate, organele partidului comunist și atribuțiile acestora, drepturile și îndatoririle membrilor

săi. Actele Congresului, raportul de activitate al Comitetului Executiv Provizoriu pe perioada mai 1921 — octombrie 1922 vădese ampla muncă politică desfășurată pentru pregătirea și succesul acestei adunări.

În vederea pregătirii Congresului în coloanle presei socialiste au avut loc discuții privind centralismul democratic, sarcinile P.C.R. și unele probleme interne de partid vizând organizarea acestuia. Amplul raport politic face o analiză critică a muncii desfășurate de la Congresul din mai 1921 pînă la zi. Pornind de la realitățile social-economice, el conține pe lîngă aprecieri juste asupra aspectelor tratate și unele exagerări și concluzii eronate.

Congresul al II-lea a dat partidului în unele probleme o orientare realistă demonstrînd că una din trăsăturile perioadei este refluxul valului revoluționar al clasei muncitoare, al maselor populare, iar obiectivul principal al mișcării revoluționare este lupta împotriva ofensivei claselor dominante care căutau să anuleze drepturile obținute de proletariat în anii avîntului revoluționar. Activitatea pentru întărirea sindicatelor și organizarea luptei unite a clasei muncitoare împotriva exploatării și ofensivei patronale erau de asemenea sarcini deosebite trasate de partid membrilor săi.

În problema agrară Congresul a stabilit lozincă exproprierii integrale și fără plată a pămîntului și a uneltelor și vitelor de muncă ale marii proprietăți în folosul țăranilor muncitori, mobilizarea țăranimii pentru aplicarea imediată și integrală a reformei agrare. În domeniul presei s-au stabilit sarcini precise privind caracterul unitar, pentru toată țara, al propagandei prin presă, organizarea ei pentru naționalitățile conlocuitoare, cedarea salariului pe o zi pentru presa comunistă și alte măsuri menite să contribuie la buna organizare și difuzare a ziarelor socialiste.

Adoptînd pentru prima dată statutul și alegînd organele de conducere ale partidului, al cărui secretar general a fost ales Gheorghe Cristescu, Congresul al II-lea al P.C.R. a avut o însemnătate deosebită în istoria mișcării revoluționare din România, fapt subliniat de articolele apărute ulterior în presa socialistă și reproduse în volum.

Alte documente cuprinzînd revendicări ale tineretului muncitor în problema școlilor industriale și ale celor de ucenici, protestul lui împotriva organizației fasciste „Uniunea național-creștină”, lupta muncitorilor împotriva condițiilor grele de muncă și viață, contra abuzurilor patronale din tipografia și apelul acestora pentru ajutorarea revoluționarilor aflați în închisori încheie seria materialelor anului 1922.

Poziția internaționalistă a partidului nostru s-a manifestat și cu prilejul comemorării a 40 de ani de la moartea întemeietorului socialismului științific Karl Marx, ca și la aniversarea a patru ani de la proclamarea Republicii Ungare a Sfaturilor.

Una din sarcinile de bază ale partidului marxist-leninist o constituia și intensificarea propagandei în rîndul țăranimii. Trebuiau explicate maselor de la sate cauzele care au dus la elaborarea legilor agrare, faptul că cu ocazia aplicării ei se săvîrșeau numeroase abuzuri și înșelătorii pe care militanții partidului trebuiau să le demaște și să arate maselor țărănești că burghezia și moșierimea va încerca să arunce din nou greutatea statului pe seama lor. Multiplele aspecte ce se puneau în fața partidului în acest domeniu, rezolvarea într-un spirit nou, de clasă, a acestor probleme fundamentale într-o țară preponderent agrară au determinat hotărîri deosebite din partea P.C.R. inclusiv crearea unei Comisii agrare în care au fost numite cadre de valoare, cu experiență în acest sector.

Criticînd cu vehemență politica anti-populară a guvernului liberal, partidul comunist și-a enunțat punctele de vedere asupra principalelor probleme ce confruntau forțele social-politice în perioada stabilizării vremelnice a capitalismului. Partidul a adoptat o poziție hotărîtă față de politica reacționară a partidului liberal aflat la putere, față de măsurile legislative care îngrădeau drepturile și libertățile obținute în perioada avîntului revoluționar, demascînd o serie de prevederi ale Constituției din 1923, cît și poziția celorlalte partide politice privind acest eveniment, așa cum atestă mai multe documente publicate în volum.

Cu prilejul pregătirii sărbătoririi zilei de 1 Mai sau cu alte ocazii clasa muncitoare a dus o campanie viguroasă împotriva proiectului noului Cod al muncii, militând pentru sporirea salariului, ziua de muncă de 8 ore, contractul colectiv, dreptul la grevă etc.

Pe lângă multe materiale privind situația organizatorică și activitatea diferitelor grupe și secțiuni ale P.C.R. din centrele muncitorești mai importante ale țării, pe lângă memoriile, protestele și rapoarte care relevau situația grea a metalurgiștilor, volumul oglindește numeroasele conflicte de muncă și acțiuni greviste care s-au amplificat în 1923 cuprinzând localități și regiuni importante ca: București, Valea Mureșului, Timișoara, Brașov, Cluj, Galați ș.a. Acțiunile greviste desfășurate erau îndreptate în direcția respectării contractelor colective, a apărării drepturilor obținute și atestau faptul că muncitorimea răspundea la chemările partidului comunist, că ea se orienta spre organizațiile muncitorești care se bazau pe principiul luptei de clasă.

La tendința de creștere a luptei maselor împotriva ofensivei capitaliste, burghezia a dezlănțuit o cruntă teroare împotriva organizațiilor proletare, patronii declarând lock-outuri, concediind mii de muncitori, iar liderii sindicali care apărau interesele salariaților fiind arestați sau dați afară.

Cu toate eforturile P.C.R. pentru menținerea unității sindicale, aceste organizații profesionale au trecut prin grele încercări în vara anului 1923 când s-au conturat cele două orientări: una promovată de liderii reformiști social-democrați, care cereau afilierea la Federația Internațională Sindicală cu sediul la Amsterdam, și a doua care milita pentru afilierea la Internaționala Sindicală Roșie de la Moscova. Partidul Comunist pornind de la realitățile social-politice din țară, pentru a evita sciziunea și a menține unitatea sindicală a dat indicații ca la Congresul de la Cluj să nu se pună pe ordinea de zi tema afilierei, ci să se dezbată numai problemele care pot contribui la rezolvarea sarcinilor profesionale, la unitate, indiferent de convingeri politice. Numeroase rapoarte, articole, moțiuni, corespondențe publicate în volum subliniau cu tărie dezacordul unor

sindicate în problema afilierei la Amsterdam și cereau scoaterea ei de pe ordinea de zi. Lucrările Congresului de la Cluj din zilele de 16—18 septembrie 1923, rapoartele, serisoarele, rezoluțiile sînt publicate în volum pentru ca istoricul sau cititorul să-și poată forma singur un punct de vedere.

Conducătorii social-democrați de dreapta, menținînd pe ordinea de zi problema afilierei la Amsterdam, împotriva căreia s-au pronunțat mai mult de jumătate din numărul delegaților, au procedat în mod samavolnic excluzînd din Congres pe cei care erau împotrivi și pe baza votului delegaților prezenți au declarat mișcarea sindicală din România afiliată la F.I.S. (Amsterdam).

Articolul din „Socialismul” din 20 septembrie 1923, care condamna hotărîrile și modul de desfășurare a lucrărilor Congresului de la Cluj, hotărîrea sindicatelor din Oradea, moțiunea sindicatului metalurgist din București, a sindicatelor din Tg.-Mureș, Brașov, Sibiu ș.a., care au respins hotărîrile Congresului din Cluj, dovedeau că majoritatea muncitorimii organizată în syndicate era împotriva sciziunii, alături de mișcarea revoluționară, pentru rezolvarea îndeosebi a intereselor proletariatului din România. Reprezentanții sindicatelor excluse din Congres, la care s-au aliat și alte syndicate ce nu s-au pronunțat împotriva afilierei, dar erau contra măsurilor samavolnice folosite la Cluj, s-au întrunit într-o conferință la București în zilele de 28—30 octombrie 1923 și au creat syndicatele unitare și Consiliul General, al cărui manifest programatic, ca și procesul-verbal de constituire și directivele, publicate în volum, subliniau independența noului organ, avînd drept țel fundamental refacerea unității sindicale și apărarea pe baza luptei revoluționare a intereselor economice vitale ale clasei muncitoare.

Printre alte documente de valoare de la sfîrșitul anului 1923 și care relevă spiritul internaționalist al proletariatului român, semnalăm Apelul C.C. al P.C.R. pentru solidaritate cu proletariatul german, pentru sprijinirea victimelor represiunilor fasciste din Bulgaria, omagierea împlinirii a 103 ani de la nașterea lui Friedrich Engels.

Anul 1924, anul marilor încercări pe care partidul comunist și alte organizații revoluționare și democratice au trebuit să le înfrunte, a fost și perioada eforturilor susținute de organizare a campaniei de întărire a P.C.R., a presei sale, de consolidare a organizației tineretului socialist, de demascare a măsurilor represive luate împotriva comuniștilor.

Încetarea din viață a lui V.I. Lenin, creatorul primului stat socialist, titan al gândirii și practicii revoluționare, a prilejuit înșcării muncitorești din România evocarea personalității sale în presa socialistă, trimiterea unor telegrame, încercarea de a ține o înțlnire în capitală, care să cinstească memoria marelui dispărut.

Relevind rolul P.C.R. de organizator și conducător al luptei generale a clasei muncitoare din România, „Socialismul” — organul central al P.C.R., din paginile căruia volumul prezentat a selectat numeroase materiale — și-a informat cititorii despre eforturile partidului de a pregăti și ține Congresul al III-lea, despre discuțiile purtate în legătură cu aprecierea situației din țară și sarcinile imediate ale partidului comunist. În această perioadă, P.C.R. și-a expus punctul de vedere asupra politicii partidelor burgheziei din România, asupra propunerii Partidului Țărănesc făcută unor partide burgheze de a forma un bloc al opoziției, P.C.R. adresând o scrisoare în martie 1924 Comitetului Executiv al Partidului Țărănesc prin care se propunea crearea unui bloc muncitoresc-țărănesc.

Mai multe documente, publicate în volum, se referă la activitatea U.T.S., la relațiile acestuia cu Consiliul General sindical unitar, la reorganizarea Uniunii pe baze comuniste și afilierea ei la Internaționala Comunistă a Tineretului, la Scrisoarea C.C. al U.T.C. din februarie 1924 adresată Partidului Comunist Român în legătură cu lucrările Congresului I al organizației de tineret, ținut ilegal în cursul lunii ianuarie.

După cum se știe, măsurile represive ale claselor dominante au culminat cu ordonanțele din aprilie și iulie 1924, prin care a fost interzisă activitatea P.C.R., a U.T.C. și a altor organizații revoluționare. Protestând împotriva măsurilor anticomuniste, organizații

lupta maselor, îndemnând și alte organizații să vestejească acțiunile represive ale oligarhiei liberale, P.C.R. sublinia în manifestul de la 1 Mai 1924 că partidul comunist va rămîne totdeauna pe pozițiile luptei de clasă pentru a apăra interesele clasei muncitoare de la orașe și sate.

Scoaterea P.C.R. în afara legilor de către partidul mării burghezii a însemnat o lovitură grea dată clasei muncitoare și forțelor democratice din România. Ultimele materiale documentare apărute în volum se referă la schimbările produse în conducerea partidului prin organizarea unui Directoriu al P.C.R. — o dată cu trecerea lui în ilegalitate —, demascarea măsurilor anticomuniste luate de guvernul liberal prin suprimarea ziarelor „Socialismul” și „Munkas” din iulie 1924 și alte măsuri luate în noile condiții ale muncii partidului.

Pentru a facilita înțelegerea mai exactă a unor acțiuni ale P.C.R. în această etapă, volumul a fost însoțit de adnotări, iar pentru consultarea lui mai operativă de indici de nume, geografici, de organizații, congrese, de întreprinderi și instituții, de periodice.

Documentele înmănușate în volum reflectă lupta grea și eroică a P.C.R. în anii 1921—1924. Întrucît repetatele arestări și prigoane au îngreuiat activitatea P.C.R. și au avut ca urmare pierderea unui mare număr de documente ale partidului comunist și ale altor organizații revoluționare, cum se explică în prefața volumului, considerăm că trebuie depistate noi fonduri sau documente din cadrul organelor administrative care au venit în contact cu mișcarea muncitorească, alte ziare și reviste în afara celor democratice, ca „Adevărul” și „Dimineața”, folosite și ele doar în mică măsură. Cercetarea mai insistentă a arhivelor locale poate evidenția noi laturi și aspecte inedite ale drumului parcurs de mișcarea revoluționară în perioada de care ne-am ocupat. Folosirea arhivelor sau presei străine ne poate oferi alte surse de informații prețioase.

NICOLAE COPOIU, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România*, București, Edit. politică, 1971, 175 p.

Dacă studierea istoriei unei țări în strînsă legătură cu procesul istoric înconjurător devine o cerință, resimțită tot mai mult, a cercetării actuale, studiul istoriei mișcării muncitorești nu poate fi conceput la scara semnificațiilor și trăsăturilor generale fără o perspectivă internațională a fenomenului. Domeniul istoriei mișcării muncitorești este unul din cele mai propice pentru formarea sentimentului unității procesului istoric universal, în diversitatea manifestărilor sale, pentru crearea unui larg orizont de judecată și analiză a realității sociale. Dacă universalitatea și sincronismul sînt tendințe ce-și afirmă viguros prezența în epocile modernă și contemporană, mișcarea muncitorească reprezintă un adevărat chiag al unității procesului istoric. Unitatea devine un element conștient promovat, o idee călăuzitoare a forței sociale chemată să transforme lumea.

Internațională prin însăși esența sa, mișcarea muncitorească și socialistă nu poate fi, așadar, cercetată și înțeleasă fără ca, într-un fel sau altul, să se abordeze și această dimensiune fundamentală a sa.

Atenția e reținută de obicei de domeniul nemijlocit al legăturilor și relațiilor între mișcările muncitorești din diferite țări, al organismelor internaționale ale clasei muncitoare. O viziune concret istorică asupra problemei conține însă elemente dintre cele mai revelatoare pentru *tratarea aspectelor teoretice și ideologice ale internaționalismului*. Acestea reprezintă de fapt expresia generalizată a poziției clasei muncitoare în ansamblul relațiilor sociale și la practicii istorice în evoluția ei concretă.

Mai departe. Definirea fizionomiei mișcării socialiste și muncitorești dintr-o țară anumită, a caracteristicilor sale, implică raportarea la "mișcarea muncitorească internațională. O investigație a configurației ideologice

a mișcărilor socialiste, așa cum s-au constituit ele în diferite țări în perioada Internaționalei a II-a, de pildă, a problemelor cu care au fost confruntate, a modalităților de rezolvare, a fenomenelor ce condensează acțiunea, lupta și gândirea socialistă în epoca dată, ar da frapante dovezi de similitudine, ar furniza un material de reflecție extrem de important asupra sensului profund al modului în care trebuie concepută unitatea istorică a dezvoltării mișcării muncitorești.

Sarcina nu este însă dintre cele ușoare nu numai pentru că presupune un unghi de abordare oarecum nou față de cel uzitat de obicei în lucrările consacrate problematicii internaționale a mișcării muncitorești, ci și pentru că necesită o arie vastă de investigații. Orice studiu parțial care concurează la rezolvarea acestei sarcini este însă binevenit și orice lucrare care conține elemente întemeiate de ordin faptic și interpretativ poate fi privită ca o etapă pregătitoare în soluționarea problemei.

Dintr-o asemenea categorie face parte lucrarea recent apărută a lui Nicolae Copoiu, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România*. Lucrarea înmănunchează, de fapt, preocupări mai vechi ale autorului, concretizate într-o serie de studii și comunicări care au fost încorporate în substanța cercetării de față, bineînțeles cu adaptările și dezvoltările de rigoare. Într-un număr restrîns de pagini, autorul a căutat să condenseze un mare volum de fapte și idei, să dea imaginea unei întregi perioade istorice din punctul de vedere al raporturilor dintre socialismul român și cel european.

Centrul de gravitate al cercetării cade pe relevarea legăturilor internaționale ale mișcării muncitorești și socialiste din România și pe modul în care ea a receptat anumite evenimente europene de importanță istorică. Este firesc, de aceea, să găsim pe larg dez-

bătute în paginile lucrării asemenea momente ca întemeierea Internaționalei I și rolul ei în dezvoltarea mișcării muncitorești internaționale, ecoul Comunei din Paris în România, Comuna în tradițiile mișcării muncitorești române, prima revoluție rusă (1905—1907) și mișcarea socialistă din România, poziția acesteia față de primul război mondial, mișcarea de solidarizare a proletariatului român cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, sprijinul oamenilor muncii din țara noastră acordat Republicii Ungare a Sfatului etc.

Cercetările lui N. Copoiu, inclusiv studiul de față, reprezintă contribuții substanțiale la elucidarea unora din problemele de istorie amintite. Astfel, participarea românilor la Comuna din Paris, ca temă specială de cercetare istoriografică, doborâște în lucrarea recenzată și în alte articole ale autorului consistența și dimensiunea științifică necesare. Investigații de arhivă, inclusiv în arhivele din Franța, s-au soldat cu rezultate precise și prețioase. Despre ecoul Comunei din Paris în România se putea însă scrie mai nuanțat, mai ales în ce privește receptarea evenimentului în presa vremii.

O altă temă stăpînită temeinic și jalonată în linii sigure privește momentul istoric de culme al perioadei tratate — Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și receptarea ei pe planul conștiinței și acțiunii de către clasa muncitoare din România. Rolul presei socialiste în difuzarea adevărului despre revoluție, în dezvoltarea sensului marilor transformări pe care le-a suferit societatea rusă, în informarea opiniei publice despre desfășurarea luptelor pe diferite fronturi ale războiului civil și în dezbaterea teoretică a experienței istorice furnizată de revoluție este înfățișat sintetic, dar suficient de lămurit și de convingător. Reconstituind tabloul participării oamenilor muncii din România la apărarea și sprijinirea revoluției, N. Copoiu scrie: „...pe întinderile imense ale Rusiei, sute și mii de români, fie că erau adepți ai socialismului încă înainte de război, fie că s-au devotat cauzei Revoluției din Octombrie în condițiile concrete din Rusia, au luptat, mulți dintre ei jertfin-

du-și viața, împotriva dușmanilor interni și externi ai primului stat socialist” (p. 141).

Studiul recenzat desprinde etapele participării luptătorilor români pe baricadele înălțate de Marele Octombrie în funcție de evoluția evenimentelor, de zonele geografice pe care s-au desfășurat, de capacitatea organizatorică a revoluționarilor români și, firește, de raportul în care ei s-au aflat cu mișcarea din propria țară.

În paginile lucrării, tradițiile internaționale ale clasei muncitoare din România capătă vigoare și relief; ele pulsează în acțiuni emoționante, în fapte și atitudini de mare noblete și eroism. Autorul apelează la date semnificative, selectează din literatura apărută episoade vii, uneori se apleacă pe filele unui document mai puțin cunoscut sau chiar inedit. N. Copoiu nu are totuși voluptatea faptului inedit și, oricum, nu-l cultivă cu ostentație; îi place să prindă datele existente într-o înținutură explicativă solidă, deși uneori sensul materialului documentar nu este captat adecvat în firul expunerii.

Lucrării nu-i lipsește orizontul istoric general necesar tratării unei asemenea teme; deși faptele propriu-zise despre mișcarea socialistă europeană sînt punctate sumar, ele ne lasă să întrevădem disponibilitățile autorului pentru creionarea unor proporții juste ale perspectivei istorice, simțul dezvoltat de orientare într-un cîmp istoric de dimensiuni spațio-temporale relativ vaste, capacitatea percepției unei situații istorice de ansamblu. Este, credem, elementul cel mai valoros al lucrării lui Nicolae Copoiu, cu toate că nu perseverează totdeauna pentru a-l valorifica printr-o amănunțită cercetare la obiect sau, în orice caz, printr-o elaborare care să ducă mai în profunzimea proceselor și evenimentelor evocate.

Să ne explicăm pentru mai multă claritate.

După titlu, lucrarea își propune să așeze mișcarea muncitorească și socialistă din România în perspectiva socialismului european, să dezvăluie raporturile dintre ele. Evident, nu este vorba doar de enumerarea faptelor care atestă existența unor legături, acțiuni de solidarizare etc., pentru că depista-

rea și descrierea lor nu reprezintă, din punct de vedere științific, o performanță. Tema solicită o analiză comparativă de ansamblu, o viziune bazată pe raportare pentru a defini caracteristicile specifice, profilul propriu al acțiunii, gândirii și luptei socialismului român și pentru a avea o înțelegere mai profundă a ceea ce reprezintă unitatea procesului istoric în dezvoltarea europeană a mișcării socialiste.

În acest sens vom face unele remarci, ele urmărind să sugereze *tipul de probleme* la care tema le datorează răspunsul. Astfel, autorul înfățișează în lucrare aspecte importante ale mișcării muncitorești internaționale și române, însă în destule cazuri ele sînt expuse în sine, fără realizarea contactului necesar, a sudurii dialectice, astfel încît ideea și imaginea să circule în permanență dinspre mișcarea muncitorească internațională spre socialismul român și invers. Încă din primele paragrafe — cele consacrate lui Marx despre dezvoltarea țărilor române, altfel interesant și bine conceput, și Internaționalăi I — ne întîmpina acest procedeu — a) dezvoltării în sine a subiectelor.

Același lucru se petrece și în cazul examinării unor aspecte ale mișcării socialiste din România — cum ar fi paragraful dedicat creării partidului politic al clasei muncitoare, sau părțile care tratează lupta clasei muncitoare din România împotriva războiului, pentru pace și înțelegere între popoarele din Balcani (1912—1913) etc.

Sigur, în ansamblu, cercetarea nu se desfășoară sub forma unei duble suite de teme distincte, coexistînd pe planuri suprapuse; există un curent subteran asociativ, care asigură legătura necesară, numai că el devine nu o dată prea firav. Dacă autorul ar fi apelat la mai multe elemente de ordin ideologic, la mai multe date din toate sferle de manifestare ale activității clasei muncitoare, *avînd o mai mare aderență la tema dată*, sigur că efectul științific obținut ar fi fost superior.

La pagina 60 a lucrării se scrie, de pildă, că în programul P.S.D.M.R. din 1893 se prevedea: „...abolirea monarhiei și instaurarea republicii...”. În realitate, o asemenea prevedere nu figura în program. Din punct de vedere al temei date important era tocmai

de arătat dacă fenomenul era izolat sau era comun, oarecum, socialismului european. Din ce cauză în multe alte programe ale social-democrației europene — germane, ungare, austriece etc. — nu era înscrisă această revendicare, care a fost atitudinea lui Engels față de această omisiune din programul de la Erfurt (1891), cum își reprezentau socialiștii perioadei Internaționalăi a II-a raportul socialism-republică etc. etc.? Și pentru că am amintit de programul de la Erfurt, care a inspirat alte documente programatice socialiste, este firească întrebarea dacă programul socialiștilor români din 1893, o lucrare, evident, de factură proprie, a ținut seama de experiența teoretică a social-democrației germane, cu gradul de dezvoltare și cu forța pe care aceasta o avea? Există referiri clare la această chestiune, inclusiv ale lui Gherea în scrisoarea semnată „Un vechi socialist” din 1900.

Să apelăm la altă chestiune. Se cunoaște că socialiștii români au dus o susținută campanie ideologică împotriva anarhismului. Este suficient să amintim articolele lui Nădejde, Rion, dar mai ales ale lui Dobrogeanu-Gherea, printre care *Anarhia cugetării* (articol menționat și în lucrarea lui N. Copoiu) bucurîndu-se de elogiile din partea elitei socialiste europene, inclusiv a lui Engels. Problema care se pune în cazul cercetării de față este următoarea: ce loc a ocupat atunci lupta împotriva anarhismului în cadrul activității socialiste europene, la congresele Internaționalăi a II-a — Bruxelles (1891), Zürich (1893), Londra (1896) —, ce atitudine a avut Engels față de această luptă, ce scrieri mai însemnate pe plan european întîlnim în epocă (K. Kautsky, G.V. Plehanov etc.), ce caracteristici prezintă acestea în raport cu cele ale socialiștilor români etc., etc.

Mai departe. Mișcarea socialistă din România a trebuit, în faza de început a dezvoltării sale, să se delimiteze de curentele de nuanță burghezo-democratică, în special de cele radicale. Această acțiune dusă în numele autonomiei mișcării, ca mișcare a proletariatului, nu este proprie doar socialismului român. O acțiune similară s-a petrecut în Italia, în alte părți unde au existat tradiții radicale

puternice. Nu mai vorbim de socialismul francez, unde, datorită tocmai forței tradițiilor radicale și republicane, în mișcarea socialistă au persistat multă vreme nuanțe și tendințe cu o puternică coloratură radicală.

Tratarea chestiunii s-ar fi impus, credem, în paginile lucrării de față în ideea situării socialismului român în perspectiva celui european.

Se cunoaște, de asemenea, importanța deosebită pe care a căpătat-o lupta ideologică dusă de socialiștii români împotriva tezei — „socialismul — plantă exotică” — lansată de exponenții cuceririlor dominante din România. Încă Nicolae Codreanu semnală în 1875 prezența acestei teze în arsenalul ideologiei liberale române și nocivitatea ei¹, iar Dobrogeanu-Gherea își propunea să demonstreze în studiul *Ce vor socialiștii români?* că „socialismul are loc (în sens de teren de dezvoltare. n.a.) în țara noastră și că nu-i plantă exotică la noi cum nu-i nici în Europa”².

Această teză nu este însă produsul exclusiv al ideologiei burgheze din România. Au recurs la ea cuceririle dominante din multe țări cu un grad de dezvoltare mai scăzut decât cele din Occidentul european. Au trebuit, de pildă, să-i dea riposta în forme similare socialiștii unguri și cei bulgari. Despre aceasta vorbește Gustav Auerbach, o prezență frecventă în cadrul contactelor socialiste româno-ungare, în articolul *Chestia agrară și socialismul în Ungaria* publicat în „Viitorul social”³, nemaivorbind de Dimităr Blagoev, care a scris un amplu studiu dedicat analizei acestei probleme sub titlul *Ce este socialismul și dacă are teren la noi?* (1891). Așa cum s-a subliniat în literatura de specialitate⁴, este interesant

de constatat că modul de argumentare al lui Blagoev împotriva atacurilor venite din partea ideologilor burghezi care negau legitimitatea mișcării socialiste bulgare este foarte apropiat de cel folosit de Dobrogeanu-Gherea în studiul *Ce vor socialiștii români?*. De altfel, lucrarea ar fi trebuit să valorifice mai pe larg materialele existente despre legăturile socialiștilor români cu mișcările socialiste și muncitorești din țările vecine (Serbia, Ungaria, Bulgaria).

Receptarea evenimentelor primei revoluții ruse (1905–1907) în România este bogat și amplu reprezentată în lucrare. Continuă totuși să rămână o sarcină a cercetării analiza atitudinii social-democrației române față de greva politică de masă ca formă de luptă a proletariatului pe care revoluția rusă a înscris-o în preocupările socialismului european.

În opera de valorificare a experienței istorice a revoluției burghezo-democrate din Rusia, aceasta a fost una dintre problemele cele mai dezbătute și controversate. Dacă Rosa Luxemburg și alți adepți ai stîngii social-democrației germane au îmbrățișat ideea luptei politice de masă sesizînd just semnificația sa istorică, conducători socialiști de prestigiu, inclusiv August Bebel, au pătruns mai greu sensul și însemnătatea fenomenului⁵.

Este interesant de remarcat faptul că deși socialiștii români nu au făcut din această problemă un obiect de dezbateră teoretică, totuși atitudinea lor față de evenimentele revoluționare din Rusia denotă un acord de fond cu acțiunea politică de masă ca mijloc de luptă socială. Împlicit, ei priveau favorabil noua experiență istorică generată de revoluția rusă. Nu însă toți reprezentanții social-democrației române. Gherea a păstrat rezerve și a avut, în general, cuvinte de reproș la adresa orientării tactice a socialiștilor ruși. Mențiunile rămase de la el nu permit

¹ Documente privind istoria României, *Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, Edit. Acad., 1954, p. 609.

² „Revista socială”, an. I, nr. 8–11 (1885–1886), p. 333, 388.

³ Nr. 7, februarie 1908, p. 20.

⁴ Vezi articolul *On socialist international relations in southeastern Europe at the end of the 19th and the start of the 20th century*, în „Revue roumaine d'histoire”, tom. V, nr. 6 (1967), p. 941.

⁵ Vezi V. V. Cistiakov, *Vlianie russkoi revoliuții 1905–1907 gg. na razvitie vzgliadov Rozl Luxemburg*, în *Ejgodnik germanskoi istorii*, 1968, Moskova, 1969, p. 125–145; „Viitorul social”, nr.2, septembrie 1907,

Însă să descifrăm clar conținutul punctelor sale de vedere.

În legătură cu activitatea lui Gherea, credem că în lucrare s-a pierdut ocazia de a se înfățișa nivelul european al activității teoretice a socialistului român, multiplele sale contacte cu personalitățile proeminente ale epocii, dimensiunile figurii sale în proiecția general-europeană. Este drept, despre Gherea se amintește în lucrare de câteva ori, dar în treacăt, irelevant. Prezentându-se programul socialist din 1885—1886, se putea menționa, de exemplu, rolul lui Gherea, autor al programului, în fundamentarea teoretică marxistă a mișcării socialiste din România. Opera de pionierat întreprinsă de el în România se asociază cu activitatea altor figuri europene ale epocii: G.V. Plehanov, D. Blagoev, Paul Lafargue, Jules Guesde (cu care a întreținut contacte încă în 1879), K. Kautsky, A. Labriola, August Bebel, Franz Mehring etc. Firește că s-ar fi impus, de asemenea, întrucât se expun destul de amănunțit lucrările Congresului de la Basel al Internaționalei a II-a (1912) să se specifice faptul că social-democrația română a fost reprezentată acolo de C. Dobrogeanu-Ghera și C. Grigorovici. Delegația română a luat inițiativa unei rezoluții, iar Gherea a scris în presa socialistă română despre lucrările forumului internațional.

Lucrarea amintește despre preocupările socialiștilor români pentru dezvoltarea culturală a muncitorilor și numește unele publicații cu profil educativ cultural. Caracterul temei abordate oferea însă un prilej nimerit pentru

a evidenția un fapt istoric ce-și croiește drum și în literatura de specialitate de peste hotare⁶ și anume: mișcarea socialistă din România a reușit să dea un prestigiu neobișnuit activității culturale depuse, să se afirme, mai ales în domeniul criticii literare marxiste, într-un mod care-i asigură în multe privințe prioritate europeană⁷ și-i conferă sensuri și dimensiuni general-europene.

Cele semnalate mai sus nu diminuează împlinirile și reușitele reale ale lucrării. Ele reprezintă mai degrabă puncte de reper pentru o cercetare concepută la altă scară și cu alt diapazon factiv și interpretativ. Sarcina unei asemenea lucrări se conturează în fața istoriografiei noastre, după cum se profilează și elementele realizării ei.

Studiul lui Nicolae Copoiu reprezintă o etapă spre această realizare. La dimensiunile concepute și cu profilul ales, lucrarea se prezintă ca o investigație utilă, scrisă limpede, într-o ținută stilistică sobră și concisă. Ea are prilejul de a fi prina cercetare de ansamblu într-un domeniu a cărui aprofundare necesită și o reinnoire a viziunii și a perspectivei de abordare, precum și înprospătarea și extinderea bazei documentare.

⁶ Vezi „Le mouvement social”, nr. 59, april-juin, 1967.

⁷ Vezi Al. Dima, *Ghera în cadrul criticii științifice europene*, în *Studii de istorie a teoriei literare românești*, București, E.P.L., 1962.

Damian Hurezeanu

VASILE NETEA, *C. A. Rosetti*, București, Edit. științifică, 1970, 444 p.

Realizată grafic din „avertisment”, cuprinsul redat în treisprezece capitole, rezumat francez, indice de nume și multe ilustrații în afara

textului, cartea lui Vasile Netea își propune să cerceteze științific viața și faptele lui C.A. Rosetti, încadrate în evenimentele epocii sale.

Plecând de la faptul că, deși ultimele decenii au dat o bogată recoltă de studii și monografii, consacrate revoluționarilor de la 1848, luptători pentru Unirea Principatelor și independența României, generația acelor evenimente n-a ajuns încă a fi cunoscută în totalitatea ei, în modul de gândire al principalilor ei exponenți, a legăturilor pe care le-au avut cu masele populare și nici în ceea ce privește tendințele și devenirile ei ulterioare, autorul caută, în studiul de față, să înlăture o lacună din istoriografia română și să contribuie la clarificarea unui proces politic, început la 1848 și continuat pînă în pragul vremii noastre. Alegerea subiectului este determinată, pe de o parte, de faptul că C.A. Rosetti a fost una dintre cele mai dinamice personalități ale secolului al XIX-lea, care și-a dat contribuția la toate marile acte ale timpului, legîndu-și numele de anul revoluționar 1848, de dezvoltarea ziaristicii românești, a luptei pentru unire, pentru cucerirea independenței și organizarea statului român modern, iar pe de altă, că tot ce s-a scris despre această proeminentă figură în trecut a variat între invectiva dură și elogiul entuziast, fără să fi existat o aplecare spre cercetarea minuțioasă și obiectivă a întregii lui activități — așa cum ea se oglindește pe larg în mărturiile contemporane — spre a ne fi dat monografia ce i se cuvenea. Această „icoană completă și adevărată” a unui „vajnic luptător cu rare calități sufletești”, cerută de Gh. Barițiu în 1885, de G. Ionescu-Gion în 1892 și de scriitorul C. Gane în 1936, care să se materializeze într-o carte „bine scrisă”, pare că s-a realizat potrivit așteptărilor, prin efortul, priceperea și talentul autorului prezentei monografii.

Imensul material faptic, existent sub toate formele mărturiei documentare, stăpînit în întregime de autor, este supus unei minuțioase analize cu scopul de a degaja, în forma cea mai obiectivă cu putință, figura eroului său, așa cum a existat ea în realitate, desprinsă pe cît se poate, de subiectivismul inerent oricărei interpretări omenestii. Firul conducător al expunerii, dat de cea mai importantă dintre sursele documentare pentru verificarea întregului material informativ în

desfășurarea faptelor — însemnările zilnice ale lui Rosetti — este completat de autor în părțile lui lacunare, atît cît i-a fost posibil, prin compararea altor mărturii, uneori inedite, spre a da lucrării o bază sigură de argumentare în discutarea diferitelor probleme (a se vedea, între altele p. 129, 135, 183, nota 8, 287, nota 81 etc.),

Axate pe criteriul cronologic al expunerii, care oferă cititorilor tabloul vieții lui C.A. Rosetti în desfășurarea ei împletită cu prezentarea evenimentelor politice și sociale din țară și străinătate la care a participat, capitolele cărții corespund fiecare cîte unuiia din faptele mai însemnate care jalonează dezvoltarea politică a României din secolul al XIX-lea. De altfel interesul opiniei pentru C.A. Rosetti nu a încetat o dată cu sfîrșitul vieții. După moarte (1885), a continuat să fie, cu o mare parte a activității lui, relevant pozitiv de posteritate. Felul cum în cel din urmă capitol autorul adună minuțios și prezintă păreri totdeauna elogioase care — au fost emise în scurgerea vremii, la diferite ocazii, nu îndreptățește afirmația că Rosetti — ca om politic și ziarist — a fost „un uitat” (a se vedea „România literară”, 17.XII.1970). Dacă cei mai mulți dintre autorii moderni care au cercetat în ultimul timp activitatea revoluționarilor de la 1848 au dat prioritate lui Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu, ocolind pe Rosetti, credem că se datorește între altele și faptului că acesta din urmă reclama, pentru prezentarea lui într-o monografie completă, cu pătrunderea și interpretarea întregului material informativ, un efort la care nu oricine se putea lesne încumeta.

Deși născut într-o veche familie boierească și crescut în mediul clasei conducătoare, C.A. Rosetti este printre primii beneficiari ai soartei care, la vîrsta maturității, din proprie inițiativă și nesilit de nici o împrejurare, a renunțat la privilegiile categoriei sale sociale, spre marea consternare a rudelor, trecînd pe poziția burgheziei în formație, fără a pierde din obiectivul preocupărilor generale marea masă a țărănimii. Acesteia, în mod platonice, i-a arătat compătimire ori de cîte ori a avut ocazie, fără ca, din punctul de vedere al realizărilor practice, cu toată poziția proeminentă pe care

a avut-o cîteodată în conducerea statului, să fi putut învinge rezistența beneficiarilor tocmelilor agricole spre a-i veni cu adevărat în ajutor. Profunda lui iubire de oameni i-a întreținut elanul permanent de luptă împotriva orînduirilor învechite din societatea timpului său, orientîndu-l către marea mulțime a categoriilor exploatate, pentru care era totuși de făcut în Țara Românească de atunci. Ca tipograf și librar, pentru a veni în sprijinul muncitorilor din această branșă, a luat inițiativa înființării societății de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi, prima societate românească de acest fel. Deși librăria lui era mai curînd o casă de cultură și de informare științifică, negustorimea de toate categoriile din București a ținut să-l aleagă prim staroste al ei, fapt care atestă imensa lui popularitate în rîndurile păturilor mijlocii din capitala țării, chemate prin exemplul lui să dea muncii productive prețuirea și înțelesul nou, necunoscut în societatea feudală de pînă atunci.

Schimbările economice din prima jumătate a secolului al XIX-lea în Principatele române, datorită în primul rînd tratatului de la Adrianopol și prevederilor Regulamentelor Organice, care stimulau mica producție de mărfuri, dar mai ales comerțul, au creat un cadru înai larg preocupărilor politice, de care se va lega cu predilecție intelectualitatea, ținută să se exprime prin singurul mijloc posibil atunci, creația literară. În această categorie a fost și C.A. Rosetti, care, încercînd mai întîi cariera armelor, intră în armată și — grație originii sale, de care se va lepăda mai tîrziu — devine adjutant al domnului Alexandru Ghica.

Renunțînd la cariera de militar pentru a se dedica literelor, Rosetti ajunge, destul de tînăr, unul din principalii membri ai „Societății filarmonice”, unde, alături de Grigore Alexandrescu și Cezar Bolliac, va fi socotit ca o speranță a literaturii române, fiind totodată, alături de Bălcescu, Tell, Al. G. Golescu-Negru, unul dintre fondatorii societății secrete „Frăția”. Într-un capitol special (p. 40—78), autorul analizează activitatea poetică a lui C. A. Rosetti, descriînd-o exact și precizînd influențele care au modelat-o, tabluîndu-i corespondențe interne. Din această

analiză, Vasile Netea conchide că Rosetti a fost „cel mai pasionat și mai senzual trubadur al deceniului al patrulea al secolului trecut, un pătimaș epicureu erotic, reprezentînd un aliaj turburător de Don Juan și Casanova” (p. 44).

În 1845, C. A. Rosetti pleacă în Franța pentru studii, unde intră în contact cu renumiții profesori de la Collège de France, Jules Michelet și Edgar Quinet. Călătoria lui Rosetti la Paris constituie o dată esențială în istoria mișcărilor românești pașoptiste din capitala Franței, fiind semnalul unei mobilizări de forțe cu rol hotărîtor în organizarea revoluției (p. 84). Rosetti a avut rol hotărîtor la înființarea „Societății studenților români”, al cărei președinte de onoare a fost proclamat poetul Lamartine, ajuns apoi ministru de externe al guvernului revoluționar francez. „Societatea studenților români” din Paris, care era în legături strînsse cu „Frăția” și cu „Societatea literară” din București, a avut o mare înflorire în pregătirea politică și patriotică a viitorilor participanți la revoluția de la 1848.

Înapoiat în țară, Rosetti elaborează, împreună cu Ion Ghica, planul de organizare a revoluției române, fiind apoi ales în Comitetul revoluționar și însărcinat să organizeze revoluția în capitală. Arestat după izbucnirea mișcării, este eliberat la intervenția maselor populare și numit la început prefect al poliției capitalei, apoi, după abdicarea lui Bibescu, secretar al guvernului provizoriu. Pentru susținerea revoluției C.A. Rosetti înființează ziarul „Pruncul român”, în coloanele căruia el va preconiza unirea Moldovei cu Muntenia, improprietărea țăranilor clăcași, lărgirea dreptului de vot. Prin apariția acestui ziar — scrie autorul — se inaugura nu numai o eră nouă în publicistica română, ci și un nou capitol din viața lui Rosetti — ziaristica (p.152). Autorul caracterizează just rolul lui Rosetti în cadrul revoluției de la 1848 (p. 174—179), fiind unul din „exponenții absoluți ai insurecției”. La baza revoluției, Rosetti a pus necontenit poporul — nația —, considerat de el ca fiind izvorul puterii. Ca și Bălcescu, Rosetti a urmărit cu stăruință colaborarea cu celelalte mișcări revoluționare

din estul Europei, mai ales cu cea din Polonia. Lui i se datoresc două mesaje trimise de revoluționarii români lui Edgar Quinet, Michelet și Lamartine, îndată după declanșarea insurjecției de la București, spre a-și exprima recunoștința pentru spiritul revoluționar pe care și l-au însușit în capitala Franței și pentru a le cere să sprijine eforturile guvernului român în lupta sa pentru „civilizația socială” și independența națională. El va fi ultimul luptător care va depune armele ideologice ale revoluției.

După lichidarea mișcării, în cei nouă ani de exil, C.A. Rosetti, secundat de soția sa, Maria Grant, va desfășura o intensă activitate patriotică în Franța și Anglia, dînd curs vocației lui de ziarist, care-l pune în mod firesc în relații cu exponenții ziarelor influente din capitalele celor două mari puteri europene. Aspirînd la un organ propriu de publicitate, el va scoate în 1851 la Paris revista „Republica română”, care reprezintă cea mai de seamă realizare editorială și redacțională a lui C.A. Rosetti în anii exilului. Din acea vreme datează și strînsurile lui legături cu radicalii francezi Pierre Leroux, Ledru-Rollin, cu socialiștii Louis Blanc și Proudhon, cu revoluționarii italieni Giuseppe Mazzini și Giuseppe Garibaldi, precum și cu reprezentanții emigranților polonezi, unguri și germani. Scopul urmărit de dînsul în întreaga activitate depusă în anii exilului era eliberarea socială și națională a poporului român, precum și crearea unei republici universale, înfăptuiri tot așa de imposibile atunci, altă una, cît și alta, dar care-l definesc pe Rosetti ca pe un vizionar care luptă cu mai multă înverșunare cînd ținta urmărită este sortită unei realizări mai îndepărtate.

Războiul Crimeii și tratatul de la Paris, care scotea Principatele române de sub directă suzeranitate a Porții otomane, anulînd sancțiunile aplicate de guvernele Turciei și Rusiei foștilor revoluționari de la 1848, C.A. Rosetti, ca și ceilalți exilați, au primit încuviințarea de a se înapoia în patrie, unde se ducea lupta pentru Unirea Principatelor. El va fonda la București, în toamna anului 1857, ziarul „Românul”, care, prin caracterul său patriotic și democratic avea să devină

una din publicațiile cele mai însemnate ale vremii, în jurul căreia urma să se constituie gruparea politică național-liberală. Concomitent cu activitatea publicistică Rosetti se preocupă și de organizarea partidului național, al cărui comitet electoral era constituit la sfîrșitul anului 1858. În lucrare se arată rolul lui C.A. Rosetti în alegerea lui Cuza ca domn al celor două țări (p. 247—251) în timpul căruia va fi deputat, director al teatrului național din București și prim-staroste al negustorilor. A fost și membru al guvernului, ca ministru al instrucțiunii publice. Atît ca ministru, cît și ca ziarist în coloanele ziarului „Românul”, nu încetează să susțină necesitatea unor reforme sociale avansate, privitoare la situația țărănimii, la modernizarea administrației de stat și la organizarea învățămîntului.

Dar guvernarea autoritară a lui Cuza declanșează prin coloanele ziarului „Românul” opoziția grupării liberal-radicală în frunte cu șeful ei, care devine dușmanul personal al domnitorului, hotărît să-l răpună prin orice mijloc al talentului său de polemist, lăsînd să i se vadă cu această ocazie și partea urîtă a caracterului său. După suspendarea de către guvern a ziarului „Românul” și — succesiv — a altora, înființate ulterior de C.A. Rosetti, el se vede nevoit să renunțe pentru moment la activitatea ziaristică. Înlăturarea sa din cîmpul activității publicistice — scrie autorul — nu va face decît să-l înverșuneze și mai mult împotriva lui Cuza, în care el a ajuns a vedea un adversar și să-l determine a îmbrățișa, cu toată implacabila sa energie, unită cu un veritabil gust pentru conspirații, ideea răsturnării domnitorului (p. 275), idee care-l preocupa de altfel din 1861. Cu sprijinul financiar al prințului Gh. Știrbey, fiul fostului domnitor, acordat ziarului „Românul”, Rosetti a publicat în presa franceză un articol favorabil lui Gheorghe Bibescu, domnul răsturnat de pașoptiști care, atunci în 1861, fusese ales deputat în Camera din București (p. 276). C. A. Rosetti nu s-a dat în lături ca în informațiile ce le trimitea pentru ziarele franceze să falsifice adevărul cu privire atît la evenimentele militare de la Costangalia în 1863, cît și

la urmările loviturii de stat din anul următor, scriind că „o mare parte din voturile plebiscitului au fost mincinoase, fiind obținute prin ingerințe și prin presiunile poliției”. El făcea aceasta numai din dorința de a compromite pe Cuza și pe Kogălniceanu (p. 274). În scrisoarea de la 6/18 iunie, trimisă lui Anastase Panu la Paris, Rosetti îl îndemna să explice ziariștilor că proiectul de lege rurală al lui Kogălniceanu ar fi fost „un proiect comunist, comparabil cu acela al țarului Alexandru al II-lea din 1861” (p. 278). Pentru a contribui și mai mult la discreditarea lui Cuza, Rosetti publica el însuși, sub anonimat, broșura *Relation authentique du coup d'état du Prince Couza*, Paris, 1864 (*ibidem*). Ca și boierii din veacurile precedente, care plirau la Poartă pe domnii neprieteni lor, informațiile și aprecierile lui Rosetti despre evenimintele din România, așa cum le dădea el, datorită ziariștilor cu care era în legătură, își aflară un larg ecou în periodicele franceze, izbutind să creeze un curent de opinie publică defavorabil lui Cuza (p. 279). Împreună cu ginearele său, căpitanul Pilat, Rosetti a avut un rol hotărâtor în formarea coaliției și acțiunii care a răsturnat pe domn la 11 februarie 1866. Nici după abdicare primul domn al României nu a fost scutit de ura dușmanului său, care l-a urmărit pînă la moarte. La 11/23 februarie 1871 ziarul „Românul”. își îndemna cititorii să aniverseze ziua căderii lui Cuza ca „o zi sfîntă” și ca o adevărată „sărbătoare națională”, amintirea ei fiind legată de răsturnarea unui domn „risipitor al averii publice” și nesocotitor al constituției (p. 302). Posteritatea a știut însă că să rețină din aceste invective, păstrînd numele lui Cuza curățat de toate calomniile, alăturat faptelor care i-au adus, chiar din momentul decretării legiurii agrare, imensa popularitate care nu s-a diminuat în decursul timpului.

În timpul domniei lui Carol I, care-l considera ca pe șeful grupării politice de extremă stîngă, C.A. Rosetti își va lega numele de participarea la acțiunea pentru independența politică a țării. Ca președinte al Camerei deputaților va prezida astfel ședința corpurilor legiuitoare de la 9 mai care proclamă independența

față de Poartă. După război, ca ministru de interne, nemaiavind însă influența de altădată în propriul său partid, face, între altele, unele încercări de ameliorare a condițiilor de muncă ale țărănimii, care gemea sub povara legii tocmelilor agricole — inventată de guvernul de la 1866, din care făcea și el parte și agravată prin modificările aduse de conservatori în 1872 —, dar nu izbutește să obțină din partea parlamentului decât o neînsemnată modificare a acestei legi. Ignorat în continuare de partid, care se orienta sub influența lui I.C. Brătianu, la o nouă confruntare pe chestia modificării constituției, neluîndu-i-se în seamă propunerile, hotărăște să se retragă în 1882 din viața politică, dar revine în anul următor, cînd este ales și funcționează ca președinte al Camerei.

Rolul lui C.A. Rosetti, în partidul care, din 1876, era chemat să conducă destinele țării, a fost imens, fără a fi preponderent. Autorul prezentei monografii arată, cu mărturii contemporane — citînd, între altele, pe ale lui Titu Maiorescu —, faptul că Rosetti „se afla alături de Brătianu la conducerea țării” (p. 312). Această importanță i-a recunoscut-o și Nicolae Iorga în legătură cu participarea la războiul pentru independență. Totuși, dacăarele său dușman conservator — probabil în *Note zilnice*, îi face onoarea de a-l situa pe aceeași linie de egalitate cu Brătianu la acțiunea de conducere, îl defavorizează în altă lucrare, scriînd: „Ministrul președinte, Ion Brătianu, înălțat la guvern în fruntea unui partid numeros și bine disciplinat, începe a-și simți și a-și dezvolta încetul cu încetul calitățile omului de stat, pe care, în tot partidul său, el singur le are” (Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 107).

Atît prietenia personală dintre C.A. Rosetti și I. C. Brătianu, cît și participarea împreună la toate actele politice, implicit conspirația de la 11 februarie, sînt documentate și convingător prezentate în cuprinsul lucrării. De asemenea divergența lui Rosetti cu partidul și cu Brătianu este comentată de autor într-un paragraf special (p. 356—362). Rup-tura politică, în forma irevocabilă, dintre cei doi prieteni, a fost determinată de nen-

telegerile pe tema revizuirii constituției, a legii electorale și a legii presei, la care au contribuit și alte cauze, de mai mică însemnătate. Autorul menționează unele chestiuni de familie, care au dus la același deznodământ (p. 372).

Fără să-i consacre un capitol aparte, autorul se ocupă pe larg în paginile cărții și cercetează amănunțit activitatea lui C.A. Rosetti ca *ziarist*, scoțind în relief marile lui calități în această direcție. Continuând pe o treaptă superioară tradițiile presei românești, inaugurată de I. H. Rădulescu și Gh. Asachi, C.A. Rosetti a contribuit considerabil la formarea unui stil publicistic, a unei tehnici redacționale, transformând ziaristica într-o disciplină intelectuală și făcând din ea o forță socială, un instrument de intervenție cotidiană în toate domeniile de activitate publică (p. 331). Organul de presă cu care Rosetti s-a identificat pînă la contopire a fost „Românul”, pe care l-a condus mai bine de un sfert de veac. În tot acest timp, „Românul” a fost, atât pe plan intern, cât și extern, o tribună a celor mai înaintate idei și un puternic mijloc de afirmare a directorului său, care s-a relevat deopotrivă atât ca ziarist, cât și ca om politic, impunându-și pecetea rolului său covârșitor pe toate actele istorice săvârșite în viața de stat (p. 337).

În paginile cărții, adîncimea cercetării întreprinse de autor a ținut să fie pe măsura complexei personalități a literatului, ziaristului și omului politic, care a fost C.A. Rosetti. Folosind, pe lîngă o largă bibliografie, multe materiale inedite din Biblioteca Academiei, lucrarea se impune printr-o pătrunzătoare analiză a izvoarelor. Cadrul larg în care este concepută depășește cu mult limitele unei monografii de persoană, înscriindu-se ca o istorie a celor mai de seamă evenimente ale dezvoltării României în secolul al XIX-lea. Desigur că, dacă cercetarea autorului s-ar fi încheiat cu o concluzie, care să scoată în evidență — în raport cu ceea ce se știe — propria contribuție, atât ca material informativ, cât și ca interpretare, cîteva linii de definire a personalității prezentate în paginile cărții, cititorii i-ar fi fost recunoscători.

Între puținele observații care se pot face, unele simple greșeli de tipar — cum ar fi aceea de la pagina 101 că poetul Lamartine ar fi fost prim-ministru al Franței, sau de la pagina 143, nota 24, unde, în loc de Gh. Fotino, este menționat Nicolae —, ne oprim la afirmația de la pagina 228, unde se vorbește de activitatea economică a lui C.A. Rosetti. Autorul scrie că „el este cel dintîi care ... încearcă introducerea la București a petrolului lampant „linolin gaz”, distilat la Viena după o nouă metodă”. Cercetările din ultimul timp arată că producerea petrolului lampant este rezultatul experiențelor de laborator din țara noastră, care au izbutit, după multe și nenumărate încercări, să producă, pentru prima dată în lume, acest mijloc de iluminat în anul 1856. Producerea lui în cantități industriale a început imediat la Ploiești, iar utilizarea lui la București, începînd cu data de 1 aprilie 1857, primul oraș din lume iluminat cu petrol lampant (a se vedea lucrarea, sub tipar, a lui C. M. Boncu, *Contribuție la istoria petrolului românesc*). Dar în acea vreme C.A. Rosetti era în exil, iar la înapoiere a găsit atît fabricarea petrolului la Ploiești, cât și utilizarea lui la iluminat în București.

În concluzie, Vasile Netea a reușit să dea în paginile cărții sale un C.A. Rosetti așa cum a existat el în realitate, cu toate calitățile și defectele lui, scoțînd în evidență, de-a lungul expunerii, trăsăturile care le-au caracterizat pe linia realizărilor pozitive: dezinteresat în ceea ce privește persoana lui, gata de a-și sacrifica propria lui avere pentru interesul general și de a face orice sacrificiu pentru triumful ideilor în care credea. Modest, ambițios, principial și pătimaș în același timp, urmărindu-și cu tenacitate adversarii, pentru răpunerea cărora nu se uita la armele pe care le alegea și la mijloacele de care se servea. Acest profil psihologic, degajat din paginile cărții, se recunoaște deopotrivă în literatul, ziaristul și omul politic, care a fost C. A. Rosetti.

V. Mîhorcea

EUGEN PAVLESCU, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, Edit. Academiei, București, 1970, 574 p.

Interesul față de istoria economică în epoci mai îndepărtate sau mai apropiate crește necontenit. Față de ceea ce se scria acum un deceniu, noile lucrări încearcă o sinteză a cercetărilor și evident, atât prin materialul documentar infinit mai bogat, cât și printr-o expunere mai coerentă, reușesc să atragă atenția unui cerc mai larg de oameni de știință. La noi fenomenul este cu atât mai explicabil cu cât investigațiile vechii istoriografii în domeniul istoriei economice, al istoriei comerțului și industriei erau mai puțin dezvoltate în comparație chiar cu unele țări vecine (ca, de exemplu, Polonia). Mai mult, s-a acreditat ideea unei lipse a acestor preocupări pe meleagurile noastre.

În acest context, orice nouă lucrare în care se încearcă o sinteză a dezvoltării meșteșugurilor și comerțului într-o anumită perioadă istorică, limitată la o parte bine definită a țării, nu poate fi ocolită de atenția specialiștilor și chiar a unui public mai larg de cititori. Astfel se explică faptul că oricine va vedea cartea voluminoasă, semnată de Eugen Pavlescu, o va lua în mână cu interes, cu atât mai mult cu cât ea se referă la o regiune foarte importantă, am putea spune decisivă în evoluția legăturilor economice dintre Transilvania și Țara Românească, zona Brașov—Făgăraș—Sibiu—Hațeg. Colecția „Biblioteca istorică” în care apare cartea la Editura Academiei Republicii Socialiste România constituie o recomandare de profunde științifice ce poartă girul Academiei.

Două din preocupările de bază ale românilor din sudul Transilvaniei, de la finele secolului al XVI-lea și până la sfârșitul veacului trecut, sînt expuse de Eugen Pavlescu pe baza unei documentații vaste. Este vorba de meșteșuguri și de comerț. Meritul autorului constă în aceea că, pentru prima dată în literatura de specialitate românească, încearcă să prezinte aceste două laturi ale vieții economice românești

din zona și perioada amintită. Nu se mulțumește cu documentația scoasă pînă acum la lumină în studiile și cercetările de specialitate mai restrînse, ci recurge la imensul material documentar de arhivă, din păcate puțin folosit pînă acum. Departe de a epuiza întreg acest material, sau chiar cea mai mare parte din el, cartea lui Pavlescu oferă specialiștilor neavizați, măcar în parte, o imagine concludentă asupra bogăției fondurilor arhivale din Transilvania. Autorul afirmă singur în *Cuvîntul înainte* că nu a „epuizat materialul publicat și, cu atât mai puțin, cel inedit” (p. 6).

Într-adevăr, într-o singură monografie pretenția de a epuiza arhivela ar apărea total lipsită de seriozitate științifică. Eugen Pavlescu vede și el lacunele de documentare, iar noi, specialiștii, vedem poate și altele, care se pot constata mai puțin în toila unei munci adîncite de investigație.

Vom observa deci că doar Brașovul și parțial Făgărașul și Hațegul sînt cuprinse în noțiunea de sudul Transilvaniei, căci activitatea meșteșugărească și negustorească a românilor din Sibiu și din jurul lui lipsește cu desăvîrșire. Oricine cunoaște viața economică (meșteșugul și comerțul) a acestor meleaguri știe că la Sibiu și în localitățile din jurul acestui mare centru industrial și comercial transilvănean din secolele XVII—XIX nu lipsea nici aportul populației românești. Slaba documentare a autorului în această privință a făcut să apară o atare lacună, după părerea noastră capitală.

Am îndrăzni chiar să afirmăm că nici măcar studiile și articolele publicate în ultimele trei decenii nu au fost folosite. Cum s-ar explica altfel, de exemplu, lipsa din bibliografie a oricărui studiu românesc apărut după 1945. Se creează falsa impresie că în literatura istorică marxistă de după război tema ar fi fost complet abandonată și numai cartea lui Eugen Pavlescu o repune din nou

În atenție. Orice specialist în istoria țării va putea indica cu ușurință o listă întreagă de studii și cercetări consacrate istoriei economice a sudului Transilvaniei în perioada amintită¹.

¹ Amintim doar câteva din studiile și cercetările mai importante, publicate în ultimii 15 ani, care au adus contribuții reale la tema cercetată de Eugen Pavlescu: A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pap din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului cu Țara Românească*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 29—44; Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană din anii 1786—1830*, în „Studii”, IX (1956), nr. 1, p. 87—106; E. Limona și D. Limona, *Catastrofele casei comerciale Ioan Marcu din Sibiu*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 2, p. 225—243; idem, *Negustori bucureșteni la sfârșitul veacului al XVIII-lea; relațiile lor cu Brașovul și Sibiu*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 4, p. 107—140; idem, *Aspecte ale comerțului brașovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromân Mihail Țumbru*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1960, p. 525—564; Csetri Alexa și Imreh Ștefan, *Aspecte ale situației și dezvoltării orașelor din Transilvania (1786—1848)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historia, 11 (1966), nr. 2, p. 61—76; D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII*, în „Analele Institutului de istorie din Cluj”, vol. I—II (1958—1959), p. 29—124; Beniamin Basa, *Breslele meșteșugărești din Hațeg*, în *Studii și articole de istorie*, vol. 7 (1965), p. 381—392; Caius T. Jiga, *Contribuții privind Țesătorii breslași din Țara Birsei în secolul al XVIII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, vol. III (1961), p. 87—100; Al. Bărbat, *Lupta românilor pentru înființarea unei tipografii la Brașov în 1850—1851*, în *Studii și articole de istorie*, vol. V (1963), p. 145—159; D. Ghișe, I. Kecskés și P. Teodor, *Idee economice în opera lui George Bariț privind promovarea industriei la românii din Transilvania*, în „Analele Institutului de istorie din Cluj”, vol. VI (1963), p. 41—76; C. Göllner, *Contribuție la istoricul luptei calfelor din*

De altfel, această unilaterală documentație explică și faptul că în lucrarea atît de voluminoasă nu este abordat în fond rolul pe care l-a jucat ASTRA în viața economică românească, tocmai în părțile studiate de autor.

Abordînd problema bazei documentare a cărții lui Eugen Pavlescu, sîntem nevoiți să atragem atenția cititorilor neavizați asupra deficiențelor serioase în ce privește folosirea unor materiale documentare de arhivă. Este vorba în special de documentele în limba maghiară, documente atît de des folosite de autor pentru reconstituirea vieții breslelor din Făgăraș și Hațeg. De fapt, toată viața internă a breslelor amintite este prezentată pe zeci de pagini de autor pe baza acestor documente, care, în anexe, au fost reproduse în limba lor originală (unele dintre ele), cit și integral în traducere românească. Întîi ne surprinde faptul că la unele dintre documentele amintite se dă numai traducerea în limba română, fără textul original, iar la altele atît textul original, cit și traducerea românească. De ce această inconsecvență?

Mai grav este însă faptul că la transcrierea documentelor în limba maghiară s-au strecurat foarte multe, prea multe greșeli, încît textul devine neinteligibil în multe locuri.

Ne dăm seama foarte bine de dificultățile pe care le ridică publicarea documentelor din secolele XVI—XVII scrise în limba maghiară. Din moment ce ne angajăm însă la o asemenea editare, dificultățile trebuie să fie învinse.

Dacă textul din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea nu are o punctuație și o ortografie consecventă, trebuie să adoptăm cel puțin acele minime intervenții care fac textul inteligibil. Se vede clar că transcrierea a fost pur mecanică, cu multe citiri greșite, care denaturează textul. Să vedem câteva exemple: *mély* = adînc, în loc de *mely* = care; *cizmaczia*?, în loc de *cizmadia*; *elszeö*, în loc de *elseö*; *szeölt* = Țesut, în loc de *seölt* =

Transilvania împotriva regimului reacționar al breslelor în timpul absolutismului austriac (1849—1860), în „Studii”, XI (1958), nr. 4, p. 121—134 și altele.

= mai mult; *lagéni?*, în loc de *legény*; *ozegeöldik?*, în loc de *szegeöldik* = a se angaja la cineva, a intra în slujba cuiva; *ozeüksége?*, în loc de *szeüksége* = ce-i era necesar; *nagion* = foarte, în loc de *vagion* = este; *heőszeönszéges?* în loc de *keőzeönszéges* = obișnuit, ordinar; *megghal* = aude, în loc de *meghhal* = moare; *műnél?*, în loc de *művel* = meșteșugul lui; *remd tartás?*, în loc de *rendtartás* etc. Evident, am putea, din păcate, continua șirul exemplelor de mai sus. Buna cunoaștere a limbii maghiare face ca aceste greșeli generatoare de confuzii să poate fi observate cu ușurință. Comparînd transcrierea cu fotocopia privilegiului dat de Mihai Apafi cizmarilor și pantofarilor din Hațeg la 13 octombrie 1672, am constatat însă că aceste greșeli de transcriere sînt și mai numeroase. Să luăm de exemplu articolul al XVI-lea din acest privilegiu. Observăm că sînt cuvinte întregi omise la transcriere, ceea ce face textul de neînțeles.

Un document neînțeles în limba lui de origine poate fi oare tradus în românește? Este o enigmă la care numai autorul ar putea răspunde, căci publicarea traducerii „după o notă din arhivă” (p. 448, nota din josul paginii) nu poate fi acceptată într-o lucrare academică. Pentru o mai convingătoare argumentare vom reproduce traducerea publicată în lucrarea lui Eugen Pavlescu, împreună cu o traducere care să respecte fidel textul restabilit de noi după fotocopie.

„Amenzile încasate în mod legal se vor împărți între părți, din care două se cuvin meșterilor țehului și una se va vărsa în lada țehului. Pentru pecete și curățenie se vor lua doi penz, iar suma de doisprezece penz, prevăzuți în articolul treisprezece se cuvine tot țehmeșterului. În caz că va fi nevoie a se face o urmărire la domiciliul datornicului suma se va încasa dublă. Dacă meșterul locuiește la casă de nobil, va putea fi executat în vitele sale pe teritoriul orașului. Dacă casa nu e nobilă va putea fi executat la domiciliu, încasînd suma la dispoziția țehului și făcînd-o cunoscut prin publicitate”.

În realitate, textul este următorul: „Din gloabele ce se iau după lege, pîrftorii au o treime. Din banii gata [rămăși — n.n. —

— L. D.] două treimi sînt ai starostelui de breaslă, iar o treime sînt bani de ai peceții. Pentru curățenie iarăși să se plătească doi denari. De asemenea și cei 12 denari prevăzuți în articolul al XIII-lea aparțin starostelui de breaslă. Dacă însă starostele de breaslă trebuie să se ducă pentru acești [bani] la casele celor globiți, după ce au fost anunțați, el va putea lua de la acești datornici suma dublă. Dacă meșterul [datornic] locuiește în casă de nobil, el va putea fi executat din mărfurile sale pe teritoriul orașului; la fel dacă meșterul însuși este nobil și casa lui este de asemenea casă de nobil. Dacă însă nu are casă de nobil, starostele să poată să meargă la el acasă pentru a-l globi, amenda fiind pusă la banii breslei”.

Cine va compara cu atenție cele două texte, va observa cu ușurință cît de departe este interpretarea dată în cartea lui Eugen Pavlescu articolului al XVI-lea din textul maghiar față de original. Se pare însă că acest articol al XVI-lea a fost cu ghinion pentru autor sau pentru cei care i-au făcut transcrierea și traducerile. El apare transcris cu multe greșeli și în ce privește privilegiul cizmarilor din Făgăraș dat de principele Gabriel Bethlen la 15 martie 1622. Din păcate, în cazul acesta, autorul nu ne-a oferit nici măcar o fotocopie, oricît de slab lizibilă, ca să putem restabili textul originalului. Transcrierea textului original în limba maghiară este însă atît de confuză, încît curajul cu care s-a încercat o traducere a lui este surprinzător. Amintim doar cîteva interpretări, evident greșite. În textul maghiar se vorbește de „doi denari pentru curățenie” și nu pentru „justificare”. În traducerea dată în cartea lui Eugen Pavlescu ultima frază începe astfel: „Dacă meșterul nu este nobil...”. În realitate, textul original maghiar spune: „Dacă meșterul este nobil și casa lui este de asemenea casă de nobil”, amenda să fie luată de pretor (și nu de vicejude cum se spune în textul tradus în cartea lui Pavlescu). Acest lucru este și logic: în casă de nobil nu poate intra starostele de breaslă pentru a lua gloaba, chiar dacă nobilul cu pricina este membru al breaslei. În acest caz breasla recurge la ajutorul oficialității

o mitatului. În schimb, dacă meșterul globit nu este nobil și nici casa în care stă nu e casă de nobil, atunci ce sens are trimiterea pretorului pentru gloabă?

Mai amintim și faptul că articolul al XVII-lea din acest ultim privilegiu nu este tradus complet în românește. În primul rând, în textul maghiar se arată că până în a treia zi *slujitorii, nobilii și orășenii* pot cumpăra pe seama lor marfa adusă în oraș de un meșter străin. Nu este deci vorba în text de judecătorul de curte (vezi p. 436). Ultima frază a traducerii publicată de Eugen Pavlescu apare astfel: „Dacă însă un om din țeh lucrează împotriva <acestei dispoziții> țehmeșterul să-l poată pedepsi cu 12 florini” (p. 436–437). În realitate, traducerea fidelă a textului sună astfel: „Dacă un om din breaslă va proceda împotriva acestei [dispoziții], starostele de breaslă să-l poată pedepsi cu 12 florini. *Dacă însă cel care vinde marfa este orășean sau om de altă stare, el va putea fi pedepsit cu 12 florini de către judele curții*”. Ultima frază subliniată de noi lipsește cu totul din traducerea care ne este oferită în lucrarea lui Eugen Pavlescu, deși în textul unguresc publicat la p. 439 ea figurează.

Articolul 21 din același privilegiu al lui Gabriel Bethlen dat făgărășenilor, altfel de important în ce privește pe meșteșugarii români în comparație cu cei maghiari și sași, este de asemenea în așa fel transcris, încât este cu totul de neînțeles. De aceea și traducerea este foarte confuză (cf. p. 437).

Desigur, fără exagerare, putem afirma că sînt încă multe alte greșeli de interpretare și traducere a textelor documentelor în limba maghiară. Spre regretul nostru, dacă dorim să ne folosim de aceste importante documente pentru istoria breslelor din Făgăraș și Hațeg, trebuie să recurgem la documentele originale, căci altfel riscăm să cădem în greșeli regretabile. Este păcat că s-a irosit spațiu grafic și timp pentru un lucru făcut fără competența necesară. Sîntem convinși că și tipografia, poate și corectura, vor fi contribuit la înmulțirea greșelilor de transcriere, dar ele sînt totuși prea numeroase pentru a putea fi puse toate pe seama acestor factori. Sînt prea multe și, ceea ce este important, în majori-

tatea cazurilor nu sînt de natură să le putem pune pe seama tipografiei și editurii. Desfîlîm cuvinte omise, punctuația confuză, cuvinte în care există 2–3 greșeli de transcriere și din această cauză uneori nici nu se poate ghici despre ce este vorba. O nouă și îngrijită publicare a acestor importante izvoare este necesară. Și aici însă vom întîmpina greutăți, căci indicațiile de arhivă sînt vagi, cum este în cazul documentului din 1622 (la p. 435): „Arhiva cizmarilor din Făgăraș”. Unde se găsește această arhivă azi, autorul nu o face cunoscut cititorilor săi și, prin urmare, nu sînt respectate cele mai elementare norme de indicare a izvoarelor.

Am mai aminti că traduceriile românești sînt pline de cuvinte străine ca *țeh* în loc de *breslă*, *timari* în loc de *tăbăcari*, *inaș* în loc de *ucenic*; *inașie* în loc de *ucenicie*; *țehmeșter* în loc de *starostele de breaslă*; *penz* în loc de *bani*, *denari*; *remecul de meșter* în loc de *proba de meșter*, *bilis* în loc de *căptușeală* etc. Am putea înșira zeci și chiar sute de cuvinte care nu se întîlnesc în nici un dicționar al limbii române moderne, cuvinte care, într-o traducere modernă nu au ce căuta: *latomeșter*, *attyameșter*, *achiomeșter*, *tachiomeșter* (ultimele trei desemnînd aceeași funcție, dar lucrul acesta nu poate fi cunoscut de cititor dacă autorul le folosește, pe rînd, în aceeași frază); *bejaromeșter*, *bejaro*, *heteșleghenie*, *Vanderlaș*, *irhă*, *tizidiș* etc.

Amintim și cîteva din cuvintele maghiare pe care traducătorul nu le-a înțeles bine în contextul lor din documente: *marha* tradus în cartea lui Eugen Pavlescu prin vite, vite cornute. Cuvîntul unguresc, în accepția actuală, are într-adevăr un prim sens de vite, vite cornute, animale domestice, iar la figurat înseamnă om brutal, prost, cu apucături de animal etc. Dar, în secolele XVI–XVIII, acest cuvînt însemna marfă, bun în general. *Szabadság*, *szabadsági* are primul sens și azi, la fel ca și în secolul al XVII-lea, de libertate, libertățile ei (ale breslei) și nici decum de *independență*, cum este redat în traducerea apărută la Eugen Pavlescu. *Penz* era în secolul al XVII-lea denumirea maghiară a *denarului* și nu numai „monedă

divizionară”. Amintim acest fapt, deoarece autorul folosește deseori pentru acest termen cuvîntul românesc ban, ceea ce, pentru limba maghiară actuală, este valabil. De aici decurg o serie de confuzii, cum ar fi unele explicații total greșite date de autor unor denumiri de monede ca: „dinar = monedă divizionară egală cu a șazecea parte dintr-un florin” (p. 554) sau „1 florin, la această dată, avea 60 de dinari (penz — cruceri/bani)”. Ce înseamnă „la această dată”? La 1643 cînd s-au întocmit statutele calfelor de cizmari din Făgăraș sau la 1791, cînd ele au fost reînnoite?

Autorul se angajează să explice unii termeni legați de organizarea breslelor, folosiți în limba română în secolele XVII—XIX, după rădăcina lor ungurească, necunoscînd însă bine ortografia limbii maghiare, apar tot felul de ciudățenii sau explicații destul de bizare.

Din păcate, grija pentru o documentație riguros științifică suferă nu numai în ceea ce privește folosirea documentelor maghiare inedite. Constatăm o anumită neglijență și în folosirea izvoarelor publicate. Să vedem însă și aici mai întîi exemplele.

Se știe că hotărîrile dietelor Transilvaniei au fost editate într-un corpus destul de apreciat de specialiști, care, în ceea ce privește exactitatea textelor publicate, nu a fost pus niciodată sub semnul întrebării. Este vorba de *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae* în 21 de volume. Eugen Pavlescu face abstracție de acest fapt și citează textele hotărîrilor unor diete după alte lucrări, din a doua preluare. La omisiunile și greșelile care au existat în acestea, el mai adaugă unele noi și iată-ne în fața unor greșeli destul de supărătoare. Dieta de la *Léczfalva* (și nu *Laczfalva*) a avut loc nu la 25 octombrie 1600, ci între 25 octombrie și 4 noiembrie 1600, iar cea de la *Medias* între 8 și 23 decembrie 1588 și nu la 23 decembrie 1588. Vorbînd de hotărîrile dietei din 25 octombrie — 4 noiembrie 1600, Eugen Pavlescu afirmă că cu această ocazie, „oprindu-se orice neam de a mai intra în Transilvania se fixează antrepozite, pentru români, la Brașov, Sibiu și Bistrița, iar pentru ceilalți la Caransebeș,

Tălmaci, Rosnov și Radna” (p. 56). În realitate, hotărîrea respectivă suna în felul următor în traducere românească: „Negustorii străini: greci, români, turci, dalmatini, armeni și de alte neamuri asemănătoare să nu mai poată intra în țară, ci să fie pentru ei „locus depositionis”: Caransebeșul, Tălmaciul, Rosnovul, Prejmerul (omis de E. Pavlescu. — *n.n. L.D.*) și Radna, iar românii din cele două țări (Țara Românească și Moldova. — *n.n. L.D.*) să poată intra la Brașov, Sibiu și Bistrița”².

Dieta de la Cluj a avut loc nu la 5 mai 1609, ci între 26 aprilie și 5 mai 1609³. La fel și dieta de la Alba-Iulia a avut loc nu la 1 octombrie 1678, ci între 1 și 30 octombrie 1678. Eugen Pavlescu interpretează însă greșit și hotărîrea luată acolo în privința negustorilor greci de la Brașov. El susține că „în spiritul politicii mercantiliste a timpului, la 1 octombrie 1678 Dieta ținută tot la Alba-Iulia „a dat hotărîrea de a se da grecilor din Brașov dreptul de a-și alcătui o companie de comerț” (p. 56). În realitate, hotărîrea Dietei suna astfel la paragraful 51: „și grecii din Brașov să plătească separat darea de 300 de taleri imperiali, care fiind adunată de judele lor să fie achitată”⁴ la tezaurariatul princiar.

Autorul este foarte inconsecvent în folosirea numelor de localități din Transilvania. Cel mai adesea folosește denumirile românești actuale, dar mai apar și denumiri maghiare sau germane, fără ca acest lucru să fie justificat și explicat. Astfel, la p. 236, întîlnim de mai multe ori localitatea Hedvig, fără să ni se spună undeva că este vorba de Hăghig; la p. 237 Heltau (Disznod), în loc de Cislădie; la p. 323—324: Sps. Zalány, Catza, Czik. Szer., K. Vasarhely, Bașfalu, St. Mikloș, Retsa, dar mai sus, pe aceeași pagină, Recea, Berecek (?) etc. O asemenea inconsecvență creează evident multe confuzii.

Aceste greșeli și lacune umbresc efortul așa de mare care a fost depus timp îndelungat

² *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. 4, p. 552.

³ *Ibidem*, vol. 6, p. 125.

⁴ *Ibidem*, vol. 16, pp. 621—622.

pentru a se aduna o documentație bogată. Nu putem da însă nici o explicație greșelilor și lacunelor de documentare.

Și fiindcă am ajuns la capitolul de interpretare, trebuie să remarcăm lipsa totală de generalizări marxiste asupra fenomenelor economice tratate. Citind lucrarea, ai sentimentul că citatele din K. Marx, F. Engels și V. I. Lenin sînt lipite și încă lipite stîngaci. Ele nu se încadrează organic într-o interpretare generalizatoare, cît de cît adîncită. Lucrarea nu sesizează calitatea nouă a fenomenelor economice de la o epocă la alta, trece neobservat principalul factor, acel de apariție și dezvoltare a relațiilor capitaliste în economia sudului Transilvaniei în perioada tratată. În realitate tocmai acest factor a făcut să dispară breslele, care au devenit anacronice, chiar dacă erau ale meșteșugarilor români. Anacronismul economic al unor forme de

organizare a vieții economice a fost constatat și de contemporani și dacă ei au avut curajul să le arunce ca pe ceva ce frîna mersul înainte, de ce nu am face și noi, istoricii marxiști, aceasta? Eugen Pavlescu nu sesizează însă nici apariția formelor capitaliste de organizare a vieții economice românești, saltul pe care l-a făcut economia Transilvaniei în secolul al XIX-lea, deși cercetările românești din ultimele două decenii și jumătate i-ar fi oferit în acest sens suficient material. Această principală lacună a lucrării ne determină s-o considerăm o adunare de material documentar insuficient verificat și, cu atât mai puțin, prelucrat. Avem în față, după părerea noastră, o încercare nereușită de a sintetiza evoluția vieții economice românești din sudul Transilvaniei în secolele XVII–XIX.

L. Demény

*. *Valachica (Studia~) Studii și materiale de istorie și istoria culturii.*
 Publicația Muzeului județean Dîmbovița, Tîrgoviște, vol. I (1969),
 300 p.; vol. II (1970), 358 p.

În anul 1969, Muzeul județean Dîmbovița a inițiat seria *Studii și materiale de istorie și istoria a culturii*, sub titlul *Valachica* (schimbat în 1970 în *Studia Valachica*), menită să valorifice rezultatele cercetărilor științifice (îndeosebi cele locale) consacrate unei game largi de aspecte ale vieții cultural-materiale, consumată de-a lungul veacurilor pe teritoriul de azi al județului Dîmbovița.

Materialele publicației de care ne ocupăm sînt grupate în două mari rubrici, și anume: „Studii și cercetări” și „Note și comunicări”, la care se adaugă o mică rubrică de „Cronică și recenzii”.

Ambele volume înmănunchează 74 de titluri, care abordează diferite probleme ce traversează în timp aproape întreaga istorie a județului. O serie de articole evocă momente mai de seamă ale istoriei orașului, deosebit de importante pentru secolele XV—XVII, cînd Tîrgoviște era capitala Țării Românești.

Două articole sînt consacrate perioadei vechi a istoriei județului și ne comunică unele rezultate ale săpăturilor arheologice întreprinse aici în ultimii ani. Gh. Bichir, în articolul său *Cercetările arheologice de la Mălăsaru* (vol. I, p. 15—21), subliniază încă o dată (vezi seria de articole pe aceeași temă tipărite de autor în publicații de specialitate) importanța descoperirilor făcute în

urma săpăturilor de la Tețcoiu — Mătăsaru, care permit coborîrea datării culturii materiale de tip Militari-Chilia, de la a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., la a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., și documentează pentru prima dată prezența populației autohtone dacice cu un secol mai înainte decît se știa. Ion Nania prezintă *Noi descoperiri din paleoliticul inferior în județul Dîmbovița* (vol. II, p. 73—77+13 fotografii), aducînd în circuitul științific șase piese arheologice aparținînd culturii de prund și două ale culturii clactoniene, descoperite de d-sa în ultimele săpături de pe Valea Argeșului, care permit documentarea paleoliticului inferior în această regiune, fapt necunoscut pînă în prezent.

Rezultate ale săpăturilor arheologice sînt amintite și în alte articole, asupra cărora ne vom opri, însă, o dată cu cele care prezintă colecții de muzeu.

O serie de nouă articole și note au ca obiect monumentele vechi ale orașului Tîrgoviște. Astfel, Pavel Chihaia în articolul *Monumente gotice în Tîrgoviște* (vol. I, p. 23—43) reia studiul celor două biserici catolice, una — Sfînta Maria — construită în 1417 de comunitatea catolică a negustorilor și meșteșugarilor sași din Tîrgoviște, dărlmată la 1898, și alta, închinată sfîntului Francisc, construită în 1525 de către comunitatea reformată a fran-

ciscanilor observații. Bazat pe rezultatul săpăturilor arheologice, Gh. Cantacuzino surprinde diverse *Aspecte ale evoluției unui vechi monument din Țirgovîște: Biserica Sf. Vineri* (vol. I, p. 61—70), iar Cristian Moisescu face unele considerații asupra arhitecturii acelei lăcaș monument (ibidem, p. 71—82).

Alt articol, semnat de Gh. Cantacuzino, G. Mihăescu și Cristian Moisescu, închinat împlinirii a 325 de ani de la terminarea bisericii Stelea, prezintă *Date preliminare asupra cercărilor arheologice efectuate la ansamblul mănăstiresc Stelea (1969 — 1970)* (vol. II p, 173—178+6 planșe). Autorii descoperă, în urma săpăturilor arheologice, un vechi lăcaș bisericesc datînd din secolul al XV-lea, peste care s-a ridicat cunoscuta ctitorie din secolul al XVI-lea a spătarului Stelea și, apoi, cea a lui Vasile Lupu din anul 1645, care introduce în Țara Românească influențe ale arhitecturii moldovene.

C. Manolescu și M. Oproiu se ocupă de *Istoria post-voivodală a Curții Domnești din Țirgovîște* (vol. II, p. 187—204), problemă puțin cercetată pînă acum, trecînd în revistă — printre altele — preocupările de restaurare ale importantului monument, mergînd pînă la momentul creării complexului muzeal, din anul 1967.

Paul Cernovodeanu adaugă la istoricul Curții Domnești interesante informații, însoțite de competente comentarii, privind un meșter constructor sas la Țirgovîște adus de Vlad Călugăru la 1494 pentru unele lucrări de refacere (ibidem, p. 225—236).

Radu Gloglovan ne prezintă, apoi, două interesante inscripții inedite de pe fațada de sud a bisericii Mănăstirii Dealu, pe care le coroborează cu alte informații documentare (ibidem, p. 165—172) și aduce date noi cu privire la clopotul Bisericii Domnești din Țirgovîște, consemnate într-o inscripție grecească, din care reies unele legături ce le-au avut biserici din Moldova cu cele din Țara Românească (ibidem, p. 253—257). Alte date despre Biserica Domnească din Țirgovîște aduce Petre Cristea, care, pe baza unor texte comparate, face corectări la trei pisanii aflate aici (ibidem, p. 179—186).

Toma Svințiu, sub titlul *Aspecte ale dezvoltării edilitare a Țirgovîștei la sfîrșitul sec. al XIX-lea* (ibidem, p. 285—292), urmărește măsurile edilitare din perioada abordată, menite să transforme orașul medieval într-unul care să corespundă cerințelor economiei capitaliste.

Un important număr de materiale publicate în ambele volume sînt axate pe tema trecutului de lupte sociale și naționale, desfășurate pe teritoriul de astăzi al județului Dîmbovița, multe dintre ele cu caracter comemorativ. Astfel, cu prilejul împlinirii a 375 de ani de la campania antiotomană condusă de Mihai Viteazul, Mircea Georgescu evocă lupta de la Țirgovîște din octombrie 1595, oprindu-se asupra semnificației sale istorice (ibidem, p. 237—246). Cercetînd fondurile arhivelor locale, Mircea Alexandrescu în colaborare cu Gabriel Mihăescu publică șapte documente inedite, însoțite de un studiu introductiv, privind mișcarea revoluționară antidinastică de la Ploiești din august 1870, amintind totodată că de la aceste evenimente s-a scurs un veac (ibidem, p. 279—284).

Mircea Alexandrescu aduce noi mărturii privind situația și formele de luptă ale țărănimii clăcașe din Muntenia între anii 1832—1839, culese din arhivele județelor Dîmbovița, Buzău și Ilfov (depășind cadrul unei istorii locale) (ibidem, p. 205—214), iar G. Mihăescu descoperă în depozitele Arh. St. Dîmbovița un fragment dintr-un dosar inedit (considerat pierdut), rezultat din procesul țărănilor răsculați la 1907 în jud. Dîmbovița (vol. I, p. 113—122). Abordînd o temă de istorie contemporană, Gh. Ionescu-Rîmniceanu prezintă într-un scurt articol lupta maselor populare conduse de P.C.R. pentru instalarea autorităților democratice în județul Dîmbovița după victoria insurecției armate (vol. I, p. 151—157).

O rubrică specială a volumului al II-lea este dedicată semicentenarului grevei generale din octombrie 1920 a muncitorilor din România, cele trei materiale publicate aici luîndu-și sarcina de a studia aspectele locale. În primul volum, Eugen Fruchter prezintă *Acțiuni de luptă ale proletariatului dîmbo-*

vișean, *premergătoare grevei generale din octombrie 1920* (p. 123–149) și publică în anexă 20 de documente inedite din fondurile Arh. St. Dimbovița, printre care broșura editată de „Uniunea muncitorimei din sonde”, care consemnează „Condițiunile de muncă ale muncitorimei din industria petrolului, cîștigate prin greva din 7 iulie pînă la 7 august 1919”. În volumul al II-lea, același autor se ocupă de *Propaganda socialistă din județul Dimbovița în perioada premergătoare grevei generale* (p. 45–72), relevînd activitatea cluburilor socialiste din Tîrgoviște, Moreni, Gura Ocnitei, Ochiuri și Vișinești în 1920, înainte și după alegerile parlamentare — cluburi de a căror existență nu se știa nimic pînă în prezent. Studiul, alături de altele publicate în această culegere, dovedește încă o dată bogăția de informații păstrate în materialele inedite ce le mai ascund încă arhivele locale, nu îndeajuns de explorate pînă în prezent.

Alte 20 de documente importante, depistate tot în arhivele locale, publică și comentează Gabriel Mihăescu sub titlul *Greva generală din octombrie 1920 în județul Dimbovița* (ibidem, p. 7–30), urmărind întregul fir al evenimentelor desfășurate aici și stabilind locul lor în cadrul acțiunilor generale luate la scara țării.

Ion Toacă aduce noi date și aspecte privind participarea muncitorilor din jud. Dimbovița la greva generală, desprinse de data aceasta din discuțiile pe care autorul le-a purtat cu cîteva persoane care au avut un rol activ în timpul grevei (ibidem, 31–44).

Dumitru Angelescu ne reține atenția cu o serie de date inedite referitoare la *Lupta minerilor dimbovițeni în perioada crizei economice din 1929–1933* (vol. I, p. 207–213).

Un foarte mare grup de articole se axează pe teme de istoria culturii. Un deosebit de interesant studiu semnează L. Demény, intitulat *Tipăriturile tîrgoviștene din secolul al XVI-lea în bibliotecile și muzeele din Moscova și Leningrad* (vol. II, p. 143–164). Cu acribia ce-l caracterizează, autorul descrie cele 18 exemplare a 6 cărți religioase tipărite la Tîrgoviște în secolul al XVI-lea descoperite la Moscova și Leningrad, și stabilește, cu

ajutorul adnotărilor manuscrise de pe fiecare exemplar, larga lor circulație.

Mihai Oproiu, în articolul său *Școlile săteliști din județul Dimbovița în secolul al XVIII-lea* (vol. I, p. 87–92) semnalează unele date cunoscute cu privire la trei școli ce au funcționat în perimetrul de azi al județului, și anume școala din Pătroaia (una din primele școli săteliști, înființată de C. Mavro-cordat în 1746), școala din Cornești (înființată de boierul Scarlat Greceanu în 1785) și școala din satul Șuța, înființată de Matei Locusteanu.

Mircea Alexandrescu ne aduce cîteva date interesante, culese dintr-un dosar aflat în Arh. St. Dimbovița, referitoare, de data aceasta, la istoria învățămîntului orășenesc, și anume despre compoziția și numărul elevilor școlii primare din Tîrgoviște la 1871 (vol. I, p. 199–205).

Cleopatra Ionescu publică, sub titlul *Situația școlilor din plasa Dimbovița în anii 1842–1843* (vol. II, p. 269–278), două importante documente care conțin lista școlilor din plasa Dimbovița, cu descrierea stării în care se află fiecare. În micul studiu ce le însoțește, autoarea aduce date suplimentare privind învățămîntul în epoca regulamentară.

Pe aceeași temă de istorie a culturii, dar avînd ca subiect probleme de istorie și critică literară, întîlnim alte cîteva materiale. Astfel, Constantin Manolescu prezintă *Tîrgoviștea de la mijlocul veacului trecut evocată de Pantazi Ghica* (vol. I, p. 187–191). Ion Stăvărșuș ne face cunoștință cu poeta Elena Văcărescu și activitatea ei literară în articolul *Peisajul și lumea satului dimbovițean în opera Elenei Văcărescu* (vol. II, p. 215–223). În vol. I, p. 179, vezi *Comentarii cu privire la genealogia Văcăreștilor* de Petre Cristea), iar Victor Petrescu ni-l înfățișează pe scriitorul Ion. C. Vissarion în corespondența purtată cu el de o serie de personalități literare ale vremii (Topîrceanu etc.) (ibidem, p. 313–315+2 facsimile). Dorin Elinescu și Constantin Manolescu aduc precizări cu privire la geneza romanului *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război* de Camil Petrescu și fac unele identificări de personaje și episoade

(vol. II, p. 301—312), iar Victor Petrescu consemnează câteva note privitoare la perioada țirgovișteană a criticului literar Ionescu Raicu-Rion (vol. I, p. 263—265).

Istoria artelor plastice este prezentă în publicația de care ne ocupăm prin două scurte materiale, semnate unul de Marin-Petre Constantin, *Un ecou de istorie țirgovișteană în pictura lui Theodor Aman*, în care autorul abordează unele probleme ridicate de tabloul „Boierii surprinși la ospăț de trimișii lui Vlad Țepeș” (vol. I, p. 267—270), iar altul, de Radu Ionescu, care ni-l prezintă pe gravorul și profesorul Gabriel Popescu (ibidem, p. 271—275).

Aproape absente sînt, însă, subiectele referitoare la istoria economică a județului (agricultură, industrie etc.). Doar două scurte articole tratează acest aspect. Primul, semnat de Florica Dumitrică, este intitulat *Dale noi privind dezvoltarea industriei petroliere la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în județul Dîmbovița* (vol. I, p. 107—111). Explorînd arhivele din Ploiești, autoarea aduce date cifrice interesante despre primele rafinării și capacitatea lor de producție, despre amploarea pe care a luat-o exploatarea petrolieră în primii ani ai secolului al XX-lea, situînd județul Dîmbovița printre primele pe țară. În cel de-al doilea articol, Cleopatra Ionescu, prezentînd un document inedit referitor la iluminatul Constantinopolului între anii 1857—1897 cu petrol românesc, face unele completări cu privire la extragerea țițeiului și exportul lui încă din secolul al XVIII-lea.

O notă aparte fac câteva articole cu un caracter mai general, dar care au totuși referiri mai mari sau mai mici la istoria județului Dîmbovița. Astfel, Gh. I. Cantacuzino discută unele probleme ale genezei orașelor medievale din Muntenia și raporturile ce se stabilesc între curțile domnești și orașele ce le adăpostesc (vol. II, p. 95—112).

Interpretări noi și interesante aduce Dan Pleșa în amplul său studiu, intitulat *Neagoe Basarab — originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* (vol. I, p. 45—60 și

vol. II, p. 113—141). Autorul susține originea domnească a lui Neagoe Basarab, spre deosebire de I. Filitti, P. P. Panaitescu și Șt. Ștefănescu; prezintă apoi ascensiunea lui Neagoe la tron, politica internă și externă, ca și activitatea sa culturală, făcînd noi considerații și aducînd unele știri despre Radu de la Afumați, numit de autor „practician” al „Învățăturilor” lui Neagoe Basarab. Din aceeași categorie de articole cu subiecte generale, face parte și cel semnat de Mircea Iliescu, care tratează *Pridvorul în arhitectura Țării Românești din secolele XIV-XV* (vol. II, p. 79—93).

Dovedind că este o publicație a unui muzeu, *Studia Valachica* inserează un număr foarte mare de materiale privind probleme de organizare și activitate muzeală sau prezentări de colecții ale Muzeului județean Dîmbovița și ale altor muzee dîmbovițene. Așa, de exemplu, Valeriu Berbecaru prezintă 5 unelte de arat (4 brăzdare și un fier de plug), din epocă feudală, aflate în patrimoniul Muzeului de istorie din Țirgoviște (vol. I, p. 82—85+1 planșă); Cornelia Boruga descrie figurinele recoltate din săpăturile de la Gean-goiști, aflate în colecția plasticii antropomorfe de lut a Muzeului județean Dîmbovița (ibidem, p. 215—226); Radu Gioglovan prezintă lapidariul Muzeului de istorie din Țirgoviște (ibidem, p. 233—238), iar Maria Georgescu Diaconu face o mică expunere a colecției de artă populară a Muzeului județean, compusă din 137 de piese etnografice (ibidem, p. 251—262), iar în vol. II (p. 233—236) dă catalogul ultimelor piese de port popular achiziționate de același muzeu. Valeriu Berbecaru mai prezintă o pereche de opinci din fier, aflate la Muzeul de istorie a orașului Țirgoviște, specifice regiunilor de munte, mai ales zonelor miniere (vol. I, p. 247—249), și semnează o scurtă dare de seamă a activității Muzeului județean Dîmbovița în ce privește întocmirea evidenței colecțiilor aflate aici (vol. II, p. 317—319), iar Paul Dumitrescu schițează programul de lucru al Muzeului scriitorilor țirgovișteni (vol. I, p. 239—245).

În afara materialelor semnalate de noi, colecția mai include și o altă serie asupra

căreia, însă, din lipsă de spațiu, nu ne putem opri.

Volumul al II-lea mai are o rubrică aparte „Evocări”, deși foarte multe articole publicate în celelalte rubrici au, la rîndul lor, caracter evocator, după cum am mai semnalat la fiecare în parte.

Rubrica de „Cronică și recenzii” (dar cu foarte puține recenzii) popularizează activitatea științifică (sesiuni, șantiere arheologice etc.) și acțiunile cultural-educative și comemorative legate de istoria județului Dîmbovița.

Apariția anuarului Muzeului județean Dîm-

bovița îmbogățește istoriografia noastră cu numeroase titluri și contribuie la o cunoaștere mai aprofundată a trecutului poporului nostru. Considerăm, însă, că dacă materialele publicate aici ar fi mai ample și pe cît se poate exhaustive, iar tematica unui volum n-ar mai fi atît de diversificată, nivelul științific al publicației n-ar avea decît de cîștigat. Apreciem ca o realizare faptul că numeroase studii și articole cuprinse în cele două volume au fost clădite pe documente culese din arhivele locale, punînd în circuitul științific multe informații prețioase, rămase necunoscute pînă acum.

Ioana Constantinescu

ISTORIA ROMÂNIEI

RADU POPA, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, Edit. Academiei, 1970, 304 p.

Cunoașterea vechii societăți maramureșene s-a îmbogățit recent cu o nouă contribuție apărută în cadrul Editurii Academiei : este vorba de lucrarea cercetătorului Radu Popa consacrată studierii unor probleme deosebit de importante ale istoriei medievale a Maramureșului, care se înscriu într-un context mai larg de medievistică românească.

Folosind o bază de documentare mult lărgită, față de cercetările anterioare, datorită, mai cu seamă, rezultatelor cercetărilor arheologice efectuate de autor în câteva așezări din Maramureș, Radu Popa a reușit să schițeze un veridic tablou al comunității de viață maramureșene din secolul al XIV-lea și, în multe privințe, chiar din secolele anterioare. Pe această bază a căutat să lărgască în timp limitele cunoașterii urcând mult dincolo de secolul al XIV-lea; unul din primele capitole ale lucrării intitulat *Maramureșul înainte de veacul al XIV-lea* atrage atenția asupra celor mai vechi urme de viață datând din comuna primitivă, continuând apoi cu cele din epoca dacică și din epocile următoare. O intensificare a așezărilor omenești se constată începând mai cu seamă din secolul al X-lea e.n., pentru ca la sfârșitul secolului al XII-lea să apară pentru prima oară în docu-

mente scrise cunoscute până acum denumirea de Maramureș. Cititorul interesat va găsi în cartea lui Radu Popa o bogată informație privind numeroase aspecte ale vieții maramureșene, dintre care spicuim : *Despre cadrul natural din secolul al XIV-lea, Descoperiri datând până în veacul al XII-lea, Românii maramureșeni înainte de 1300, Așezările din Maramureș în veacul al XIV-lea, Economia maramureșeană în secolul al XIV-lea, Cultura maramureșeană în veacul al XIV-lea, Istoria politică (inclusiv aportul maramureșenilor la „descălecarea” Moldovei) etc.*

N-avem aici intenția de a intra în detaliile conținutului problemelor pomenite; singur cititorul își va putea da seama mai bine de valoarea științifică a noilor investigații și modalități de soluționare propuse de autor. Ținem, totuși, să ne oprim ceva mai mult asupra unor aspecte a căror semnificație istorică depășește cadrul local al societății maramureșene înscriindu-se în procesul unitar de dezvoltare a societății românești.

Rețin atenția. În chip cu totul special, problemele privitoare la evoluția formelor de organizare politică din capitolul consacrat cercetării societății maramureșene, cărora autorul le-a propus soluționări ce constituie rezultatele dintre cele mai prețioase ale lucrării. Având la bază o cercetare exhaustivă s-a putut stabili raportul dintre cnezate și voievoodate ca forme de organizare politică : cnezatul de vale a reprezentat, crono-

logic, o treaptă intermediară spre organismul politic feudal superior de tipul voievodatului care s-a constituit în secolul al XIII-lea, fenomen similar cu cel din spațiul extracarpatic. Voievodatul a reprezentat forma de organizare politică de sine stătătoare cea mai avansată a societății maramureșene, pînă la contactul efectiv cu autoritatea regatului maghiar medieval.

Datorită unei mai mari temporizări a contactului cu statele feudale vecine, comparativ cu celelalte provincii românești, societatea maramureșeană din epoca veche oferă un cîmp deosebit de fertil pentru cercetarea evoluției normale a procesului de organizare statală; iată de ce cunoașterea ei oferă cercetătorilor un bun prilej de comparație cu fenomene similare din spațiul românesc extracarpatic.

Această evoluție de la formele de organizare politică inferioare, reprezentate prin cnezate, la forme mature ca voievodate sau țări se întîlnește și la est și sud de Carpați, fapt care subliniază *unitatea* procesului de dezvoltare social-istorică pe teritoriul României în epoca organizării statale. Descoperirile cu totul recente de la Curtea de Argeș (construcții religioase și civile ridicate aici în prima jumătate a secolului al XIII-lea) aruncă o lumină a totul nouă asupra procesului de organizare statală pe teritoriul Țării Românești, Coroborarea acestor fapte cu datele furnizate de documentele scrise, într-o nouă optică înțelese, permit identificarea la mijlocul secolului al XIII-lea pe teritoriul de la sud de Carpați a organismelor de stat feudale (voievodate) superioare cnezatelor cu funcțiuni interne și externe bine precizate, deosebindu-se, în principal, de cele de la mijlocul secolului al XIV-lea, doar prin lipsa independenței politice și printr-un teritoriu mai restrîns.

La est de Carpați, evoluția procesului de organizare politică se desfășura în cadrul acelorași coordonate. Recentă monografie consacrată înregistrării așezărilor omenești din Moldova din cele mai vechi timpuri pînă în evul mediu dezvoltat (secolul al XVIII-lea) conține ideea fundamentală a *permanenței*

omenești pe teritoriul de la est de Carpați¹. Pentru secolele X—XIV, datele cuprinse în această lucrare evidențiază sute de așezări, grupate, de obicei, în jurul uneia mai mari, de regulă fortificată. Se pot distinge cîteva asemenea grupări satești, plasate, din punctul de vedere geografic, în deplină concordanță cu condițiile pedo-climatiche (de regulă pe valea apelor sau în zona podișului central moldovenesc). Raportate la structura politico-administrativă din acea vreme, aceste aglomerări demografice corespundeau formațiunilor politice și administrative de genul judeciilor, jupanatelor, cnezatelor. Așezările mai dezvoltate, adeseori fortificate, din contextul acestor comunități social-politice serveau drept reședință a conducătorilor formațiunilor respective.

Secolul al XIII-lea, în special a doua jumătate a lui, reprezintă, din punctul de vedere al procesului de organizare statală o nouă etapă, marcată pe plan politico-militar de constituirea voievodatelor sau țărilor, prin extinderea vechilor organisme politice existente și prin maturizarea instituțiilor politice și administrative din cadrul lor. Acest proces se reflectă cu multă claritate în Maramureș, iar cartea lui Radu Popa îl pune în evidență într-un chip foarte judicios. Reconstituirea acestui proces în Maramureș îi oferă autorului prilejul de a face unele considerații în aceeași chestiune la sud de Carpați. Concluzia sa, că voievodatul lui Litovoi de la mijlocul secolului al XIII-lea a reprezentat un organism de natură superioară cnezatelor lui Ioan și Farcaș pe care le îngloba de fapt, este pe deplin justificată și ea subliniază, așa cum spuneam, caracterul unitar, pe întreg spațiul românesc, al procesului de organizare statală².

¹ N. Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970; vezi și Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în „SCIV”, 1969, nr. 2, p. 287—312.

² Unele documente confirmă existența în această vreme și la est de Carpați a unor organisme statale de tipul voievodatelor sau

Am stăruit asupra acestor chestiuni pentru a scoate în evidență o anumită stare de lucruri privitoare la societatea românească din secolele X—XIV. Este vorba, pe de o parte, de existența unei numeroase populații pe întreg teritoriul României, pusă în evidență de cercetările recente mai cu seamă, ale căror rezultate au fost exprimate în lucrările pomenite mai sus. Această populație, a cărei creștere sensibilă se înregistrează îndeosebi din secolele IX—X, se dezvoltă organic din așezările anterioare secolelor IX—X, evidențiind caracterul de *permanență* a locuirii pe teritoriul țării noastre. Astfel că pomenirea în izvoarele scrise, începând din secolele X—XI, a populației românești sub denumirea de „voloh”, „valah” corespunde constatărilor de sensibilă creștere demografică din acea vreme și, drept consecință, unei tendințe mai accentuate de firească organizare politică sub forma unor organisme cu caracter statal. Evoluția acestui proces de organizare statală în secolele X—XIV de la simple formațiuni social-politice (judecii, jupanate, cnezate) la forma superioară de organizare (voievodatul, țara) este pusă în evidență pe întreg teritoriul țării de izvoare, fapt care demonstrează *unitatea* procesului de organizare statală pe întreg spațiul românesc. În această viziune, așa-numita „întemeiere” a Țării Românești și Moldovei (la 1330 și respectiv 1359) nu este, în realitate, decât un moment important al procesului amintit, caracterizat,

țărilor angajate într-un continuu proces de extindere teritorială. Oștile unui asemenea organism politic au participat la conflictul militar din 1277 (Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în secolele XIII—XIV*, în „Anuarul Inst. Ist. Naț.”, Sibiu, 1945, p. 159—160); se pare că aceeași formațiune statală era pomenită și la 1307 în cronica rimată a lui Ottokar de Styria (A. Sacerdoțeanu, *Românii la 1307—1308...*, în *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena*, 1968, Viena, p. 81—85). Alte asemenea organisme sînt localizate de cercetători între Carpați și Siret (în regiunea Vrancei, pe valea Bistriței, între Moldova și Siret), precum și între Siret și Prut.

în principal, printr-o mai accentuată unificare teritorială și mai cu seamă prin cîștigarea independenței de stat.

Iată, dar, cum cartea lui Radu Popa, prin concluziile emise, depășește ca importanță granițele societății din Maramureș, oferind istoricilor un edificator material de comparație în ce privește cercetarea stărilor de lucruri similare de la est și sud de Carpați în epoca „prestatală”, atât de controversate. Este un motiv fundamental pentru care o recomandăm cu toată convingerea atât specialiștilor cît și cititorilor dornici de a cunoaște ceva din zbuciumata noastră istorie.

Ștefan Oltanu

D. PRODAN, *Încă un Supplex libellus românesc 1804*, Edit. „Dacia”, Cluj, 1970, 92 p.

De aproape 40 de ani profesorul D. Prodan de la Cluj îmbogățește necontenit scrisul istoric românesc cu studii și monografii, care, prin bogata și adîncă lor documentare, constituie una din cele mai largi contribuții la dezvoltarea istoriografiei române.

Mai mult decât oricare altul din istoricii transilvăneni, d-sa s-a consacrat îndeosebi studierii secolului al XVIII-lea transilvan, condițiilor sale social-economice și culturale, dezvoltării gîndirii politice a românilor, acțiunilor revendicative întreprinse de ei, luptei pentru recunoașterea lor ca națiune, cu un cuvînt secolului care și pentru români a fost secolul luminilor.

Pe această linie, utilizînd un vast material inedit, D. Prodan a publicat în 1938 *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, în 1944 *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în veacul al XVIII-lea* (și cu o versiune în limba franceză), în 1948 *Supplex Libellus Valachorum*, iar, în 1967, o nouă ediție mult adăugită, avînd totodată o largă contribuție

la elaborarea vol. III al *Istoriei României* (1964) în cadrul căreia a sintetizat rezultatele cercetărilor sale cu privire la secolul al XVIII-lea.

Nimeni, până la D. Prodan, n-a dat o interpretare mai veridică și mai concludentă personalității și rolului istoric al episcopului Inochentie Micu, și totodată cauzelor, desfășurării și semnificației răscoalei lui Horia, Cloșca și Crișan.

În *Supplex Libellus Valachorum*, D. Prodan s-a arătat ca unul din cei mai profunzi cunosători ai iluminismului european, în orbita căruia a integrat, de pe poziții noi, și iluminismul românesc și îndeosebi cel transilvănean.

Monografia d-sale consacrată „Supplexului” a devenit o lucrare fundamentală pentru istoria politică și culturală a poporului român din secolul al XVIII-lea.

În ultimii ani D. Prodan s-a dedicat studierii iobăgiei din Transilvania din secolul al XVI-lea, rezultatele noilor sale cercetări, bazate pe adinci investigații de arhivă, concretizându-se în cele trei volume intitulate *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* (1967–1968) și în primul volum din *Urbările Țării Făgărașului (1601–1650)*, acesta din urmă elaborat în colaborare cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu.

Deși aceste lucrări, prin care s-au deschis cele mai largi perspective asupra istoriei social-economice a Transilvaniei, și care reprezintă cele mai adinci cercetări întreprinse în această direcție, i-au solicitat un mare efort de concentrare, totuși nici vechile preocupări, și îndeosebi cele cu privire la „Supplex”, n-au fost abandonate, ele continuând să fie urmărite și adincite și în această perioadă.

În anul 1970 d-sa a surprins astfel opinia publică științifică printr-o lucrare intitulată *Încă un Supplex libellus românesc*, care reprezintă un text inedit din 1804. Textul, spre studierea căruia a fost îndreptat de citirea lucrării lui N. Iorga *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (vol. II), fusese trimis Academiei Române în anul 1893, de către I. Droc, protopopul Miercurei Sibiului dar până acum — în afară de publicarea unui scurt fragment în „Analele Banatului” —

el n-a fost studiat de nimeni și nu intrase în circuitul istoriografiei noastre.

Textul oferit de I. Droc Academiei Române era o petiție către împăratul de la Viena despre „Starea amărită a neamului românesc din Marele Principat al Ardealului” și a fost redactat în luna martie a anului 1804.

Autorul memoriului nefiind indicat în actul de donație, identificarea sa constituie una din principalele preocupări ale lucrării acad. Prodan care îl consideră „foarte probabil” ca aparținând lui Ion Budai Deleanu.

Deși memoriul avea caracter confidențial, destinat a informa Curtea din Viena despre starea românilor din Transilvania, și îndeosebi a celor de pe „pământul crăieș” (sudul Transilvaniei), el este totuși o continuare a „supplexurilor” din 1791 și 1792, pledând pentru cercetarea și rezolvarea dolanțelor românești cuprinse în acestea. Noul „supplex” nu reia — datorită împrejurărilor politice prin care trecea Imperiul habsburgic în perioada napoleoniană — postulatele cuprinse în memoriile anterioare, dar subliniază importanța politică a satisfacerii lor. Mai mult decât problemele constituționale invocate în 1791 și 1792, se invocă acum în mod concret starea reală a poporului, exploatarea sa feudală, sarcinile apăsătoare, abuzurile, nedreptățile și totodată, pe „pământul crăieș”, nerespectarea drepturilor cuprinse în vechile diplome regale, princiere sau imperiale. În fruntea acestora se menționează robotele iobagilor, silniciile la care erau supuși, acestea fiind atât de numeroase și atât de odioase, încât, arăta autorul memoriului, „de voi grăi mai multe pentru starea iobăgiei, mă tem că de va fi modru stelele cerului să plingă și din lăcrămile acelea s-ar ineca lumea”.

În cele două capitole următoare se relevă apoi starea clerului românesc, atât a celui greco-catolic, cât și a celui ortodox, cerându-se pentru el aceleași drepturi ca și pentru clerul celorlalte națiuni.

Dolanțele și revendicările cu caracter local, special, sint cuprinse sub titlul „Deosebite arătări” în 15 puncte.

Memoriul cuprinde și o largă expunere cu caracter istoric referitor la originea și continuitatea românilor, la tendințele lor

de unitate, concepute, deocamdată, în cadrul Imperiului habsburgic, poporul fiind identic cu națiunea însăși. Elementele de ordin social se împletesc cu cele de ordin național, pentru concretizarea lor fiind evocate atît răscoalele din 1437 și 1784, cît și epopeea lui Mihai Viteazul.

Memoriul, în ansamblul lui, e construit pe o largă bază istorică și juridică, fiind redactat cu un remarcabil talent literar și totodată într-un stil care denotă o adîncă și sigură cunoaștere a stilului aulic.

Aceste elemente, precum și faptul că textul este un autograf a lui Aron Budai Deleanu, fratele scriitorului, îl determină pe D. Prodan să afirme că memoriul ar fi fost redactat de Ion Budai Deleanu după indicațiile fratelui său, profund cunoscător al tuturor problemelor românești de pe pînîntul crăiesc, acesta avînd să-l și transcrie.

„Din text — precizează D. Prodan vorbind despre autorul memorialului, el ne apare, ca istoric, animat de ideile Școlii ardelenne, de romanitate, de continuitate. Ne apare apoi ca jurist, cunoscător al subtilităților judiciare, E un cunoscător al stilului de cancelarie, al atmosferei de la Curte și din instituțiile de guvernămînt, al sensului politicii imperiale. Și cu deosebire e un cunoscător, pînă în detalii, al raporturilor locale, sau un bine informat asupra lor. În plus, e un om animat de adînci sentimente democratice și naționale, de arzătoare iubire de neam, un spirit viu, avîntat, cu izbucniri poetice chiar.

Înaintea tuturor ni se oferă aproape de la sine numele lui Ion Budai Deleanu. Din cunoștințele noastre de pînă acum el întru-nește mai bine toate aceste calități. El e istoricul, traducătorul legislației austriece, practicianul, mînuitorul instrumentelor juridice. El e și poetul. Pe Budai-Deleanu — scrie în continuare Prodan — ni-l indică înainte de toate și viziunea unității politice a poporului român. E suficient să cităm din scrierea sa *De originibus populorum Transylvaniae* (Despre originile popoarelor din Transilvania)''.

După o aprofundată analiză a chestiunii, D. Prodan conchide:

„La întrebarea dacă Ion Budai-Deleanu e autorul memoriului, după toate acestea, răspunsul s-a apropiat de certitudine. Rigorile științei ne obligă totuși să ne resemnăm la ipoteză cît timp nu avem dovada directă. Dar la o ipoteză care la rîndul ei ne obligă la cercetări în continuare spre a descoperi această dovadă. Vom avea-o desigur în originalul însuși.

Dar — afirmă în continuare Prodan — chiar dacă memoriul n-ar fi al lui Budai-Deleanu, valoarea lui documentară rămîne. Rămîne tabloul viu al suferințelor națiunii, cu deosebire al suferințelor celor de jos care o constituie, cu indicarea remediilor posibile. Rămîne pasul înainte făcut în evocarea treptelor istorice ale luptei sale de emancipare. Rămîne imaginea unității depline a națiunii, viziunea clară a unității sale politice. Ba memoriul fiind al altcuiva, ar însemna cu atît mai mult că asemenea gînduri nu sînt singulare, au valoare de opinii mai mult decît personale. Valoarea lui documentară rămîne și fără să fi avut practic urmări; ba chiar și dacă, eventual, n-ar fi ajuns la mîna împăratului''.

Prin ultima sa lucrare academicianul Prodan a adus o nouă și remarcabilă contribuție la cunoașterea situației românilor din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea, și totodată la cunoașterea gîndirii politice și a activității lui Ioan Budai Deleanu și a fratelui său Aron Budai Delcanu.

Vasile Netea

WILLIAM MARIN, GH. I. OANCEA,
Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat, Timișoara, 1971, 352 p.

Lucrarea celor doi istorici bănățeni, apărută în cîntea semicentenarului P.C.R., este compusă din două părți; perioada dinainte

de 23 August 1944, elaborată de W. Marin, și perioada „revoluției populare” (de fapt întreaga perioadă 1944—1970), elaborată de Gh. I. Oancea.

Partea I, care deține aproape trei sferturi din volumul întregii lucrări, are două capitole. Primul de peste 140 de pagini se referă la mișcarea antifascistă din anii 1933—1940 dusă de forțele progresiste în frunte cu P.C.R., pentru apărarea democrației și independenței naționale împotriva organizațiilor prohitleriste, care s-au manifestat tot mai fățiș în acei ani ca agenții ale Germaniei naziste în România. Al doilea capitol (circa 100 de pagini) privește perioada dictaturii fasciste-antonesciene și a transformării României în anexă a imperialismului agresiv hitlerist, lupta dusă de forțele patriotice sub conducerea P.C.R. împotriva dictaturii antonesciene și a războiului antonescian; inclusiv aspectele pregătirii și înfăptuirii insurecției antifasciste din august 1944 în Banat. Ca problemă de periodicizare, nu putem fi de acord cu includerea insurecției antifasciste ca sfârșit al unui capitol privind dictatura antonesciană; insurecția din august 1944, se știe, a fost începutul revoluției populare căreia în lucrare îi este dedicat, cum este și normal, un alt capitol.

În cele două capitole ale părții a doua a lucrării care se prezintă ca un apendice al lucrării propriu-zise scrise de W. Marin, pe parcursul doar a 66 pagini sînt expuse în mod succint unele aspecte și date privind transformările revoluționare care au avut loc în Banat după insurecția din august 1944 și pînă în zilele noastre. În cele 44 pagini ale capitolului al III-lea se redau pe scurt principalele acțiuni desfășurate de forțele democratice și revoluționare din Banat, sub conducerea P.C.R., pentru instaurarea puterii democrat-populare, pentru sprijinirea frontului antihitlerist, pentru înfăptuirea reformei agrare și a celorlalte revendicări cuprinse în platforma program F.N.D. Al patrulea capitol și ultimul, al lucrării, constituie în fond o sumară prezentare a trecerii la revoluția socialistă și a rezultatelor făuririi și desăvîrșirii orînduirii socialiste pe plan social-economic.

politic, al rezolvării definitive a problemei naționale în Banat, ca și pe întreg teritoriul țării.

Întreaga lucrare e precedată de un cuvînt înainte al ambilor autori și de o prefață și introducere semnate de W. Marin. Introducerea, care în ultima sa parte (p. 22—38) reprezintă, de fapt, o analiză critică a istoriografiei problemei dezbătute de autori, în genere judicios întocmită, deși cu unele omisiuni (în special a unor studii și articole de dată mai recentă) începe cu o scurtă (p. 11—22), dar sugestivă incursiune în trecutul istoric al Banatului în care se subliniază continuitatea și vechea daco-romană pe teritoriul Banatului, sînt descrise condițiile istorice în care survin, după formarea poporului român, stăpînirile ungară, turcă, iar apoi austriacă, așezarea, alături de populația română autohtonă, a unor coloniști maghiari, iar începînd cu secolul al XVIII-lea și a unor coloniști slovaci și germani (șvabi) ca reflectînd interesul stăpînitorilor de a-și consolida controlul social-politic asupra Banatului. Acordarea unei serii de privilegii noilor coloniști a dus la dezvoltarea în siml populației române autohtone asupra a unor sentimente naționale mai puternice decît în alte părți.

În afara prezentării, în introducere, a istoriografiei generale a problemei și a aparatului critic din subsolul paginilor, autorii prezintă la sfîrșitul fiecărui capitol bibliografii privind sursele consultate (lucrări teoretice, fonduri documentare de arhivă, periodice, cărți, studii și articole etc.). Ținem să remarcăm în legătură cu aceste bibliografii că ele apar mai complete și bogate la partea I, fiind sumare și incomplete la partea a II-a (îndeosebi bibliografia capitolului al IV-lea, privind perioada anilor 1945—1970, este foarte săracă). În ceea ce privește partea I în afara cercetării și punerii în valoare de către autori a arhivelor, periodicelor și lucrărilor locale de istoria Banatului, ei au mai parcurs o serie de fonduri de la Arhiva C.C. al P.C.R., Arhiva Institutului de studii istorice și social politice, o serie de organe de presă sau reviste centrale, precum și majoritatea lucrărilor generale, a studiilor și articolelor de istorie

contemporană. Dată fiind prezența în Banat alături de români a unui relativ important număr de șvabi, slovaci etc., autorul acestei părți (W. Marin) a consultat și a folosit pe larg o bogată bibliografie de limbă germană, maghiară și sîrbă apărută în țară sau străinătate pentru clarificarea curentelor pro sau contra fascismului care s-au înfruntat în anii 1933–1944 în sinul tuturor acestor naționalități conlocuitoare. Ținem să arătăm că îndreptîndu-și în mod judicios tăișul criticii severe a pătrunderii ideologiei și manifestărilor fasciste în sinul unor părți ale naționalităților conlocuitoare din Banat (mai ales că adeziunea la fascism în acest caz se impletea de multe ori cu participarea la acțiuni iredentiste împotriva integrității teritoriale, a independenței și suveranității României), autorul a scăpat din vedere, după părerea noastră, să prezinte mai amplu, mai concret și demascator rolul nefast pe care l-a avut fascismul și în cazul populației românești majoritare din Banat. Chiar dacă sub impresia unei vremelnice conjuncturi favorabile Axei în anii 1940–1942, sloganurile naziste reușesc temporar să capteze și să influențeze nefast o parte a populației de naționalitate germană, a fost deajuns ca armatele hitleriste să sufere începînd cu 1942 grele înfringeri pe front și ca o serie de avantaaje materiale și morale obținute inițial, ca urmare a apartenenței la Grupul Etnic German, să-și diminueze importanța pentru ca mulți dintre cei care se lăsaseră purtați de valul unei psihoze pronaziste să se dezmetecască, e drept, unii destul de tirziu, după 23 August 1944. Pe de altă parte, și aceasta apare ca un merit incontestabil al lucrării, autorul aduce (pentru prima oră în istoriografia noastră sub forma unei sinteze generale pe această temă) numeroase informații concrete care atestă că partea cea mai înaintată (ca ideologie) a muncitorimii, elementele progresiste din sinul intelectualității germane locale nu numai că au respins ideologia nazistă, dar s-au angajat activ în anii 1940–1944 în mișcarea antifascistă și antihitleristă. Pe

bună dreptate, W. Marin reproșează în acest sens unor istorici marxști români (de pildă E. Cimponeriu în *Reșifa luptătoare*) că neglijează contribuția adusă la lupta antifascistă de elementele progresiste din sinul naționalităților conlocuitoare din Banat în anii dictaturii antonesciene.

O serie de date inedite și care relevă rolul conducător jucat de P.C.R. în lupta antifascistă sînt oferite de autor (W. Marin) în paragraful „Organizarea și dezvoltarea rezistenței antifasciste” din capitoul al II-lea al lucrării. În urma cercetării minuțioase a arhivelor fostelor prefecturi și a arhivelor de partid sînt prezentate date concrete asupra numărului, forței și activității organizațiilor P.C.R., ale Madosz, Apărării patriotice, Uniunii patriotice, pe județe și localități (urbane, rurale). Din aceste date, rezultă că în Banat activau în 1943 cel puțin 238 de membri ai P.C.R. cu calitate recunoscută, în afara simpatizanților și în afara comuniștilor deținuți în închisoarea de la Caransebeș. Numărul total al activului (cadrelor) P.C.R. și al celorlalte organizații antifasciste se ridica la cel puțin 2 000 de persoane. În 1944, în ciuda terorii, numărul participanților activi la mișcarea de rezistență antifascistă crește și mai mult.

Se remarcă de asemenea importanța activitate de agitație și propagandă antifascistă desfășurată în Banat în anii 1940–1944. Apar o serie de ziare și publicații locale antifasciste, editate și difuzate bineînțeles în ilegalitate, ca: „Apărarea” (1942–1944), „România liberă” (1941), „Libertatea poporului” (1943), „Lupta patriotică” (martie 1944), „Szabad Szo” (aprilie 1944). O parte din ziarele românești (de pildă „Apărarea”) aveau și serii în limbile naționalităților conlocuitoare (maghiară etc.), după cum o serie de materiale de propagandă maghiare, sîrbești, germane apăreau și în traducerea românească. Sînt redată o serie de informații privind colaborarea organizațiilor locale cu fruntași ai luptei antifasciste din restul țării (contactele dese avute

de pildă de dr. P. Groza cu antifasciștii bănățeni) sau din țări vecine și prietene (contacte și ajutoare reciproce cu mișcarea de partizani din Iugoslavia).

O serie de aspecte, în parte inedite, se referă altă la pregătirea, cit și la înfăptuirea insurecției antifasciste din august 1944 în Banat. Datorită poziției sale strategice, în Banat acțiunile insurecționale s-au împletit cu acțiunile de respingere a inamicului, dincolo de granițele țării, abia la 18 septembrie reușindu-se să se stăvilească complet operațiile ofensive ale inamicului și apoi să se treacă la eliberarea întregului teritoriu al țării în această zonă. Sînt relevate aportul maselor populare și rolul de organizator politic pe care l-au jucat organizațiile locale P.C.R. în respingerea inamicului dincolo de granițele țării.

Din cele arătate rezultă că autorii au izbutit să realizeze ceea ce și-au propus (vezi prefața) adică să ofere publicului cititor „o

primă încercare de a expune mai pe larg istoria luptei și rezistenței antifasciste din Banat, precum și (în mai mică măsură, credem noi) o prezentare sintetică a primului sfert de veac al erei noi deschise de istoricul eveniment de la 23 August” (p. 6).

Evident la o nouă reeditare, poate chiar într-o limbă străină (germană), unele aspecte pot fi îmbogățite și completate altă ca documentare, cit și ca interpretare; ne referim bineînțeles la prima parte (1933–1944 inclusiv insurecția), deoarece în ceea ce privește partea referitoare la perioada anilor 1945–1970 aceasta e mult prea sumară pentru a putea fi apreciată ca o contribuție originală de valoare, ea reprezentînd în cel mai bun caz o sinteză a unor lucrări de istorie contemporană a Banatului tipărite în anii trecuți la Timișoara, sub egida organelor locale, în scop aniversativ.

Traian Uriaș

ISTORIE UNIVERSALĂ

KEMÉNY G. GÁBOR, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* (Documente privind istoria problemei naționalităților în Ungaria în perioada dualismului), vol. V (1906–1913), Budapesta, 1971, 740 p.

Istoria românilor transilvăneni în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918) constituie, fără îndoială, una dintre temele cele mai interesante și mai importante din istoria modernă a României. Această temă nu trebuie însă tratată izolat, ci în strînsă legătură, pe de o parte cu istoria vechii României, iar pe de altă parte cu cea a popoarelor alături de care au trăit și au luptat românii în cadrul regimului dualist. Dacă problemele sînt destul de binecunoscute în general, pentru o privire mai adîncă, pentru lămurirea altor aspecte particulare, mai rămîne mult de făcut. Baza de la care trebuie plecat este, fără îndoială, studiarea și publicarea izvoa-

relor. La noi există o tradiție în acest sens; ajunge să amintim colecția, veche, dar indispensabilă încă, a lui T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor d' sub coroana ungară* (8 volume, Sibiu, 1902–1915).

Dintre lucrările străine care prezintă un deosebit interes pentru tema amintită, trebuie cunoscută colecția maghiară, îngrijită de Kemény G. Gabor, intitulată *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*.

Primul său volum (cuprinzînd, în 920 de pagini, anii 1867–1892) a apărut în 1952. Prevăzută inițial în două volume, lucrarea a călătat amplasare, probabil datorită vastității materialului documentar, edit și inedit. Astfel, dacă volumul I cuprinde o perioadă de 25 de ani, volumul II (Budapesta, 1956, 965 p.) se oprește asupra unui interval de 8 ani (1892–1900), al III-lea (Budapesta, 1964, 714 p.) și al IV-lea (Budapesta, 1966, 749 p.) numai de trei ani (1900–1903 și

1903—1906). Îmbrățișind perioade mai restrinse, aceste volume dispun, desigur, de o documentare superioară.

În cele ce urmează, considerind că volumele I—IV, apărute cu mai mulți ani în urmă, au intrat în circuitul vieții științifice, ne vom opri asupra celui de-al V-lea, recent ieșit de sub tipar.

Anii 1906—1913, la care se referă, sînt deosebit de importanți pentru evoluția politică a Ungariei dualiste și pentru mișcarea națională a diferitelor popoare asuprite. Guvernul „coalitiei”, ajuns la putere în 1906, departe de a rupe cu vechile metode de guvernare, s-a făcut remarcabil prin accentuarea asupririi naționale, documentul cel mai caracteristic fiind reacționara lege a învățămîntului („lex Apponyi”) din 1907. Strînind legitime nemulțumiri, coaliția a fost nevoită să părăsească puterea în 1910, la guvern instalîndu-se iar vechiul partid liberal, de data aceasta reluat sub numele demagogic de Partidul Național al Muncii. Conducătorul său, care devine primul ministru, Ștefan Tisza, a înțeles într-o anumită măsură că agravarea problemei naționale pune în primejdie însăși menținerea regimului dualist, cu atît mai mult cu cît se simțea apropierea primului război mondial, în care Austro-Ungaria avea nevoie și de sprijinul României. Încercările omului politic maghiar (între 1910—1914) de a ajunge la o înțelegere cu șefii mișcării naționale române din Transilvania nu au fost fructuoase, tratativele rupîndu-se în cele din urmă, din pricina faptului că guvernul nu era dispus să facă nici o concesie aspirațiilor românești.

Nu mai puțin interesantă ca politica partidelor maghiare este în 1906—1913 evoluția mișcării naționale a românilor, croaților, sîrbilor, slovacilor, rutenilor, germanilor. În anii 1906—1910, Clubul naționalităților (grupînd 27 de deputați români, slovaci și sîrbi, sub președinția lui Teodor Mihali, secretar fiind slovacul Milan Hodža), a depus o stăruitoare activitate în parlament, pentru afirmarea drepturilor popoarelor din Ungaria, a principiilor democratice (mai ales votul universal). După înfrîngerea în alegeri, suferită în 1910, oamenii politici ai popoarelor

asuprite încep să meargă pe căi diferite, unii acceptînd tratativele amintite cu guvernul din Budapesta, alții respingîndu-le și situîndu-se tot mai deschis pe o poziție intransigentă.

Evenimentele deosebit de interesante ale acestei perioade, materialul abundent și încă relativ puțin cercetat și, desigur, mai cu seamă o muncă stăruitoare depusă de a lungul multor ani, i-au permis lui Kemény G. Gábor realizarea unui volum remarcabil, necesar oricui se ocupă cu problema națională în Ungaria, în ajunul primului război mondial.

În 740 de pagini, volumul conține, grupate sub 134 de titluri, un număr de 440 de documente. O parte dintre ele sînt, ca și în cazul volumelor anterioare, inedite (culese mai ales de la Arhivele Statului din Budapesta, fondurile Președinției Consiliului de Miniștri, Ministerului de Interne, Ministerului Cultelor și Învățămîntului și ale altor ministere). Sînt reproduse, de asemenea, cele mai semnificative dezbateri din parlament privind problema națională. În sfîrșit, prezintă interes și publicarea unor articole din presa vremii (din ziarele și revistele socialiste, din cele ale partidelor politice burgheze maghiare, ca și din presa naționalităților, inclusiv cea română).

Din cele 134 de capitole, circa 40 privesc, în totalitatea lor, sau parțial, mișcarea națională română din Transilvania. Pondercea acordată românilor este explicabilă prin marile lor număr și rolul de seamă jucat în lupta de eliberare națională și socială.

O înșiruire a tuturor documentelor referitoare la români nefiind posibilă într-un spațiu restrîns, ne vom opri doar asupra celor mai interesante. Merită a fi semnalat capitolul 22 (p. 137—164) care cuprinde documente referitoare la legea Apponyi din 1907, la atitudinea reprezentanților diferitelor popoare, inclusiv a românilor, față de ea, unele discursuri rostite în parlament (de Ștefan Cicio Pop din partea română). Textul legii este reprodus în întregime.

Autorul publică, sub al 62-lea titlu (p. 323—328), extrase reprezentative din discursurile lui Ștefan Tisza, din 1910, privind problema națională. Un număr mai mare de

documente (este drept, multe dintre ele reproduse din cartea îngrijită de Silviu Dragomir: Ioan Mihu, *Spicuri din glandurile mele politice, cul urale, economice*, Sibiu, 1938) se referă la tratativele din 1910 purtate prin intermediul lui I. Mihu, după cum se știe fără succes (p. 361-372 și 382-390). Interesante sînt rapoartele (aflate în fondul Președinției Consiliului de Miniștri) trimise de la București, în aprilie-iunie 1911, de Ștefan Ugron, consilierul ministrului plenipotențiar al Austro-Ungariei în România (p. 136-443). Ele se referă, printre altele, la alitudinea cercurilor politice din România față de tratativele românilor transilvăneni cu guvernul maghiar. Din fondul amintit sînt reproduse și rapoarte din București privind activitatea Ligii culturale (p. 457-460).

Menționăm și proiectul de lege privind modalitatea alegerii deputaților (p. 592-599), semnat la 22 ianuarie 1913 de Ștefan Cicio Pop, Alexandru Vaida, Nicolae Șerban, Vasile Damian, Teodor Mihali, și prezentat Camerei Deputaților din Budapesta. Proiectul prevedea dreptul de vot universal pentru orice cetățean care a împlinit vîrsta de 24 de ani și o împărțire a circumscripțiilor electorale în care să se țină scama de repartitia teritorială a diferitelor naționalități. Pe lângă textul proiectului sînt reproduse ecouri din presă și dezbateri pe marginea lui.

Mai amintim că autorul publică numeroase discursuri ale oamenilor politici români din parlamentul Ungariei. Între materialele volumului sînt și unele referitoare la socialiștii români din Transilvania și Bucovina.

Important este faptul că documentele care urmăresc evoluția problemei românești din Transilvania sînt în strînsă legătură cu alte documente privind celelalte popoare din Ungaria dualistă. Colecția oferă astfel o bază solidă pentru realizarea unei istorii comparate a mișcării popoarelor din Austro-Ungaria.

Fără îndoială că volumul are și lipsuri. Credem că ar fi fost în avantajul lucrării reproducerea mai masivă a documentelor de arhivă, inedite, chiar prin reducerea numărului de articole din presă și cuvîntări ale deputaților (care pot fi găsite, de asemenea,

în presă, inclusiv în cea română). În ce privește mișcarea națională română o lipsă este evidentă: aproape nimic nu se referă la tratativele guvernului maghiar (mai ales prin Ștefan Tisza) cu românii, în anul 1913. La Budapesta există materiale inedite foarte interesante privind această problemă. Reproducerea lor în volum ar fi facilitat lămurirea unor evenimente încă nu pe deplin cunoscute. Această muncă s-ar putea realiza eventual de istoricii români, alăturîndu-se materialul existent în Ungaria celui din România (mai cu seamă documentele din arhiva Valeriu Braniște, aflată la Biblioteca Academiei).

Unele lacune fiind inerente unei lucrări de asemenea proporții, desigur că, în ansamblu, aprecierea noastră nu poate fi decît pozitivă. Așteptăm cu interes volumul al VI-lea — ultimul probabil — pentru materiale ce vor arunca poate lumini noi asupra anilor primului război mondial.

Lucian Boia

A. VETULANI, *Początki na najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich* (Începuturile celor mai vechi universități în Europa centrală), Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1970, 215 p.

Cunoscutul istoric polon Adam Vetulani pune, prin această lucrare, la îndemîna cititorilor nespecialiști datele principale privitoare la începuturile învățămîntului superior în Europa centrală, la mijlocul veacului al XIV-lea. În cursul a doar două decenii, această regiune a Europei a asistat la apariția a patru instituții de *studium generale* care au devenit însemnate centre de cultură și au ocupat un loc deosebit de însemnat în dezvoltarea culturală: Praga 1347/1348, Cracovia 1364, Viena 1365 și Pécs 1367.

Însemnătatea acestor întemeieri de fundații de învățământ superior e analizată de autor în cadrul larg al istoriei spirituale a țărilor Europei centrale și al apartenenței lor la sfera de civilizație latină-apuseană; modelul urmat a fost, firește, cel al Universităților din Europa apuseană (Bologna, Paris, Oxford și Napoli).

Lectura acestei cărți atractive îl introduce pe cititor în principalele probleme legate de înființarea universităților amintite și în primul rînd al celei din Cracovia: negocierile cu papalitatea pentru obținerea autorizațiilor de rigoare, refuzul papei Urban al V-lea de a accepta înființarea unei facultăți de teologie în cadrul noilor universități — probabil nu pentru a menține monopolul acestei discipline în favoarea universității din Paris, cum au crezut unii istorici, ci din considerente de politică locală.

Capitole speciale sînt consacrate de autor diplomei de întemeiere a universității din Cracovia și structurii organizatorice a universității, pe temeiul actului de fundație. În încheiere e analizată activitatea celor patru universități ale Europei centrale în primele decenii ale existenței lor.

Șerban Papacostea

sează, ca atare, în primul rînd tinerilor cercetători care se inițiază în cercetarea istoriei moderne și contemporane mai ales datorită excelentelor trimiteri la principalele colecții de izvoare, bibliografii și reviste de specialitate.

Bibliografia cuprinde perioada veacurilor XVI (Reforma) — XX (al doilea război mondial).

Un cuprins detaliat și un indice operativ și bine întocmit permit o orientare rapidă în această bibliografie. Trimiterile bibliografice sînt exacte și complete; ele nu sînt însoțite de comentarii sau indicații privind conținutul lor; cel mult se indică edițiile mai vechi. Această lucrare este în primul rînd o bibliografie a istoriei moderne și contemporane germane; totuși ea cuprinde și lucrări privind istoria Austriei, Franței, Angliei, Italiei, Spaniei, Uniunii Sovietice și a Statelor Unite ale Americii.

Din cuprinsul vast și complex cităm cîteva capitole și subcapitole care interesează și istoria țărilor românești în veacurile XVI—XX: Bibliografii generale; Bibliografia periodicelor de specialitate; Bibliografii naționale; Lexicoane; Instrumente de lucru; Liste de diplomați, regenți și nunți apostolici; Reviste de specialitate; Izvoarele istoriei moderne și contemporane; Colecțiile de izvoare.

A. Armbruster

WINFRIED BAUMGART, *Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte*. Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen, Bonn, 1969, XIII + 312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität)

Autorul acestei bibliografii mărturisește că lucrarea sa se adresează în primul rînd studenților și mai puțin cercetătorului istoriei moderne și contemporane. Din capul locului trebuie remarcat faptul că această bibliografie oferă prea mult pentru studenți și se adre-

C. TH. DIMARAS, C. KOUMARIANOU I., DROULIA, *Modern Greek culture — A selected bibliography* (In English-French German-Italian). Third revised edition, Athens, 1970, VIII + 110 p.

În 1966, cu prilejul apariției monumentale sale sinteze de istorie a literaturii neogrecești (*Histoire de la littérature néohellénique*).

Atena, 1965, lucrare tradusă și în lb. română, Buc., 1968), C. Th. Dîmaras a adăugat o anexă bibliografică destinată în primul rând specialiștilor și marelui public care ignoră greaca modernă.

Volumul care face obiectul prezentării de față este o bibliografie selectivă privind istoria și cultura Greciei moderne, care pornește de la această anexă bibliografică. Noua ediție, a 3-a, publicată cu ocazia celui de-al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene de la Atena (1970), cuprinde un număr sporit de titluri față de edițiile precedente.

Bibliografia conține o selecție de lucrări publicate în limbile: engleză, franceză, germană și italiană privind Grecia, îndeosebi istoria și cultura Greciei moderne. Marea majoritate a lucrărilor cuprinse în această primă parte a cărții sînt lucrări originale, alături de care se întîlesc și cîteva lucrări datorate unor învățați greci și traduse în una din cele patru limbi amintite.

Titlurile sînt dispuse în trei părți:

Cea dintîi cuprinde lucrări de geografie, istorie, limbă, literatură, antologii, literatură medievală, folclor, colecții.

A doua parte a lucrării este consacrată autorilor greci ale căror lucrări au fost traduse în una din cele patru limbi de circulație; autorii incluși în această bibliografie figurează și în sinteza de istorie a literaturii citată mai sus.

Bibliografia cuprinde și un supliment alcătuit la rîndu-i în două părți: cea dintîi semnalează cîteva opere literare inspirate de Grecia modernă; cea de-a doua enumeră periodicele în care se găsesc studii privind istoria literaturii și a culturii Greciei moderne. Folosul acestei bibliografii, alcătuite de cei trei învățați greci, este prea evident pentru a mai stărui asupra lui.

* * * *Relaciones diplomáticas hispano-mexicanas (1839—1898)*. Documentos procedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales. IV. 1846—1848, México „El Colegio de México”, 1968, 281 p.

Notele diplomatice cuprinse în acest volum se referă la epoca în care Mexicul se afla în conflict armat cu Statele Unite ale Americii de Nord și cuprinde: *Perioada celui de-al treilea ministru plenipotențiar al Spaniei în Mexic Don Salvador Bermúdez de Castro (1845—1847)* (continuare: de la nr. 358 la nr. 397), precum și un *Apéndice. 1845—1847*. Notele diplomatice ale aceluiași ministru, în calitatea sa de însărcinat de afaceri al Franței către ministrul Afacerilor străine francez (de la nr. 1 la nr. 78). Volumul se încheie cu: note ale documentelor incluse în acest volum, indice de nume citate (a). persoane și b). locuri), o listă cu rezumatele documentelor, precum și cuprinsul (sumarul).

Din notele diplomatice referitoare la anii 1845—1847 se desprind importante știri referitoare la situația politică internă și externă a Mexicului:

Cu cîteva zile înainte de 28 octombrie 1845 a fost trimis în Mexic un agent al Statelor Unite pentru a trata cedarea Texasului în schimbul unei oarecare indemnizații (p. 147). La 27 decembrie același an, a izbucnit o revoluție la San Luis de Potosi, unde generalul Mariano Paredes a anunțat destituirea guvernului și la 1 ianuarie 1846, în fruntea trupelor sale, el a intrat în Mexic, unde s-a ales președinte provizoriu al republicii (p. 153). Din noul guvern făcea parte generalul Juan Almonte, fiul lui José María Morelos — vestitul luptător pentru independența Mexicului —, care era de rasă indiană și servise mulți ani în diplomatie. Însă președintele l-a îndepărtat foarte curînd pentru că vedea întrînsul un rival periculos. Almonte se remarcase prin opoziția sa republicană împotriva regimului de la putere, pe care îl acuza că protejează partidul monarhic. În acest scop Almonte fundase un jurnal intitulat: „Reforma”, care sprijinea poziția sa. În drum spre Franța,

el s-a oprit la Havana, unde s-a întâlnit cu Santa Anna — aflat acolo în exil — și l-a convins să se alăture partidului liberal (p. 153—154, 158, 159, 166—167).

Santa Anna începuse să facă propagandă în rândurile generalilor și ofițerilor care serviseră mai înainte sub ordinele sale, cu scopul de a face turburări în rândurile armatei. Pe de altă parte, cu duplicitatea sa proverbială specifică caracterului său, a luat legătură cu generalul Paredes, căruia i-a cerut să-l rechemă din exil, oferindu-i în schimb serviciile sale pentru a stabili un guvern forte, cu scopul de a sfârși cu „federaliștii” (liberalii) (p. 168).

Alte știri semnalează că slăbiciunea guvernelor efemere și tendințele de separație a diferitelor state din cadrul Republicii Mexicului au oferit condiții favorabile Statelor Unite. Rind pe rind forțele militare ale Statelor Unite au ocupat însemnate teritorii la nord de granița actuală dintre cele două țări.

O importanță deosebită prezintă și știrile despre luptele de partizani care au avut loc

pe linia de comunicație spre baza de aprovizionare din portul Vera Cruz, a corpului expediționar american condus de Scott care se afla la Puebla. În luna iunie 1847, folosindu-se de condițiile terenului muntos un mic grup de „guerillas” (partizani) mexicani, compus din circa 500 de oameni, au paralizat marșul convoaielor de aprovizionare a armatei americane între Paso de Ovejas și Puente. Întârzierea convoiului a fost pe punctul de a compromite proiectele ofensive ale generalului Scott, care aflat la Puebla, nu mai avea banii și munițiile necesare pentru corpul său de armată, precum și întăririle necesare în vederea înaintării spre capitala țării (p. 118 și 237).

Spațiul restrâns nu ne permite să prezentăm și alte aspecte reflectate de documentele cuprinse în acest volum. Totuși credem că acele puține exemple sînt suficiente pentru a înțelege mai bine împrejurările evenimentelor evocate în volum.

Ioan I. Neacșu

„*Studii*”, Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- D. TUDOR, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, „Istorie și civilizație”, 1971, 211 p., 15 lei.
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, „Istorie și civilizație I”, 1970, 176 p., 15 lei.
- ȘERBAN PAPACOSTEA, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, „Biblioteca istorică XXIII”, 1971, 343 p., 22,50 lei.
- N. GRIGORAȘ, *Instituții feudale din Moldova I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, 1971, 477 p., 28 lei.
- ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domnești din București și Iași*, „Biblioteca istorică XXVIII”, 1971, 23 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, *Etudes d'histoire transylvaine*, „Bibliotheca Historica Romaniae 24”, 1970, 186 p., 7,25 lei.
- * * * *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX)*, Studii, vol. I, 1971, 445 p., 28 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae 33”, 1971, 335 p., 13,50.
- * * * *Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with old Romania*, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pașcu, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii VII”, 1971, 368 p., 30 lei.
- GHEORGHE MATEI, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919–1934)*, „Biblioteca istorică XXVII”, 1971, 307 p., 26 lei.
- * * * *Bibliografia istorică a României, I, 1944–1969*, 1970, 388 p., 52 lei.

